

DOMBROVSZKY BORBÁLA

GELLÉRNÉ LUKÁCS ÉVA

GULYA FRUZZSINA

HOFFMAN ISTVÁN

KATONA VANDA

KISS VALÉRIA

LÉGMÁN ANNA

MALÉTH ANETT

SÁNDOR ANIKÓ

TÓTH FRUZZSINA

TÓKEY BALÁZS

ZSILLE KATALIN

A NAGYKORÚAK CSELEKVŐKÉPESSÉGÉNEK KORLÁTOZÁSA MAGYARORSZÁGON

SZERKESZTETTE: GULYA FRUZZSINA, HOFFMAN ISTVÁN

A NAGYKORÚAK
CSELEKVŐKÉPESSÉGÉNEK
KORLÁTOZÁSA
MAGYARORSZÁGON

A NAGYKORÚAK
CSELEKVŐKÉPESSÉGÉNEK
KORLÁTOZÁSA
MAGYARORSZÁGON

szerkesztő:

GULYA FRUzsINA – HOFFMAN ISTVÁN

© Dombrovszky Borbála, Gellérné Lukács Éva, Gulya Fruzsina, Hoffman István, Katona Vanda, Kiss Valéria, Légmán Anna, Maléth Anett, Sándor Anikó, Tóth Fruzsina, Tőkey Balázs, Zsille Katalin, 2024

A könyv az OTKA FK132513 jelű, „Nagykorúak cselekvőképességének korlátozása” című kutatása (kutatásvezető: Prof. Dr. Hoffman István) keretében készült. Az FK 132513 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az „OTKA” fiatal kutatói kiválósági program finanszírozásában valósult meg.

A kutatócsoport tagjai:

HOFFMAN ISTVÁN vezető kutató

DOMBROVSZKY BORBÁLA

GELLÉRNÉ LUKÁCS ÉVA

GULYA FRUZZSINA

KATONA VANDA

KISS VALÉRIA

LÉGMÁN ANNA

MALÉTH ANETT

SÁNDOR ANIKÓ

TÓTH FRUZZSINA

TŐKEY BALÁZS

ZSILLE KATALIN

A kiadó számára minden jog fenntartva. Jelen könyvet,
illetve annak részleteit tilos
reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel
– elektronikus, fényképezési úton vagy módon –
a kiadó engedélye nélkül közölni.

ISBN 978 963 258 614 4 (nyomtatott)

ISBN 978 963 258 615 1 (PDF)

DOI: 10.21862/ncskm.9789632586151

Budapest, 2024

Az ORAC Kiadó Kft. kiadása

Felelős kiadó: dr. Frank Ádám, a kft. ügyvezetője

Internet: www.orac.hu • E-mail: info@orac.hu

Tipográfia és műszaki szerkesztés: Harkai Éva

Tartalom

Bevezetés helyett:	
komplex kutatás a nagykorúak cselekvőképességének korlátozásáról	7
Rövidítések jegyzéke	11
TÓKEY BALÁZS – KISS VALÉRIA – HOFFMAN ISTVÁN – MALÉTH ANETT: Hogyan lehet a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményt (CRPD) a kontinentális jogrendszerekbe átültetni? Egy lehetséges megoldás	13
KISS VALÉRIA – MALÉTH ANETT – TÓKEY BALÁZS – HOFFMAN ISTVÁN – ZSILLE KATALIN – DOMBROVSZKY BORBÁLA: A gondnoksági perek empirikus vizsgálata	33
KATONA VANDA – SÁNDOR ANIKÓ: A támogatott döntéshozatal külföldi gyakorlatai egy célzott szakirodalomelemzés tükrében	70
HOFFMAN ISTVÁN – GULYA FRUZZSINA – TÓKEY BALÁZS: A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása – hazai jogi keretek és az azzal kapcsolatos főbb adatok	87
KISS VALÉRIA – TÓTH FRUZZSINA: Kutatásmódszertani megjegyzések az alávetett csoportok joghoz való viszonyának megismeréséhez	111
GULYA FRUZZSINA – KATONA VANDA – KISS VALÉRIA – LÉGMÁN ANNA – SÁNDOR ANIKÓ – TÓTH FRUZZSINA: Gondnokság és támogatott döntéshozatal a gyakorlatban: Egy kutatás módszertani alapvetései	146
KISS VALÉRIA – TÓTH FRUZZSINA – GULYA FRUZZSINA: ESETTANULMÁNYOK	168
Áldás Háza Szeretotthon, Üllő	168
Bükkszérci Integrált Lakóotthon	184
Esélyház, Eger	197
Márton története	220
Áron története	233
István története	249

Bevezetés helyett: komplex kutatás a nagykorúak cselekvőképességének korlátozásáról

Ki vesz ma a kezébe egy komplex, a nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozását elemző multidiszciplináris kutatás eredményeit összefoglaló kötetet? – tehetnénk fel a kérdést. Ez a kötet ugyanis az NKFIH OTKA FK 132513 számú, *Nagykorúak cselekvőképességének korlátozása* című, eredetileg 2019. december 1. és 2022. november 30. közötti időszakra tervezett kutatás legfontosabb eredményeit foglalja össze. A munka így alapvetően *alapkutatási jellegű eredményeket* tartalmaz: a pszichoszociális és intellektuális fogyatékossgal élő személyek jogait legerősebben érintő, leginkább korlátozó jogintézményt, a cselekvőképesség korlátozását, annak nemzetközi és hazai szabályozási környezetét, joggyakorlatát, társadalmi kereteit és fogyatékossgtudományi vonatkozásait ismerteti.

A kutatás közvetlen előzményét az NKFIH K111917 jelű, *Esélyegyenlőségtől a Taigetoszig?* című, Prof. Dr. Könczei György, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógia Kara intézetigazgató egyetemi tanára által vezetett kutatás jelentette. A kutatás körében a fogyatékossgal élő személyek helyzetének komplex vizsgálata során a jogi szabályozást és joggyakorlatot is elemeztük. A kutatás során világossá vált, hogy a jogi kérdések tényleges mintázatainak pontos feltárása érdekében egy különálló kutatásra lenne szükség, amely a jogtudományi eszközök mellett mind a kvalitatív, mind a kvantitatív társadalomtudományi módszereket alkalmazó elemzésekkel is áttekinti a területet. Így az OTKA K111917 számú kutatás zárótanulmányában¹ foglalt eredményekre is figyelemmel fogalmaztuk meg a kutatási terveinket.

Az NKFIH-nak benyújtott kutatási tervünkben egy *két fő pillérre támaszkodó* kutatást terveztünk. Az *első pillér a szabályozásra* összpontosított; elsődleges célját az jelentette, hogy bemutassa a nemzetközi jogban, a magyar és egyes külföldi jogrendszerekben és az európai uniós jogban a cselekvőképességre, valamint a támogatott döntéshozatalra vonatkozó szabályokat. Ennek keretében a különböző jogágakban megjelenő szabályozást komplexen kezelte. Hipotézisünk az volt, hogy a fogyatékossg értelmezésének emberi jogi paradigmája jelentős hatást gyakorolt a különböző jogági – különösen az alkotmányjogi, a polgári jogi, a közigazgatási jogi és a szociális jogi – szabályozókra.

A *második pillér* körében a kérdéskör bírósági és közigazgatási gyakorlatát vizsgáltuk meg, elsősorban a hazai gyakorlatra összpontosítva, a nyilvánosan

¹ Könczei, Gy. (Ed.) (2017). *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Kutatási zárótanulmány*. ELTE BGGYK. Elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34118/zarotanutmany_az_eselyegyenlosegtol_a_taigetoszig.pdf

elérhető adatokra – így a *Bírósági Határozatok Gyűjteményére* és a különféle szolgáltatásszervezési adatokra – támaszkodva. A jogalkalmazási gyakorlat mellett fontos a jogi tapasztalatok vizsgálata is, a gyámsággal érintett személyek hozzáállásának és stratégiáinak vizsgálata. Ebben a részben három szereplőt terveztünk vizsgálni: az érintett, fogyatékossgal élők személyeket, ezen személyek családrait, és a gyámügyi igazgatás szereplőit, ideértve a gyámokat, gondnokokat, segítőkét, egyéb, intézményi résztvevőket. A jogi tudatossági kutatás célja annak megértése, hogy a cselekvőképesség szabályozása hogyan hat a fogyatékossgal élők személyek és családjuk életére, és hogyan használják ezeket életvezetési stratégiáikban. Emellett további fontos elem a szabályozás gyakorlásának megértéséhez a társadalmi életük megismerése is.

A kutatás módszertana vegyes jellegű volt. A hagyományos jogtudományi, jogdogmatikai elemzések mellett összehasonlító jogi vizsgálatokat is folytattunk, valamint széles körben dolgoztuk fel a vonatkozó és hozzáférhető bírósági ítéleteket. A kérdéskör társadalmi hátterének és tényleges működésének megismerése végett fogyatékossgatudományi szempontú kutatásokat is folytattunk. A társadalmi működés körében a viszonylag csekélyebb kvantitatív adatokra figyelemmel kvalitatív, narratív életútinterjúkon alapuló vizsgálatokat is folytattunk, ezek körében az előző bekezdésben említett aktorokat elemeztük.

Így egy összetett, multidiszciplináris alapkutatásra került sor, amelynek eredményeire a szabályozók és a szolgáltatásszervezők is figyelemmel lehetnek.

A kutatás sokszínűsége a kutatócsoport összetételében is tükröződött. A köz-igazgatási és szociális jogi kérdésekkel foglalkozó vezető kutató (Hoffman István) mellett a szenior kutatók között megtalálhatjuk a magánjogi kérdésekkel foglalkozó polgári jogász kutatót (Tókey Balázs), az európai jogi kérdéseket elemző tagot (Gellérné Lukács Éva), valamint a fogyatékossgatudomány kérdéseit elemző munkatársakat (Katona Vanda, Könczei György, Sándor Anikó). A szociológiai elemzések előkészítéséért külön szenior tag, Légmán Anna felelt. A kutatás megkezdésekor még junior kutatók voltak, de a kutatás során tudományos fokozatot szereztek: a jogszociológiai kutatásokért felelős Kiss Valéria, Tóth Fruzsina, valamint a szociális jogi kutatásokban közreműködő Szatmári Andrea. A jogi és a fogyatékossgatudományi vizsgálatok között teremtett élő kapcsolatot Maléth Anett, aki egyszerre vett részt mindkét csoport munkájában. A közreműködő egyetemi hallgatók (Dombrovsky Borbála, Zsille Katalin) időközben PhD-hallgatókká váltak. A kutatás egészét Gulya Fruzsina tudományos segédmunkatárs fogta össze, aki junior kutatóként a jogszociológiai kutatásban részt vett interjúként, illetve az elemzésben, az esettanulmányok elkészítésében is.

A fenti áttekintés is mutatja, hogy a kutatás több, rajtunk kívül álló okból jóval nagyobb időtávot fogott át, mint azt eredetileg terveztük. Mivel a kutatás egyik központi elemét az empirikus, narratív életútinterjúkon alapuló vizsgálatok képezték, azokat rendkívüli módon megnehezítette a Covid19-világjárvány. A pandémia miatti korlátozások különösen súlyos problémát jelentettek az intéz-

ményi ellátottakkal és az intézményi dolgozókkal kapcsolatos interjúk kapcsán, különösen az intézményi látogatási korlátozások és zárások miatt. Így az eredetileg 2020 második félévére és 2021 elejére tervezett interjúkat végül két évvel később, 2023 tavaszára tudtuk befejezni.

Jóllehet a kutatás elhúzódott, azonban jelentős eredményeket sikerült elérni a nehezített körülmények között. A kutatócsoport eredményeit nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos életben is bemutattuk, több nemzetközi konferencián – így a terület legjelentősebb jogi és fogyatékoságtudományi konferenciáin – is részt vettünk előadóként. Az eredményeket számos cikkben és szerkesztett kötetben is megjelenítettük, a cikkek közül egy a nemzetközi szakterület legkiválóbb lapjai közé (Scimago Journal Ranking Law D1) tartozó folyóiratban jelent meg, öt cikket pedig a Scimago jogi folyóiratai közül Q2-es kvartilisbe sorolt folyóiratban tettünk közzé. Hazai publikációink a szerkesztett kötetek mellett a legelismertebb hazai fogyatékoságtudományi és jogi folyóiratokban (MTA szakterületi – jogi és pedagógiai, neveléstudományi – hazai „A” és „B” kategóriás lapok) jelentek meg.

Jelen kötet ezekre a tudományos eredményekre építve, sokszor a korábban közzétett publikációkban megjelent eredményeket is aktualizálva foglalja össze a hárompilléres kutatómunka legfőbb eredményeit: a szabályozási keretek *de lege lata* és *de lege ferenda* szempontú dogmatikai és összehasonlító elemzése mellett a joggyakorlat vizsgálatán túl a társadalmi körülmények elemzését is megjeleníti. Így a kötet egy összefoglaló, több szempontú elemzéseként, egyfajta kaleidoszkópként mutatja be a nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozásával kapcsolatos jelenségeket, egy sajátos, egységes képet rajzolva a különböző módszerek értő együttes alkalmazása révén. Az egyes pillérek körében elért fontosabb eredményeket a fentebb említettekre építve, a módszertani alapok bemutatását követően ábrázolják a kötetben lévő írások.

Budapest, 2023. december 1.

Hoffman István, vezető kutató

Rövidítések jegyzéke

1952-es Pp.	a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény
1959-es Ptk.	a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény
2009-es Ptk.	a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény
ABGB	<i>Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch</i> , osztrák polgári törvénykönyv
ADA	<i>Americans With Disabilities Act</i>
BGB	<i>Bürgerliches Gesetzbuch</i> , német polgári törvénykönyv
BHGY	Bírósági Határozatok Gyűjteménye
Bsz.	a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény
CDA	<i>critical discourse analysis</i> , kritikai diskurzuselemzés
CLS	<i>critical legal studies</i> , kritikai jogelméletek
CRPD	<i>Convention on the Rights of Persons with Disabilities</i> , Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény
CRT	<i>Critical Race Theory</i> , kritikai rasszelmélet
EJEB	az Emberi Jogok Európai Bírósága
EuB	az Európai Unió Bírósága
Fot.	a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük megteremtéséről szóló 1998. évi XXVI. törvény
MCAST	<i>Mental Capacity Assessment Support Toolkit</i> , Mentális Képesség Felmérő Támogató Eszköztár
NDIS	<i>National Disability Insurance Scheme</i> , ausztrál nemzeti rokkantsági biztosítási rendszer
PO	<i>Personligt Ombud Skåne</i> , svéd személyes ombudsmani program
Pp.	a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény
Ptk.	a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény
Római Egyezmény	az Emberi Jogok Európai Egyezménye
SDM	<i>supported decision-making</i> , támogatott döntéshozatal
SDMI	<i>Supported Decision Making Inventory</i> , Támogatott Döntéshozatal Inventár

TŐKEY BALÁZS – KISS VALÉRIA – HOFFMAN ISTVÁN
– MALÉTH ANETT

Hogyan lehet a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményt (CRPD) a kontinentális jogrendszerekbe átültetni? Egy lehetséges megoldás

Összefoglalás

A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (a továbbiakban: CRPD) ratifikálása óta az aláíró országok szabályozási környezete jelentősen megváltozott a cselekvőképesség tekintetében. Ezen országok polgári törvénykönyveit módosították a CRPD átültetése érdekében. Ebben a tanulmányban először a jogi szakirodalmat tekintettük át, hogy megértsük a CRPD szabályozási követelményeit. Ezt követően megvizsgáltuk több jogrendszer (különösen a kontinentális jogrendszerek, például Franciaország, Németország, Magyarország, Peru és Spanyolország) átültetési megoldásait, és megállapítottuk, hogy ezek nem teljes mértékben teljesítették a CRPD fő célját, nevezetesen a helyettes döntéshozatal megszüntetését. Ez azt jelenti, hogy bár a szabályozás középpontjában jellemzően a támogatott döntéshozatal áll, a jogalkotók a „kivételes esetekre” fenntartották a helyettesítő döntéshozatalt. Ennek megfelelően megfogalmaztunk egy javaslatot, amely segíthet a CRPD hatékonyabb átültetésében. Véleményünk szerint a gondnokok ne legyenek jogosultak arra, hogy ezekben a kivételes esetekben képviseljék a fogyatékossgal élő személyeket, de legyen lehetőségük arra, hogy megtámadjanak minden olyan szerződést, amelyet egy fogyatékossgal élő személy kötött, ha az sérti az érintettek érdekeit. Így a cselekvőképesség közvetlen korlátozása teljesen elkerülhető lenne.

Bevezetés

Világszerte számos országban jelentős hatást gyakorolt a fogyatékossgügyi politikára a CRPD ratifikálása. A CRPD a fogyatékossgal élő személyek alapvető jogairól szóló általános egyezmény. Általános szabályozásként és a különböző típusú jogok összeállításaként a fogyatékossgai politikák továbbfejlesztésének egyik fő katalizátorává vált. A CRPD egyik legfontosabb eleme a 12. cikk, amely kimondja az aktív és passzív jogalanyisághoz való jogot. Az egységes jogalanyi-

ság fogalmát a *common law* alakította ki, mivel a polgári jogi rendszerek modellje az aktív és passzív jogalanyiség (cselekvőképesség és jogképesség) szigorú megkülönböztetésén alapul (Hoffman & Könczei, 2010). A 12. cikk átültetése kulcsfontosságú kérdés volt a CRPD alkalmazásával kapcsolatban. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy a „jogalanyisághoz való jog” fogalma az országok többsége számára kérdéses, különösen a kontinentális jogrendszerrel rendelkező országok számára (Caivano, 2014, pp. 4–6). Ezért a 12. cikk átültetése számos szakpolitikai kérdést vet fel, különösen annak lehetőségét, hogy a helyettes döntéshozatalt támogatott döntéshozatal váltsa fel (de Bhailís & Flynn, 2017, pp. 7–9). Hasonlóképpen kiemelhető, hogy a támogatott döntéshozatal, amely „a túlságosan korlátozó gondnokság alternatívájaként” értelmezhető, a szabályozási környezethez kapcsolódik (Blanck, 2021a, pp. 2–3). A megfelelő szabályozási környezet kialakítása előfeltétele a támogatott döntéshozatal előmozdításának, valamint az értelmi és pszichoszociális fogyatékosokkal élő személyekre vonatkozó fogyatékosügyi politikák fejlesztésének. Ezért a támogatott döntéshozatal szabályozási környezetét és szabályozási megoldásait kívánjuk elemezni, és tanulmányunk célja, hogy javaslatot tegyünk egy lehetséges szabályozási megoldásra, amely még azokban az országokban is alkalmazható, ahol a kontinentális jogrendszer akadályként jelenik meg a 12. cikk szabályainak átültetése előtt. Írásunk középpontjában tehát a szabályozási környezet és a különböző szabályozási módszerek elemzése, valamint e megoldásoknak a fogyatékosokkal élő személyek életére gyakorolt hatása áll.

Módszerek

Mint fent említettük, dolgozatunk fő célja a szabályozási környezet elemzése a támogatott és helyettes döntéshozatal tekintetében, valamint egy olyan szabályozási javaslat megfogalmazása, amely megfelel a CRPD követelményeinek és a kontinentális jogrendszerek hagyományainak. A szabályozás értelmezhető a fogyatékosügyi politikák keretrendszereként (Breznitz & Zehavi, 2021). Ennek megfelelően a szabályozási kérdés elemzésére jogtudományi elemzést alkalmaztunk. A fogyatékosügyi politikák főbb kérdéseit ezek a szabályozási keretek határozzák meg, ezért ez a környezet jelentős hatásként értelmezhető a tényleges politikákban (Blanck, 2021b). Emellett tanulmányunk a szabályozási környezet hatását vizsgálja. A kvantitatív megközelítésre összpontosítottunk, olyan statisztikákat véve alapul, amelyek véleményünk szerint nagy jelentőséggel bírnak. A statisztikai adatgyűjtést gyakran nagy különbségek jellemzik, és a tanulmányunkban szereplő adatgyűjtés a cselekvőképességre vonatkozó különböző nemzeti jogi szabályozásokból származik, amelyek azonban közös vonásokat mutatnak. A cselekvőképesség korlátozásával érintettek száma a statisztikai módszertan jelentős eltérései mellett is megfelelő kiindulási pontot jelenthet. Hasonlókép-

pen a gondnokság alatt álló személyek aránya is megfelelő mérőszámnak tekinthető. A fent említett különbségek miatt ezek az adatok nem hasonlíthatók össze közvetlenül, de feltárhatják a szabályozási politikák közötti különbségeket.

Ugyanígy, mivel az átültetés nehézségei a nemzeti szabályozási környezetek különbségeivel függnek össze, összehasonlító megközelítést alkalmaztunk. Először is összevetettük a jogi szabályozásokat, amihez az összehasonlító jogi tanulmányok módszereit alkalmaztuk (Zweigert & Kötz, 1998). A különböző jogrendszerek összehasonlítása elsősorban a Zweigert & Kötz és a David & Brierley monográfiák (David & Brierley, 1978) osztályozásán alapul. Megvizsgáltuk a nemzeti jogtudományok különböző megközelítéseit és azokat a nemzetközi trendeket, amelyek a nemzeti jogtudományokat befolyásolják. Összehasonlításunk másik szempontja a CRPD átültetésével kapcsolatos különböző nemzeti megközelítéseken alapul. A legbefolyásosabb polgári jogi rendszereket választottuk ki, nevezetesen Franciaország, Németország és Spanyolország rendszerét. Bevontuk Perut is, mivel ez az ország volt az első, amelyik megkísérelte a CRPD teljes körű átültetését (a spanyol és a perui szabályozás további részleteit is felvettük, mivel ezek az országok közel kerültek a CRPD fő céljának megvalósításához). Kitérünk saját országunkra, Magyarországra is, mivel annak szabályozása nagy hatással volt a CRPD átültetésére vonatkozó javaslatunkra.

Szakpolitikai javaslataink összehasonlító elemzésen alapulnak. A szabályozási környezet összehasonlító szemlélete révén elemeztük a 12. cikk rendelkezéseinek átültetésével kapcsolatos főbb kérdéseket és kihívásokat. Összehasonlításaink megállapításai alapján, jogtudományi módszereket alkalmazva fogalmaztuk meg az átültetésre vonatkozó javaslatainkat. Ajánlásaink akár a kontinentális jogrendszerek hagyományos keretei között is segíthetnek a politikai döntéshozóknak a CRPD követelményeinek teljesítésében.

A nemzetközi szakirodalom áttekintése

A szakirodalomban számos elmélet és értelmezés található a (2008-ban ratifikált) CRPD-ről és annak mérföldkőnek számító 12. cikkéről, amely gyökeresen megváltoztatta a fogyatékosággal élő személyek jogalanyiságával kapcsolatos évezredes gondolkodást (Bhailis & Flynn, 2017; Dawson, 2015; Dhanda, 2007; Dinerstein, 2012; Jakab, 2013; Fiala-Butora, 2016; Gombos & Könczei, 2009; Kanter, 2015; Lewis, 2010; Quinn & Arstein-Kerslake, 2012; Salzman, 2010; Szmukler, 2019).

Néhány évvel a CRPD ratifikálása után, 2014-ben az ENSZ Fogyatékosjogi Bizottsága – amely a CRPD átültetését felügyeli – által kiadott Első általános vélemény (2014) világossá tette, hogy a 12. cikk elutasítja a helyettes döntéshozatal minden formáját, beleértve a gondnokságot is.

A fentiek ellenére a nemzetközi szakirodalomban a 12. cikk értelmezésével kapcsolatban két fő eltérő megközelítést azonosítottak – nevezetesen a kiterjesztő álláspontot és a megszorító álláspontot –, amelyek egymásnak ellentmondanak, és kölcsönösen kizárják egymást (Fiala-Butora, 2016).

Ennek fényében tudjuk a legjobban értékelni a különböző tudományos nézőpontokat. Egyesek a CRPD 12. cikke alapján a cselekvőképesség bármilyen megsértését tiltottnak tekintik. Ezek közé tartoznak a kiterjesztő álláspontot képviselő progresszív szerzők (például Bach & Kerzner 2010; Browning et al., 2014; Craigie et al., 2019; Dhanda, 2007; Gurbai és Kanter, 2019; Minkowitz, 2007; Quinn & Arstein-Kerslake, 2012; Shogren et al., 2019). Mások a megszorító álláspont hívei (például Carney, 2012; Dawson, 2015; Donnelly, 2016; Lawson, 2007; Martin et al., 2014; Richardson, 2012), akik a helyettes döntéshozatal fenntartását bizonyos helyzetekben a szóban forgó cikk (12. cikk) alapján indokoltnak látják.

Számos tudós úgy véli, hogy a cselekvőképesség teljes korlátozása (kizárása) egyenlő a polgári jogi halállal (Lawson, 2007; Quinn & Arstein-Kerslake, 2012; Szmukler, 2019; Shogren et al., 2019), mivel automatikusan különböző jogok gyakorlásának ellehetetlenüléséhez vezet. Ezt a paradigmaváltó, progresszív álláspontot képviseli Bach & Kerzner (2010). Ez utóbbi is megjegyzi, hogy a cselekvőképesség részleges megtagadása is a kognitív fogyatékossgal élő személyek teljes társadalmi és politikai kirekesztéséhez vezet. Dhandához (2007) hasonlóan Bach & Kerzner (2010) és Browning et al. (2014) is a helyettes döntéshozatal, vagyis a gondnokság eltörlése mellett érvel, és különböző döntéshozatali képességeket azonosít. Bevezetik például az úgynevezett könnyített döntéshozatal fogalmát, amely a súlyos és halmozottan fogyatékos felnőttek számára is elérhető (Bach & Kerzner, 2010).

A megszorító értelmezés hívei szerint (például Galderisi, 2019; Martin et al., 2014; Plumb, 2015) a helyettes döntéshozatal alkalmazása valójában egy „nehéz eset” (Craigie et al., 2019) elismerése, ezért értelmezésük szerint a gondnokság nem tekinthető diszkriminatív jogi eszköznek. Ilyen „nehéz esetek” például a demencia, a súlyos és többszörös fogyatékossg, valamint a szerzett agysérülés.

Ugyanakkor Bach 2019-ben megjegyzi (Craigie et al., 2019), hogy „nem szabadna a nehéz esetekre épülő jogrendszerre terveznünk – ne feledjük, a nehéz esetek rossz joggá válnak”.

A common law és a skandináv jogrendszerek

A jelen tanulmány korlátozott keretein belül – annak ellenére, hogy elsősorban a kontinentális jogrendszerek jogalkotói számára próbáltunk szabályozási megoldást kínálni – fontosnak tartjuk röviden megvizsgálni a *common law* és a skandináv országok által elfogadott, figyelemre méltó és progresszív jogi intézkedé-

seket, amelyek megpróbálnak megfelelni a 12. cikkben megfogalmazott elvárásoknak. Mint fent említettük, a 12. cikk a helyettes döntéshozatal hagyományos jogi eszközeinek felszámolását várja el, és teljes paradigmaváltást irányoz elő a támogatott döntéshozatal felé. Mielőtt részletes elemzést végeznénk, tisztázni kell, hogy e tekintetben egyik ország sem járt teljes sikerrel: az innovatív és megfelelő személyzettel és finanszírozással ellátott jogi intézkedések ellenére, amelyek a támogatott döntéshozatal elérhető megoldássá teszik azok számára, akiknek erre szükségük van, e jogrendszerek egyike sem foglalkozik a szellemi hanyatlás vagy az előrelátás hiánya által okozott valamennyi, a helyettes döntéshozatal hiányában előálló nehézséggel.

Először is, a szokásjogot gyakorló országokban a támogatott vagy helyettes döntéshozatalra vonatkozó alapvető szemléletváltás figyelhető meg, amely a „legfőbb érdek” doktrínáján alapuló hagyományos megközelítésektől a CRPD Bizottság által támogatott „szándék és preferenciák” új doktrínája felé tett előrelépés (Szmukler, 2019). Ez az új megközelítés segíthet leküzdeni a helyettes döntéshozatalban rejlő paternalizmust. Az Írországból 2015-ben elfogadott, a támogatott döntéshozatalról szóló törvény az irányadó elvei között kimondja, hogy „a támogatónak az érintett személy tekintetében történő beavatkozás során a gyakorlatban megvalósítható mértékben figyelembe kell vennie az érintett személy korábbi és jelenlegi szándékát és preferenciáit, amennyiben ez a szándék és ezek a preferenciák észszerűen megállapíthatóak” (8. [7.b]). A támogatott döntéshozatalról való változás azonban nem vita és kompromisszum nélkül történik. Douglass (2016) az új-zélandi jogi környezet és joggyakorlat mentális képességgel és a támogatott vagy helyettes döntéshozattal kapcsolatos korszerűsítésének lehetőségeit vizsgálva oly módon kerüli meg ezt a kérdést, hogy a „legfőbb érdek” fogalmát úgy határozza meg, hogy az magában foglalja a személy szándékát és preferenciáit (Douglass, 2016).

Gyakorlati szinten két fő utat látunk az önrendelkezés megerősítése felé, nevezetesen az előzetes jogi nyilatkozatokat és a támogatói rendszer megerősítését. E két eszköz gyakran összefonódik a *common law* és a skandináv országokban elfogadott optimális jogi megoldásokban. A Brit Kolumbiában elfogadott képvisleti megállapodások rendszere egy jól ismert modell, amely „lehetővé teszi az emberek számára, hogy egy vagy több személyes támogatót felhatalmazzanak arra, hogy képviselőként segítsék a személyes ügyeik intézését, és szükség esetén betegség, sérülés vagy fogyatékoság esetén döntéseket hozzanak a nevükben” (Arstein-Kerslake et al., 2017). 2010. március 11-én Kanada ratifikálta a CRPD-t, amelynek rendelkezései 2010. április 12-én léptek hatályba. Kanada fenntartást tett a 12. cikkel kapcsolatban is, amelyben kijelentette, hogy továbbra is alkalmazni fogja a helyettes döntéshozatalt a szükséges mértékben és körülmények között, amelyek az egyén alapvető és hatékony védelemhez való jogának érvényesüléséhez szükségesek. Kanada tehát mindkét rendszert alkalmazza, nevezetesen a helyettes döntéshozatalt és a támogatott döntéshozatalt is. Ugyan-

akkor Kanadában jelenleg több mint 50 000 ember áll gondnokság és hivatalos helyettes döntéshozatali intézkedések alatt (Canadian Civil Society Organizations, 2019). „Kanadában 880 000 – 1 millió fogyatékossgal élő embernek van szüksége segítségre a döntéshozatalban, de a támogatásnak nincs jogvédelmi alapú megközelítése” (Furrie, 2017).

A svéd személyes ombudsmani programot (*Personligt Ombud Skåne*, a továbbiakban: PO) 1995-ben hozták létre. „Az 'asszisztenseket' vagy 'ügyvédeket' azért nevezik ki, hogy segítsék az érintett személyt a jogi döntések meghozatalában, inkább facilitatív, mint kényszerítő módon” (Gooding, 2021, p. 59). A PO-rendszer nagyon hatékonyan működik, és több ezer rászorulónak segít. Emellett a Brit Kolumbiában működő képviseleti megállapodások modelljéhez hasonlóan Svédországban és más skandináv országokban is lehetőség van állandó meghatalmazás alkalmazására (Odlöw, 2016). A svéd jog azonban továbbra is lehetővé teszi a helyettes döntéshozatalt, ha „komoly aggályok merülnek fel az egyén képviseleti képességével kapcsolatban” (Odlöw, é.n.).

2013-ban az ausztrál szövetségi kormány bevezette a nemzeti rokkantsági biztosítási rendszert (*National Disability Insurance Scheme*, a továbbiakban: NDIS). A cél az volt, hogy biztosítsák az érintettek autonómiáját és a fogyatékossgal élő emberek számára a „választás és az ellenőrzés” lehetőségét, és kifejezett erőfeszítéseket tettek arra, hogy a szabályozás összhangban legyen a 12. cikkel. Az NDIS összetett és jelentős vállalkozás, amely jelentősen megkönnyítette a fogyatékkal élők terheit Ausztráliában. Ennek ellenére nem sikerült teljes mértékben biztosítani, hogy a fogyatékossgal élő személyek másokhoz hasonlóan korlátozás nélkül élvezhessék a cselekvőképességet, mint más emberek (Cukalevski, 2019), mivel a rendszer továbbra is lehetővé teszi a helyettes döntéshozatalt.

Külön ki kell emelni, hogy a mögöttes szabályozási kérdés, amelyre összpontosítottunk, úgy tűnik, hogy ezeknek a jogrendszereknek a szemszögéből, amelyekben jelentős erőfeszítéseket tesznek a támogatói rendszer fejlesztésére és javítására, valamivel kevésbé fontos. Az sem megnyugtató, hogy még azokban az országokban is, ahol összehangolt erőfeszítéseket tesznek a CPRD-ben felvázolt ideális helyzet megvalósítására, még mindig lehetséges a felnőttek cselekvőképességének korlátozása.

Peru

Az elmúlt években a fogyatékossgal fogalma gyökeresen megváltozott a perui társadalomban. Ez a folyamat ellenőrizhető, ha összehasonlítjuk az 1993-as nemzeti népszámlálást, amelyben a perui lakosságnak mindössze 1,3%-át tartották nyilván fogyatékkal élő személyként, a 2007-es nemzeti népszámlálással, amely szerint a perui háztartások 10,9%-ában legalább egy fogyatékkal élő személy él. Ennek a növekedésnek a fő oka az új, szélesebb körű és befogadóbb értelmezése

annak, hogy mit jelent fogyatékosággal élő személynek lenni (Varsi-Rospigliosi & Chávez Romero, 2021).

A CRPD átültetése azonban hosszabb folyamat volt Peruban. A fogyatékosággal élő személyekről szóló 2012. évi 29973. általános törvény elfogadásával kezdődött, a fő lépés pedig a perui polgári törvénykönyv 2018-as módosítása volt (Varsi-Rospigliosi & Chávez Romero, 2021). A 42. cikk módosított szövege kimondja, hogy „minden tizennyolcadik életévét betöltött személy teljes cselekvőképességgel rendelkezik. Ez minden fogyatékosággal élő személyt magában foglal, másokkal azonos alapon és az élet minden területén, függetlenül attól, hogy akaratuk kifejezéséhez észszerű alkalmazkodást vagy támogatást vesznek-e igénybe vagy igényelnek-e”.

Ezen elvek megvalósítása érdekében módosították a 44. cikket, amely felsorolja azokat az eseteket, amikor egy személy cselekvőképessége korlátozható. A 44. cikk jelenlegi szövege szerint az alábbiak korlátozott cselekvőképességgel rendelkeznek: a tizenhatodik életévüket betöltött és tizennyolcadik életévüket be nem töltött személyek; a tékozló személyek; azok, akik bizonyítottan képtelenek pénzügyeik megfelelő kezelésére; a tartósan alkoholisták; a kábítószerrel visszaélők; a jogi kényszerintézkedés alá helyezett személyek; és a kómában lévő személyek, ha korábban nem jelöltek meg semmilyen támogatási formát.

Ezen új koncepcióval összhangban a törvényes képviselők a továbbiakban nem gyakorolják a fogyatékosággal élő személyek törvényes jogait, kivéve, ha az érintettek cselekvőképességük gyakorlására képtelennek minősülnek. Az akaratukat kifejezni képes fogyatékosággal élő személyeket a bíró vagy közjegyző által kijelölt támogatók segítik. Azok a fogyatékosággal élő személyek, akik nem tudják kifejezni akaratukat, bíróság által kijelölt támogatókkal rendelkezhetnek (lásd a 45B. cikket).

El kell ismerni, hogy ez a perui polgári törvénykönyvben szereplő megoldás az egyik legjobb példa arra, hogyan lehet a CRPD-t annak elveivel összhangban átültetni. A perui joggyakorlat bizonyos aspektusai azonban árnyékot vetnek erre a képre. Először is, a perui polgári törvénykönyv módosításának 2018-as elfogadása sok magánjogi szakértőt meglepett, beleértve még annak a munkacsoportnak a tagjait is, amelynek feladata a perui polgári törvénykönyv felülvizsgálata és a módosító javaslatok előterjesztése volt.

Másodsor, sok jogász nem támogatja a reformot: az azóta született kapcsolódó cikkek körülbelül fele az új koncepció ellen van, negyede semleges, egy-negyede pedig támogató (Varsi-Rospigliosi & Chávez Romero, 2021). Harmadszor, még mindig vannak olyan körülmények, amikor a jogképesség bizonyos embercsoportok esetében korlátozható, mint például a korábban említett alkohol- és kábítószerfüggők, ugyanakkor egyes fogyatékkal élők is ebbe a kategóriába tartozhatnak. Véleményünk szerint a legproblémásabb kategória a pénzügyeik megfelelő kezelésére képtelen személyeké. Az 585. cikk szerint „az a személy, aki a vagyonának több mint a felét elveszíti rossz pénzügyi gazdálkodás miatt, és

van házastársa vagy törvényes örököse, cselekvőképességében korlátozható. A pénzügyi helytelen gazdálkodás megítélése a bíró mérlegelésétől függ.” Ez azt jelenti, hogy a bírák keze nincs megkötve, és ez a speciális eset a fogyatékkal élő személyek cselekvőképességének korlátozására is felhasználható. Ezért nem biztos, hogy a joggyakorlat úgy fogja alkalmazni ezeket az új normákat, hogy az megfeleljen a jogszabály eredeti elveinek.

Spanyolország

Peruhoz hasonlóan Spanyolországban is hosszabb folyamat volt az egyezmény átültetése, amely a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló nemzetközi egyezményhez való normatív igazodásról szóló 2011. évi 26. törvénnyel kezdődött. A fő lépés a polgári és eljárási jogszabályok reformjáról szóló 2021. évi 8. törvény elfogadása volt, amely a fogyatékossgal élő személyek cselekvőképességének gyakorlását támogatja.

Ez a törvény többek között módosította a Polgári Törvénykönyvet (a továbbiakban: spanyol polgári törvénykönyv). E módosítást megelőzően a spanyol polgári törvénykönyv 286. és 287. cikke szerint a következő személyek állhattak gondnokság alatt: olyan kiskorúak, akiknek szülei meghaltak vagy képtelenné váltak a törvény által előírt segítség gyakorlására; öregségi nyugdíjban részesülő személyek; tékozlónak nyilvánított személyek; valamint olyan személyek, akiket belátási képességük korlátozottsága miatt bírói határozat alapján helyeztek e védelmi forma alá (Rodríguez, 2020). A gondnokok a spanyol polgári törvénykönyv 267. és 289–290. cikkei értelmében jogosultak voltak képviselni a gondnokság alá helyezett személyeket.

A módosítást követően a spanyol jog ma már többféle segítségnyújtási formát kínál a fogyatékkal élők számára, és az érintettek szabadon választhatják meg, hogy milyen módon kívánnak segítséget kapni. Ezek a jogi eszközök a következők (lásd a spanyol polgári törvénykönyv 250. cikkét):

1. Önkéntes támogató intézkedések: ezeket a fogyatékossgal élő személyek hozzák, amelyben kijelölik, hogy ki és milyen mértékben nyújtson támogatást.
2. *De facto* gondnokság: ez egy informális támogatási intézkedés, amely akkor létezhet, ha nincsenek olyan önkéntes vagy bírósági intézkedések, amelyek hatékonyan lehetne alkalmazni.
3. Gondnokság: ez egy hivatalos támogatási intézkedés, amelyet azoknál alkalmaznak, akiknek folyamatos támogatásra van szükségük.
4. Bírósági segítő kirendelése: ez egy formális támogatási intézkedés, amely akkor kerül alkalmazásra, ha a támogatásra szoruló személynek alkalmanként, akár visszatérő jelleggel is van szüksége támogatásra.

A gondnokságot a bíróság rendeli el, ha a fogyatékosággal élő személy számára nincs más megfelelő támogató intézkedés. A bíró határozza meg azokat a területeket, amelyeken a személy cselekvőképessége gyakorlásához gondnok segítségére van szüksége, figyelembe véve a személy sajátos támogatási szükségleteit. Azokban a kivételes esetekben, amikor a fogyatékosággal élő személy körülményei miatt ez elengedhetlenné válik, a bíróság határozatában megnevezi azokat a konkrét cselekményeket, amelyekben a gondnoknak vállalnia kell a fogyatékosággal élő személy képviselését. Pontosán meg kell határozni azokat a területeket, amelyeken a gondnok támogatást nyújt, adott esetben megjelölve azokat, amelyek esetében a képviselést gyakorolni kell. A bírósági határozat nem tartalmazhat pusztán jogfosztást (lásd a spanyol polgári törvénykönyv 269. cikkét).

Az új spanyol szabályozás azokra az eszközökre és intézkedésekre összpontosít, amelyek támogathatják a fogyatékosággal élő személyeket akarataik kifejezésében és kívánságaik megvalósításában. A bírák azonban továbbra is feljogosíthatják a gondnokokat arra, hogy a fogyatékosággal élő személy nevében hozzanak döntéseket, és nincsenek olyan konkrét garanciák, amelyek megakadályozhatnák, hogy ezt az eszközt olyan esetekben is alkalmazzák, amikor az elkerülhető lenne.

Németország

Németország a kontinentális jogrendszerek hagyományait követi, és a fogyatékosággal élő személyek számára a döntéshozatal helyettesítő rendszerként létrehozta a gondnokságot. A 19. században és részben a 20. században még a testi vagy érzékszervi fogyatékosággal élő személy is gondnokság alá helyezhető volt (Bauer, 2008).

E rendszer első jelentős reformjára a felnőttek gondnokságáról szóló 1990. évi reformtörvény [*Gesetz zur Reform des Rechts der Vormundschaft und Pflegschaft für Volljährige (Betreuungsgesetz)*] elfogadásával került sor. A korábbi jogintézményt, azaz a hagyományos, általános korlátozásokkal járó gyámságot (*Entmündigung*) egy új jogintézmény, nevezetesen a törvényes gondnokság (*rechtliche Betreuung*) váltotta fel. A német szabályozás alapelve az aktív cselekvőképesség korlátozása volt az ügyek egy csoportjában. A fogyatékoság alapjogi megközelítése alapján a korábbi gyámsági törvényt a felnőttek jogi védelme, azaz az *Erwachsenenschutz* váltotta fel, amely a szabályozás támogató jellegét hangsúlyozza (Bauer, 2008). A szabályozás változása ellenére azonban a gondnokság alá helyezett személyek száma viszonylag magas maradt Németországban (2015-ben a gondnokság alá helyezett személyek száma 1 306 589 fő volt, ami a teljes német lakosság 1,1614%-át teszi ki; a gondnokság alatt álló személyek aránya jelentősen magasabb volt a volt keletnémet tartományokban, Szászországban 1,808% és Mecklenburg-Előpomerániában 2,203% között volt: lásd *Betreuungstatistik*, 2015).

Hangsúlyozni kell, hogy bevezették a felnőttek védelmének rendszerébe helyezett személyek általános és a nyilvánosság számára hozzáférhető nyilvántartását (Ganner, 2021).

A cselekvőképesség korlátozásának megszüntetéséhez szükséges követelményekről a német joggyakorlatban erőteljes vita folyt. A gyámügyi reformokért felelős szakértők hangsúlyozták, hogy a CRPD követelményeinek olyan szabályozással lehet megfelelni, amely garantálja a támogatott döntéshozatal elsődleges jellegét, de lehetővé teszi, hogy *ultima ratió*ként helyettesítő döntéshozatal is engedélyezhető legyen (Lipp et al., 2021).

2023. január 1-jén lépett hatályba a gondnoksági törvény reformja. A német polgári törvénykönyv (*Bürgerliches Gesetzbuch*, a továbbiakban: BGB) módosított szabályai szerint „ha egy nagykorú személy az ügyeit részben vagy egészben nem képes törvényesen intézni, és ennek oka betegség vagy fogyatékoság, a bíróság törvényes gondnokot rendel ki számára” (1814. §). A gondnok köteles a fogyatékosággal élő személy akaratát követni, kivéve, ha ez veszélyezteti a vagyonát, vagy ha ez a gondnoktól észszerűen nem várható el (1821. §). A gondnok továbbá feladatai körében képviselheti a gondnokság alatt álló személyt (1823. §).

Franciaország

Franciaország 2010. február 18-án ratifikálta a CRPD-t, amely 2010. március 20-án lépett hatályba.

A francia polgári törvénykönyv különbséget tesz a jogképesség (*la personnalité juridique*) és a cselekvőképesség (*la capacité juridique*) között. A hatályos francia jog szerint a felnőttek cselekvőképességének korlátozása a szükségesség, az arányosság és a szubszidiaritás elvének megfelelően történik. A francia polgári törvénykönyv 431. cikke értelmében a gondnokság alá helyezés orvosi bizonyítékokon alapuló eljáráshoz, valamint az arányosság és a személyre szabottság követelményeinek megfelelően kötelező bírósági meghallgatáshoz kötött. A francia szabályozás szerint a gondnokság alá helyezésnek két szintje van, amelyeket a személy belátási képessége csökkenésének súlyossági foka határoz meg. A gondnokság úgynevezett „tutelle” formája a legsúlyosabb és állandó korlátozás; 2013-ban a 647 746 gondnoksági ügyből 359 237-et a *tutelle* kategóriában regisztráltak. A 2016-os statisztikák szerint a gyámhatóságok mintegy 53%-a tartozott a *tutelle* elrendelés hatálya alá, 43%-uk pedig a kevésbé korlátozó, úgynevezett *curatelle* alá (Cour de Comptes Rapport, 2016). A kevésbé korlátozó intézkedés, a *curatelle*, lehet „egyszerű” (a személyek megtartják jogaikat, de nem köthetnek semmilyen kölcsönszerződést), „rendezett”, bíróságilag meghatározott ügycsoportokkal, amelyeken a személynek támogatást kell nyújtani, vagy „megerősített”, amikor a személy jövedelme, kiadásai, vagyona és minden olyan

szerződés, amely a pénzügyek bármely aspektusát érinti, beleértve a házasságkötés jogát is, teljes mértékben a gondnok ellenőrzése alá kerül (Eyraud, 2016).

Létezik a védelem harmadik jogi formája, az úgynevezett „sauvegarde de justice”, amely a másik kettőnél lényegesen ritkább, 2016-ban 4600 esetet jelentettek (Caron-Déglise, 2018, p. 7). Az orvosi szakvélemény szerint az úgynevezett „sauvegarde de justice” hatálya alá tartozó személy valójában nem cselekvőkép-telen, vagyona nem áll más személy gondnoksága alatt, és nincs képviselője vagy állandó segítője, de a polgári jogi ügyletekben a törvény védelme alatt áll (Caron-Déglise, 2018).

2016-ban új intézkedést vezettek be (lásd a francia polgári törvénykönyv 494. cikkét), amely lehetővé teszi a gondnokság egyszerűsített formáját, amelyet az egyén családja irányít az összes meglévő családtag által jóváhagyott, kijelölt gondnok mellett, és amely igen népszerűvé vált (Eyraud & Taran, 2021).

2018-ban tárcaközi egyeztetést indítottak, amely javaslatokat fogalmazott meg a jogi védelem rendszerének a CRPD-vel összhangban történő reformjára. Ezek a javaslatok részben bekerültek a 2018–2022 közötti időszakra vonatkozó tervezési és igazságügyi reformról szóló, 2019. március 23-i 2019–2022. számú törvénybe. Az ombudsman (az alkotmány által létrehozott, a kormány független közigazgatási hatóságaként működő személy) különösen üdvözli azt a jelentős előrelépést, amelyet az jelent, hogy a törvény minden védett felnőtt számára teljes mértékben elismeri a választójogot, a házasságkötéshez, az élettársi kapcsolat létesítéséhez és a bírói előzetes engedély nélküli váláshoz való jogot. Sajnálatos azonban, hogy ezek a fejlemények nem képezik részét egy átfogóbb reformnak, amely lehetővé teszi a CRPD által elismert valamennyi alapvető jog teljes és hatékony elismerését.

Magyarország

Magyarországon Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) egy viszonylag hosszú és ellentmondásos kodifikációs folyamat eredménye. A kodifikációs folyamat 1998-ban kezdődött, és először 2009-ben vezetett egy elfogadott kódexhez, amely azonban az Alkotmánybíróság döntése nyomán nem lépett hatályba. Ez a 2009-es polgári törvénykönyv elismerte az előzetes jognyilatkozat intézményét, és szorgalmazta a támogatott döntéshozatalt, de tartalmazta a helyettes döntéshozatalt, azaz lehetőséget biztosított a gondnokok számára az érintettek helyetti döntéshozatalra. A felnőttek cselekvőképességének korlátozása azonban csak bizonyos meghatározott ügyekben („ügycsoportok”) volt lehetséges. Ez jelentős előrelépés lett volna a magyar szabályozásnak a CRPD 12. cikkében foglalt követelményekkel való összhangba hozásában. Az új Polgári Törvénykönyv, amely végül 2013-ban lépett hatályba, szakított ezzel a jogalkotási megoldással, és továbbra is fenntartja a cselekvőképességet kizáró gondnokságot, új elnevezése szerint a cselekvőképesség teljes

korlátozását. A támogatott döntéshozatal intézményének bevezetése azonban előrelépést jelent, amelyet a végül elfogadott Polgári Törvénykönyv is fenntart.

Ami a cselekvőképesség korlátozásának lehetőségét illeti, a magyar jog ismeri annak részleges és teljes formáját is.

Felnőttek esetében a bíróság elvileg korlátozhatja a cselekvőképességet, meghatározva azokat az ügycsoportokat, amelyekre ez a korlátozás vonatkozik. A Ptk. 2:19. § (2) bekezdése kimondja, hogy a bíróság a cselekvőképességet részben korlátozó gondnokság alá helyezi azt a nagykorú személyt, akinek ügyei viteléhez szükséges belátási képessége – mentális zavara következtében – tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent, és emiatt – egyéni körülményeire, valamint családi és társadalmi kapcsolataira tekintettel – meghatározott ügycsoportban gondnokság alá helyezése indokolt. A 2:19. § (3) bekezdése szerint a cselekvőképesség részleges korlátozásáról szóló ítéletben a bíróságnak meg kell határoznia a személyes vagy vagyoni jellegű ügyek azon csoportjait, amelyekben az egyén cselekvőképességét korlátozni kell.

A teljes korlátozást a Polgári Törvénykönyv 2:21. szakasza teszi lehetővé. A 2:21. § (2) bekezdése kimondja, hogy a bíróság a cselekvőképességet teljes mértékben korlátozó gondnokság alá helyezi azt a nagykorú személyt, akinek az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége – mentális zavara következtében – tartósan, teljeskörűen hiányzik, és emiatt – egyéni körülményeire, valamint családi és társadalmi kapcsolataira tekintettel – gondnokság alá helyezése indokolt.

Ez a szabályozás nem felel meg a CRPD-nek. A CRPD Bizottság a Magyarországról szóló 2012. évi első időszaki jelentésről szóló záró észrevételeinek 26. pontjában egyértelműen fogalmazott: „a bizottság azt ajánlotta, hogy [Magyarország] használja ki hatékonyan a Polgári Törvénykönyv és a kapcsolódó törvények [akkor] folyamatban lévő felülvizsgálati folyamatát, hogy azonnali lépéseket tegyen a gondnokság alá helyezéstől való eltérés érdekében, hogy a helyettes döntéshozatalról a támogatott döntéshozatalra térjen át, amely tiszteletben tartja a személy autonómiáját, akaratát és preferenciáit, és teljes mértékben összhangban van az Egyezmény 12. cikkével”.

Javaslat a helyettesítő döntéshozatal helyettesítésére

Az egyezmény átültetése a magánjogban messze elmarad a közjoghoz képest. Például a fogyatékossgal élő személyekre vonatkozó helyettes döntéshozatal még mindig része a német és a spanyol polgári törvénykönyvnek, de a szavazati korlátozásokat ezekben az országokban már eltörölték (lásd a BVerfG 2 BvC 62/14. számú határozatát Németországban és a 2018. évi 2. számú „alapvető” törvényt Spanyolországban). Ez nem meglepő, hiszen a választójog kiterjesztése nem érinti az érintettek mindennapi életét, ellentétben a helyettes döntéshozatal eltörlésével, amelynek fenntartását általában azzal indokolják, hogy az érintettek

védelme érdekében szükséges: cselekményeiknek ne legyenek olyan hátrányos jogkövetkezményei, amelyekről a cselekmény meghozatalakor nem tudtak, és az érintettek különleges helyzetét ne lehessen kihasználni (Kőrös, 2009). A cselekvőképességre vonatkozó szabályozás kidolgozásával kapcsolatban a következő szempontokat szokták figyelembe venni:

1. A fogyatékosággal élő embereket nem szabad hátrányos helyzetbe hozni a mindennapi és kereskedelmi ügyekben, azaz ne legyen nehezebb velük szerződni, mint más emberekkel.
2. Nem jelenthet nagyobb kockázatot a fogyatékosággal élő emberekkel való szerződés-kötés, mint más emberekkel, azaz a forgalombiztonságot biztosítani kell.
3. A harmadik személyek érdekeit is védeni kell. Például biztosítékokkal kell megakadályozni, hogy más személyek kihasználják egy személy különleges helyzetét azzal, hogy harmadik félként hozzáférnek az érintett személy gyermekei nevelésének költségeit fedező pénzeszközökhöz.

A CRPD az első szempontra és részben a másodikra összpontosít, de a jogalkotók mindhárom szempontot figyelembe veszik. Valójában a harmadik személyek érdekeinek védelme néha nagyobb jelentőséget kap, mint a másik két szempont. Ezt a gyakorlatban is tapasztalhatjuk (Kiss et al., 2021), és más jogrendszerekben is megfigyelhető (lásd például a perui szabályozást, amelyben a cselekvőképesség rossz pénzügyi gazdálkodás esetén korlátozható, de csak akkor, ha az érintettnek van házastársa vagy más törvényes örököse, ami azt mutatja, hogy ez a norma elsősorban a családtagokat védi, nem pedig az érintett személyt).

Ez a jelenség azt is mutatja, hogy a cselekvőképesség idegen elem a magánjogban, mert annak szabályai csak akkor működnek jól, amikor két egyenlő fél érdekeit kell kiegyensúlyozni. A magánjogászok is ezt a gondolkodásmódot követik. Ezek a feltételek azonban teljesen hiányoznak a cselekvőképesség területén, ahol a döntéseket elsősorban a fogyatékosággal élő személyre tekintettel kellene meghozni. Amíg a cselekvőképességet a magánjog keretében (jellemzően a polgári törvénykönyvekben) szabályozzák, addig ez az ellentmondás fennmarad, ami tovább nehezíti a CRPD átültetését.

Véleményünk szerint nem várható, hogy a jogi szakértők álláspontja hamarosan megváltozik. Ez azt jelenti, hogy a magánjogászok és a jogalkotók számára a harmadik szempont (harmadik személyek érdekeinek védelme) továbbra is érv marad a cselekvőképesség korlátozása mellett.

Úgy véljük azonban, hogy mindhárom cél megvalósítható lenne a fogyatékosággal élő személyek jogképességének korlátozása nélkül is a megtámadhatóság alkalmazásával: a támogató megtámadhatná a fogyatékosággal élő személy által kötött szerződést vagy bármely más jogügyletet, ha az sérti az érintettek érdekeit. Ez még mindig a cselekvőképesség korlátozásaként értelmezhető, de ez már nem közvetlen korlátozás, mint a klasszikus értelemben vett helyettes döntéshozatal, hanem annak csak közvetett formája.

A megtámadhatóság jól ismert és alkalmazott jogintézmény a polgári jogrendszerekben (lásd például a francia polgári törvénykönyv 1179. cikkét, a spanyol polgári törvénykönyv 1300. cikkét és a BGB 142. cikkét). A részletszabályok kidolgozása során a következő szempontokat kell figyelembe venni:

1. Biztosítani kell, hogy a támogató csak akkor támadhassa meg a fogyatékos-sággal élő személy által kötött szerződéseket, ha az adott körülmények miatt ez elengedhetetlenül szükséges. Ezt szemléltethetik a cselekvőképesség korlátozására vonatkozó szabályokban foglalt garanciák is, amelyek több országban, így többek között Magyarországon is megtalálhatók. A bíróságnak tehát indokolt határozatban meg kell neveznie a személyes jellegű vagy vagyonra vonatkozó ügyek azon csoportjait, amelyekben a szerződéseket a támogató megtámadhatja, és ezeket a bírósági határozatokat rendszeresen felül kell vizsgálni.
2. Fontos azonosítani azokat a személyeket, akiknek az érdekeit a megtámadhatósággal védeni kell. Véleményünk szerint a vonatkozó törvénynek egyértelműen meg kell határoznia ezen személyek körét (például csak a fogyatékos-sággal élő személyt, házastársát, élettársát vagy leszármazottait), és a bíróságnak határozatában meg kell neveznie ezeket a személyeket. Összeférhetetlenség esetén a fogyatékos-sággal élő személy érdekeit kellene védeni.
3. Meg kell akadályozni, hogy a megtámadhatóság nemkívánatos problémává váljon a fogyatékos-sággal élő emberek számára, amikor részt kívánnak venni a mindennapi vagy kereskedelmi ügyletekben. Ezt a megerősítéssel lehet elérni: a megtámadás lehetősége kizárt, ha az érintett jogügyletet az a személy, aki a megtámadásra jogosult, megerősíti (lásd például a francia polgári törvénykönyv 1182. cikkét, a spanyol polgári törvénykönyv 1309. cikkét és a BGB 144. cikkét). A támogató jogosult lenne a fogyatékos-sággal élő személy által kötött szerződés megerősítésére a megkötés pillanatában. Egyéb esetekben a támogató általi esetleges megtámadás olyan kockázatot jelentene a harmadik, a fogyatékos-sággal élő személlyel szerződést kötő fél számára, amely károsítaná a fogyatékos-sággal élő személyek mindennapi vagy kereskedelmi életben való részvételét.
4. Megfontolandó lenne egy olyan nyilvántartás alkalmazása (lásd Németország), amely tartalmazza a személyek és ügyeik összes releváns adatát, ha a támogató jogosult egy jogi aktus megtámadására. A közjegyzők és az ügyvédek jogosultak és kötelesek lennének ellenőrizni ezt a nyilvántartást egy szerződés hitelesítése előtt. Ez a megoldás csökkentheti a megtámadással kapcsolatos kockázatokat is.
5. A helyettes döntéshozatalt csak olyan esetekre kellene fenntartani, amikor az érintett személy fizikai okokból nem képes akaratát kifejezni, például kómában lévő személyek esetére (lásd a perui polgári törvénykönyv 44. cikkének 9. pontját).

Javaslatunknak van még egy fontos előnye. Alkalmazása esetén lehetővé tenné, hogy a beavatkozás ezen formáit (megtámadhatóság) könnyen ellenőrizni lehessen, hogy szükségesek-e vagy sem. Lehetséges lenne látni például öt vagy tíz év múlva, hogy hányszor támadtak meg a támogatók egy fogyatékkal élő személy által kötött szerződést, és hányszor adtak helyt a bíróságok ezeknek a kereseteknek. Ha a számokból az derülne ki, hogy kevés a per, vagy a kereseteket jellemzően elutasítják, a jogalkotók hatályon kívül helyezhetnék a jogrendszer ezen rendelkezését, és a fogyatékossgal élő személyek számára közvetlen vagy közvetett korlátozások nélkül teljes cselekvőképességet lehetne biztosítani.

Összefoglaló

Ha a szabályozási kérdéseket nézzük, a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos környezet jelentősen megváltozott a CRPD ratifikálása óta. Ma a hangsúly az egyén szándékán és preferenciáin, valamint a támogatott döntéshozatalon van, nem pedig a gondnokság „legfőbb érdek” fikcióján, azaz a helyettes döntéshozatalon. A jelentős változások ellenére azonban gyakorlatilag egyik aláíró ország sem valósította meg a CRPD fő célját, azaz a fogyatékossgal élő embereket érintő helyettes döntéshozatal teljes eltörlését. Számos jogrendszer szigorította a helyettes döntéshozatal feltételeit, de a jogalkotók fenntartották azt „kivételes esetekre”, amennyiben a bíróságok szükségesnek találják.

Javaslatunk átmeneti megoldást kínál ezekre a „kivételes esetekre”: a helyettes döntéshozatal helyett a támogatók megtámadhatnák a fogyatékkal élő személy által kötött szerződést, ha az sérti az érintettek érdekeit. Ez a modell elősegíthetné a CRPD megfelelőbb átültetését a kontinentális jogrendszerbe tartozó országokban, mivel a megtámadhatóság a magánautonómiát lényegesen kevésbé intenzív módon érintő beavatkozás a helyettes döntéshozatalhoz képest, ráadásul a megtámadhatósággal a legtöbb olyan kockázatot kezelni lehetne, ami a helyettes döntéshozatalt indokolhatja. Véleményünk szerint ez közelebb vihetné a jogalkotókat a CRPD céljának eléréséhez, hiszen a megtámadhatósággal a fogyatékossgal élő emberek cselekvőképességének közvetlen korlátozása megszüntethető lenne. Javaslatunk rugalmasabb keretet kínál az értelmi és pszichoszociális fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatos ügyek szabályozásához.

Irodalomjegyzék

Arstein-Kerslake, A., Watson, J., Browning, M., Martinis, J., & Blanck, P. (2017). Future directions in supported Decision-Making. *Disability Studies Quarterly*, 37(1). DOI: <https://doi.org/10.18061/dsq.v37i1.5070>

- Bauer, A. (2008). Vormundschaft, Rechtliche Betreuung, Pflegschaft (Guardianship, Legal Custodianship, Custody). In H. Prütting, G. Wegen, & G. Weinreich (Eds.), *BGB Kommentar* (pp. 2555–2660). Luchterland.
- Bach, M., & Kerzner, L. (2010). *A new paradigm for protecting autonomy and the right to legal capacity. Advancing Substantive Equality for Persons with Disabilities through Law, Policy and Practice. Law Commission of Ontario.* <https://www.lco-cdo.org/wp-content/uploads/2010/11/disabilities-commissioned-paper-bach-kerzner.pdf>
- Blanck, P. (2021a). Supported Decision-Making: Emerging paradigm in research, law, and policy. *Journal of Disability Policy Studies*, 34(1), 3–7.
DOI: <https://doi.org/10.1177/10442073211023168>
- Blanck, P. (2021b). On the Importance of the Americans With Disabilities Act at 30. *Journal of Disability Policy Studies*, 104420732110369.
DOI: <https://doi.org/10.1177/10442073211036900>
- Breznitz, D., & Zehavi, A. (2022). Promoting inclusive innovation for disabled people in four countries: who does what and why? *Disability & Society*, 1–23.
DOI: <https://doi.org/10.1080/09687599.2022.2093698>
- Caivano, N. (2014, January 16). *Conceptualizing Capacity: Interpreting Canada's qualified ratification of Article 12 of the UN Disability Rights Convention.* <https://ssrn.com/abstract=2389047>
- Canadian Civil Society Organizations to the Committee on the Rights of Persons with Disabilities, (2019, July 26). *Submission of Canadian Civil Society Organizations to the Committee on the Rights of Persons with Disabilities On the List of Issues Prior to Reporting [Canada] to be adopted during the 22nd Session of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities.* <https://www.cdacanada.com/wp-content/uploads/2019/08/CSO-LOIPR-Submission-to-CRPD-Committee-FINAL-July-26-2019.pdf>
- Carney, T. (2012). Guardianship, “Social” citizenship and theorising substitute Decision-Making law. In *Springer eBooks* (pp. 1–17).
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-25972-2_1
- Caron-Dégliše, A. (2018, March 26). *Rapport de mission interministérielle. L'évolution de la protection juridique de Personnes. Reconnaître, soutenir és potégér les personnes les plus vulnérables.* https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/portail/art_pix/rapport_pjm_dacs_rapp.pdf
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities, (2012, October 22). *Concluding observations on the initial periodic report of Hungary, adopted by the Committee at its eighth session.* https://www.ohchr.org/Documents/HR-Bodies/CRPD/8thSession/CRPD-C-HUN-CO-1_en.doc
- Cour de Comptes, (2016, September n.d.). <https://www.ccomptes.fr/sites/default/files/EzPublish/20161004-rapport-protection-juridique-majeurs.pdf>
- Craigie, J., Bach, M., Gurbai, S., Kanter, A. S., Kim, S. Y. H., Lewis, O., & Morgan, G. (2019). Legal capacity, mental capacity and supported decision-

- on-making: Report from a panel event. *International Journal of Law and Psychiatry*, 62, 160–168. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.09.006>
- Cukalevski, E. (2019). Supporting Choice and Control – An analysis of the approach taken to legal capacity in Australia’s National Disability Insurance Scheme. *Laws*, 8(2), 8. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws8020008>
- De Bhailís, C., & Flynn, E. (2017). Recognising legal capacity: commentary and analysis of Article 12 CRPD. *International Journal of Law in Context*, 13(1), 6–21. DOI: <https://doi.org/10.1017/s174455231600046x>
- David, R., & Brierley, J. E. C. (1978). *Major Legal Systems in the World Today* (pp. 419–426). Free Press.
- Dawson, J. (2015). A realistic approach to assessing mental health laws’ compliance with the UNCRPD. *International Journal of Law and Psychiatry*, 40, 70–79. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2015.04.003>
- Dhanda, A. (2006). Legal capacity in the disability rights convention: stranglehold of the past or lodestar for the future. *Syracuse J. Int’l L. & Com.*, 34, 429–462. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=&handle=hein.journals/sjilc34&div=17&id=&page=>
- Dinerstein, R. D. (2011). Implementing legal capacity under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: the difficult road from guardianship to supported decision-making. *Human Rights Brief*, 19(2), 1–5. <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1816&context=hrbrief>
- Donnelly, M. (2016). Best Interests in the Mental Capacity Act: Time to say Goodbye? *Medical Law Review*, 24(3), 318–332. DOI: <https://doi.org/10.1093/medlaw/fww030>
- Douglass, A. J. (2016, July). *Mental capacity: Updating New Zealand’s law and practice*. New Zealand Law Foundation. http://www.barristerschambers.co.nz/mcap/assets/Full_Report.pdf
- Eyraud, B. (2016). Challenges of regulatory rights of half-capacitated persons: A sociological perspective on the French Civil Code reform. *International Journal of Law and Psychiatry*, 46, 110. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2016.02.005>
- Eyraud, B., & Taran, I. (2021). From substitute to supported Decision-Making: Participatory action research on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*, 34(1), 39. DOI: <https://doi.org/10.1177/10442073211055478>
- Fiala-Butora, J. (2016). *Reconstructing personhood: Legal capacity of persons with disabilities* [Unpublished doctoral dissertation]. Harvard Law School. https://www.ajk.elte.hu/media/4b/f7/204d1083267c80bbfdb9f28a-af43391525f27c4ca12c01d36dffe3f37460/AJDI_Tezisek_Fiala-Butora_Janos.pdf

- Furrie, A. (2017). *The Canadian Survey on Disability in an analysis conducted for the Canadian Association for Community Living and The Wellesley Institute, February, 2017*. Submission of Canadian Civil Society Organizations to the Committee on the Rights of Persons with Disabilities, On the List of Issues Prior to Reporting [Canada] to be adopted during the 22nd Session of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities, July 26, 2019. 30.
- Galderisi, S. (2019). The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: great opportunities and dangerous interpretations. *World Psychiatry, 18*(1), 47–48. DOI: <https://doi.org/10.1002/wps.20603>
- Ganner, M. (2021). Arbeitsgruppe 1: Rechtssubjektivität und Zugang zum Recht (Legal Subjectivity and Access to Law) In M. Ganner, E. Rieder, C. Voithofer & F. Welti (Eds.), *Die Umsetzung der UN-Behindertenrechtskonvention in Österreich und Deutschland* (pp. 107–118). Innsbruck University Press. <https://diglib.uibk.ac.at/download/pdf/6301693.pdf>
- Gombos, G., & Köncezi, G. (2009). A támogatott döntéshozatal néhány elvi kérdése. Elméleti alapvetés. Some principles of supported decision-making. Theoretical background. In Gombos, G., Hoffman, I., Köncezi, Gy., Nagy, Z. & Szabó, Gy. (Eds.), *A támogatott döntéshozatal elmélete és gyakorlata* (pp. 3–18). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Gooding, P. (2021). *Compendium Report: Good Practices in the Council of Europe to Promote Voluntary Measures in Mental Health Services: Report Commissioned by the Committee on Bioethics (DH-BIO) of the Council of Europe* (pp. 1–103). <https://rm.coe.int/compendium-final-en/1680a45740>
- Hoffman, I. & Köncezi, Gy. (2013). Legal Regulations Relating to the Passive and Active Legal Capacity of Persons with Intellectual and Psychosocial Disabilities in Light of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Impending Reform of the Hungarian Civil Code. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, 33*(1), 143–172. <https://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1661&context=ilr>
- Jakab, N. (2013). *A margón és azon túl: Az intellektuális és pszichoszociális fogyatékkal élő emberek cselekvőképességéről (At the margins and beyond: the active legal capacity of persons with intellectual and psychosocial disabilities)*. Novotni.
- Kanter, A. S. (2014). *The development of disability rights under international law*. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203711712>
- Kiss, V., Maléth, A., Tókey, B., & Hoffman, I. (2021). An empirical study of actions on guardianship in Hungary. *International Journal of Law and Psychiatry, 78*, 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2021.101719>
- Körös, A. (2009). „Jót s jól!” – helyes célok, alkalmatlan megoldások a cselekvőképesség tervezett szabályozásában. *Magyar Jog, 56*(2), 104. <https://docplayer>.

hu/8579407-Jot-s-jol-helyes-celok-alkalmatlan-megoldasok-a-cselekvokepesseg-tervezett-szabalyozasaban.html

- Lawson, A. (2007). The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New era or false dawn. *Syracuse J. Int'l L. & Com.*, 34, 563.
- Lewis, O. (2010). *The expressive, educational and proactive roles of human rights: an analysis of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Rethinking rights-based mental health laws.* http://mdac.org/sites/mdac.org/files/5_-_lewis.pdf
- Lipp, V., Baltzer, L., Bresch, M., Hesse, P., & Schröder, R. (2021). Arbeitsgruppe 1: Rechtssubjektivität und Zugang zum Recht (Art 12, Art 13 UN-BRK) In Deutschland (Working Group 1: Legal Subjectivity and Access to Justice (Art 12, Art 13 UN CRPD) in Germany) In M. Ganner, E. Rieder, C. Voithofer & F. Welti (Eds.), *Die Umsetzung der UN-Behindertenrechtskonvention in Österreich und Deutschland* (pp. 119–136). Innsbruck University Press.
- Martin, W., Michalowski, S., Jütten, T., & Burch, M. (2014). *Achieving CRPD Compliance: Is the Mental Capacity Act of England and Wales compatible with the UN Convention on the Rights of Persons with Disability? If not, what next?* <https://repository.essex.ac.uk/13624/1/EAP-Position-Paper-FINAL-copy.pdf>
- Minkowitz, T. (2006). The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the right to be free from nonconsensual psychiatric interventions. *Syracuse J. Int'l L. & Com.*, 34(2), 405.
- Odlöw, T. (n.d.). *Swedish Guardianship Legislation.* University of Gothenburg. http://www.guardianship.org/IRL/Resources/Handouts/Guardianship%20and%20Human%20Rights_Supplement.pdf
- Odlöw, T. (2016). *CPA's in Scandinavia (including Finland).* University of Gothenburg. <https://www.rethinkin.eu/wp-content/uploads/2019/11/CPAs-in-Scandinavia.pdf>
- Plumb, A. (2015). UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Out of the Frying Pan into the Fire? Mental Health Service Users and Survivors Aligning with the Disability Movement. In H. Spandler, J. Anderson & B. Sapey (Eds.), *Disability and Political Theory* (pp. 183–198). Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t898sg.18>
- Rodríguez De León, N. (2020). *La curatela en el anteproyecto de ley de reforma del Código Civil* (pp. 1–47). <http://riull.ull.es/xmlui/handle/915/21583>
- Quinn, G., & Arstein-Kerslake, A. (2012). Restoring the 'human' in 'human rights': personhood and doctrinal innovation in the UN disability convention. In C. Gearty & C. Douzinas (Eds.), *The Cambridge companion to human rights law* (pp. 36–55). Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCO9781139060875.005>
- Salzman, L. (2010). Rethinking guardianship (again): Substituted decision making as a violation of the integration mandated of Title II of the Americans

- with Disabilities Act. *University of Colorado Law Review*, 81, 157–245. http://lawreview.colorado.edu/wp-content/uploads/2013/11/10Salzman-FINAL_s.pdf
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Martinis, J., & Blanck, P. (2018). *Supported decision-making: Theory, research, and practice to enhance self-determination and quality of life*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108633314>
- Szmukler, G. (2019). “Capacity”, “best interests”, “will and preferences” and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *World Psychiatry*, 18(1), 34–41. DOI: <https://doi.org/10.1002/wps.20584>
- Varsi-Rospigliosi, E., & Romero, V. C. (2021). Antecedentes de la reforma de la capacidad en el Código Civil peruano. *Ius Et Praxis*, (53), 295–329. DOI: <https://doi.org/10.26439/iusetpraxis2021.n053.5306>
- Zweigert, K., & Kötz, H. (1998). *An Introduction to Comparative Law*. Clarendon Press.

KISS VALÉRIA – MALÉTH ANETT – TŐKEY BALÁZS –
HOFFMAN ISTVÁN – ZSILLE KATALIN –
DOMBROVSZKY BORBÁLA

A gondnoksági perek empirikus vizsgálata*

Összefoglalás

2019 decemberében indult el a kutatásunk, amelynek témája a nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozásával kapcsolatos jogintézmények (gondnokság és támogatott döntéshozatal) működése a gyakorlatban. Ebben a tanulmányban a *Bírósági Határozatok Gyűjteményében* (a továbbiakban: BHGY) közzétett ügyek alapján elemezzük a gondnokság alá helyezésre vonatkozó bírói gyakorlatot. A Ptk. elfogadása egyértelműen jelentősen hatott a joggyakorlatra abban a tekintetben, hogy kötelezővé tette azoknak az ügycsoportoknak a megjelölését, amelyekre a cselekvőképesség részleges korlátozása vonatkozik. A szabályozási változás szemléletváltást is implikál, vagyis azt, hogy az emberi jogi elvárásokkal összefüggésben a cselekvőképesség korlátozására minél szűkebb körben, csak a legszükségesebb esetekben kerüljön sor. A vizsgált ügyekben kimutatható a Kúria azon törekvése, hogy ezt a szemléletváltást erősítse a bírósági gyakorlatban. Ugyanakkor a CRPD szellemisége nem jelenik meg egyértelműen a bírósági gyakorlatban, a támogatott döntéshozatalt a bíróságok nem tekintik a gondnokság valós alternatívájának. A jogvita érdemi mivoltával kapcsolatban megállapítottuk, hogy a közzétett ügyekben az eljárások viszonylag rövidek, a felsőbb bíróságok az ügyek többségében helyben hagyják az alacsonyabb szintű bíróság döntését, és a szakértői vélemény jogi szempontú, kritikus értékelésére sem kerül általában sor. A vizsgált ügyek többségében nem az érintett jogainak védelme, hanem a gondnokságnak az adott személy jogait korlátozó funkciója nyilvánul meg. A vagyoni kérdések, a családtagok vagyoni érdekeinek védelme fontos szempont a vizsgált ügyekben. Emellett több olyan ügy volt, amelyben a hatóságokat igyekeztek „védeni” azzal, hogy korlátozták az érintett cselekvőképességét a hatósági és bírósági eljárások indítása tekintetében.

* A tanulmány Kiss et al., 2021. cikk újabb adatokkal és megállapításokkal bővített, kiegészített változata.

Bevezetés

2019 decemberében indult el a kutatásunk, amelynek témája a nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozásával kapcsolatos jogintézmények működése a gyakorlatban. A gondnokság mellett a támogatott döntéshozatalt is jelentős kutatási témának tartjuk, mert a jogintézmény 2014-ben történt bevezetése óta átfogóan nem vizsgálták. Ami a gondnokság működését illeti, néhány makrosztatistikai adatot leszámítva szintén kevés empirikus ismeretünk van a jogintézmény mindennapi működéséről.

A kutatás során narratív élettörténet- és szakmai interjúkra épülő háromoldalú esettanulmányokat készítünk majd a gondnokság alatt álló, illetve támogatott döntéshozatalban részt vevő személyekkel, valamint a gondnokukkal, támogatójukkal, illetve egy olyan személlyel, akire informálisan támaszkodni tudnak akár a mindennapokban, akár a nagyobb döntések meghozatalában. A narratív interjúk kutatás a Covid19-világjárvány miatti óvintézkedésekre tekintettel 2020 augusztusában indul el.

Ebben a tanulmányban arra vállalkozunk, hogy áttekintjük a gondnokságra vonatkozó, nyilvánosan elérhető információkat hazánkban. Egyrészt röviden ismertetjük és értékeljük a már említett statisztikai adatokat, másrészt pedig részletesen elemezzük a gondnokság alá helyezésre vonatkozó bírói gyakorlatot.

A kutatás módszertana. A kutatás hipotézisei

A kutatás előkészítéseként még 2019 őszén áttekintettük a gondnokság alá helyezési eljárásokkal és a támogatott döntésekkel kapcsolatban elérhető statisztikai adatokat. Az elérhető, hivatalos statisztikai adatok köre viszonylag szűkebb volt. A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtése a gondnokság alá helyezetttek számára, valamint a gondnokság alá helyezés bizonyos indokaira nézve tartalmazott információkat. A támogatott döntéshozatal köréről gyűjtött és feldolgozott adatok szűkösebbek voltak, a területi megoszlásról hivatalos statisztikai adatokhoz nehéz volt hozzájutni. Az adatok feldolgozását nehezítette az is, hogy a gondnokság alá helyezettekkel kapcsolatos adatgyűjtések két szempontból jelennek meg.

Egyrészt a bírósági statisztikai adatgyűjtés az egyik szempontrendszer, amely alapvetően a gondnokság jellegére összpontosít. A másik adatgyűjtés a szociális intézményi elhelyezésre fókuszál, és más szempontokat, így az intellektuális és pszichoszociális fogyatékoság bizonyos, elsősorban a finanszírozás és a szakmai felügyelet szempontjai szerinti megoszlását is mutatja. Mindezekre tekintettel a hivatalos statisztikai adatgyűjtésből származó adatok elemzéséből a bírósági gyakorlatra nézve rendkívül kevés következtetést lehetett levonni.¹

¹ A statisztikai adatok feldolgozása, elemzése, a megismerhetőség korlátai tekintetében ld. részletesen: Hoffman et al., 2020.

Az egyik legfontosabb kutatási kérdésünk az volt, hogy *a Ptk. elfogadása hogyan hatott a bírói gyakorlatra*, így fontos kérdés volt, hogy az ügyet a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) vagy a Ptk. alapján bírálták-e el. Ehhez hasonló alapvető szempont volt az, hogy milyen jellegű volt az ügy (például gondnokság alá helyezés kezdeményezése, megszüntetése, felülvizsgálata), illetve, hogy ki indította az eljárást.

A következő kutatási kérdésünk az volt, hogy *mennyire ritualizáltak,² illetve érdemi*ek a bírósági eljárások. Ez egy komplex kérdés, amelynek megítéléséhez kvantitatív és kvalitatív szempontokat is vizsgáltunk. Ami a kvantitatív szempontokat illeti, vizsgáltuk azt, hogy mennyi idő alatt született meg az első-, a másodfokú és a felülvizsgálati döntés, valamint, hogy milyen hosszú az egyes döntések érdemi indokolása.³ Ennek a kutatási kérdésnek a megválaszolásához szükséges szempontként vizsgáltuk azt, milyen döntést hoztak az egyes bíróságok az ügyben, eltérnek-e az alacsonyabb szintű bíróság döntésétől. Vizsgáltuk továbbá, hogy az eljáró bíróságok hány szakértőt (igazságügyi elmeorvos/pszichiátriai szakértőt) [a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 444. § (1) bekezdés] rendelnek ki az adott ügyben, felmerül-e az érintett oldaláról újabb szakértő meghallgatásának kezdeményezése, és ezt hivatalosan indítványozza-e.

További szempont volt az, hogy mennyire fogadják el a bíróságok a szakértői véleményeket, és mennyire vitatott a szakértő álláspontja az ügyben. E kérdéseink elsősorban arra fókuszáltak, hogy a kirendelt szakértő valóban csak az orvosszakmai kompetenciakörén belüli kérdéskört, vagyis a „betegség”,⁴ illetve mentális zavar⁵ fennállását vizsgálja, vagy az ügycsoportok tekintetében történő cselekvőképesség korlátozására is javaslatot tesz-e, mely azonban már jogi kérdés, tehát a bírói kompetenciakörbe tartozik. Más országok gyakorlatához hasonlóan (Kapp, 2007) ugyanis Magyarországon is jellemző az orvosi fogalmak (ld. mentális zavar, illetve annak belátási képességre gyakorolt hatása) jogszabályi megjelenítése, azonban sem az előzőek pontos definíciójára, sem az ún. vizsgálati protokollra nincs megfelelő iránymutatás az orvosszakértők eljárásával kapcsolatban (Fiala-Butora, 2019; Maléth, 2018). Azt is megvizsgáltuk, hogy

2 Az ügyek ritualizáltságának fogalmát hasonlóan használtuk, mint Loss Sándor és H. Szilágyi István a „cigány perről” szóló klasszikus kutatásukban. Ők azt értették ez alatt, hogy ezek a perek valójában nem érdemi jogviták, hanem egy olyan „formalizált cselekvési sor, amelynek nincs önmagában vett értelme vagy jelentése”, a per külsőségei között nem folyik érdemi jogvita. Ld. H. Szilágyi & Loss, 2012.

3 Hogy a vizsgálatban mit tekintettünk az ítélet érdemi indokolásának, azt lásd részletesen később.

4 1959-es Ptk. fogalomhasználatában pszichés állapot, szellemi fogyatkozás, szenvedélybetegség.

5 Ptk. fogalomhasználat.

felmerül-e az adott ügyben az intézményi elhelyezés vagy a pszichiátriai gyógykezelés szükségessége.

Emellett vizsgáltuk még azt, hogy hivatkozik-e az érintett arra, hogy őt valamilyen súlyos sérelem érte az eljárás vagy annak előkészítése során, beleértve például azt, amennyiben a szakértői vizsgálatra erőszakkal vitték el vagy gyógyszeres befolyásolás alatt állt.

Egy későbbi, mélyebb kvalitatív vizsgálat első lépéseként arra kértük a kutatócsoport tagjait, hogy foglalják össze az ügy mögötti történetet, illetve értékeljék az ítéletek szóhasználatát, stílusát, melybe beletartozott, hogy mennyire tűnik az elemző számára sablonosnak, automatizáltnak a határozat szövege, felmerül-e, hogy az érintett szempontjából sértő, pejoratív, negatív konnotációjú (például érzelmi sivárság, érzelmi színtelenség, megfelelő tartással nem rendelkező), másrészt elavult, idegen (szak)kifejezések (debil, debilitás) találhatóak benne. A kutatás későbbi részében tervezzük az ítéletek diszkurzív elemzését, az utóbbi szempontok ennek a vizsgálatnak a kiindulópontjai.

A kutatásunk egyik alapvető kérdése az, hogyan működik a gondnokság intézménye a gyakorlatban. Az ítéletek feldolgozása során számos olyan szempontot adtunk meg, amelyek erre vonatkoztak. Az egyik kutatási kérdésünk ezzel kapcsolatban az volt, hogy *kinek az érdekét szolgálja a gondnokság alá helyezés*. A kiinduló hipotézisünk ezzel kapcsolatban az volt, hogy a gondnokság intézményét a gyakorlatban elsősorban nem a deklarált céljára, a gondnokolt érdekeinek védelmére használják, hanem egy másik fél érdekeit, kényelmét szolgálja a gondnokság alá helyezés. Az egyik hipotézisünk az volt, hogy gyakran a családi vagy, örökség megőrzése a gondnokság alá helyezés célja. Ezekben az ügyekben a leendő örökösök kezdeményezik vagy támogatják a gondnokság alá helyezést annak érdekében, hogy a leendő örökhagyó ne „herdálja el” a családi vagyont. A másik hipotézisünk pedig az volt, hogy gyakori jelenség az, hogy azért korlátozzák a nagykorú személy cselekvőképességét, mert a hatóságokat, hivatalos szerveket folyamatosan beadványokkal keresi meg, amit a hatóságok zaklatásnak értékelnek („perlekedési téboly”), és a gondnokság alá helyezés kezdeményezésével zárnak le.

A gondnoksági rendszer és annak változásai – a hazai szakirodalom tükrében

A nagykorú személyek cselekvőképességéről, illetve az arról – többnyire korlátozó szemléletű – gondolkodástól a CRPD magyarországi ratifikációjáig megtett út igen hosszú, számos tudományterület képviselőit foglalkoztató és máig le nem zárult kérdéskör.

A fogyatékosággal élő személyek túlnyomó részének társadalmi pozícióját jelentős mértékben meghatározó, több évtizeden keresztül viszonylag stabil ma-

gyar gondnoksági rendszer mélyreható reformja 2001-ben kezdődött el, részben az Európa Tanács Miniszterek Bizottsága R (99) 4. számú Ajánlásának,⁶ részben a gondnokoltakkal foglalkozó hazai civil szervezetek tényfeltáró munkájának, illetve az e témában megjelent szakértői tanulmányoknak (a teljesség igénye nélkül: Dósa, 2002; Fridli, 2001; Kecskés, 2001; Schiffer, 2000; Gönczöl, 1997a, 1997b), valamint nem utolsósorban az állampolgári jogok országgyűlési biztosának több konkrét ügyben történt figyelemfelhívó jelentéseinek köszönhetően. Mindezek ráirányították a figyelmet a gondnoksági rendszer és szabályozási környezetének addigi hiátusaira, anomáliáira, melynek eredményeként az 1959-es Ptk. II. fejezetének rendelkezéseit a cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2001. évi XV. törvénnyel újrakodifikálták (ehhez ld. Maléth, 2018). Későbbiekben az értelmi fogyatékosággal élő emberek érdekvédelmét szolgáló szervezet, az ÉFOÉSZ (2005), a Kézenfogva Alapítvány (2006), az MDAC (2007), illetve a Bass László szerkesztette tanulmánykötetben (Bass, 2008) megfogalmazott kritikák egyértelműen rámutattak arra, hogy a gondnoksági rendszer mechanizmusaiban „a jogvédelem és az érdekképviselő rendre összemosódik a társadalmi kirekesztődés progresszív folyamataival és az önrendelkezési jogok megtépázásával. Érdekvédők és érintettek között egy kritikai konszenzus körvonalai látszódtak kirajzolódni: az (akkor) hatályos rendszer megérett az átfogó átalakításra, és a Polgári Törvénykönyv tervezett reformja során lehetségessé és szükségessé vált az önmagát túlélő struktúra lebontása” (Verdes, 2008, p. 133). Erre tekintettel a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény (a továbbiakban: 2009-es Ptk.) kodifikációs kitérőjéről érdemes megemlékeznünk akkor is, ha az abban foglalt egyes rendelkezések végül – az Alkotmánybíróság 51/2010. (IV. 28.) AB határozatában a hatálybalépéssel kapcsolatban kimondott alkotmányellenesség okán – nem (vagy nem abban a formában) válhattak jogrendszerünk szerves részévé.

A 2009-es Ptk. elsődleges szabályozási célja – a CRPD-ben foglaltakra is tekintettel – a nagykorú személyek döntéshozatalának és jognyilatkozat-tételének segítése volt. E törvényben tartalmi és jogszabályszerkesztési szempontból is világosan kirajzolódott a fokozatosság, illetve a szükségesség és arányosság elve: az előzetes jognyilatkozat és a támogatott döntéshozatal jogintézményét úgy implementálta, hogy azok elsőbbséget élveztek a cselekvőképességet korlátozó gondnokság intézményével szemben. Eltörölte az addig létezett kizáró gondnokság intézményét, bevezette a cselekvőképesség vélelmének elvét a legkevésbé korlátozó alternatíva követelményének érvényesítésével. A cselekvőképesség ügycsoportos korlátozására tehát „ultima ratio”-ként, csak az érintett személy „károsodástól való megóvása érdekében” nyújtott lehetőséget. A korábbi orvosszakmai (elmeorvosi) hegemoniát élvező, így túlzottan medikális fókuszú és en-

6 Az ET Miniszterek Bizottságának Ajánlása 1999. február 23. napján került elfogadásra a cselekvőképtelen nagykorúak védelméről.

nek nyomán deficit szemléletű szakértői bizonyítástól eltérően, kifinomultabb, árnyaltabb, több szempontú (részben az orvosi, részben a bírói hiányzó kompetenciák pótlására irányuló) ún. összetett szakvélemény követelményét vezette be a cselekvőképesség korlátozásával együtt járó gondnokság alá helyezési eljárás során. Ez utóbbi kapcsán hangsúlyozta, hogy az érintett személy „kommunikációjának módja, illetve annak akadályozottsága önmagában nem lehet a cselekvőképesség korlátozásának oka”⁷.

Noha Vékás Lajos (2008) a fenti törvényjavaslati anyagot alkalmazhatatlannak ítélte, szakértő, bíráló és jobbító észrevételeiben foglalta össze a 2009-es Ptk. tervezetével és annak cselekvőképességet újraszabályozó passzusaival kapcsolatban kialakult álláspontját, ugyanakkor kodifikációs szempontból ma már nem vitatható, hogy a cselekvőképességre irányuló reformszabályozás akkori alapgondolatai és elemei mély nyomokat hagytak maguk után. A Ptk. jogalkotási eredményeinek, társadalmi hatásainak fél évtizedes mérlegelésekor a 2009-es kodifikációs elemek megkerülhetetlen viszonyítási pontként továbbra is jelen vannak. Ezt retrospektív módon is igazolja Kőrös András (2009) tanulmánya, amelyben a szerző a 2009-es Ptk.-ban kitűzött célokat, a szabályozás tendenciáját helyeselte, azonban a megvalósításhoz választott polgári jogi eszközöket kifogás tárgyává tette. Csehi Zoltán 2010-ben még a 2009-es Ptk.-val kapcsolatban meghiúsult kísérletéről, annak előkészítéséről és tartalmáról szóló munkájában (Csehi, 2010) méltatta a cselekvőképesség teljes reformját átfogó, új elvek mentén megújító szabályozást, mely azonban végül nem léphetett hatályba. A cselekvőképesség szabályainak és jogintézményeinek elemzésével számos további szerző foglalkozott (hasonlóan Hoffman et al., 2009 és Dósa, 2010).

A 2009-es Ptk. hatálybalépésének meghiúsulását követően 2010 júniusában újabb kodifikációs munkálatok indultak el: erről az időszakról, valamint a cselekvőképesség gyakorlását biztosító korszerű jogintézményekről (vö. Hoffman et al., 2009 és Verdes & Tóth, 2010 vizsgálatai, továbbá Gadó, 2010; Kovács & Jakab, 2009), illetve a menet közben született szabályozási javaslatról számos elemzés született (vö. Jakab, 2012, 2013; Gurbai, 2012). A helyettes döntéshozatalra épülő cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság intézményének megjelenítésével⁸ végül egy, a CRPD-vel korántsem konzisztens Polgári Törvénykönyv került 2013-ban elfogadásra Magyarországon. A Ptk. ugyan tartalmazza az előzetes jognyilatkozat és a támogatott döntéshozatal jogintézményeit, azonban a 2009-es reformtörekvésnél jóval rövidebb és jelentéktelenebb – a CRPD céljának és alapelveinek nem megfelelő – szabályozási formában. Ilyen módon megállapítható, hogy polgári jogunk alapvetően továbbra is és túlnyomó részben jogkorlátozó, mivel a gondnokság alá helyezési eljárás kerül előtérbe. Ennek során a jogalkotó központi kérdésnek változatlanul a belátásiképes-

7 A Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. CXX. törvény 2:23. § (5) bekezdése.

8 E jogintézmény csak elnevezésében új, joghatása tekintetében tulajdonképpen a korábbi cselekvőképességet kizáró gondnokságnak felel meg.

ség-csökkenés tisztán medikális szemléletű orvosszakértői bizonyítását tekinti, tehát a CRPD-ben előírt, s annak ratifikációjával vállalt paradigmaváltás kötelezettségének nem tesz eleget. A magyar gondnoksági joggyakorlat visszasságainak feltárását tekintve nem hagyható figyelmen kívül az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB 2709/2016. számú ügyben – Csikós Tímea és Kozicz Ágnes előkészítő munkája nyomán (2016. június) –, mely a hatályos gondnoksági rendszer diszfunkcióira világít rá.

Említést érdemel a *Fogyatékossgal élő emberek életminősége és ellátási költségei különböző lakhatási formákban* c. kutatás zárótanulmánya (2016) is, mely szerint annak ellenére, hogy a Ptk. bevezette a támogatott döntéshozatal intézményét, „a helyi gyámhatóságok és bíróságok nagyon kevés információval rendelkeznek az új jogintézményről, és nem szívesen ítélik meg a támogatott lakhatásban élő személyeknek sem” (Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségért Közhasznú Nonprofit Kft., 2016, p. 237).⁹

Az utóbbi években (2016–2020 között) számos, a cselekvőképesség hatályos magyar polgári jogi szabályozását elemző szakértői, illetve tudományos publikáció látott napvilágot. Néhány közülük a fogyatékossgal élő személyek igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek kritikáját fogalmazza meg, valamint a jogalkalmazói joggyakorlat tapasztalataiból vizsgálva e kérdést az érintett személyek valós jogi képviseletének hiányosságait, gyengeségeit rögzíti (Gazsi, 2018; Maléth, 2018, p. 9; Boros & Szegi, 2019). Az alapvető jogok biztosának fentebb hivatkozott 2016-os jelentésével összhangban hangsúlyosan felmerül az állami gondoskodás rendszerének túlterheltségével és forráshiányával kapcsolatos problémakör, melynek révén a jogi szabályozás többnyire a magánszférába utalja a korlátozott cselekvőképességet eredményező helyzetek kezelését (Kiss, 2018). Külön elemezték a CRPD-kompatibilis támogatott döntéshozatali rendelkezéseknek Ptk.-beli rendszertani elhelyezését, s annak elhibázott voltát (Maléth, 2018). Kiemelték, hogy a fenti szabályozás miatt is csak korlátozottan tudja ez a jogintézmény a célját betölteni. Ezeket az előzetes, jogtudományi módszertant alkalmazó elemzéseken alapuló kritikákat egy, az új jogintézmény ötéves magyarországi helyzetéről és a vonatkozó bírósági, hivatali gyakorlat nehézségeiről szóló átfogó tanulmány (Gulya & Hoffman, 2019) is alátámasztotta. Egyes szerzők nemzetközi jogi, valamint alapjogi megközelítésből vizsgálták a magyar cselekvőképességi szabályokat, melynek nyomán a CRPD elfogadásával különösen időszerűvé vált paradigmaváltásra való jogalkotói-jogalkalmazói reakció sürgették (Fiala-Butora, 2019 és Stánicz, 2019). Mások a terapeuta igazságszolgáltatás mint a támogatott döntéshozatal implementációját segítő paradigmáról írnak, s amellet érvelnek, hogy a fogyatékossgal élő személyek döntéshozata-

9 VP/2013/013/0057 azonosítószámú „New dimension in social protection towards community based living” c. projekthez kapcsolódó társadalomtudományi kutatás (TÁRKI Zrt., Budapest, 2016. március 22.) Kutatásmódszertani vezető: Simonovits Bori, Szakmai vezető: Kopasz Marianna.

lának támogatásában kulcsfontosságú a domináns emberkép dekonstrukciója, mivel a jog által használt definíciókban számos olyan kritériummal találkozhatunk, amelyek nem minden ember számára teljesíthetők, így kirekesztő szakmai gyakorlatot eredményeznek (Maléth & Sándor, 2019).

A TASZ által két évtizede monitorozott gondnoksági perek bírósági gyakorlatából vett esetbemutatók kapcsán megállapításra került (Boros, 2019), hogy a gondnokság alá helyezési eljárások ismeretében nem ünnepelhetjük úgy a támogatott döntéshozatal öt éves születésnapját, hogy ne kritizálnánk a tömegével zajló, a részben jogsértő szakértői vélemények miatti gondnokság alá helyezéseket, főleg annak ismeretében, hogy ma is majdnem hatvanezren élnek cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt.

Könczei szerint „ha jól figyelünk, itt – a támogatott döntéshozatal kapcsán – egy minden irányból zárt gondolati ördögi kör rajzolódik ki a szemünk előtt, ami röviden a következőkben áll: »te onnan nézel, én meg innen, és nem értünk szót«”. Ezen ördögi kör megnyitásához azonban többféle eszköz is használható. Könczei ezen „ördögi kör” feltöréséhez a támogatott döntéshozatal alap gondolatából fakadó módszert tartotta alkalmasnak: az érintett személyek és saját csoportjaik tapasztalati narratívájának, narratíváinak az összehasonlító elemzését. Szükség lesz ehhez arra is, hogy ezek a személyes tapasztalatok valóban evidencián alapuló gyakorlattá szövődjenek, ne csupán célkitűzésükben legyenek azok, s erre is vannak már kezdeményezések (Könczei, 2019).

Azt könnyen meg lehet állapítani, hogy a hatályos Ptk. nem felel meg a CRPD-nek, arra viszont már nehezebb válaszolni, hogy a CRPD rendelkezéseit hogyan lehetne átültetni olyan módon, hogy a gyakorlatban felmerülő igényeket kielégítse, és úgy védje meg az érintettek érdekeit, hogy egyáltalán nem korlátozza a cselekvőképességüket. Ez *részben* a támogatott döntéshozatalra való áttérés melletti világosabb elköteleződéssel, és ebből következő átfogó programmal (átszervezésekkel, átképzéssel, erőforrások átcsoportosításával) lenne orvosolható, de ezzel együtt a CRPD-nek való megfelelés olyan dogmatikai kérdéseket is felvet, amelyek a kodifikáció során nem tisztázódtak. A kutatócsoportunk egyik további célkitűzése ezért egy összehasonlító jogi vizsgálat elvégzése arról, hogy milyen szabályozási modellekkel igyekeznek megfelelni a részes államok a CRPD-nek, és ezeket is alapul véve egy megfelelő szabályozási modell kidolgozása.

Megállapítások

A kutatás alapjául szolgáló empirikus kutatás eredményei

Az ítéletek, a joggyakorlat elemzése a dogmatikus jogtudománynak és a jog szociológiai vizsgálatának is alapvető eleme, ezért azt gondolhatnánk, hogy az ítéletek elemzésének, értékelésének tudományos módszerei kiforrottak. Bizonyos értelemben ez valóban így van, hiszen a dogmatikus, egyes ügyekre, döntésekre,

illetve ügycsoportokra irányuló elemzésnek, ha nem is kiforrott, reflektált módszertana, de nagy hagyománya van a jogtudományban. Ami a társadalomtudományi elemzést illeti, szintén láthatunk törekvéseket a tartalomelemzési módszerek joggyakorlat-elemzésben való hasznosítására (Mészáros & Sebők 2018; Zódi, 2020). Ezzel együtt, meglepő módon még 2018-ban is kijelentette a téma egyik legfontosabb magyar kutatója, hogy „[a] joggyakorlat-elemzésről eddig – tudomásom szerint – nem készült átfogó írás” (Zódi, 2018).

A hazai jogszociológiai irodalomban Bencze Máttyás foglalkozik alaposabban a bírói döntések minőségi értékelésének, mérésének problémájával (Bencze, 2011, 2020; Bencze & Gar, 2018). Bencze eredeti értelmezésében a bírói döntések minőségének szubsztantív és formai szempontjai vannak (Bencze, 2011, p. 28). A tartalmi szempontok között szerepel a döntés szakmai helyessége, illetve politikai igazolhatósága, elfogadásra méltó volta:

[...] a bírói döntéseknek kétféle nyilvánosság irányban is igazolhatóaknak kell lenniük: egyfelől meg kell felelniük a jogászai szakma által támasztott követelményeknek (szakmai elfogadottság), másfelől olyan jellemzőkkel is bírniuk kell, hogy a jog címzettjei, a laikus állampolgárok is elfogadásra méltónak találják, és engedelmeskedjenek a döntés előírásainak (politikai legitimitás) (Bencze, 2011, p. 30).

Ami a formai szempontokat illeti, elsőként a formális logika követelményeinek való megfelelést emeli ki, majd az ítéleti érvelés (indokolás) következetességét és átláthatóságát, tiszta megfogalmazását.

Az elmúlt évtizedben ezek a szempontok és az általa javasolt mérőeszközök is finomodtak. Álláspontja szerint a bírói döntések minősége értékelésének tárgyát az ítéleti indokolások képezik, ezeket elemezhetjük közvetlen és közvetett módszerekkel. Olyan értékelési szempontokat említ, mint a „bírói műhiba” miatti sikeres perek, illetve a sikeres fellebbezések aránya, az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: EJEB) olyan döntései, amelyekben jogsértést állapított meg, vagy kifejezetten utalt a bírói indokolás nem megfelelő voltára, az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EuB) által befogadott előzetes döntéshozatali indítványok számára. További módszerként említi a bírói eljárás résztvevőinek és érintettjeinek, illetve a teljes közvéleménynek a bíróságok munkájával való elégedettségi szintjének mérését és az indokolások érthetőségének tesztelését (Bencze, 2020, pp. 529–530).

A fenti, rövid bemutatásból látható, hogy az ítéletek elemzésével kapcsolatos problémákra való jogtudományi, módszertani reflexió az utóbbi időben elmélyült. Ezt erősíti, sőt, talán motiválja is az, hogy 2011 óta a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (a továbbiakban: BsZ.) alapján a Kúria által végzett joggyakorlat-elemző tevékenység is átalakult. A BsZ. 24. § (1) d) és 24. § (2) és 29–30. § szakaszai alapján a Kúria a korábbiakhoz képest (döntvényi joggal való, illetve elvi irányítás) egy új, proaktív eszközt kapott a jogegység megteremtésére azzal, hogy a Kúria elnökének immár lehetősége van

joggyakorlat-elemző csoportok felállítására (Zódi, 2018, p. 14). 2019-ben így került sor többek között „A gondnokság alá helyezési perek bírósági gyakorlata” tárgykerében is egy joggyakorlat-elemző csoport felállítására, melynek munkáját dr. Baloginé dr. Faiszt Judit tanácselnök vezette. A csoport munkája – részben a Covid19-pandémia miatt is – elhúzódott, így azt Baloginé Faiszt Judit nyugdíjba vonulását követően Nyírőné dr. Kiss Ildikó vezetésével zárták le.¹⁰ E joggyakorlat-elemzés célja a gondnoksági perek – gondnokság alá helyezés, módosítása, megszüntetése, felülvizsgálata – átvilágításával az anyagi jogi és az eljárás szabályok gyakorlati érvényesülésének vizsgálata, az ítélkezési gyakorlat átfogó feltárása és elemzése, továbbá szükség esetén szempontrendszer kidolgozásával a bírói gyakorlat egységesítése (Baloginé Faiszt, 2019).

A joggyakorlat-elemző csoportok megjelenése nagyon pozitív fejlemény, amely hidat, kapcsolatot teremt a jogtudósok és a bíróság joggyakorlat-elemzési tevékenysége között. Ezek előremutató folyamatok, amelyek örömteli módon egymást erősítik a magyar jogtudományban és a bírósági szervezetben. A joggyakorlat-elemző csoport megállapításait összegző dokumentumot 2023-ban tette közzé a Kúria.¹¹ A kivonat a konkrét ügyek megjelölése nélkül foglal össze bizonyos fontosabb megállapításokat, amelyek részben illeszkednek a kutatásunkban feltett kérdésekhez. A joggyakorlat-elemző csoport megállapításainak kivonata is hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy az ügyek az érintett személyek jogainak korlátozásáról szólnak, sok esetben „a gondnoksági pereket az eljárás résztvevői nem mindig a tényleges súlyuknak megfelelően kezelik; előfordul, hogy sablonszerűen járnak el”. Ugyanezen dokumentum [14] bekezdése kiemeli, hogy sok „[a] bíróságokat illetően ugyancsak tetten érhető ez az eljárási formalizmus”, ennek keretében a sok esetben hiányos keresetlevelek ellenére sem rendelnek el hiánypótlást, alig élnek az előzetes bizonyítás eszközével, amely különösen az intézeti gondozásba veendő személyek esetében lenne fontos, valamint több esetben is elmaradt a fél meghallgatása, így a féllel való találkozás nélkül döntött a bíróság a cselekvőképességéről. A kivonat is kiemeli, hogy a „[a] bíróság a szakvéleményt nem a súlyának megfelelően értékeli, hanem kritika nélkül elfogadja”.¹² A joggyakorlat-elemző csoport azt is kiemelte, hogy „[a]z ítéletek indokolása is több esetben túl általános: a bíróságok sokszor nem adják indokát annak, miért is szükséges a gondnokság alá helyezés, és miért éppen az adott ügycsoportban”. Mivel a kivonat csak aggregált megállapításokat tartalmazott, így az indokolás [16] bekezdése kiemelte, hogy természetesen voltak példaértékű eljárások is, de összességében az előbb leírtakat hangsúlyozták.

10 <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/ot-joggyakorlat-elemzo-csoport-felallitasarol-dontott-kuria-elnok> (2019. január 15.).

11 A Kúria összefoglalója az alábbi webhelyen érhető el: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/2019.el_ii_jgy_p.1_kivonat.pdf

12 A joggyakorlat-elemző munkacsoport összefoglalója kivonatának [10]–[16] bekezdései, elérhető: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/2019.el_ii_jgy_p.1_kivonat.pdf

Arra is kitért a joggyakorlat elemzése, hogy a másodfokú bíróságok általában megfelelő módon jártak el megítélésük szerint, kellő iránymutatást nyújtottak az elsőfokú bíróságoknak.

A kutatásunk joggyakorlat-elemző részében viszont azzal szembesültünk, hogy van egy fontos szempont, amelyet figyelembe kell venni, és eddig nem jelent meg hangsúlyosan, de a kutatásunk szempontjából megkerülhetetlen, ez pedig a hatalmi egyenlőtlenségek problémája. Tulajdonképpen ez egy kritikai jogelméleti szempontot hoz be a vizsgálódásba, illetve a megfelelő módszerekről folytatott tudományos diskurzusba.

A sérülékeny helyzetű társadalmi csoportok joghoz való hozzáféréseinek jellemzői eltérnek a jogviták hagyományos vonásaitól, és ez, ahogyan a joghoz való viszonyuk egyéb dimenzióinak vizsgálata is, sajátos elméleti és módszertani problémákat vet fel (Kiss, 2020). Ha nem vesszük figyelembe a jogvitával jellemzően érintett csoport társadalmi helyzetének jellegzetességeit: jogfosztottságot, hatalomnélküliségüket, kiszolgáltatottságukat, nem érthetjük meg ezeknek a pereknek a valódi természetét, és abba a hibába eshetünk, hogy az általában pozitívnak tekintett kvantitatív jellemzőkhöz (például az eljárások gyors lefolyása, a bírósági szintek közötti egyetértés magas foka, a fellebbezések alacsony száma) automatikusan pozitív magyarázatokat társítunk.

A magyar jogszociológiai irodalomban – tudomásunk szerint – a legfontosabb, ezt tematizáló, empirikus kutatást Loss Sándor és H. Szilágyi István, illetve kutatócsoportjuk végezte (H. Szilágyi & Loss, 2012). Ebben a kutatásban a „cigány perek” sajátosságait vizsgálták: „arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon létezik-e »cigány per«, amely eltérő (sajátos) jegyeket mutat az olyan perekhez képest, amelyekben az ügyben szereplő felek (leginkább a vádlottak) nem romák”. Ahogyan fentebb említettük, a kutatás szerint az egyik legfontosabb ilyen sajátosság nem a nyílt rasszizmus vagy a diszkrimináció volt akár a bíróságok, akár az eljárás egyéb, nem roma szereplői részéről, hanem az ügyek ritualizáltsága. Ezek a perek jogvitának *látszanak* a külső jegyek alapján: ugyanazokban a helyiségekben, ugyanazok az emberek, ugyanazon jogszabályok alapján járnak el, de érdemi jogvita nem alakul ki:

[...] a „cigány per” nem per, nem jogi aktus, hanem sokkal inkább rítus. A rítus egy olyan formalizált cselekvési sor, amelynek nincs önmagában vett értelme vagy jelentése, legalábbis a rítuson kívül álló számára is magától értetődően racionalizálható, megfejtendő értelme vagy jelentése. A rítus szereplői viszont már a rituális cselekvéssor megkezdése előtt tisztában vannak annak menetével és végkifejletével. Ez közelebbről a „cigány per” vonatkozásában azt jelenti, hogy az akkuzatórius per eljárási formái között valójában nem folyik érdemi jogvita.

A rítus a résztvevőknek nem szolgál meglepetésekkel, de voltaképpen még valódi alternatívákat sem kínál fel. A romák számára – legyenek bármennyire iskolázatlanok is – teljesen világos, hogy ők már akkor elveszítették a pert, amikor romának születtek (H. Szilágyi & Loss, 2012).

Ehhez kapcsolódóan felvethető, hogy ezeknek a kritikai szempontoknak a beemelése egy új elemmel gazdagíthatja a joggyakorlat-elemzés módszereivel kapcsolatos, összefonódó tudományos és szakmai diskurzust. A kutatócsoportunk által kidolgozott, az alábbiakban részletesen ismertetett módszertan megismertetése és használhatóságának, illetve eredményeinek megvitatása ennek egyik első lépése lehet hazánkban.

Az empirikus elemzés alapjaként kutatócsoportunk két részletben, először 2020 tavaszán (április–május), majd ezt követően 2023 nyarán (július–augusztus) végezte el a BHGY-ban közzétett ítéletek elemzését.¹³ A kutatás során az adatbázisban található összes releváns ítéletet feldolgoztuk, vagyis a 2006 és 2023 első feléve közötti időszakot vizsgáltuk.

Az adatbázis 2006. január 1-jével jött létre az elektronikus információszabadságról szóló 2005. évi XC. törvény alapján. A szabályozás célja az volt, hogy a magyar jogrendszer működését megismerhetőbbé tegye azáltal, hogy a felsőbíróságok jogerős, illetve a jogegységet is szolgáló rendkívüli perorvoslatokban hozott döntéseit megismerhetővé tegye, így a jogszabályok egységesített bírói értelmezése is megismerhető legyen a jogkereső állampolgárok számára (Zódi & Lőrincz, 2017). Ezért nem vizsgáltuk külön a *Bírósági Határozatok* című lapot és az abban közzétett eseti döntéseket, arra figyelemmel, hogy azokat a törvényi szabályok alapján a BHGY-nak is tartalmaznia kell. A BHGY-ban ugyanis elsődlegesen a négyszintű magyar bírósági rendszer felső két szintjének az ítéletei jelennek meg, azaz az ítéltáblák és a Kúria jogerős döntései. Szintén megjelennek a Kúria sajátos, az alsóbb fokú bíróságok jogsértéseinek kiküszöbölését és a bírósági joggyakorlat bizonyos fokú egységesítését szolgáló rendkívüli perorvoslati eljárásában, a felülvizsgálati eljárásban hozott ítéletei. Ezen túl egyértelműen megjelennek az első fokon jogerőre emelkedő közigazgatási határozatok felülvizsgálatával kapcsolatos perekben (a közigazgatási perekben) hozott jogerős ítéletek is. Mivel ezek a döntések jogorvoslati döntések, ezért az ezek alapjául szolgáló alsóbb fokú (járásbírósági, törvényszéki) ítéletek is megjelennek a rendszerben. A fenti szabályozás alapján egyértelmű, hogy a rendszerben csak perorvoslattal érintett ítéletek jelennek meg, az elsőfokúak közül csak a közigazgatási perekben hozott ítéletek (figyelemmel arra, hogy azok esetében főszabály szerint nincs helye fellebbezésnek). Mivel a Ptk. és a Pp. – a 2014/2017 előtti szabályozáshoz hasonlóan – a gondnokság alá helyezési pereket a járásbíróságok (2012. január 1. előtt a városi bíróságok) hatáskörébe utalta, ezért a BHGY a gondnokság alá helyezési perek közül csak azokat tartalmazza, amelyekben a Kúria (2012. január 1. előtt a Legfelsőbb Bíróság) felülvizsgálati eljárásban döntést hozott, amely viszonylag szűk körű ítéleti csoportot jelent, mint ahogyan ezt később részletesebben bemutatjuk.

13 Elérhető: <https://birosag.hu/birosagi-hatarozatok-gyujtemenye> (utolsó letöltés ideje: 2020. május 15.).

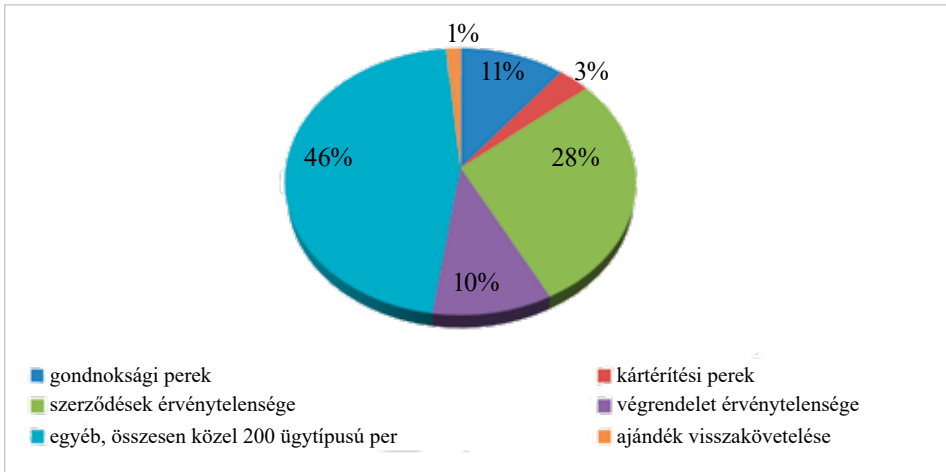
Ráadásul ezek sem mind jelennek meg az adatbázisban, ugyanis a szabályozás – éppen a döntések szenzitivitása miatt – lehetővé teszi, hogy amennyiben a peres fél tiltakozik, akkor az anonimizált közzétételtől el kell tekinteni. A gondnokság alá helyezés azonban más módon is megjelenik a magyar bírói gyakorlatban, elsősorban a jogügyletekkel kapcsolatos vitákban. A kötelmi és öröklési jogügyletek esetében is érvénytelenségi okot jelent a cselekvőképesség kizártsága. Mivel a vagyoni perekben korábban 5 millió, később 30 millió forint feletti pertárgyértékű ügyekben a törvényszékek (2011. december 31-ig a megyei bíróságok) jártak el, amely döntésekkel szemben az ítélőtáblákhoz lehetett fellebbezni, ezért ezek az ügyek szükségszerűen szélesebb körben jelennek meg a BHGY ítéletei között. Ezért a BHGY elemzése alapvetően nem a teljes magyar gyakorlatot, hanem a kúriai felülvizsgálatig eljutó eseteket, illetve azokat a vagyoni perek – elsősorban öröklési eseteket – mutatja, amelyekben a pertárgyérték magasabb volt. Mindezekre figyelemmel kell lennünk az ítéletek elemzése és értékelése során.¹⁴

Mivel az adatbázisban nem lehet a Ptk. szakaszaira keresni, kulcsszavas kereséssel válogattuk ki az ítéleteket. A „gondnokság alá helyezés” kulcsszó alapján 1162 találatot kaptunk. Voltak olyan ítéletek, amelyek többször szerepeltek az adatbázisban, így összesen 948 ítéletet dolgoztunk fel. Az első szakaszban egy adatbázist hoztunk létre az ítéletekből, amelyben rögzítettük az ügyszámot, az eljáró bíróságot, az ügy tárgyát, illetve a kapcsolódó első- és másodfokú ítéletek ügyszámát, ha ez releváns volt. Az adatbázis alapján a továbbiakban csak a gondnokság alá helyezéssel, annak felülvizsgálatával és megszüntetésével kapcsolatos ügyeket vizsgáltuk, ezek az összes ügy 10,7%-át adták.

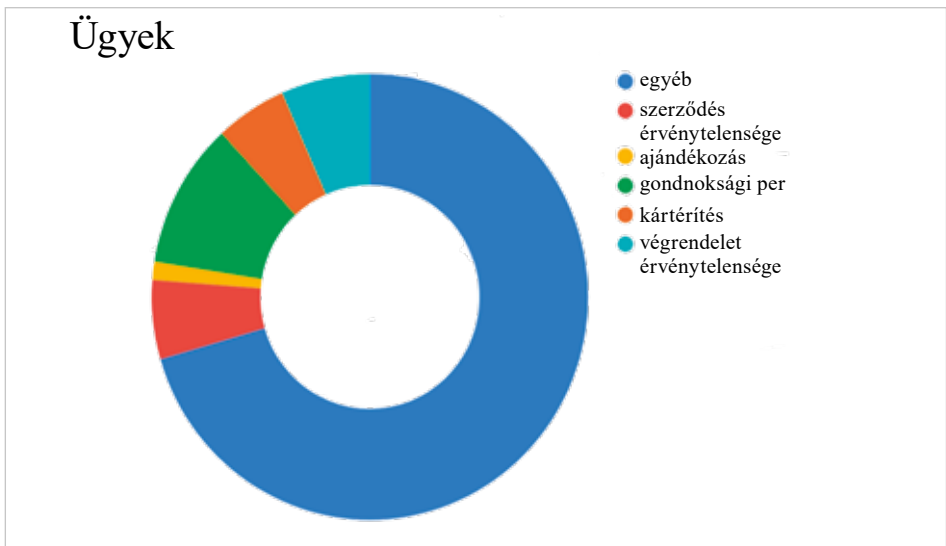
A többi ügy tárgya nagyon változatos volt, a jelentősebb további ügycsoportok a következők voltak: kártérítési ügyek (3,2%), szerződés érvénytelensége általában (15,6%), illetve kifejezetten tartási (5,1%), életjáradéki (1,2%), öröklési (3%), adásvételi (2,2%), ajándékozási (1,3%) szerződés érvénytelensége, illetve ajándék visszakövetelése (1,4%), emellett a végrendelet érvénytelenségének megállapítása (10%) volt még egy jelentős ügycsoport. Ezek adták az összes ügy több mint felét (53,7%), de összesen több mint kétszázféle ügy jelent meg. A BHGY sajátosságaiából fakadó helyzet a 2020–2023 közötti időszakban sem változott, az azonos szempontok alapján végzett keresés nyomán azonosított 227 ügy körében a vagyoni perek domináltak, a kifejezetten gondnoksági perek aránya lényegében azonos, 10,6%-os volt.

14 A Bírósági Határozatok Gyűjteményének létrehozását nagyon fontos és előremutató lépésnek tartjuk, hiszen fontos empirikus anyaggal szolgál a jogtudományi elemzések számára, ez a tanulmány sem készülhetett volna el nélküle, ugyanakkor számos ponton lehetne fejleszteni az adatbázist. Néhány ilyen elemre mi is utalunk, de ennek átfogó elemzéséhez ld. Navratil et al., 2009.

1. ábra
 A BHGY-ban szereplő, a „gondnokság alá helyezés” fordulatot tartalmazó ítéletek
 ügytípus szerinti megoszlása (2006–2020)

2. ábra
 A BHGY-ban szereplő, a „gondnokság alá helyezés” fordulatot tartalmazó ítéletek
 ügytípus szerinti megoszlása (2006–2023)

Az adatbázisban megtalálható ténylegesen gondnoksági ügyek – két kivétellel – mind eljutottak a Kúriáig, a BHGY-n elérhető az adott ügy első- és másodfokú, valamint a felülvizsgálati ítélete is. Ezeket összekapcsoltuk, így 2006 és 2020 között összesen 36 ügyet kaptunk.¹⁵ A 2020–2023 közötti időszak esetében már a keresés szerinti minta is jelezte, hogy megnövekedett az ügyszám. Míg a 2006–2020 közötti, közel 15 éves időszakban 948 ítéletet (évente kb. 65 ítélet) dolgoztunk fel, addig a 2020 második féléve és 2023 első féléve közötti, körülbelül hároméves időszakra 227 ítélet (évente kb. 76 ítélet) jutott. Így erőteljesebbé vált a felsőbbírási gyakorlat ezen a téren. A 227 ítéletből azonban kiemelkedően magas volt a ténylegesen gondnoksági típusú, kúriai felülvizsgálatig eljutó ügyek száma. Míg ez a 2006–2020 közötti, közel 15 éves időszakban 36 ügyet jelentett (évente átlagosan 2–3 ügy), addig ez a 2020–2023 közötti időszakban 24 ügyet (évente átlagosan 8 ügy) jelentett, így egyértelmű, hogy a területen a rendkívüli jogorvoslat iránti igény emelkedett.

Kutatási kérdéseink

A kutatási kérdéseink az alábbiak voltak. Egyrészt vizsgáltuk a Polgári Törvénykönyv rekodifikációjának hatását a bírói gyakorlatra. A legátfogóbb, legösszetettebb kérdésünk az volt, hogy a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos ügyek mennyire érdemiek, illetve ritualizáltak. Végül pedig azt vizsgáltuk, hogy a gondnokság alá helyezés deklarált és valós célja egybeesik-e. Az alábbiakban az ezekhez a kutatási kérdésekhez tartozó főbb megállapításainkat ismertetjük.

A Ptk.-rekodifikáció hatása a bírói gyakorlatra

A Ptk. kodifikációja során fontos kérdés volt az, hogy a 2007-ben ratifikált CRPD vonatkozó elvárásai hogyan épüljenek be a cselekvőképesség megújuló szabályozásába. A CPRD 12. cikke foglalkozik a törvény előtti egyenlőség kérdésével, és rögzíti azt, hogy a részes államok elismerik, hogy a fogyatékossgal élő személyeket az élet minden területén másokkal azonos alapon megilleti a jog-, illetve cselekvőképesség, valamint, hogy a részes államok meghozzák a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő személyek cselekvőképességének gyakorlásához esetlegesen szükséges segítség hozzáférhetővé váljon. A CRPD-nek ezt a megfogalmazását paradigmaváltásként szokás értelmezni: szükségessé válik a helyettes döntéshozatal jogintézményeinek kivezetése és az áttérés a támogatott döntéshozatalra (Carney, 2014; Commissioner for Human Rights, 2012; Salzman, 2011; Shogren et al., 2019).

A 2009-es Ptk., amely végül nem lépett hatályba, a nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozása tekintetében a cselekvőképességet kizáró, illetve

¹⁵ Az ügyek többsége, amelyikben a „gondnokság alá helyezés” kifejezés megjelent, valamilyen öröklési vagy tartási jogvitát érintő vagyoni jogi per volt.

általánosan korlátozó gondnokság alá helyezés lehetőségét a CPRD-nek megfelelően kivette volna a magyar jogrendszerből. A belátási képesség korlátozottsága esetére három jogintézményt vezetett volna be, illetve tartott volna fenn. A 2009-es Ptk. az előzetes jognyilatkozat, a támogatott döntéshozatal és a cselekvőképességet korlátozó gondnokság intézményrendszerével összességében – az Indokolása szerint – „[a] döntéshozatalukban akadályozott nagykorú személyek számára a Ptk. az eddigi jogintézmények (a cselekvőképességet korlátozó és a cselekvőképességet kizáró gondnokság) helyett differenciáltabb rendszert vezet be, amely kevésbé korlátozó megoldásokat is tartalmaz”.¹⁶

Ahogy arra már utaltunk, ugyan a 2009-es Ptk.-t az Országgyűlés elfogadta, de az az Alkotmánybíróság döntése alapján nem lépett hatályba, ezért a rekonstrukció folytatódott. A végül hatályba lépett Ptk. megtartotta az előzetes jognyilatkozat és a támogatott döntéshozatal jogintézményét, ám a szabályozás szerkezetében és tartalmában is jelentősen eltér a 2009-es Ptk.-tól. A Ptk. a cselekvőképesség korlátozását tekinti az alapvető jogintézménynek a belátási képességében korlátozott nagykorúak „segítése” terén. A kizáró gondnokságot¹⁷ végső esetben, de lehetővé teszi. Mindezek rendezése után tartalmazza a támogatott döntéshozatal néhány alapvető szabályát, és végül rendelkezik az előzetes jognyilatkozat lehetőségéről.¹⁸ Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a Ptk. szabályozása továbbra is korlátozó szemléletű, sőt korlátozásalapú. Ez a szabályozás szerkezetéből, az 1959-es Ptk.-ban is szabályozott belátási képesség hiányos fogalmi megjelenítéséből, valamint abból is látható, hogy a belátási képesség csökkent voltát központi jelentőségűnek tekinti a jogszabály.¹⁹

2012 őszén került sor az ENSZ fogyatékos személyek jogairól szóló egyezménye magyar országjelentésének felülvizsgálatára, ekkor a CRPD Bizottság kifejtette, hogy az Egyezmény szövegezéséből következően az egyezménykonform szabályozás minden esetben biztosítja az érintett beleszólását és végső döntési kompetenciáját az életét meghatározó döntések tekintetében, az Egyezménnyel nem összeegyeztethetők a helyettes döntéshozatali mechanizmusok (*substitute decision-making*), vagyis a cselekvőképesség részleges vagy teljes korlátozása (Gurbai, 2012).

Mindezek alapján a vizsgálatunknak fontos kérdése volt, hogy az Egyezmény által kívánt paradigmaváltás, amelyet már a Ptk. is csak meglehetősen visszafog-

16 T/5949. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről. A törvényjavaslat indokolása.

A törvényjavaslat 453. oldalán megfogalmazott tétel.

17 Legalábbis az azzal joghatásában csaknem azonos cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság jogintézményét. Ld. Fiala-Butora, 2019.

18 A szabályozás körüli viták részletes áttekintését ld. Kiss, 2018.

19 A Ptk. szövegében sincs meghatározva, hogy mit is jelent pontosan a belátási képesség, ezért gyakori, hogy az igazságügyi szakértők saját maguk alkotnak tartalmat a fogalom mögé, hiszen semmiféle alacsonyabb szintű szakmai norma, ill. irányelv sincs erre vonatkozóan, hogy az hogyan is vizsgálható.

gottan volt képes átültetni a magyar jogba, hogyan jelenik meg a bírói gyakorlatban.

A Ptk. jelentős hatást gyakorolt a joggyakorlatra abban a tekintetben, hogy azokban az ügyekben, ahol a bíróság részlegesen korlátozta az érintett cselekvőképességét, meg kellett állapítania azokat az ügycsoportokat, amelyekre a korlátozás vonatkozik.²⁰ De a Ptk. alapján eldöntött ügyek felében a bíróság olyan sok ügycsoportot jelölt meg, hogy az szinte általános korlátozásnak tekinthető.²¹ Egyetlen olyan ügy volt, ahol a Kúria a jogerős döntéssel teljesen megváltoztatta az elsőfokú döntést, és ezt legalábbis részben a CRPD-nek való megfeleléssel is indokolta.²² A határozat 29. és 30. pontjában a bíróság világosan elválasztotta a szakértői vélemény értékelését a cselekvőképesség kérdésében való döntéstől:

A szakvélemény mint bizonyíték a mentális zavart bizonyítja, a belátási képesség terjedelmére vonatkozó jogi következmény levonása - a személyi autonómia szükséges és arányos korlátozása - viszont a bíróság feladata: az érintett személy ügyviteli képességét és a jogi korlátozás szükségességét az egyéb peradatokkal együttesen értékeli. [...] Az adott esetben az egyéb peradatok az alperes cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezését nem támasztják alá. A szakvélemény, a kórházi dokumentáció, a személyes meghallgatás alapján egyértelműen megállapítható, hogy az alperes a hozzá intézett kérdéseket megérti, adekvát válaszokat ad, tisztában van a körülményeivel, a választójogot érintő kérdésben tájékozott. A pénzkezelésben, a szenvedélybetegségében, a napi ellátásában képes saját érdekeinek felismerésére, felmérte, hogy segítségre szorul, amit igénybe is vesz. [...]

A Kúria végső következtetése az volt az adott ügyben, hogy a teljesen korlátozó gondnokság ebben az ügyben nem felel meg a szükségesség és arányosság elvének, de az ítélet 39. pontjában kifejtette, hogy „[n]incs jogi akadály annak, hogy más támogató személy hiányában a felperes újabb keresettel egyes, konkrétan meghatározott ügycsoportokat illetően az alperes cselekvőképességét részben korlátozó gondnokság alá helyezése iránt eljárást indítson”.

A támogató döntéshozatal a bírósági gyakorlatban általában nem jelenik meg reális alternatívaként. Egy ügyben vetődött fel érdemben a támogató kirendel-

20 Az 1959-es Ptk. még lehetőséget adott arra is, hogy a bíróság általános jelleggel helyezzen valakit cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá, a Ptk. azonban csak az egyes ügycsoportokra vonatkozó cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezést jogintézményét tartotta fenn. Az is jelentős változás, hogy a bírónak már nem a korábbiak szerinti (2001-ben) a Ptk.-ban törvényi szinten rögzített ügycsoportok szerint, hanem az általa a lehető legszűkebb körülírással kell(ene) megállapítania a korlátozással érintett és így körülírásra kerülő ügycsoportokat.

21 Nyolc olyan ügy volt, amelyben a Ptk. alapján járt el a bíróság, és ebből négyben öt vagy több ügycsoportban állapította meg a bíróság az érintett belátási képességének korlátozott voltát, egy ügyben merült fel a teljes korlátozás szükségessége. További két ügy az 1959-es Ptk. alapján indult, de már a Ptk. alapján fejezték be. Ezek közül az egyikben szintén öt ügycsoportban állapította meg a bíróság, hogy az érintett belátási képessége korlátozott, és ezért ügyei önálló vitelére nem képes. A másik ügyben viszont csak két ügycsoportot nevesített a bíróság.

22 Pfv.II.20.198/2019/7. számú határozat, 26. pont.

sének lehetősége mint megoldás az érintett helyzetére. Ebben az esetben a bíróság ezzel az érveléssel vetette el:

A rendszeres gyógyszerbevétel ellenőrzése, biztosítása nem minősül a támogató lehetséges feladatai közé tartozónak. A felperes pszichésen stabil állapotának feltétele a rendszeres gyógyszeres kezelés, amelynek akadályá a betegségbelátás hiánya. A betegségtudat hiánya miatt a felperes jogainak védelme a támogatott döntéshozatallal - annak önkéntessége miatt - egyébként sem lenne biztosított, ezért a másodfokú bíróság helytálló döntést hozott, amikor a felperest cselekvőképességet részlegesen korlátozó gondnokság alá helyezte az egészségügyi ellátással kapcsolatos jogok gyakorlása ügycsoportban és csak az ingó és ingatlan vagyonnal kapcsolatos rendelkezés, a hivatalos ügyek intézése és a lakóhely és tartózkodási hely megválasztása ügycsoportokban kereste meg a gyámhatóságot támogató kirendelése céljából (feltéve, hogy ezzel a felperes is egyetért). (Pfv.II.21.953/2014/5.)

Összességében a közzétett, a Ptk. alapján lezárult ügyekben az ügycsoportos korlátozásra való törekvés figyelhető meg. A fent részletesebben is bemutatott ügyben kitapintható a Kúria azon törekvése, hogy kifejezetten ebbe az irányba orientálja a bíróságokat, ösztönözze a szakvélemény jogi szempontú, érdemi értékelését, a jogi kérdések elválasztását a pszichiátriai értékeléstől, valamint azt, hogy a bíróságok csak a legszükségesebb körben (ügycsoportokban) éljenek a cselekvőképesség korlátozásának eszközével.

Miközben hangsúlyosan kimondásra kerül az egyik vizsgált kúriai ítéletben, hogy a szakvéleményre alapított ítélkezési automatizmusnak helye nincs, mégis találkozhattunk az alább részletesebben bemutatott joggyakorlattal, mely szerint az igazságügyi pszichiátriai szakértő javaslatot tett az ügycsoportok korlátozására is, s a bíróság kritikai megfontolás és változtatás nélkül, a rendelkezésre álló bizonyítékok összességének mérlegelésétől eltekintve, elfogadta azt.

A CRPD-t kihirdető 2007. évi XCII. törvény 2007. július 7-e óta hatályos, vagyis a BHGY-ban szereplő, még az 1959-es Ptk. alapján lefolytatott eljárások idején is a magyar jogrendszer része volt. A megvizsgált ügyekből mégsem látható, hogy a CRPD szelleme áthatná a bírói döntéseket, megjelenne a fent említett paradigmaváltás, a támogatott döntéshozatali forma előnyben részesítése. Az Egyezményt négy ügyben említik a bíróságok, de csak egy olyan ügy van, amelyben érdemben, értő módon használják is az ítéleti indokolásban, és a CRPD bevonása a döntés során mérlegelt rendelkezések körébe egyetlen esetben sem vezetett a helyettes döntéshozatali forma elvetéséhez.

Érdemi jogorvoslatot jelent-e a bírósági eljárás a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos ügyekben?

A következő kutatási kérdésünk az volt, hogy mennyire ritualizáltak a bírósági eljárások a gondnoksággal kapcsolatos ügyekben.²³ Ennek megítélésére az alábbi

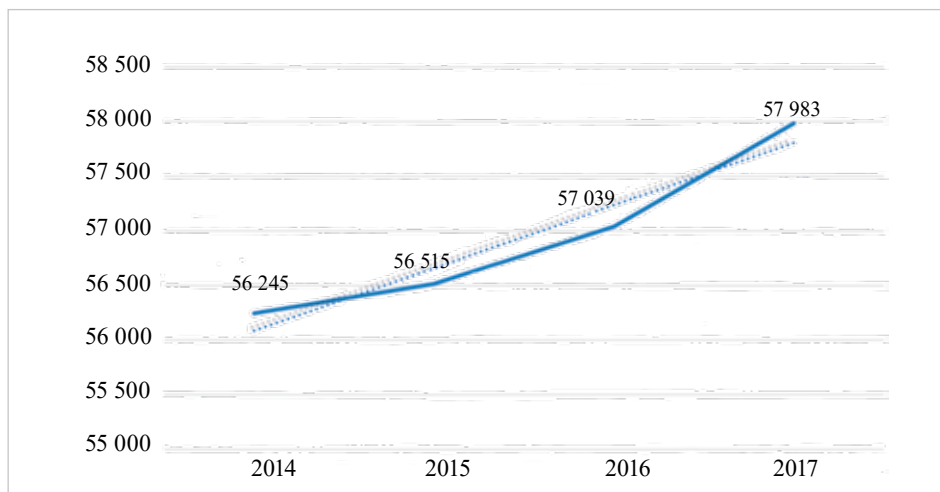
23 A tanulmányban bemutatjuk majd az erre vonatkozó megállapításainkat, de előjáróban megjegyezzük, hogy ennek a kutatási kérdésnek a megítéléséhez kvalitatív kutatási módszerek

szempontokat alkalmaztuk: az eljárások hossza,²⁴ az ítéletek érdemi indokolásának hossza,²⁵ a bírósági szintek egyetértésének mértéke. Ennek a kérdésnek a megítélésében azonban a legfontosabb adat talán nem is az, hogy a közzétett ügyekben milyen tendenciák rajzolódnak ki, hanem az, hogy milyen elenyészően kicsi azoknak az ügyeknek az aránya, amelyek eljutnak a Kúriáig.

Ahogy azt már fent is kiemeltük, a BHGY-ben mindössze 36 ügyet tettek közzé 2006 óta. Ez azt jelenti, hogy kb. 3 ügyet évente. Sajnos pontos adat nem áll rendelkezésre arról, hogy egy évben hány gondnoksági ügy kerül a hazai bíróságok elé, azok számára csak következtetni tudunk az alábbiak szerint. Egyrészt 2007 és 2017 között a gondnokság alá helyezették száma több mint 6000 fővel nőtt,²⁶ így átlagosan évente kb. 600 fővel nőtt a gondnokság alá helyezették száma.

3. ábra

Gondnokság alatt állók számának változása Magyarországon 2014–2017 között²⁷

alkalmazása, a tárgyalások megfigyelése is fontos lenne, ehhez ld. egy másik sérülékeny csoport tekintetében Loss Sándor és H. Szilágyi István példaértékű kutatását: H. Szilágyi & Loss, 2012.

24 Az eljárások hosszát az alábbi módon állapítottuk meg: az elsőfokú döntésnél az ügyszám azt az évet jelöli, amikor beadták a keresetet, és ezt az évet vetettük össze a határozaton szereplő dátummal. A másodfokú és a felülvizsgálati ítélet meghozatalához szükséges időtartamot a határozatok dátuma alapján, hónapokban számoltuk ki.

25 Az elsőfokú döntés esetében érdemi résznek tekintettük a teljes indokolást, leszámítva a költségviselésre vonatkozó rendelkezéseket. A másodfokú döntésnél az indokolásnak azt a részét figyelmen kívül hagytuk, amely a tényállást írja le, valamint az elsőfokú bíróság döntését, a fellebbezés tartalmát és a perköltségviselésről szóló rendelkezéseket. A felülvizsgálati döntésnél azokat a részeket nem vettük figyelembe, amelyek a tényállást írják le, valamint az első- és másodfokú bíróság döntését, a fellebbezés, felülvizsgálati kérelem tartalmát és a perköltségviselésről szóló rendelkezéseket. Az érdemi indokolás hosszát karakterekben számoltuk (szókö-zőkkel).

26 A statisztikai adatokat ld. részletesen: Hoffman et al., 2020.

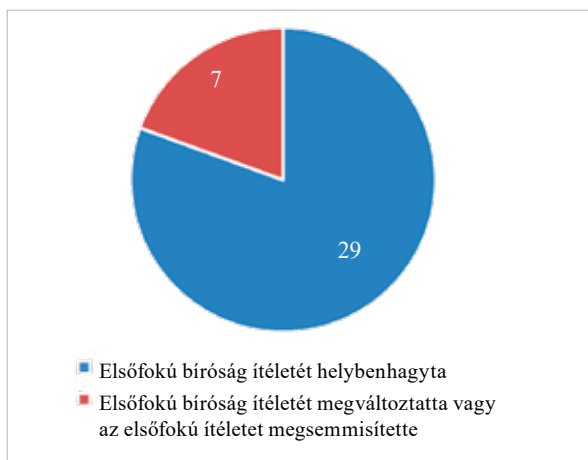
27 Saját szerkesztésű táblázat. Forrás: KSH.

A gondnokság alá helyezési perek számánál még a gondnokoltak elhalálozását is figyelembe kell venni. A KSH adatai alapján²⁸ a vizsgálat időszakban Magyarországon 13 körül alakult az 1000 főre jutó halálozások száma. Mivel a gondnokoltak körében az életkorukra és az egészségügyi állapotukra tekintettel legalább akkorának kell lennie a halálozási rátának, mint a teljes magyar lakosságban, valamint a gondnokoltak száma folyamatosan 50 000 fő felett volt, így azzal számolhatunk, hogy a gondnokoltak közül évente több mint 600-an halnak meg. Azaz, ha a gondnokoltak száma évente kb. 600 fővel nőtt, úgy évente több mint 1200 személyt helyeznek gondnokság alá, mert a halálozások miatt évente több mint 600 főt kell gondnokság alá helyezni ahhoz, hogy a gondnokoltak száma ne csökkenjen. Tehát pusztán a gondnokság alá helyezéssel végződő perek száma évente ezres nagyságrendű, és értelemszerűen az összes gondnoksági per éves száma ennél még nagyobb, ha ideszámítjuk azokat az eseteket, amikor a gondnokság alá helyezés iránti keresetet elutasítják, a gondnokság megszüntetése iránti pereket, valamint a kötelező felülvizsgálatokat is. Így abból a körülményből, hogy az évente ezres nagyságrendben lefolytatott perekből átlagosan mindössze 3 ügy kerül a BHGY-be, arra következtethetünk, hogy elenyésző számú esetben kerül sor jogorvoslatra.²⁹

Az általunk vizsgált ügyek alapján az is látható, hogy gyakran még ezek a fellebbezések sem jelentenek valós vagy érdemi jogorvoslatot, mert praktikusán *a másodfok „eltűnik”*. A fellebbezés folytán hozott döntések 29 esetben teljes egészében helybenhagyták az elsőfokú bíróság ítéletét, ez a közzétett ügyek 4/5-e.

4. ábra

*Fellebbezés esetén a másodfokú bíróság döntései a BHGY-ban található gondnoksági perekben*³⁰

28 http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001c.html

29 A 2019-es bírósági statisztikák szerint az összes polgári ügyet tekintve az esetek kb. 7%-ában fellebbeznek, lásd: <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok>

30 Forrás: saját szerkesztés.

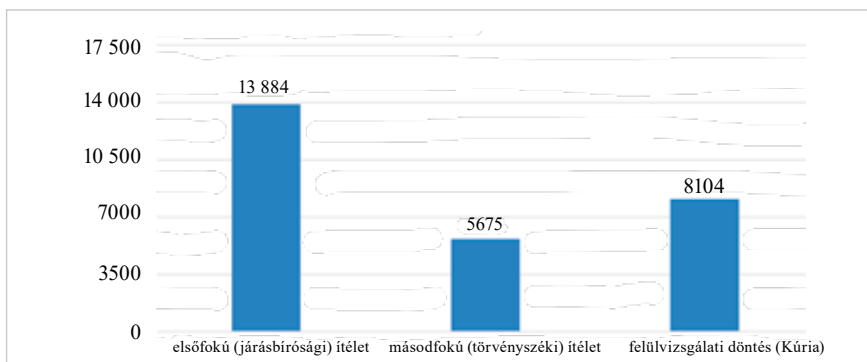
A fennmaradó hét ügyben csak kétszer fordult elő, hogy a másodfokú ítélet változtatva volna meg az elsőfokú döntést, hogy az a cselekvőképesség nagyobb korlátozását eredményezte. Ez a tendencia a felülvizsgálati eljárásokban sem törik meg, a Kúria (illetve a Legfelsőbb Bíróság) 31 ügyben teljes egészében helybenhagyta a másodfokú bíróság döntését. Két ügyben nem került sor felülvizsgálatra, vagyis ez az összes közzétett felülvizsgálati döntés 91%-a. A fennmaradó három esetben a Kúria kivétel nélkül olyan döntést hozott, amelynek eredménye az érintett cselekvőképességének a másodfokú döntéshez képest kisebb mértékű korlátozása volt.

Az eljárások időtartama is alátámasztotta ezt a megfigyelésünket: míg az elsőfokú ítéletek csak hét ügyben születtek meg a kereset benyújtásának évében, a másodfokú döntés meghozatalához a közzétett ügyekben átlagosan 6,5 hónap elég volt.³¹ Összehasonlításképpen: a felülvizsgálati döntés átlagosan egy év alatt született meg.

Egy következő szempont a döntés érdemi indokolásának hossza volt. Az elsőfokú döntések indokolása átlagosan 13 884 karakter volt, míg a másodfokú döntéseké 5675, vagyis az elsőfokú döntés indokolása átlagosan 2,4-szer hosszabb volt. A felülvizsgálati döntések érdemi indokolása a kettő közé esett: átlagosan 8104 karakterre rúgott.

5. ábra

A bírósági ítéletek érdemi indokolásának hossza (karakterben, szóközt is hozzáadva)³²

Egy további fontos szempont a „szakértői bíráskodás” kérdése. *Az általunk vizsgált, közzétett ügyek 72%-ában (26 ügyben) a bíróságok teljes egészében elfogadták a többnyire egyetlen kirendelt igazságügyi pszichiátriai szakértő véleményét, s az esetek többségében nem is merült fel további igazságügyi szakértő véleményének szükségessége. Ugyanakkor a Ptk. alapján elbírált ügyek körében*

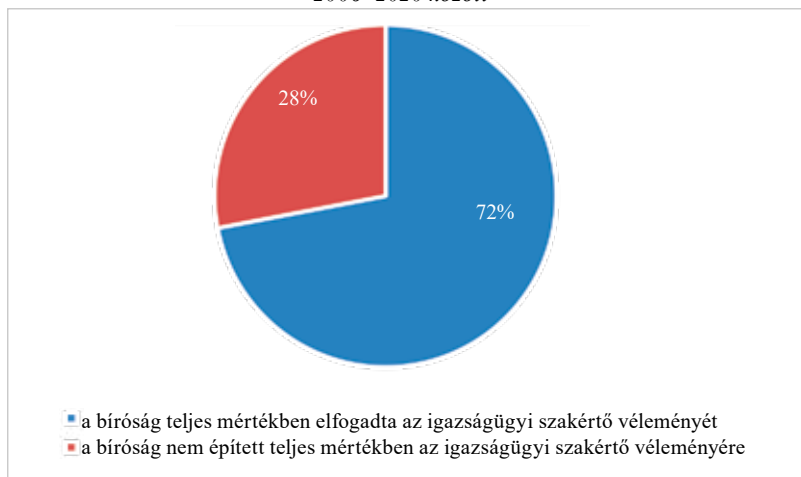
31 Négy ügyben nem tudtuk megállapítani az első- és másodfokú döntés meghozatala között eltelt időt, mert az anonimizált ítéletekben nem szerepelt dátum.

32 Forrás: saját szerkesztés (BHGK alapján).

ebben a tekintetben pozitív változás figyelhető meg. Ez a tendencia 2020-at követően is folytatódott, jóllehet a szakértői bírászkodás visszaszorulása – ahogyan ezt a joggyakorlat-elemző munkacsoport is jelezte – csak szűkebb volt. 2020 és 2023 között az ügyek 70,8%-ában fogadták el teljes mértékben a szakértői véleményt, amely valamivel jobb, mint a 2006–2020 közötti 72%.

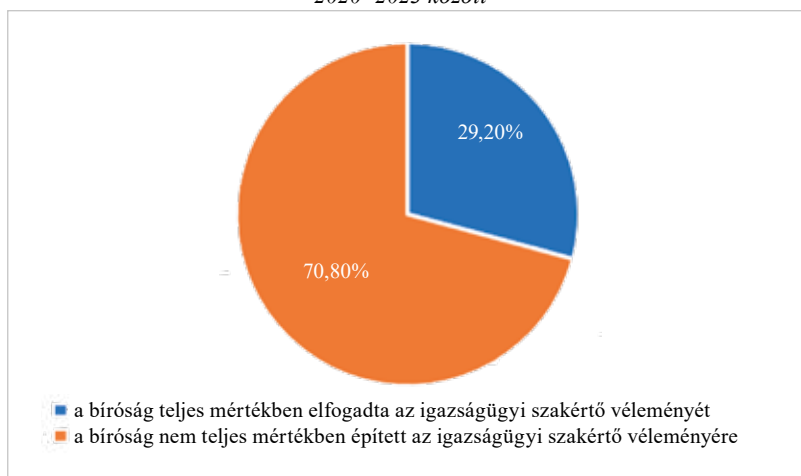
6. ábra

Az igazságügyi szakértői vélemény figyelembevétele a BHGY-ban közzétett ügyekben 2006–2020 között³³

7. ábra

Az igazságügyi szakértői vélemény figyelembevétele a BHGY-ban közzétett ügyekben 2020–2023 között³⁴

33 Forrás: saját szerkesztés (BHGY alapján).

34 Forrás: saját szerkesztés (BHGY alapján).

Ahol felmerült, ott az esetek 27%-ában kezdeményezték is további szakértő kirendelését, melyet azonban az eljáró bíróság elutasított. Számos esetben az említett jelenségkör „az aggálytalan szakértői vélemény” fogalomhasználatban nyilvánult meg. A többi ügyben legalább egy bírósági szint eltért a szakértői véleménytől, illetve megfogalmazta azt, hogy a mentális állapotra vonatkozó orvosszakértői vélemény önmagában nem perdöntő. Ennek egyik legpregnansabb megfogalmazását a Kúria adta a korábban idézett döntésében.

Már ebben a Ptk. előtti időszakban is megjelent a szakértői vélemények bíróságok általi kritikus értékelésének igénye (ld. BH2006.46., EBH2007.1597). Ennek ellenére az általunk vizsgált, az 1959-es Ptk. alapján elbírált 25 ügy közül 21-ben mindhárom bíróság teljes mértékben elfogadta a szakértői véleményt. Ezek közül egy jellegzetes példa az alábbi ügy, amelyben a gyámhatóság kezdeményezte az alperes gondnokság alá helyezését bizonyos ügycsoportokban. Miként jeleztük, ezen a területen kismértékű javulást figyelhettünk meg, azonban a joggyakorlat-elemző munkacsoport is kritizálta a szakértői és a bírói kompetenciák elválasztásának hiányosságait a megállapításai körében (ld. a kivonat bizonyítással foglalkozó 3.7. pontját).

Az alperest először 1975-ben kezelték pszichiátriai osztályon, majd ezt követően több alkalommal. A bíróság 1977-ben a cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezte idült hasadásos elmezavar miatt. Pszichiátriai ellenőrzésre folyamatosan járt, állapotában javulás volt tapasztalható, ezért a Debreceni Városi Bíróság 22.P.21.038/1989/8. számú, 1989. november 10-én jogerős ítéletével a gondnokság alá helyezését megszüntette. Az alperes azonban 2004 óta nem járt rendszeres pszichiátriai kezelésre, gyógyszereit – saját elhatározása szerint – csak alkalmasszerűen szedte. Erre tekintettel az állapotában rosszabbodás következett be, 2006. október 28. és november 6. közötti kórházi kezelése alkalmával hanyatló intellektust, illetve a betegségtudat hiányát rögzítették. Az utóbbi években az alperes több büntető-eljárást is kezdeményezett, rendőrségi feljelentést tett, illetve vele szemben is indultak eljárások. Ezekkel összefüggésben a Berettyóújfalui Rendőrkapitányság az alperesről elmeorvos-szakértői véleményt szerzett be. E szerint az alperes idült tudathasadásos elmebetegségben szenved, ami a hangulat szélsőséges hullámzásával jár, és ez felveti a gondnokság alá helyezés szükségességét.

A gyámhivatal 2007-ben kezdeményezte az alperes gondnokság alá helyezését, az elsőfokú ítélet egy éven túl, 2009-ben született meg, de ezt követően a fellebbezés, majd felülvizsgálati kérelem nyomán lefolytatott eljárások gyorsan lezajlottak, három, illetve tíz hónapot vett igénybe a másodfokú bíróság, illetve a Legfelsőbb Bíróság eljárása, amelyek eredményeképpen az elsőfokú bíróság döntését teljes egészében helybenhagyták. A döntés eredménye a cselekvőképesség széles körű korlátozása volt: az ingó és ingatlan vagyonnal való rendelkezés, házassági vagyoni jogi kérdések, tartási kötelezettséggel, valamint lakásbérlettel kapcsolatos döntések és az egészségügyi ellátások igénybevétele tekintetében. Az ügyben egy szakértőt rendeltek ki, bár az alperes kezdeményezte másik szak-

értő kirendelését, és arra hivatkozott, hogy a szakvélemény egy korábbi büntető-eljárásban beszerzett szakvéleményre támaszkodott, amelyben őt a szakértő nem vizsgálta meg tüzetesen, és később hiába kért második szakértőt. De a bíróság sem látta indokoltnak további szakértő kirendelését. A szakértő véleményét mindegyik bíróság teljes mértékben elfogadta:

A szakértő véleménye szerint az alperes ügyei viteléhez szükséges belátási képessége, kezdődő szellemi hanyatlása és elmeállapota miatt tartósan, nagymértékben csökkent az ingó és ingatlanvagyonnal kapcsolatos rendelkezési jog, a házassági vagyoni jogokkal kapcsolatos nyilatkozat tétele, a tartási kötelezettséggel kapcsolatos vagyoni döntés meghozatala, a lakásbérlettel kapcsolatos jognyilatkozat megtétele (szerződés megkötése, ill. felbontása), valamint az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása ügycsoportok tekintetében, ezért a szakértő szerint részére a cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezés orvosi szempontból indokolt és javasolt. (4.P.20.746/2007/39.)

A bíróság a szakértői véleményben foglaltak szerint. „az ingó és ingatlanvagyonnal kapcsolatos rendelkezési jog, a házassági vagyoni jogokkal kapcsolatos jognyilatkozat, a tartási kötelezettséggel kapcsolatos vagyoni döntés meghozatala, a lakásbérlettel kapcsolatos jognyilatkozat megtétele (szerződés megkötése, ill. felbontása), és az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása ügycsoportok tekintetében az alperest cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezte. (Pfv.II.20.419/2010/13.)

Ugyanakkor a bírósági ítéletekben idézett szakvélemény megállapításai nem tűnnek meggyőzőnek abban a tekintetben, hogy az alperes cselekvőképességét széles körben korlátozni kellene:

Diszharmonias, megfelelő tartással nem rendelkező, érzelmileg szintelen személyiség, üldöztetéses, vonatkoztatásos élményfeldolgozásra hajlamos, alkalmazkodó készsége időnként jelentősen csökkent. Emellett kezdődő szellemi hanyatlása van. Betegségének aktív, heveny tünetei jelenleg nem észlelhetők. Életvezetésében, elsősorban a nagyobb horderejű, átfogó döntések meghozatalában segítségre szorul. Az alperes ügyei viteléhez szükséges belátási képessége kezdődő szellemi hanyatlása és elmeállapota miatt tartósan, nagymértékben csökkent, több ügycsoport vonatkozásában is.

A felsorolt vonások, jellemzők egy része nem betegség vagy fogyatékoság, például az az érzelmi szintelenség, vagy a megfelelő tartással való rendelkezés hiánya nem betegség vagy fogyatékoság. A szakvélemény megállapította, hogy a betegség aktív tünetei a vizsgálat időpontjában nem észlelhetők. Ezek a megállapítások nem támasztják alá logikus, transzparens módon a szakértő következtetését, mely szerint indokolt a cselekvőképesség korlátozása, ennek ellenére a bíróságok ezt kritika nélkül elfogadták.

Az általunk vizsgált, Ptk. alapján elbírált nyolc ügy közül viszont már csak háromban fogadta el minden eljáró bíróság teljes mértékben a szakértői véleményt, további háromban volt olyan bíróság, amelyik elfogadta, és volt, amelyik nem, kettőben pedig mindhárom szint legalább részben eltért a szakértői véleményben foglaltaktól, kritikával kezelte a szakvéleményt. Abban a három ügyben, amelyben a bíróságok elfogadták a szakvéleményt a döntésükben, kevésbé

jellemzőek a korábbi gyakorlatot jellemző automatizmusok, a szakértői és bírói szerep összerosódása. A vizsgálatunk alapján a szakértői vélemények kritikus kezelése az utóbbi időben megerősödött a bírói gyakorlatban.

A fentiek alapján levonható a következtetés, hogy ezek a perek meglehetősen rövidek, különösen, ha a jogkorlátozás súlyát is figyelembe vesszük. Természetesen nem az eljárások elhúzása mellett érvelünk, de a további szempontok figyelembevételével az a kép rajzolódik ki, hogy az eljárások többségében nem bontakozik ki érdemi jogvita, a felsőbbíróságok sok esetben teljes egészében helyben hagyják az alacsonyabb szintű bíróság döntését, és az ügyek döntő többségében – ahogy az előzőleg részletesen bemutatott ügy is példázta – a szakértői vélemény jogi szempontú, kritikus értékelésére sem kerül sor.³⁵ Mindez egy olajozottan működő rendszer képét mutatja. A kutatásunk további részében igyekszünk más módszerekkel is megvizsgálni azt, hogy ez a rendszer mennyire szolgálja az érintettek jogainak védelmét.

Kinek az érdekét szolgálja a gondnokság elrendelése vagy fenntartása?

Ha a gondnokság alá helyezés tételezett céljaira tekintünk, akkor kiemelhetjük, hogy az elsődlegesen az *érintett személy védelmét szolgálja*, azaz a rendszer tételezett célja, hogy a jogképes személyt, amennyiben nem rendelkezik a megfelelő belátási képességgel,³⁶ akkor ezt a hiányt egy külső szereplő bevonásával pótolják. Azaz a gondnokság mint jogintézmény célja az érintett személy jogainak védelme. Ezt a gondnoksági rendszer legfontosabb pártolói folyamatosan hangsúlyozzák.³⁷ Ezzel szemben a gondnoksággal kapcsolatos, elsősorban az érintett személyek jogaira összpontosító alapjogias megközelítés a gondnokság *jogkorlátozó* jellegét hangsúlyozza, hiszen azzal, hogy egy külső személyt jelöl ki az érintett személy legfontosabb ügyeiben való döntés meghozására, a gondnokság alá vont személy autonómiája jelentősen korlátozódik.³⁸

Amennyiben a nyilvánosság számára elérhető eseti döntésekre tekintünk, azt emelhetjük ki, hogy a gondnokságnak az érintett jogait védő jellege helyett inkább az adott személy jogait korlátozó funkciója nyilvánul meg. Részben az ítéletek nyilvánosságára vonatkozó, a korábbiakban bemutatott szabályok miatt is, de a BHGY-ra feltöltött döntésekből az látható, hogy a gondnokság alá helyezés

35 Az e tanulmányt megelőző kutatásban nem vizsgáltuk kifejezetten, de ez összefüggésben állhat a kirendelt ügygondnok szerepének formálissá válásával. Ez további, fontos kutatási kérdés lehet.

36 Miközben a belátási képességnek sincs konkrétan meghatározott fogalma (meglepő módon a Ptk. nem definiálja azt, miközben más államokban törvény írja körül ezt, ld. Fiala-Butora, 2019). A belátási képesség fogalma további alkalmazásának és mérésének körülményei 2011 óta komoly jogbiztonsági kérdéseket vetnek fel, ld. Maléth, 2018.

37 A gondnokság megőrzése melletti érveket illetően ld. részletesen: Kőrös, 2009.

38 Az alapjogias szemléletű felfogás összefoglalását illetően ld. részletesebben Fiala-Butora, 2019.

mint téma sok esetben vagyoni jogi, azon belül is elsősorban öröklési (végrendelet és öröklési szerződés), valamint tartási ügyekben (tartási és életjáradéki szerződés) kerül elő leggyakrabban (ld. fent). Ezekben az ügyekben nagy hangsúly helyeződik arra a kérdésre, hogy az érintett belátási képességére tekintettel az általa tett végrendelet vagy az általa kötött szerződés érvényes volt-e. A gondnokság alá helyezés mindezekén túl sok esetben a gondnokság alá helyezett személy és a környezete konfliktusainak elsimítására irányult. Ez a szempontrendszer különösen megjelenik a már említett ún. „perlekedési tébollyal” kapcsolatos ügyekben, amelyek az összes érintett ügy 11,1%-át tette ki. Ezekben az ügyekben a gondnokság alá vont személynek általában nem volt betegségtudata,³⁹ ezért az érintett ügyekben az egészségügyi ellátással kapcsolatos döntési kérdésekben is korlátozták az alperesek cselekvőképességét. A betegségbelátás hiánya miatt ugyanis általában az ítéleti tényállás szerint nem kívánták igénybe venni a helyzetük javítására alkalmas egészségügyi ellátásokat, ezért ezek igénybevételének biztosításának érdekében itt is elvonták az alperesek önálló döntési jogosultságát. Ezekben az ügyekben a szakértői vélemények mind paranoiás jellegű mentális zavarokat azonosítottak. A perek alapjául szolgáló ügyekben sok esetben azonban a hatóságokkal, a bíróságokkal, az ügyészséggel és a vele érintkező más természetes személyekkel kapcsolatban olyan konfliktusai alakultak ki az alpereseknek, amelyek már nehezen voltak kezelhetők, s amelyek elsimítása és a már említett pszichiátriai kezelés biztosítása érdekében gondnokság alá helyezték az adott személyt. A bírói gyakorlat általában következetes abban, hogy „önmagában a bírósághoz való fordulások száma még nem alkalmas a kóros mértéket öltött perlekedési hajlam megállapításához, szükséges a peres, vagy egyéb iratok tanulmányozása is”.⁴⁰ A bíróság az eljárásindítási jogok korlátozása körében azonban sok esetben nem a hatóságok érdekeinek védelmére hivatkozik, hanem arra, hogy az alaptalan eljárásindítások jelentős és felesleges anyagi terheléssel járnak az alperes számára, így egyfajta paternalista szemléletet⁴¹ követve döntésüket azzal indokolják, hogy a cselekvőképességének korlátozásával lényegében az alperest saját magától védik meg.⁴²

Az ítéletekből – ahogyan erre utaltunk – látható, hogy ezt az érintett fél jogkorlátozásként élte meg, ezért is élt a jogorvoslati jogával. Ennek keretében még a rendkívüli perorvoslatokat is igénybe vette, hogy elkerülje a gondnokság alá helyezést. Erre figyelemmel viszonylag jelentős – ahogyan az előzőekben jelez-

39 Mind a négy, ún. „perlekedési téboly” által érintett ügyben, azaz a Kúria Pfv.II.21.667/2016/10., Pfv.II.21.161/2017/8., Pfv.II.21.816/2018/8., Nyiregyházi Törvényszék 2.Pf.20.425/2014/5. számú ügyeiben egyértelműen megjelenik a betegségbelátás hiánya.

40 Ld. Kúria Pfv.II.21.667/2016/10. számú ítélet indokolásának [53] bekezdése, amely hivatkozott a Kúria Pfv.II.21.890/2012. számú ügyben megfogalmazottakra.

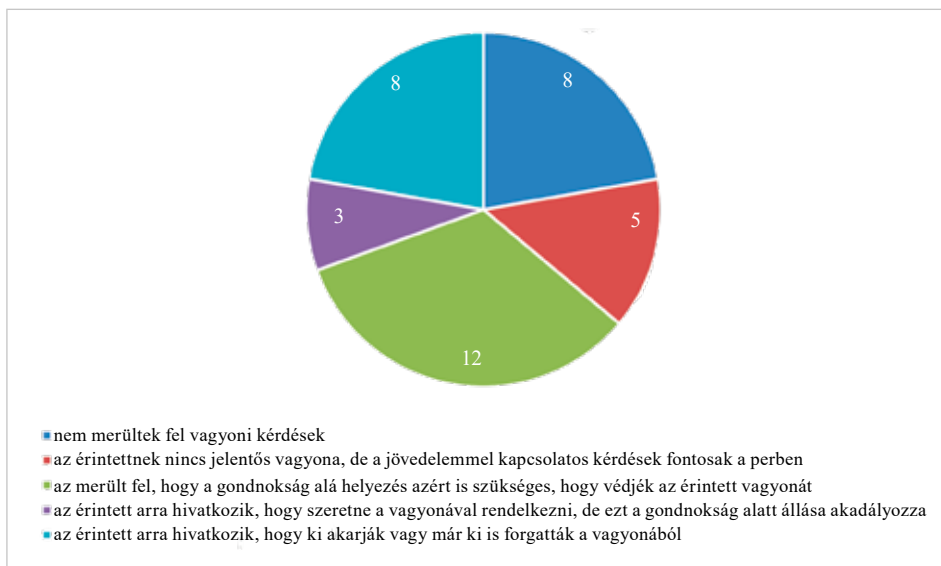
41 A paternalista szemlélet középpontjában a fogyatékos személynek a maga cselekményei által okozott, negatív jellegű következményektől való védelme áll. Ld. például: Kőrös, 2009, valamint M. Balázs, 2019.

42 Ld. Kúria Pfv.II.21.667/2016/10. számú ítélet indokolásának [54] bekezdése.

tük, 10%-ot meghaladó – a súlya ezeknek az ügyeknek a kúriai gyakorlatban, azonban a fentiekre tekintettel a járásbíróságok elsőfokú ügyei között nem biztos, hogy ekkora az arányuk.

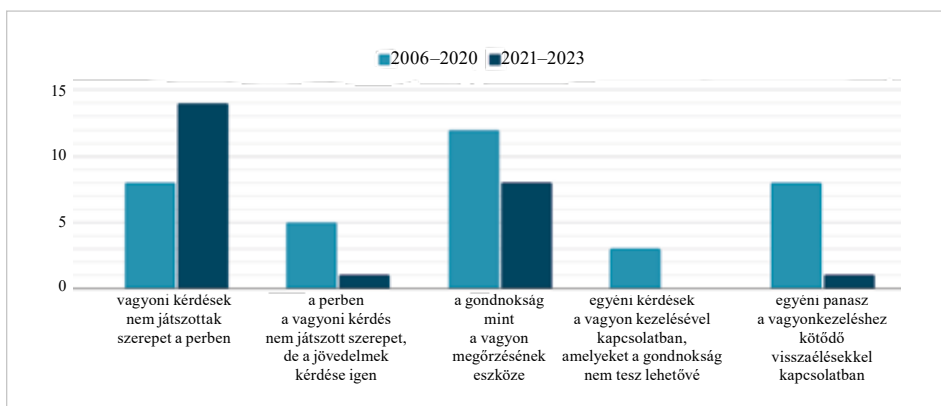
A vagyoni érdekek is megjelentek a gondnokság alá helyezési perekben, azaz bizonyos esetekben a családi vagyon megőrzése is szempontként jelent meg, azonban a felsőbb bírósági gyakorlatban a vagyoni kérdések nem a gondnokság alá helyezési perek körében jelentek meg nagyobb számban, hanem a már említett, a gondnokság alá helyezés kérdéseit is feszegető, egyéb vagyoni jogi perekben. Azonban a vizsgált 36, kúriai (legfelsőbb bírósági szintig) eljutó ügy 77,7%-ában (28 ügyben) merültek fel vagyoni aspektusok is. A 28 esetből 12 esetben (az összes eset 33,3%-ában) a bíróság kiemelte, hogy a gondnokság alá helyezés az alperes vagyonának védelmét is szolgálja, azt elősegíti. A gondnokság alá helyezett, vagy a gondnokság alá helyezési perek alperesei is több ízben hivatkoztak arra, hogy a gondnokság sérti a vagyoni érdekeiket: 8 esetben (az ügyek 22,2%-ában) azt jelezték, hogy a gondnokság alá helyezéssel vagy az ideiglenes gondnokrendeléssel „kiforgatták” őket a vagyonukból, vagy szerintük ez az eljárás arra irányul, hogy ezt elérjék; 3 esetben (az ügyek 8,33%-ában) pedig az érintett azért kérte a kereset elutasítását, illetve a gondnokság megszüntetését, hogy vagyonával rendelkezni tudjon a saját céljaira. Azon ügyekben is, ahol az alperes nem rendelkezett vagyonnal, megjelentek az anyagi kérdések: 5 esetben (az ügyek 13,9%-ában) a gondnokság alá helyezés indokaként az alperes meglévő jövedelmének védelmét (is) okként jelölték meg.

8. ábra
A vagyoni kérdések megjelenése a BHGY-ban szereplő gondnoksági ügyekben
2006–2020 között

9. ábra

*A vagyoni kérdések megjelenése a BHGY-ban szereplő gondnoksági ügyekben
2006–2020 és 2020–2023 között*

Az intézményi érdek, azaz a szociális intézményi elhelyezésben lévő személy megfelelő gondozása is megjelent az ítéletekben, de kifejezetten csak 7 esetben (az összes vizsgált ügy 19,4%-ában) jelent meg az intézeti hatalom gyakorlása, az intézeti elhelyezés szükségessége, mint a gondnokság alá helyezés (egyik) indoka. Így a fenti ügyek köre szűkebb a felsőbb bírósági gyakorlatban. A 2020–2023 közötti időszak megnövekedett felülvizsgálati eljárásaiban a vagyoni kérdések még inkább háttérbe szorultak, és az egészségügyi önrendelkezés kérdései jelentek meg erőteljesebben. Mindezeknek a magyarázata az is lehet, hogy – miként ezt már a kvantitatív adatok feldolgozásakor megállapítottuk – a felsőbb bírósági gyakorlat elemzése a valós gyakorlatnak nem a pontos képét rajzolja ki, hiszen a jogorvoslatok száma – a 2020-at követő, jelentős, nagyjából négyszeres növekedést követően is – viszonylag alacsony ezekben az ügyekben.

Az ítéletek elemzése során az is nyilvánvalóvá vált, hogy a gondnokság alá helyezendő személyek érdekeinek védelme mellett a gondnokság alá helyezés körében rendkívül hangsúlyosan, az érintett személyek védelménél is nagyobb súllyal jelent meg a társadalom, a pszichoszociális és intellektuális fogyatékos-sággal rendelkező személlyel érintkező kisebb közösségek és az állami szervek érdekeinek védelme is. Részben ezt igazolják Verdes és Tóth kutatásai is, mely szerint „a perben rendre nem az alperes belátási képességének és szellemi fogyatkozásának mérlegelésére, hanem a jóléti szektorban kivájt medrek táplálására megy ki a játék. A polgári jogvédelem intézményes rendszere a kirekesztődés progresszív folyamatainak hathatós eszköze: a gondnokság mechanikája erős és láthatatlan szálként köti össze e folyamat szélső pólusait.”⁴³

43 Rendszerkonform jogok a jóléti szektorban – a gondnokoltak kirekesztésének mozgásformái tekintetében ld. Verdes & Tóth, 2010, p. 107.

A magyar jogrendszer – figyelmen kívül hagyva a választójog legszemélyesebb karakterét – továbbra is lehetőséget ad e jog kizárására, a tulajdonképpeni jogfosztásra, azonban e vonatkozásban is indokolási kötelezettség terheli a bírót. Gurbai szerint:

„[...] a »súlyosan, halmozottan fogyatékos« szavakkal identifikált intellektuális fogyatékos-sággal, pszicho-szociális fogyatékos-sággal vagy autizmussal élő személyek választójogtól való megfosztása/megfoszthatósága mellett számos érv szól, azonban ez a felvetés figyelmen kívül hagyja, hogy a) ez a megoldás nem kompatibilis a CRPD Bizottság állásfoglalásával, b) választójog gyakorlásával még a legsúlyosabb fogyatékos-sággal élő személy sem okozhat kárt, legfeljebb olyan döntést hoz a szavazófülkében, amelyet később esetleg megbán, c) a politikusok, döntéshozók és jogalkotók könnyen figyelmen kívül hagyhatják választási programjaik megalkotásakor és végrehajtásakor, valamint a jogszabályok megalkotásakor és végrehajtásakor az intellektuális és pszicho-szociális fogyatékos-sággal vagy autizmussal személyeket – különösen, ha gondnokság alatt állnak –, mivel szavazataikra nem számíthatnak. A választójog minden fogyatékos-sággal élő személy számára történő biztosítása viszont a politikusok, döntéshozók és jogalkotók figyelmét minden bizonnyal jobban ráirányítaná a fogyatékos-sággal élő személyek jogaira, érdekeire és szükségleteire.”

A gondnokság alá helyezés felülvizsgálata iránt indított perek vizsgálata során azt tapasztaltuk, hogy az eljáró bíróság, amennyiben az alperes korábbi (a Ptk.) előtti cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezését cselekvőképességet általános jelleggel, minden ügycsoport tekintetében korlátozó gondnokság alá helyezésre módosítja, a választójogból való kizárás mellőzésére mutat tendenciát. Mindazonáltal a folyamatban lévő gondnoksági eljárások során a bíróság a választójog gyakorlásához szükséges belátási képességet is külön köteles vizsgálni, melynek bírósági gyakorlata jelentős eltéréseket mutatott: volt olyan bíróság, ahol az erre irányuló belátási képesség meglétét az állam politikai rendszerének működését érintő kérdésekkel vizsgálták, máshol csupán a mindennapi életben való tájékozottság jelentette a perdöntő fokmérőt. A felsőbírósági gyakorlatban éppen ezért a választójog korlátozását ritkábban alkalmazták, mint például az eljárásindítások terén meglévő cselekvőképesség korlátozását. Így például az eljárásindítási jogosultságok, valamint a vagyoni jogi cselekvőképesség korlátozása mellett sem került sor a választójogból való kizárásra abban az esetekben, ha a bíróságok (az első fokon eljáró járásbíróság, a másodfokon eljáró törvényszék vagy a Kúria) azt állapította meg, hogy az érintett személy a mindennapi életben általánosnak tekinthető közéleti ismeretekkel rendelkezik.⁴⁴ Számos esetben talákoztunk azonban olyan ítéletekkel, melyek a választójogi kérdésről nem is rendelkeztek.

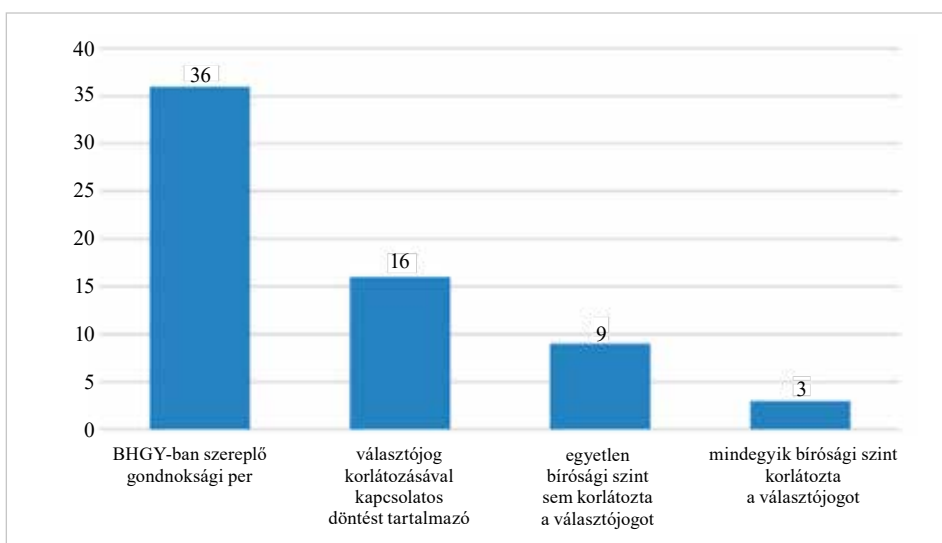
Korábban a cselekvőképesség korlátozásának automatikus következménye volt a választójogtól való megfosztás. Ezt – az Európai Emberi Jogi Bíróság *Kiss Alajos v. Magyarország* (38832/06) ügyében hozott döntésére tekintettel – a vá-

⁴⁴ Ez a megközelítés jelenik meg a Kúria Pfv.II.21.318/2013/5., Pfv.II.20-940/2017/13., Pfv.II.22.071/2017/7. számú ítéleteiben, valamint a Nyíregyházi Törvényszék 2.Pf.20.425/2014/5. számú ítéletében.

lasztási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény 13/A. §-a változtatta meg, amelynek (1) bekezdése kimondja, hogy a bíróságnak kifejezetten rendelkeznie kell a választójog kérdéséről a cselekvőképesség korlátozása esetén. Az egyedi jogfosztás egyértelműen ellentétes a CRPD 29. cikkével. Az általunk vizsgált, 2013 után lezárult 16 ügyben a bíróságok rendelkeztek is a választójog gyakorlásának kérdéséről. 9 esetben egyetlen bírósági szint sem korlátozta az érintett választójogát, 3 esetben viszont minden bírósági szint megerősítette a választójogból való kizárást is.

10. ábra

A választójog gyakorlása a BHGY-ban közzétett esetekben⁴⁵

A legutóbbi ilyen döntés 2018-ban született. Két ügyben a törvényszék, kettőben pedig a Kúria bírálta felül az alsóbb szintű bíróság döntését ebben a tekintetben, visszaállítva az érintett választójogát.

Többféleképpen lehet értelmezni ezeket a számokat. Egyrészt pozitív az alsó-bíróságok önmérséklete, és a felsőbíróságok részéről érzékelhető viszonylagos aktivitás a választójog-korlátozás visszaszorításában, másrészt viszont a CRPD-vel csak az lenne összeegyeztethető, ha a választójog korlátozására sosem kerülne sor az érintett fogyatékosága miatt, és ha a bíróságok következetesen érvényesítenék azt az alapjogi szempontot, hogy a fogyatékos személyek is a politikai közösség tagjai, és megilleti őket a választójog.

⁴⁵ Forrás: saját szerkesztés.

S kik is az „érintettek”, akiről szoltunk?

Megállapítható, hogy a vizsgált ítéletek 27%-ában a gondnoksági pert (módosítás, megszüntetés céljából) a gondnokolt, azaz az általában pszichoszociális vagy értelmi fogyatékossgal élő felnőtt személy kezdeményezte. A gondnokoltak szemszögéből feltételezhető, hogy az általuk kezdeményezett perrel kevésbé jogkorlátozó irányba kívántak elmozdulni, vagyis a cselekvőképesség kizárását, teljesen vagy részlegesen korlátozó jellegét kevesebb ügycsoportra szándékozták csökkenteni, s ezáltal nagyobb szabadságot „kivívni” maguknak vagy adott esetben a gondnokság hatályának megszüntetésével teljes mértékben szabadulni a korábbi korlátozások alól. Lényegi céljuk tehát, hogy életük felett nagyobb döntési autonómiát, szélesebb körű rendelkezési jogot „nyerhessenek vissza”. Az esetek 18,9%-a a cselekvőképességet korlátozó gondnokság, illetve 8,1%-a a kizáró vagy teljesen korlátozó gondnokság megszüntetését célozta. S bár az utóbbi évek jogi szabályozásában történt némi elmozdulás⁴⁶ az érintettek igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek megkönnyítésében (például az idézésnek és a per során kézbesített tájékoztatónak a fél mentális állapotához kell igazodnia, illetve támogató igénybevételére és jelenlétére van lehetőség többek között a polgári peres eljárás során is, amennyiben támogató kirendelésére irányuló eljárást az érintett a pert megelőzően megindítja), azonban ezek korántsem olyan mértékű változások, hogy tömeges perkezdeményezést (elsősorban gondnokság alá helyezés módosítása kevésbé korlátozó irányba vagy gondnokság megszüntetését) eredményezzenek.⁴⁷

Az érintettek életmódjáról nyert információink dióhéjban: a vizsgált ítéletek 67,5%-ában intézményi elhelyezés alatt nem álló személyekről beszélünk (ez összefügghet azzal, hogy a jogérvényesítés tekintetében – hiszen valamennyi jogorvoslati fórum kimerítésére ezen ügyekben sor került – nem a legrosszabb helyzetű, státuszú gondnokság alatt álló csoport körvonalazódott került a vizsgálatunk fókuszába), ugyanakkor viszont megjegyzést érdemel, hogy csaknem 50%-uk pszichiátriai gyógykezelésben részesül. A fentiekkel magyarázható némileg, hogy az áttanulmányozott peranyag érintettjeinek „csak” mintegy 30%-a él különböző tartós bentlakásos intézményekben,⁴⁸ s ez utóbbiaknak több mint egyharmada nem kap pszichiátriai gyógykezelést, vagy elutasítja azt.

46 Vö. Pp. 443. § (4), azonban ezt a lehetőséget is csak az érintett alperesi minőségének esetére nevesíti az eljárásjogi törvényünk, ill. a Tdtv. 4. § (1) a).

47 „A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint mind a cselekvőképesség visszanyerése, mind a gondnokság módosítása rendkívül ritka, 2016-ban 6468 jogerős ítélettel felülvizsgálat gondnokság alá helyezésből 208 esetben rendelte el a bíróság a gondnokság megszüntetését, ami 3,25%-os arány. 2017-ben 6776 ítéletből 270 esetben rendelt el megszüntetést, ami 4%-os arány. A gondnokság módosítása 2016-ban az összes felülvizsgálat 6%-a (390 eset), 2017-ben az összes felülvizsgálat 5,5%-a (375 eset) volt”. Mindezek az Országos Bírósági Hivatal közléséből származó adatok. Vö. Fiala-Butora, 2019, p. 9.

48 Az országos statisztikai adatokhoz képest ez jelentősen kisebb arány, hiszen országos szinten

A vizsgált ítéletek alapján a rendelkezésünkre álló adatokból megfigyelhető, hogy a leggyakoribb gondnokság alá helyezési ok az elmeorvosi szakértői véleményekben foglaltak szerint a paranoid személyiségzavar, paranoid skizofrénia volt.

Összegzés

A gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos, nyilvánosan hozzáférhető ügyek elemzése kapcsán a kutatási kérdésekre vonatkozóan az alábbi következtetéseket vontuk le. A CRPD által előirányzott paradigmaváltás nem tükröződik a közzétett bírói gyakorlatban. A bíróságok érveléséből az rajzolódik ki, hogy nem tartják a támogatott döntéshozatalt a gondnokság alá helyezés reális alternatívájának. A Ptk. által követett ügycsoportos korlátozás rendszerét a bíróságok formálisan ugyan minden esetben követik, érdemben azonban nem mindig, ugyanakkor a Kúria iránymutatása is igyekszik a jogintézmény reflektált alkalmazását bátorítani, megakadályozni a korábbi általános korlátozás bűjtött továbbélését. Kétséges azonban, hogy a Kúria a hatályos polgári jogi szabályozás alapján érdemi szemléletváltást el tud-e érni az alacsonyabb szintű bíróságok joggyakorlatában, jogalkalmazásában.⁴⁹ A fenti megállapításokhoz hasonló eredményre jutott a Kúria 2019-ben megindult és véglegesen 2023-ban lezárt vizsgálata is, amely a perek formalizmusát, a szakértői bizonyítás túlsúlyát, a szakértői és bírói kompetencia elválasztásának hiányát jelölte meg kiemelt problémaként, illetve jelezte, hogy sem a peres felek, sem a bíróságok nem fordítanak megfelelő figyelmet ezekre a perekre annak ellenére, hogy eredményük a gondnokság alá helyezett személy jogainak súlyos korlátozása lehet..

Az ügyek többségében a felsőbbbíróságok követték, helybenhagyták mind az elsőfokú döntést, s közvetve mind az annak alapjául szolgáló szakértői véleményt. A korábbi kutatási eredményekkel, valamint az ügyek relatíve rövid tartalmával és az ítéleti indokolások terjedelmével együtt ezek a kutatási eredmények arra utalnak, hogy a bírósági eljárások nem nyújtanak érdemi jogvédelmet az érintetteknek. A közzétett ítéletek vizsgálata megerősítette azt a hipotézisünket, hogy a gondnokság jogintézményének deklarált célja, az érintett jogainak védelme a gyakorlatban nemhogy nem kizárólagos, de nem is fő szempont. Az általunk vizsgált ügyek jelentős részében fontos szerepet játszottak a vagyoni kérdések, csak az ügyek 21,6%-ában *nem* jelentek meg ezek. Ezekben az ügyekben az érintett vagyonának megóvása összefonódik a családtagok vagyoni érdekeivel, a jövedelemmel való rendelkezés pedig az egy háztartásban élők anyagi érdekeivel. Az érintettek az ügyek 10,8%-ában sérelmezik, hogy a gondnokság alá helyezés megakadályozza őket abban, hogy a vagyonukkal, jövedelmükkel

az érintettek 50%-a tartós bentlakásos intézményekben él, 35% családja körében és csak 14%-uk lakik önállóan. (Forrás: KSH, 2017, TASZ adatszolgáltatásra.)

49 Fiala-Butora, 2019, p. 9.

szabadon rendelkezzenek. Emellett a közzétett ügyekben viszonylag gyakran jelent meg a hatóságok érdekeinek védelme a „perlekedési tébolyban” szenvedő személyek eljárásindítási lehetőségének korlátozása által.

A kutatásunk fentebb vázolt fő megállapításai mellett azonban a legfontosabbnak mégis azt tartjuk, hogy égető szükség lenne arra, hogy a gondnoksággal kapcsolatos eljárásokról a gyámhatóságok és a bíróságok a jelenleginél lényegesen több adatot szolgáltatassanak nyilvánosan elérhető statisztikai adatok és anonimizált ítéletek formájában, amelyek lehetővé tennék azt, hogy a támogatott és helyettes döntéshozatal alapjogi szempontból kiemelkedően fontos intézményei transzparens módon működjenek.

A vonatkozó statisztikai adatgyűjtések kapcsán fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet a CRPD 31. cikkében foglaltakra, mely szerint „a részes államok vállalják, hogy összegyűjtik a megfelelő információkat – beleértve a statisztikai és kutatási adatokat –, amely révén a CRPD végrehajtásához szükséges politikákat alakíthatnak ki és valósíthatnak meg”. E cikk (2) bekezdése azt is megfogalmazza, hogy az összegyűjtött információt megfelelő módon kell lebontani, és a részes államoknak a CRPD-ben foglalt kötelezettségeik teljesítésének, továbbá azon akadályok beazonosításának támogatására kell felhasználni, amelyekkel a fogyatékossgal élő személyek jogaik gyakorlása során szembesülnek. A részes államok tehát nemcsak a vonatkozó adatok összegyűjtéséért, megfelelő lebontásáért, hanem azok feldolgozásáért is felelősek.

Ennek megfelelően egy megbízható és kellőképpen átlátható bírósági és gyámhatósági nyilvántartási rendszer mind a támogatók kirendeléséről, mind a cselekvőképességet korlátozó gondokság alatt élő személyekről, mely egyben a statisztikai adatszolgáltatás alapja is, fontos információval szolgálhat a jogfejlesztés további irányainak meghatározásához. Ugyanakkor a naprakész statisztikák a korábbi kodifikációs munkák értékeléséhez, felülvizsgálatához is visszacsatolást jelenthetnek, s egyben evidenciaalapú hozzájárulást nyújthatnak a CRPD 35. cikk 2. bekezdése szerinti négyévenkénti ún. részes állami beszámolókhöz, továbbá a témában készülő tudományos elemzések elvégzéséhez is elhanyagolhatatlan támpontot jelenthetnek.

Fentiek alapján is kiemelt figyelmet érdemel, hogy ezen adatok közzététele, terjesztése és – megkülönböztetés nélkül – minden érdeklődő számára elérhetővé tétele, így a leginkább érintett, fogyatékossgal élő személyek részére történő hozzáférhetőségének biztosítása kifejezett célként és részes állami kötelezettségként jelenik meg.

Irodalomjegyzék

Baloginé Faiszt, J. (2019). A gondnokság alá helyezési perek bírósági gyakorlata. *Forum Sententiarum Curiae*, (1), 6–7.

- Bass, L. (Ed.) (2008). *Amit tudunk és amit nem... Az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon*. Kézenfogva Alapítvány.
- Bencze, M. & Gar, Y. N. (Eds.) (2018). *How to Measure the Quality of Judicial Reasoning*. Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97316-6>
- Bencze, M. (2011). *Elvek és gyakorlatok. Jogalkalmazási minták a magyar bírói ítélkezésben*. Gondolat.
- Bencze, M. (2020). A jogi döntések minőségének mérhetősége. In Jakab, A. & Sebők, M. (Eds.), *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 521–531). Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Boros, I. & Szegi, P. Gy. (2019). Gondnoksági perekben tapasztalt visszasságok, a jogalkalmazás egységének hiánya. *Acta Humana*, (3), 7–24. DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2019.3.1>
- Boros, I. (2019). Érték. Értek. Gondolkodom. Hogy elmondhassam valakinek, ahhoz idő kell, és figyelem. Másféle kommunikáció. *Fogyatékoság és társadalom*, (2), 120–131. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.8>
- Carney, T. (2014). Clarifying, operationalising, and evaluating supported decision-making models. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, (1), 46–50. DOI: <https://doi.org/10.1080/23297018.2014.902727>
- Commissioner For Human Rights, (2012). *Who gets to decide? Right to legal capacity for person with intellectual and psychosocial disabilities*. CommDH Council of Europe.
- Csehi, Z. (2010). A 2009. évi CXX. törvényről, az Új Polgári Törvénykönyv megíúsult kísérletéről, annak előkészítéséről és tartalmáról. *Iustum Aequum Salutare*, (3), 71–103.
- Dósa, Á. (2002). A nem teljes cselekvőképes személyek jogai: rugalmasabb szabályozás felé. *Fundamentum*, (2), 143–154.
- Dósa, Á. (2010). Polgári jogi kodifikáció buktatókkal (Cselekvőképesség és gondnokság az új Ptk. tervezetében). *Jogi Iránytű*. (1), 1–2.
- Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szervezete. (2005). *Észrevételek a cselekvőképességet érintő szabályozáshoz*. Kézirat.
- Fiala-Butora, J. (2019). A polgári törvénykönyv cselekvőképességi szabályainak értékelése a nemzetközi jog és a hazai tapasztalatok szemszögéből. *Családi Jog*, (4), 8–14.
- Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú Nonprofit Kft. (2016). *Fogyatékosággal élő emberek életminősége és ellátási költségei különböző lakhatási formákban. Zárótanulmány a „VP/2013/013/0057 azonosítószámú „New dimension in social protection towards community based living” című projekthez kapcsolódó társadalomtudományi kutatáshoz*. TÁRKI Zrt.
- Fridli, J. (2001). Egészségügyi önrendelkezés – korlátok között. *Fundamentum*, (1), 103–114.

- Gadó, G. (2010). Alapjogok védelme az új Polgári törvénykönyvben. *Fundamentum*, (1), 21–38.
- Gazsi, A. (2018). *Jogi inkonzisztencia vizsgálat I. Szaktanulmány a Kézenfogva Alapítvány megrendelésére*. TÁRS Projekt.
- Gönczöl, K. (1997a). A betegek emberi és állampolgári jogainak érvényesülése a pszichiátriai fekvőbeteg intézetekben és pszichiátriai otthonokban. *Psychiatria Hungarica*, (1), 45–50.
- Gönczöl, K. (1997b). Vizsgálat a fogyatékosokat ápoló-gondozó otthonokban. Ombudsmani Jelentés. *Mozgó Világ*, (5), 50–63.
- Gulya, F. & Hoffman, I. (2019). A támogatott döntéshozatal sorsa Magyarországon. *Fogyatékoság és társadalom*, (2), 22–36.
DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.2>
- Gurbai, S. (2012). A Bizottság aggodalmát fejezi ki: ENSZ ajánlások a magyar kormány számára a fogyatékosokkal élő személyek jogait illetően. *Esély*, (6) 108–117.
- H. Szilágyi, I. & Loss, S. (2012). A „Cigány Per”. *Beszélő*, (6)4, 94–100.
- Hoffman, I., Gulya, F. & Tókey, B. (2020). A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása – Hazai jogi keretek és azzal kapcsolatos főbb adatok. *Közjogi Szemle*, (1), 22–33.
- Hoffman, I., Könczei, G., Gombos, G., Nagy, Z. & Szabó, Gy. (2009). *A támogatott döntéshozatal elmélete és gyakorlata*. Jegyzet. ELTE BGGYFK.
- Jakab, N. (2012). Cselekvőképesség az új Ptk. javaslatban – egytized rész, ami látszik és kilenctized, ami mögötte van. *Családi Jog*, (3), 1–22.
- Jakab, N. (2013). *A margón és azon túl. Az intellektuális és pszichoszociális fogyatékosokkal élő emberek cselekvőképességéről*. Novotni.
- Kapp, M. B. (2007). Assessing Assessments of Decision-Making Capacity: A Few Legal Queries and Commentary on Assessment of Decision-Making Capacity. *Older Adults. Journal of Gerontology Psychological Sciences*, (1), 12–13. DOI: <https://doi.org/10.1093/geronb/62.1.P12>
- Kecskés, L. (2001). Az új polgári törvénykönyv alapvető rendelkezései. *Polgári Jogi Kodifikáció*, (1), 3–9.
- Kézenfogva Alapítvány. (2006). *Problémafelvetések és javaslatok a szociális intézményen belüli foglalkoztatás kapcsán*. Kézirat.
- Kiss, V. (2018). A cselekvőképesség szabályozásának társadalmi hatásai. In Szeibert, O. (Ed.), *Család és családtagok: Jogági tükröződések* (pp. 279–296). ELTE Eötvös Kiadó.
- Kiss, V. (2020). Kritikai elméletek. In Jakab, A. & Sebők, M. (Eds.), *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 233–254). Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Kiss, V., Maléth, A., Tókey, B. & Hoffman, I. (2021). An empirical study of actions on guardianship in Hungary. *International Journal of Law and Psychiatry*, (78), 101719. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2021.101719>

- Kovács, M. & Jakab, N. (2009). A cselekvőképesség szabályozásának elméleti és gyakorlati odüsszeája az érintettek szemszögéből. *Fogyatékoság és társadalom*, (3–4), 375–389.
- Könczei, Gy. (2019). A világban való közös létünk – és a támogatott döntéshozatal kihívása. Két kiegészítő összefüggés a fogyatékoságtudományi elemzések perspektívájához. *Fogyatékoság és Társadalom*, (2), 4–7.
DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.11>
- Körös, A. (2009). „Jót, s jól!” – Helyes célok, alkalmatlan megoldások a cselekvőképesség tervezett szabályozásában. *Magyar Jog*, (2), 104–112.
- Központ a Mentális Sérültek Jogaiért Alapítvány / Mental Disability Advocacy Center (MDAC). (2007). *Gondnokság és emberi jogok Magyarországon*. https://mdac.org/sites/mdac.info/files/Hungarian_Guardianship_and_Human_Rights_in_Hungary.pdf
- M. Balázs, Á. (2019). Korlátozott belátási képesség – még mindig természetes, hogy kizáró ok? *Közjogi Szemle*, (2), 40–42.
- Maléth, A. & Sándor, A. (2019). A terapeuta igazságszolgáltatás mint a támogatott döntéshozatal implementációját segítő paradigma: gondolkodás a különböző diszciplínák egymást megtermékenyítő lehetőségeiről. *Fogyatékoság és társadalom*, (2), 37–69. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.3>
- Maléth, A. (2018). Az intellektuális képességzavarral élő személyek társadalmi inklúziója – gondolatok és javaslatok a cselekvőképesség korlátozását érintő hazai szabályokról. *Családi Jog*, (1), 9–18.
- Mészáros, E. & Sebők, M. (2018). A szövegbányászati módszerek alkalmazásának lehetőségei a joggyakorlat-elemzésben. *Forum Sententiarium Curiae*, (2), 6–12.
- Navratil, Sz. et al., (2009). *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága különös tekintettel a bírósági határozatok nyilvánosságára*. Eötvös Károly Intézet.
- Salzman, L. (2011). Guardianship for Persons with Mental Illness – a Legal and Appropriate Alternative? *Saint Louis University Journal of Health Law & Policy*, (4), 279–329.
- Schiffer, A. (2000). A korlátlan jogkorlátozás vége? *Fundamentum*, (2), 97–99.
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Martinis, J. & Black, P. (2019). *Supported Decision-Making: Theory, Research, and Practice to Enhance Self-Determination and Quality of Life*. Cambridge University Press.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108633314>
- Stánicz, P. (2019). Egyéni autonómia a paradigmaváltások viharában – Támogatott döntéshozatal és a tévedés méltósága. *Fogyatékoság és társadalom*, (2), 76–85. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.5>
- Vékás, L. (2008). Bírálólat és jobbító észrevételek az Új Ptk. kormányjavaslatához. *Magyar Jog*, (9), 577–590.
- Verdes, T. & Tóth, M. (2010). *A per tárgya*. ELTE Eötvös Kiadó.

- Verdes, T. (2008). Jogok a jóléti présben – A cselekvőképtelenség és értelmi fogyatékoság problematikájához a rendszerváltás utáni Magyarországon (IX). In Bass, L. (Ed.), *Amit tudunk és amit nem... Az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon*. Kézenfogva Alapítvány.
- VP/2013/013/0057 Azonosítószámú „New Dimension In Social Protection Towards Community Based Living c. projekthez kapcsolódó társadalomtudományi kutatás (TÁRKI Zrt., Budapest, 2016. március 22.) Kutatásmódszertani vezető: Simonovits Bori, szakmai vezető: Kopasz Marianna.
- Zódi, Zs. & Lőrincz, V. (2017). Az Alaptörvény és az alkotmánybírósági gyakorlat megjelenése a rendes bíróságok gyakorlatában – 2012–2016. *MTA Law Working Papers*, (22).
- Zódi, Zs. (2018). Módszertani javaslatok és gyakorlati megjegyzések a Kúria joggyakorlat-elemző tevékenységéhez. *Forum Sententiarum Curiae*, (2), 13–18.
- Zódi, Zs. (2020). A jogi szövegek mint big data. In Jakab, A. & Sebők, M. (Eds.), *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 93–109). Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

A támogatott döntéshozatal külföldi gyakorlatai egy célzott szakirodalomelemzés tükrében*

Összefoglaló

A tanulmány témája a 2010–2020 között született, angol nyelvű, támogatott döntéshozatallal kapcsolatos empirikus jellegű kutatási eredmények összefoglaló elemzése. Célja, hogy bővítse a témában magyar nyelven megjelent publikációkat, és támogassa a későbbi interdiszciplináris kutatások tervezését. A célzott szakirodalom-elemzés kérdése, hogy milyen gyakorlatfókuszú kutatások zajlottak az adott időszakban a támogatott döntéshozatal témakörében, nemzetközi szinten. A vizsgálat kitér arra is, hogy 2020 után megjelentek-e új kutatások a témában, és ha igen, milyen fókusszal.

Az eredmények közül kiemeljük, hogy bár a korszerű döntéshozatali paradigmában működő rendszerek esetén is jelen lehetnek paternalista megközelítésű jogszabályok és gyakorlatok, számos külföldi jó gyakorlat áll rendelkezésünkre. Ezek azt mutatják, hogy a támogatott döntéshozatal bevezetése pozitív irányú minőségi változásokat képes generálni az intellektuális fogyatékosággal élő személyek életében. A támogatott döntéshozatal implementációja során kulcsfontosságú elemnek ígérkezik a bizalmi támogatói kapcsolatok kiépítése és szükség esetén, decentralizált, de formális kereteinek fenntartása, például támogatott döntéshozatal erőforrás központok által.

Elméleti kontextus

A támogatott döntéshozatal a cselekvőképesség korlátozása nélkül, elsősorban intellektuális és pszichoszociális fogyatékosággal élő személyek döntéshozatali mechanizmusait és önrendelkezését támogatja. Magyarországon a Ptk. alapján van lehetőség támogatott döntéshozatalra, de tartalmával szemben kritikaként megfogalmazható, hogy az eljárás lefolytatását a gyámhivatalok illetékességébe helyezi, és továbbra is fenntartja a gondnokság alá helyezés lehetőségét. Ez elentmond a *United Nations Convention on the Rights of Persons with*

* A tanulmány a 2021-ben megjelent alábbi könyvfejezet átdolgozott, aktualizált változata: Sándor & Katona, 2021.

*Disabilities*¹ (CRPD) 12. cikkében megfogalmazott elveknek (Fiala-Butora, 2019). A cselekvőképességet érintő helyettes döntéshozatali rendszerek legnagyobb hátránya, hogy állampolgárként gyakorlatilag „halottá” nyilvánítja az intellektuális és pszichoszociális fogyatékossgal élő embereket, mert a legszemélyesebb jogaik gyakorlását egy másik, hivatal által kijelölt személy végzi, vagy korlátozza különböző mértékben (Quinn, 2015).

Hazánkban 2007 óta zajlik a támogatott döntéshozatal implementációjával kapcsolatos lehetőségek és akadályok vizsgálata (Gombos et al., 2009, pp. 3–18; Verdes & Tóth, 2010). A szakmai vitákat a különböző szakjogágakhoz kötődő elemzések alapozzák meg (Gurbai, 2015; Hadi, 2013; Halmos, 2016; Gazsi, 2016; Gulya & Hoffman, 2019; Jakab, 2011). Olyan jelentős empirikus munka azonban, amely elsősorban nem jogi oldalról, hanem interdiszciplináris módon, a támogatott döntéshozatal szempontjából releváns szereplők narratíváit figyelembe véve közelítette meg a témát, tudomásunk szerint csak egy ízben született (Könczei, 2008). Kisebb volumenű eredmények OTDK-dolgozatokban (Egri, 2009; Sándor, 2013), valamint szakdolgozatokban kerültek megosztásra (Baranyai, 2017; Berta, 2014; Bognár-Berki, 2021; Hegyesi, 2017; Kaló, 2019; Szabó, 2020; Tomcsányi, 2020; Tóth, 2010; Ujváriné Dancs, 2015; Vida, 2019).

Megfigyelhető, hogy a támogatott döntéshozatal meghatározó tényezőnek bizonyul a lakhatással kapcsolatos empirikus vizsgálatokban is (Kozma et al., 2016; Nagy, 2017; Sándor, 2017; Sándor et al., 2019). Ennek oka meglátásunk szerint a CRPD 12. és 19. cikkének szoros elvi összefonódása (Quinn, 2013). *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig?* c. OTKA-kutatásunk, mely jelen kutatás egyik legfontosabb előzménye, nemcsak a lakhatással, hanem az önrendelkezés más területeivel, például a gyermekvállalással összefüggésben is feltárta a gondnokság akadályozó szerepét, és rámutatott a támogatott döntéshozatal lehetőségeire (Katona & Szücs, 2019). A különböző diszciplinák egymást megtermékenyítő hatását korábbi publikációnkban érintettük (Maléth & Sándor, 2019).

Az alábbiakban rátérünk a célzott szakirodalmi elemzésünk módszertani ke-reteire és eredményeire.

Módszertani háttér

Mintavételi eljárásunk során a támogatott döntéshozatal (*supported decision making*, a továbbiakban: SDM) kulcsszóra kerestünk rá nemzetközi adatbázisokban, és a 2010 januárjától 2020 júliusáig megjelent tanulmányokra szűrtünk. A mintába nem emeltük be a kizárólag időskorú emberek célcsoportjával kapcsolatos szövegeket. A diszciplináris szűrést követően nem koncentráltunk a

1 *United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 13 December 2006, New York. A/RES/61/106. Kihirdette: 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

megosztott (*shared decision making*) vagy az informált döntéshozatalról (*informed decision making*) szóló elemzésekre.

Az absztraktok áttekintését követően megállapítottuk, hogy a tanulmányok döntő többsége elméleti-konceptcionális jellegű, és a folyamatban érintett *stakeholder*eket nem szólaltatja meg. Hangsúlyozzák azonban az empirikus kutatások szükségességét (Arstein-Kerslake et al., 2017; Browning et al., 2014; Jameson et al., 2015; Glen, 2015; Shogren & Wehmeyer, 2015; Stavert, 2015; Then et al., 2018). Tekintettel arra, hogy kutatócsoportunk kiemelten fontosnak tartja a témában érintett személyek hangjának megjelenítését, kiválasztottunk hét olyan szöveget, amelyek empirikus vonatkozásúak.

Az elemzésünk során az alábbi szempontokra fókuszálunk:

- földrajzi és tartalmi érvényesség (milyen országra vonatkoznak a tanulmány állításai és miről szól?);
- módszertan (milyen módszertani eljárással dolgozik és mely fogyatékosági csoportra vonatkozóan?);
- legfontosabb következtetések (milyen eredményre jutottak a szerzők?).

A tanulmány aktualizálása során a 2020–2023 között született kutatásokat is leszártuk a fenti kritériumok mentén, és 6 további tanulmányt találtunk, melyek következtetéseit összefoglalóan mutatjuk be a fejezet végén.

A kutatás korlátja, hogy az erőforrásainkra tekintettel nem vehettünk figyelembe minden, a témában fellelhető szakirodalmat (lásd a fenti szűkítéseket), így nem kaphatunk szisztematikus, teljességre törekvő eredményeket. Mivel csak azokat a tanulmányokat emeltük be az elemzésbe, amelyek explicit módon a támogatott döntéshozatal kulcsfogalmát használják, nem kerülhettek be olyan szövegek, amelyek más koncepciókkal dolgoznak, de tartalmilag erről szólnak.

Eredmények

Földrajzi és tartalmi érvényesség

Az elemzett cikkek az Amerikai Egyesült Államok (Kohn et al., 2013; Blanck & Martinis, 2015; Shogren et al., 2017), Kanada (Nunneley, 2015; Stainton, 2015) és Ausztrália (Wallace, 2012) területén születtek.

A tanulmányok egyfelől eszközöket hoznak létre és gyakorlati javaslatokat fogalmaznak meg. Kohn és munkatársai (2013) egy segédletet, illetve átfogó elemzési keretet nyújtanak a támogatott döntéshozatal témájában születő kutatásoknak. Shogren és kutatócsoportja egy eszközrendszer, az ún. Támogatott Döntéshozatal Inventárt (*Supported Decision Making Inventory*, a továbbiakban: SDMI) mutatják be, amelynek segítségével fel lehet mérni a támogatott döntéshozatal megfelelő alkalmazását. Ennek a felmérő eljárásnak a kezdeti verzióját egy többlépcsős folyamatban alkották meg, amelynek a segítségével azonosítják azokat a támogatási területeket, amellyel maximalizálni lehet az érintett szemé-

lyek döntéshozatalban való részvételét és befolyásukat a saját életükre (Shogren et al., 2017).

Más projektek a támogatói háló tagjainak tapasztalataira koncentrálnak (Nunneley, 2015) és a TD szolgáltatás modelljeit vizsgálják (Stainton, 2015). Két esetben koordináló hivatalok jelennek meg az elemzésben: a Támogatott Döntéshozatal Nemzeti Erőforrás Központja (*National Resource Center for Supported Decision-Making*) 2014-től vált kulcsszereplővé az USA támogatott döntéshozatal szolgáltatásának fejlesztésében (Blanck & Martinis, 2015), a Nyilvános Érdekvédelem Viktoriánus Hivatalának (*Victorian Office of the Public Advocate*) projektje pedig egy önkéntes modellprogram volt Ausztráliában 2013–2015 között (Burgen, 2016).

Módszertan

A vizsgált tanulmányokra változatos módszertan jellemző. Az empirikus kutatók szisztematikus elemzése (Kohn et al., 2013) mellett megjelenik a jogi elemzés és a kvalitatív kutatás is (Nunneley, 2015). Sophie Nunneley (2015) kutatásának fő kérdése, hogy a Kanadában működő személyi támogatói háló mennyire biztosítja a gyakorlati alapot az Ontarióban jogilag formalizált támogatott döntéshozatalhoz.

Wallace (2012) a Támogatott Döntéshozatali Szolgáltatás Modellt kísérte kutatással, értékelt a megvalósulását, elsősorban résztvevői interjúkon keresztül, amelyet a teljes programra vonatkozó kvantitatív statisztikával egészített ki. A jelentésben különös figyelmet szentel a projektben részt vevő támogatottak és a támogatók tapasztalatainak, amelyeket négy részletes történeten keresztül mutat be.

Burgen (2016) esettanulmánya dokumentumelemzésre és a projekt kiépítésében és működtetésében részt vevő szereplők beszámolóira épít, a projektvezető szemszögéből. A projekt célcsoportja az intellektuális fogyatékossgal élő személyek köre, akiknek nincs, vagy nagyon kicsi az informális támogató hálójuk. Előzetes képzést követően 20 önkéntes támogató és 18 intellektuális fogyatékossgal élő személy vett részt a projektben, akiknek az összekapcsolódása az érdeklődés, az életkor, a nem és a lakóhely dimenziói mentén történt.

Minden tanulmány célcsoportja az intellektuális fogyatékossgal (lásd Blanck & Martinis, 2015; Kohn et al., 2013; Shogren et al., 2017; Wallace, 2012), néhány azonban említi az időskort is (lásd Stainton, 2015; Blanck & Martinis, 2015).

Legfontosabb következtetések

Kohn és munkatársai arra következtetnek, hogy bár a támogatott döntéshozatal egyre inkább alternatívája a gondnokságnak az USA-ban, nincsen arra evidencia, hogy hogyan születnek a döntések egy támogatott döntéshozatali helyzetben. Ahogyan arról sincsen megalapozott információ, hogy a személyes kapcsolatok-

nak milyen a hatása a döntéshozatali folyamatra, és mi jellemzi a döntések minőségét. Ezek hiányában azonban rendkívül nehéz megállapítani, hogy a támogatott döntéshozatal gyakorlatok vajon valóban támogatják-e az adott személy önrendelkező *empowerment* folyamatát, vagy a gondnoksághoz hasonló módon abúzus és manipuláció áldozatává tehetik a felhasználót. A tanulmány olyan javaslatokat fogalmaz meg, amelyek a politikai döntéshozóknak is támpontokat adhatnak ahhoz, hogy hatékonyan tudják értékelni a gyakorlatot. Két fő kutatási kérdéscsoportot határoznak meg. Egyrészt a *támogatott döntéshozatal alkalmazásának jellemzői* jelennek meg kutatási területként, aminek célja, hogy segítse azonosítani a potenciális célcsoportot és a felhasználók szükségleteit (támogatott döntéshozatal felhasználás gyakorisága, felhasználók és támogatók demográfiai adatai, faj és etnikum hatása). Másrészt a *támogatott döntéshozatal folyamat eredményeinek kutatását* tartják célszerűnek (a felhasználókra gyakorolt pszichológiai hatás, kongruencia az igények és döntések között, a meghozott döntés minősége, a támogatókra gyakorolt pszichológiai hatás). Ezen belül kiemelik az egyéni különbségek és kontextus hatását az eredményekre. A tanulmányban kitérnek arra is, hogy az ún. megosztott döntéshozattal kapcsolatos kutatások is adalékul szolgálhatnak a támogatott döntéshozatal feltérképezéséhez.

Konklúzióként öt fő kutatási területet neveznek meg, amely a támogatott döntéshozatal feltérképezéséhez biztosíthat megfelelő keretet:

- Hogyan lépnek kapcsolatba az érintett személyek és a támogatók?
- Lehet-e kényszer a támogatott döntéshozatal, és ha igen, milyen körülmények között?
- A támogatott döntéshozatal során született döntések lényegesen különböznek-e a helyettes döntéshozatali rendszerben hozott döntésektől?
- Van-e különbség a támogatott döntéshozatal technikák döntést befolyásoló hatásában, vajon a felhasználók elégedettek-e, és érvényesül-e az *empowerment*?
- Hogyan lehet fejleszteni a folyamatot vagy a végeredményeket a felhasználók, illetve támogatók (vagy mindkettejük) képzésével (Kohn et al., 2013)?

Fenti kérdésekhez jól kapcsolódnak Nunneley eredményei, amelyek rámutatnak, hogy az egyéni támogatói háló szereplői mindenképpen gazdag bázist nyújthatnak a támogatott döntéshozatalhoz. Az azonban kérdésként fogalmazódik meg, hogy vajon ezeket a természetesen jól működő támogató kapcsolatokat kell-e a jog által formalizálni. Az interjúk tapasztalatai alapján jól látható, hogy az informális kapcsolati háló szereplői, akik egyébként beléphetnének a jogilag formalizált szerepekbe is, jelentős támogatást tudnak biztosítani. Bár ebben a kutatásban a fogyatékosággal élő személyek hangja nem szólal meg (ami a kutatás egyik fő korlátja), a kutatási alanyok részéről felvetődik az a dilemma, hogy mennyire jó, ha a támogató személyek családtagok, mert ez felveti az érdekeltség és befolyásolás kérdését. Másik oldalról a fizetett támogatók kapcsán is fogalmazódnak meg bizonytalanságok (Nunneley, 2015).

Éppen ezért, a szocioökológiai megközelítés figyelembe veszi egyrészt a személy képességeit és támogatási igényeit, másrészt a környezet szükségleteit, illetve azt, hogy ezen belül milyen típusú támogatásra van szükség, hogy az adott egyén sikeres legyen a környezetében. Shogren és Wehmeyer ez alapján három területre helyezi a hangsúlyt:

- döntéshozatali képesség;
- a környezet döntéshozatali igényei;
- a döntéshozatal támogatási igényei.

A felmérő eszközt úgy tervezték, hogy egy interjúkészítő töltsön ki egy fogyatékossgal élő személlyel és a közeli támogatóival (figyelembe véve az eltérő kommunikációs igényeket is). Az itemek generálása után a kutatók két fókuszcsoportban intellektuális fogyatékossgal élő emberekkel együtt vizsgálták meg, hogy ezek mennyire érthetőek és mennyire jól használhatóak, majd két körben tökéletesítették a felmérő eszközt. A „Semmit rólunk nélkülünk” elv értelmében már a fejlesztő eszköz létrehozása során támogatták az érintett személyek *empowerment* folyamatát (Shogren et al., 2017).

Az *egyéni tervezés* vagy *személyes hálózatok építése* olyan további eszközök, amelyek segítik az egyén önrendelkezésének biztosítását. Stainton hangsúlyozza, hogy ezek megléte mellett sincsen garancia arra, hogy valakinek megbízható és fenntartható támogatói hálója lesz. Intellektuális fogyatékossgal élő emberek esetében nehéz ezeknek a kapcsolatoknak a kialakítása és fenntartása, különösen, ha a családtagok már nem élnek. A hálózatépítést támogató további intézmények és hálózatok például a Tervezett Élet Érdekérvényesítő Hálózat (*Planned Lifetime Advocacy Network*) a Mikrobizottságok (*Microboards*), amelyek személyek támogatóiból és a hálók összekapcsolódásából jönnek létre, és a Nidus Egyéni Tervezés Erőforrás Központ és Adatbázis (*Nidus Personal Planning Resource Centre and Registry*). Ennek a központnak és adatbázisnak a célja, hogy elősegítse a támogatói kapcsolatok létrejöttét és fenntartását, valamint képzéseket biztosítson a szereplők számára. Konklúzióként a tanulmány hangsúlyozza, hogy a korszerű és sokrétű rendszer ellenére továbbra is dominánsan jelen vannak a gondnoksági és más helyettes döntéshozatali formák (Stainton, 2015).

Vizsgáltunk olyan tanulmányokat is, amelyek *pilot* projekteket értékelnek, figyelembe véve a fentiekben megfogalmazott előnyöket és kihívásokat. A Támogatott Döntéshozatal Nemzeti Erőforrás Központja ötéves tervének része az alap kutatás végzése, a bírák képzése, a nemzeti szintű diskurzus elősegítése, a törvények, jó gyakorlatok elemzése, támogatott döntéshozatal programok implementálása és képzési anyagok fejlesztése. A kutatásokat a tanulmányunkban már említett, Kohn és munkatársai által kidolgozott keretrendszer alapján végzi a Központ (Kohn et al., 2013), azzal a céllal, hogy feltárja a támogatott döntéshozatal és az életminőség, a jogi státusz és az önrendelkezés közötti összefüggéseket, valamint leírja azokat a technikákat, amellyel jól működő támogatott

döntéshozatal hálózatok létrehozhatók és fenntarthatók. A kutatáshoz tartozik egy szisztematikus elemzés is az államok joggyakorlatairól, szolgáltatásairól és a nemzetközi jogszabályokról és szakpolitikákról. Az elemzések eredményeként a Központ célja, hogy hatást gyakorolhasson a szakpolitikai irányokra és sztenderdek alakíthasson ki a támogatott döntéshozatal gyakorlatok mérésére. A cél annak az evidenciaalapú igazolása, hogy a támogatott döntéshozatal egy kevésbé korlátozó eljárás, mint a gondnokság, és hozzájárulhat a fogyatékos és idős személyek jobb életminőségéhez. A Központ kulcsszerepet vállal abban, hogy a folyamatban érintett *stakeholdereket* összekösse, képezze és folyamatosan ellássa közérthető és könnyen érthető információkkal. Különböző online megoldásokkal, webinariumokkal és személyes találkozók facilitálásával támogatja a párbeszédet a támogatott döntéshozatal témakörében (Blanck & Martinis, 2015).

A támogatott döntéshozatal hatása lehet továbbá, hogy a résztvevők nagyobb magabiztossággal hoznak döntéseket, bővült a támogatói hálójuk, és többen megfogalmazták, hogy nagyobb kontrollt éreznek a saját életük felett. A résztvevők arról is beszámoltak, hogy jobban bevonódtak a közösségbe, és olyan döntéseket hoztak, amelyek megváltoztatták az életkörülményeiket. A támogatók is pozitív változásokat éltek meg. Egyrészt változott a döntési folyamathoz való hozzáállásuk, ami abban is megnyilvánul, hogy nagyobb teret adnak a támogatott személyeknek, másrészt a kapcsolatuk minősége is jobb lett. A jelentés arra a következtetésre jut, hogy a támogatott döntéshozatal egy élhető, minőségi alternatíva azok számára, akik korábban gondnokság alatt álltak (Wallace, 2012).

A támogatott döntéshozatal alkalmával különféle döntéshozatali stratégiákra lehet szükség, amelyeket egyénileg kell kidolgozni. Ebben előremutató koncepció a döntésre való készenlét (Decision Readiness), ami arra utal, hogy alkalmazkodnia kell a támogatónak ahhoz, hogy milyen korábbi tapasztalatokra lehet építeni a folyamatban és mennyire állnak készen, mennyire motiváltak a személyek a döntések meghozatalára. A legtöbb esetben a döntések feletti kontroll átvétele mind a fogyatékos személyek, mind a támogatók részéről pozitív tapasztalatot jelentettek, és hozzájárultak az érintettek jobb életminőségéhez. Összességében azt tapasztalta a Nyilvános Érdekvédelem Viktoriánus Hivatala, hogy az alacsony támogatási szükségletű személyek esetén, képzett önkéntesekkel, a projekt pozitív kimenetekhez vezetett, de egyben rendkívül erőforrás-igényes is volt (Burgen, 2016).

1. táblázat

Összefoglaló táblázat az elemzett kutatásokról²

Cikk	Téma és földrajz	Módszertan	Következtetések
Blanck & Martinis, 2015	USA	esettanulmány intellektuális fogyatékoság (időskor említésével)	A Központ kulcsszereplő a támogatott döntéshozatal elősegítésében az USA-ban. Célja alap kutatás végzése, a szakpolitikák elemzése és fejlesztése, valamint képzések és tréningek biztosítása a <i>stakeholderek</i> számára. A paternalista, helyettes döntéshozatali rendszerek még mindig jelen vannak
Burgen, 2016	Ausztrália	esettanulmány intellektuális fogyatékoság	Különbféle döntéshozatali stratégiákra lehet szükség, amelyeket egyénileg kell kidolgozni. A döntésre való készenlét koncepciója alkalmas lehet ennek az egyéni stratégiának a kidolgozására.
Kohn et al., 2013	USA	empirikus irodalmak elemzése intellektuális fogyatékoság	kutatási kérdések megfogalmazása, amely segítheti a döntéshozókat a hatékonyabb szolgáltatás kialakításához
Nunnelley, 2015	Kanada	szakirodalom-elemzés, félig strukturált interjúk, jogi elemzés támogatói háló szereplői, elsősorban intellektuális fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatban	személyes, informális támogatói háló a támogatott döntéshozatalban közreműködők számára gazdag bázis lehet
Shogren et al., 2017	USA	felmérőeszköz fejlesztése fókusz csoportos interjúval intellektuális fogyatékoság	a fogyatékosággal élő személyek bevonása a mérőeszköz fejlesztésébe segít használhatóbbá, érthetőbbé tenni az eljárást, és hozzájárul az <i>empowerment</i> hez
Stainton, 2015	Kanada	esettanulmány intellektuális fogyatékoság (időskor említésével)	Korszerű és sokrétű a kanadai rendszer, de nehézséget okoz, hogy a hétköznapi, kisebb döntéshozatali helyzetek, amelyek intellektuális fogyatékoság esetén felértékelődnek, nem kapnak megfelelő hangsúlyt. A paternalista, helyettes döntéshozatali rendszerek párhuzamosan jelen vannak
Wallace, 2012	Ausztrália	intellektuális fogyatékoság	minőségi változások történtek a támogatott döntéshozatalban résztvevők életében, nagyobb kontrollt gyakorolnak az életükre és a támogatók is minőségi változást érzékeltek a munkájukban

Aktuális helyzetkép

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen kutatási fókuszok jelentek meg az elmúlt három évben. Megvizsgáltuk, hogy esetleg volt-e hatása a Covid19-világjárványnak a támogatott döntéshozatal empirikus kutatásaira. Hat tanulmányból az alábbi összegző képet kaptuk.

Shogren és munkatársai továbbfejlesztették a korábban bemutatott SDMI *pilot*-eszközt. 152 intellektuális fogyatékossgal élő ember és adatait elemezve megállapítják, hogy mely itemek reflektálnak legjobban a támogatott döntéshozatalhoz szükséges információkra. Arra jutnak, hogy a korrelációkat is figyelembe vevő finomítást követően, a megmaradt 29 item megfelelően mér az inventár három hangsúlyos területén, a személyes faktorok, a környezet szükségletei és a döntéshozatalban való részvételhez szükséges támogatások kérdéseiben. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy azok a személyek, akiknek nincsen gondjuk, több döntéshozatali helyzetben vehetnek részt, mint azok, akiknek van. Utóbbi csoport több támogatást igényel döntések meghozatala során, mint az előbbi. Az is elmondható, hogy azok, akik nyílt munkaerőpiacon dolgoznak, és akik önállóan élnek, több tapasztalattal rendelkeznek a döntések terén, mint azok, akik védett körülmények között dolgoznak és élnek (Shogren et al., 2017).

Kristin Booth Glen (2015) egy négyéves partícipatív projektről számol be, amely New Yorkban tesztelte a támogatott döntéshozatal működését a gyakorlatban. A *pilot* kialakítása során minden mérföldkőnél jelen voltak önérvényesítők, akik a tapasztalataikkal hatottak a kérdésekre, a megvalósításra és az értékelésre. Az intellektuális fogyatékossgal élő személyeket iskolák, önérvényesítő csoportok és szolgáltatók révén vonták be, a támogatókat pedig szakemberek, fenntartók, családtagok és önkéntesek köréből toborozták. Az eredmények azt jelzik, hogy a kialakított *pilot*-projekt alkalmas alternatívája a gondnokságnak intellektuális fogyatékossgal élő személyek esetén. A támogatott döntéshozatal alkalmazásának számos előnyét azonosítják. A fogyatékos személyeknek több mint a fele képes volt intézményi körülmények helyett közösségi alapú lakhatási formákban élni, és alacsonyabb támogatási szükségletük volt a hétköznapokban is, így kevesebb szolgáltatást vettek igénybe. Az is kimutatható, hogy a pszichoszociális fogyatékossgal élő, támogatott döntéshozatal igénybe vevő személyek egészségügyi, pszichiátriai ellátásra költött kiadásai csökkentek. A résztvevők 85%-a képes volt foglalkoztatásban részt venni (Glen, 2015).

Egy ausztráliai kutatás a forráselemzést követően egy dokumentumot alkotott, amelyet aztán konzultációra bocsájtott a támogatott döntéshozatalban érintett vagy releváns tapasztalattal rendelkező kormányzati szereplők és érdekérvényesítő szervezetek körében. Az írásos visszajelzések és fókuszcsoportos interjúk eredményeképp megállapítható, hogy a *stakeholderek* szerint a támogatói kapcsolat bizalomra alapozott és rugalmas jellege a támogatott döntéshozatal

legfontosabb előnye. Olyan támogatókra van szükség, akik biztosítják a kockázatvállalás méltóságát, és nem a saját vélekedéseiket, értékeiket helyezik a középpontba. A helyettes döntéshozatalt csak a „legvégső” esetben tartják elfogadhatónak. Kihívásként említik, hogy a fogyatékos személyeknek a támogatott döntéshozatal nem prioritás, mert égetőbbnek érzik a biológiai szükségleteikkel kapcsolatos problémákat. További említett nehézségek: a gyermekkorból felnőttkorba való átmenet, a nők többszörös elnyomása, a vidéki régiók ellátatlansága, a kulturális és nyelvi sokszínűség következményei, az őslakosok által tapasztalt kirekesztettség, a fogyatékosokból fakadó sokféle szükségletek és a család mint támogató ellentmondásos szerepe (Laurens et al., 2021).

Egy további ausztrál példa az igazságszolgáltatás területére evez, ami egy új tematikus irány az empirikus kutatások terén. A projekt során négy, jogi háttérrel nem rendelkező támogató személyt képeztek ki, akiknek a feladata az volt, hogy a CRPD elveivel összhangban együttműködjenek bűncselekménnyel vádolt intellektuális fogyatékosokkal élő emberekkel. A Fogyatékos Igazságszolgáltatási Támogató Program (*Disability Justice Support Program*) célja, hogy a perben való tájékozott részvétel minél magasabb szinten megvalósulhasson, és az érintetteket ne nyilvánítsák perre alkalmatlannak. A támogatókat kétnapos képzésben részesítették, ami tartalmazta a kommunikációs és önérvényesítési ismereteket, szolgáltatásokkal kapcsolatos információkat és a folyamatban érintett *stakeholderek* összekötésének módjait. A program eredményességének feltárása érdekében kvalitatív kutatásban interjúk készültek a megvádolt kliensekkel, az ügyvédekkel és a támogatókkal. Az eredmények alapján a kutatók sikeresnek ítélik a projektet, ami 53 személynek tudott direkt módon segíteni, és számos további szakembernek nyújtott indirekt támogatást. Amellett, hogy az emberi jogi modellről és támogatott döntéshozatalról szóló tudás előmozdította a jelentőségteljes részvétel lehetőségeit, a program költségei sokkal alacsonyabbak, mint a perképtelenséggel összefüggő eljárások költségei (Gooding et al., 2023).

Kanadában egy kvalitatív vizsgálatban, félig strukturált interjúk segítségével 7 intellektuális fogyatékossgal élő személy és 25 támogató visszajelzését kérték ki a támogatott döntéshozatal gyakorlatával kapcsolatban. Kanada az első olyan ország, ahol különböző jogi alternatívákat dolgoztak ki a támogatott döntéshozatal megvalósítása érdekében, így gazdag tapasztalattal rendelkezik a gyakorlatot illetően. A szerzők arra következtetnek az interjúk alapján, hogy a döntéshozatali folyamat dinamikus interakció a fogyatékos személy szándéka és preferenciái, illetve a támogató személy reakciója között. A folyamatot befolyásolják az folyamatban részt vevők tapasztalatai és tulajdonságai, a támogató kapcsolat természete, illetve a döntés környezete és következményei. A támogatási stratégiák sokfélék, és hatással vannak rájuk az előbbi tényezők. Idetartozhat a tervezés és a döntési folyamat lépcsőkre bontása, az érthetőség növelése, a stressz és szorongás csökkentése, a megvitatás körülményeinek megfelelő kialakítása, a tanácsadás, a problémamegoldás támogatása, a személy védelmének

biztosítása, a kockázatok magyarázata, az új lehetőségek kipróbálásának megteremtése, a nonverbális kommunikáció és egyedi kommunikációs mintázatok megtanulása, illetve a személy szándékának értelmezése a reakciói megfigyelésén keresztül (Browning et al., 2014).

Új földrajzi régióként a 2020 utáni tanulmányokban megjelenik az Egyesült Királyság. Egy gondozó otthonban vizsgálták az ún. *Mentális Képesség Felmérő Támogató Eszköztárat* (*Mental Capacity Assessment Support Toolkit*, a továbbiakban: MCAST). A kvalitatív kutatás célja, hogy döntéshozatali helyzeteket illetően felmérje az intézmény dolgozói által tapasztalt kihívásokat és szükségleteket, valamint az eszköztár adaptálhatóságának lehetőségeit. 29 munkatárs bevonásával 5 fókuszcsoporthoz interjú készült. Az eredmények alapján kirajzolódik, hogy a vezetők, az ápolók és a gondozói asszisztensek magabiztosan támogatják a döntéshozatali helyzeteket és képességfelmérést, azonban megértik annak komplexitását, és igényelnek további támogatásokat. Legfőbb kihívásként az időmenedzsmentet, az adminisztrációt és a folyamatban részt vevő további szereplőkkel való együttműködést említik. Az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy az MCAST eszköztár hatékonyan támogathatná munkájukat a jövőben (Jays et al., 2022).

Összefoglalóan elmondható, hogy az elmúlt 3 évben születtek újszerű elemeket tartalmazó publikációk, amelyek rámutatnak a *pilot*-projektek számos előnyére és kihívására. Egyik talált cikk sem reflektál azonban a Covid19-járvány és a támogatott döntéshozatal összefüggéseire. Elképzelhető, hogy ez nemcsak a kutatás limitációiból fakad, hanem annak is betudható, hogy a két témát összekapcsoló releváns eredmények csak néhány pár év eltolódással fognak megjelenni.

Konklúzió

A tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy *milyen gyakorlatfókuszú kutatások zajlottak az elmúlt 13 évben a támogatott döntéshozatal témakörében nemzetközi szinten*. Módszerünk a célzott irodalomelemzés technikája volt, és összefoglalóan arra az eredményre vezetett, hogy a CRPD 12. cikkének gyakorlati megvalósításához a külföldi szakirodalom is kevés adalékot szolgáltat. A téma bővelkedik jogi elemzésekben, és számos olyan tanulmányt találtunk, amely koncepciót ír le és tanácsokat fogalmaz meg az implementációhoz vagy az alapkutatások elvégzéséhez. Olyan vizsgálatot azonban keveset találtunk, amely a támogatott döntéshozatal folyamatában releváns *stakeholdereket* megszólaltatná és megvalósult gyakorlatokat elemezne.

Elemzésünkbe 7 tanulmányt vontunk be, amelyek célcsoportjukat tekintve mind az intellektuális fogyatékosokkal élő emberekhez kapcsolódnak. A mintába kerülő tanulmányok közül egy sem európai illetőségű, hanem az USA, Kanada és Ausztrália területeire koncentrálódnak, amely országokban a támogatott döntéshozatal már viszonylag nagyobb múlttal rendelkezik.

Az empirikus kutatások konklúziója, hogy a személyes, informális támogatói háló gazdag bázis lehet a támogatott döntéshozatal során. A támogatott döntéshozatal folyamatát segítő mérőeszközök fejlesztésébe célszerű bevonni magukat az érintett személyeket, mert ezáltal használhatóbbá, érthetőbbé válik az eljárás, és hozzájárul az *empowerment*hez. Azok a jó gyakorlatok, amelyekre reflektálnak a vizsgálatok, azt vetítik előre, hogy minőségi változások történtek a támogatott döntéshozatalban részt vevők életében, mert nagyobb kontrollt gyakorolnak az életük felett. Ezeket a változásokat egyidejűleg a támogatók is érzékelték a munkájukban.

Az esettanulmányok következtetése, hogy még a korszerű, előremutató döntéshozatali rendszereket működtető országokban is jelen van a paternalista jellegű, helyettes döntéshozatal valamilyen formája. Mivel intellektuális fogyatékoság esetén gyakran éppen a támogatott döntéshozatalt megalapozó informális bizalmi kapcsolatok hiányoznak, hasznos minden olyan kezdeményezés, amely formalizálja a támogatók megtalálásának folyamatát. Ez megerősíti korábbi empirikus eredményeinket, amelyek azt mutatták, hogy különösen intézményben élő személyek esetén nem állnak rendelkezésre olyan kapcsolatok, amelyekre támogatott döntéshozatalt lehet alapozni (Sándor, 2013). További konklúzió, hogy a *döntésre való készenlét koncepciója* alkalmas lehet az egyéni döntéshozatali stratégiának a kidolgozására.

Az eredetileg 2020-ig kiterjesztett elemzésünket aktualizáltuk, és megvizsgáltunk 6 olyan kutatást is, amely az elmúlt 3 évben született. Ezek az empirikus munkák egyáltalán nem reflektálnak a Covid19-járvány hatásaira, azonban a tanulmányban jelzett korlátok miatt ez nem zárja ki azt, hogy fellelhetőek egyébként olyan kutatások, amelyek említést tesznek a támogatott döntéshozatal és Covid19 összefüggéseiről. A talált kutatásokat összegezve elmondható, hogy újabb földrajzi területeken és új témákban is megjelennek *pilot*-projektek. A támogatott döntéshozatal gyakorlatát mindegyik cikk megfelelő alternatívaként azonosítja a gondnoksággal szemben, ami néhány esetben kimutathatóan költségkímélőbb is a helyettes döntéshozatali mechanizmusoknál. Kipróbálásra kerültek, és sikerrel használhatóak olyan eszközök, amelyek segíthetik a támogatott döntéshozatal folyamatában felmerülő szükségletek pontos leírását. A gyakorlatban a legfőbb kihívások mások mellett a kommunikációs nehézségek, a többszörös elnyomás, az őslakos személyek szükségletei és a *stakeholderek* közti kapcsolatteremtés jelenti. Nem minden esetben egyértelmű a bemutatott összefüggéseknél, ezért további kritikus vizsgálatot igényelne, hogy a talált eredmények a támogatott döntéshozatal egyértelmű hatásaiként azonosíthatók-e (például aki részt vesz a *pilot*-programban, az több döntést hoz, és képes közösségi alapú lakhatást igénybe venni). Felmerülhet ugyanis, hogy esetleg azok kerülhetnek nagyobb valószínűséggel ezekbe a támogatott döntéshozatal programokba, akiknek eleve magasabb szintű az önrendelkezése és önállósága is. Bízunk abban, hogy a jövőben lesz lehetőségünk erre a kérdésre is részletesebben kitérni.

Eredményeink azt erősítik, hogy a kötetünkben bemutatott kutatás, amely interdiszciplináris és ötvözött módszertannal dolgozik, időszerű és hiánypótló. A jogi, (gyógy)pedagógiai, szociológiai ismeretek és módszerek kombinációjával olyan új tudásokhoz jutunk a támogatott döntéshozatal és a gondnokság kérdéseivel kapcsolatban, amelyek nemzetközi viszonylatban is gazdagíthatják a területet. Ennek jelentősége pedig azért nagy, mert ezzel hozzájárulhatunk ahhoz, hogy intellektuális (és pszichoszociális) fogyatékossgal élő személyek jogfosztottsága, állampolgárként való láthatatlanságuk hosszú távon megszűnhessen.

Irodalomjegyzék

- Arstein-Kerslake, A., Watson, J., Browning, M., Martinis, J. & Blanck, P. (2017). Future direction in supported decision making. *Disability Studies Quarterly*, 37(1), <https://dsq-sds.org/article/view/5070/4549>
DOI: <https://doi.org/10.18061/dsq.v37i1.5070>
- Baranyai, B. (2017). *A fogyatékossgal élők morális egyenlősége: a támogatott döntéshozatal – A nemzetközi előírásoktól a hatályos magyar szabályozásig*. ELTE TÁTK.
- Berta, T. L. (2014). *Az értelmi fogyatékossgal élő emberek döntéshozatali lehetőségei Magyarországon – a támogatott döntéshozatal*. ELTE BGGYK.
- Blanck, P. & Martinis, J. G. (2015). „The Right to Make Choices”: The National Resource Center for Supported Decision-Making. *Inclusion*, 3(1), 24–33. <http://www.supporteddecisionmaking.org/> DOI: <https://doi.org/10.1352/2326-6988-3.1.24>
- Bognár-Berki, Zs. (2021). *Az értelmi fogyatékos felnőttek lehetőségei az önrendelkező életre: a támogatott és a helyettes döntéshozatal szülői szemmel*. ELTE BGGYK.
- Browning, M., Bigby, C. & Douglas, J. (2014). Supported Decision Making: Understanding How its Conceptual Link to Legal Capacity is Influencing the Development of Practice. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, (1), 34–45.
DOI: <https://doi.org/10.1080/23297018.2014.902726>
- Burgen, B. (2016). Reflections on the Victorian Office of the Public Advocate supported decision-making pilot project. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, 3(2), 165–181.
DOI: <https://doi.org/10.1080/23297018.2016.1199969>
- Egri, T. (2009). *Támogatott döntéshozatal a fogyatékos emberek szemszögéből: Az önérvényesítő élet lehetősége értelmileg akadályozott személyek és pszichiatriai kliensek számára*. OTDK dolgozat.

- Fiala-Butora, J. (2019). Gondnoksági reform a gyakorlatban – a 2013-ban elfogadott Polgári törvénykönyv hatása a gondnoksági rendszer működésére. *Fogyatékoság és Társadalom*, (2), 9–21. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.1>
- Gazsi, A. (2016). A támogatott döntéshozatal elve és gyakorlata. *Esély*, (2), 62–92. http://www.esely.org/kiadvanyok/2016_2/2016-2_2-1_Gazsi_Tamogatott_donteshozatal.pdf
- Glen, K. B. (2015). Supported Decision-Making and the Human Right of Legal Capacity. *Inclusion*, 3(1), 2–16. DOI: <https://doi.org/10.1352/2326-6988-3.1.2>
- Gombos, G., Hoffman, I., Könczei, Gy., Nagy, Z. & Szabó, Gy. (2009). *A támogatott döntéshozatal elmélete és gyakorlata*. Jegyzet. ELTE BGGYK. <http://mek.oszk.hu/09900/09982/09982.pdf>
- Gooding, P., McSherry, B. & Arstein-Kerslake, A. (2023). Supported Decision-Making in Criminal Proceedings: A Sociolegal Empirical Study. *Journal of Disability Policy Studies*, 34(1), 28–38. DOI: <https://doi.org/10.1177/10442073211026332>
- Gulya, F. & Hoffman, I. (2019). A támogatott döntéshozatal sorsa Magyarországon. *Fogyatékoság és Társadalom*, (2), 22–36. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.2>
- Gurbai, S. (2015). *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében*. Doktori Disszertáció. PPKE JÁK.
- Hadi, N. (2013). *A fogyatékosággal élő személyek alapjogai*. Doktori disszertáció. ELTE ÁJK.
- Halmos, Sz. (2016). *A fogyatékoság orvosi és társadalmi modelljének szintézise, különösen a munkajog területén*. Doktori Disszertáció. PPKE JÁK.
- Hegyesi, D. (2017). *A támogatott döntéshozatal mint a felnőtt, fogyatékosággal élő személyek önrendelkező életének megtámogatására szolgáló lehetséges alternatíva*. ELTE BGGYK.
- Jakab, N. (2011). *A cselekvőképesség elméleti háttere és munkajogi kérdései*. Doktori Disszertáció. ME ÁJK.
- Jameson, J. M., Riesen, T., Polychronis, S., Trader, B., Mizner, S., Martinis, J., & Hoyle, D. (2015). Guardianship and the Potential of Supported Decision Making With Individuals With Disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 40(1), 36–51. DOI: <https://doi.org/10.1177/1540796915586189>
- Jayes, M., Austin, L. & Brown, L. J. E. (2022). Supported decision-making and mental capacity assessment in care homes: A qualitative study. *Health and Social Care in the Community*, 30(4), e1061-e1069. DOI: <https://doi.org/10.1111/hsc.13512>
- Kaló, C. G. (2019). *Látkép a támogatott és a helyettes döntéshozatal helyzetéről*. ELTE BGGYK. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.7>
- Katona, V. & Szücs, M. (2019). „Ha nekem lenne gyerekem, én nem adnám intézetbe” Intellektuális fogyatékosággal élő nők és férfiak szülővé válásának lehetőségei és korlátai egy kvalitatív kutatás tükrében. In Könczei, Gy., Hernádi,

- I. & Sándor, A., *Esély? Egyenlőség? Tárgatosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai* (pp. 144–210). ELTE BGGYK. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/42798/OTKA_Z%c3%a1r%c3%b3k%c3%b6tet_boritos_A.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kohn, N. A., Blumenthal, J. A. & Campbell, A. T. (2013). Supported Decision-Making: A Viable Alternative to Guardianship? *Penn State Law Review*, 117(4), 1111–1157. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2161115>
- Kozma, Á., Simonovits, B. & Kopasz, M. (2016). A súlyosan és halmozottan fogyatékosággal élő felnőttek életminősége. In *Fogyatékosággal élő emberek életminősége és ellátási költségei különböző lakhatási formákban. Zárótanulmány a „VP/2013/013/0057 azonosítószámú „New dimension in social protection towards community based living” című projekthez kapcsolódó társadalomtudományi kutatáshoz* (pp. 119–145). TÁRKI Zrt., http://fszk.hu/wp-content/uploads/2016/04/TARKI_FSZK_PROGRESS_zarotanulmany.pdf
- Könczei, Gy. (2008). *Pszichoszociális fogyatékosággal élő személyek jog-, illetőleg cselekvőképessége, valamint a támogatott döntéshozatal az evidencián alapuló gyakorlat és irányelvek fényében. Interdiszciplináris kutatási eredmények*. Kutatási zárótanulmány. Kézirat.
- Laurens, J., Bates, S., Kayess, R. & Fisher, K. R. (2021). *Good Practice in Supported Decision-making for People with Disability. Final Report*. Social Policy Research Centre. <https://www.unsw.edu.au/content/dam/pdfs/unsw-adobe-websites/arts-design-architecture/ada-faculty/our-research/Good%20Practice%20in%20Supported%20Decision-making%20for%20People%20with%20Disability.pdf>
- Maléth, A. & Sándor, A. (2019). A terapeuta igazságszolgáltatás mint a támogatott döntéshozatal implementációját segítő paradigma: gondolkodás a különböző diszciplínák egymást megtermékenyítő lehetőségeiről. *Fogyatékoság és Társadalom*, (2), 37–69. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.3>
- Nagy, Z. É., Kondor, Zs., Panyik, B., Riz, A. & Sziklai, I. (2017). *Támogatott lakhatási szolgáltatások - áttekintés az intézményi férőhelykiváltás során létrejött támogatott lakhatási szolgáltatások működésének első tapasztalatairól*. <https://fszk.hu/kiadvany/tamogatott-lakhatasi-szolgaltatasok-attekintes-az-intezmenyi-ferohelykivaltas-soran-letrejott-tamogatott-lakhatasi-szolgaltatasok-mukodesenek-első-tapasztalatairól/>
- Nunneley, S. (2015). *Personal Support Networks In Practice And Theory: Assessing The Implications For Supported Decision-making Law. Legal Capacity, Decision-Making and Guardianship*. Law Commission of Ontario.
- Quinn, G. (2013). *Liberation, Cloaking Devices and the Law. Or a personal reflection on the Law and Theology of Article 12 of the UN CRPD*. Előadás, 2013. november 13.

- Quinn, G. (2015). *From Civil Death to Civil Life. Perspectives on Supported Decision-Making for Persons with Disabilities*. Tbilisi State University Georgia. Előadás, 2015. december 20.
- Sándor, A. & Katona, V. (2021). A támogatott döntéshozatal elmúlt 10 éve. Egy szisztematikus irodalomelemzés eredményei. In Perlusz, A., Cserti-Szauer, Cs. & Sándor, A., *Fogyatékos emberek a 21. századi magyar társadalomban. Tanulmánykötet Bánfalvy Csaba tiszteletére* (pp. 131–143). ELTE BGGYK, A Gyógypedagógia Fejlesztéséért Alapítvány. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/54881/Fogyat%a9kos_szem%a9lyek_a_21._sz%alzadi_magyar_t%a9rsadalomban_A.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Sándor, A. (2013). *A támogatott döntéshozatal gyakorlati megvalósulása intellektuális fogyatékosokkal élő személyek esetében. Egy németországi vizsgálat tapasztalatai*. OTDK dolgozat.
- Sándor, A. (2017). „Úgy kell kezelni őket, mintha tényleg igazi felnőttek lennének...”. Magas támogatási szükségletű személyek önrendelkezésének lehetőségei és korlátai. *Esély*, (2), 29–54. http://www.esely.org/kiadvanyok/2017_2/Eseley_2017-2_3_Sandor_Ugy_kell_kezeln.pdf
- Sándor, A., Horváthné Somogyi, I., Iván, Z. & Kalányos, Gy. (2019). A támogatott lakhatás jellemzői egy participatív kutatás tükrében. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5(1), 90–114. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.1.5>
- Shogren, K. A. & Wehmeyer, M. L. (2015). A Framework for Research and Intervention Design in Supported Decision-Making. *Inclusion*, 3(1), 17–23. DOI: <https://doi.org/10.1352/2326-6988-3.1.17>
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Uyanik, H. & Heidrich, M. (2017). Development of the Supported Decision Making Inventory System. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 55(6), 432–439. DOI: <https://doi.org/10.1352/1934-9556-55.6.432>
- Stainton, T. (2015). Supported decision-making in Canada: principles, policy, and practice. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, 3(1), 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1080/23297018.2015.1063447>
- Stavert, J. (2015). The Exercise of Legal Capacity, Supported Decision-Making and Scotland’s Mental Health and Incapacity Legislation: Working with CRPD Challenges. *Laws*, (4), 296–313. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws4020296>
- Szabó, R. (2020). *A mi közös munkánk – participatív kutatás a támogatott döntéshozatalról fókuszcsoporthozos interjúk alapján*. ELTE BGGYK.
- Then, S-N., Carney, T., Bigby, C. & Douglas, J. (2018). Supporting decision-making of adults with cognitive disabilities: The role of Law Reform Agencies – Recommendations, rationales and influence. *International Journal of Law and Psychiatry*, (61), 64–75. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.09.001>

- Tomcsányi, K. (2020). *A támogatott döntéshozatal intézményrendszerével kapcsolatos dilemmák*. ELTE TÁTK.
- Tóth, V. K. (2010). *Adalékok az értelmi fogyatékos személyek támogatott döntéshozatalához és az új Polgári Törvénykönyv dilemmáihoz*. ELTE BGGYK.
- Ujváriné Dancs, Gy. (2015). *Segítséggel az önállóság felé: A támogatott döntéshozatal és a „KULCS” program szerepe az értelmi fogyatékos emberek társadalmi integrációjában*. ELTE BGGYK.
- Vida, F. (2019). *Intellektuális fogyatékosággal élő személyek hétköznapi döntési lehetőségei támogatott lakhatásban*. ELTE BGGYK.
DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.6>
- Wallace, M. (2012). *Evaluation of the Supported Decision Making Project*. Office of the Public Advocate. http://www.opa.sa.gov.au/files/batch1376447055_final_supported_decision_making_evaluation.pdf

A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása
– hazai jogi keretek és az azzal kapcsolatos főbb adatok*

Összefoglalás

A nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozása érzékeny, a hazai tudományos párbeszédben heves vitákat kiváltó kérdés. A gondnokság jogintézménye ugyanis úgy kíván védelmet nyújtani az érintettek számára, hogy az önrendelkezési joguk súlyos korlátozása mellett az életüket érintő érdemi döntéseket más személyre bízva. Mindez az emberi jogok védelme és a társadalmi integráció lehetősége szempontjából is kritikus.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint Magyarországon a gondnokság alá helyezett személyek száma a rendszerváltás óta szinte folyamatosan nő: ugyan 2008-ban enyhén csökkent a gondnokság alatt állók száma, és a 2009-es növekedés még elmaradt a 2007-es összlétszámtól, 2010 óta ismét folyamatosan egyre több nagykorú személyt helyeztek gondnokság alá a bíróságok. A Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai szerint¹ 2018-ban 58 242 nagykorú személy állt gondnokság alatt hazánkban. A statisztikai adatok alakulásában alig érzékelhető annak hatása, hogy a 2014. március 15-én hatályba lépett új Polgári Törvénykönyv bevezette a támogatott döntéshozatal intézményét, amely lehetővé teszi a gyámhatóságok (és a bíróság) számára a cselekvőképességet nem érintő támogató kirendelését.

Elméleti keretek: a fogyatékoság paradigmái
és a cselekvőképesség korlátozásának nemzetközi modelljei

A fogyatékoság paradigmái

A nagykorúak cselekvőképességének a korlátozására sok esetben valamilyen *fogyatékoság* miatt került sor, ezek a polgári forradalmakat megelőző időkben sok esetben a mozgásszervi és érzékszervi fogyatékoságokra is kiterjedhettek, jóllehet hagyományosan az intellektuális és pszichoszociális fogyatékoság volt az érintett. Az orvostudomány fejletlensége miatt kezdetben ez a megközelítés kizá-

* A tanulmány megjelent: Hoffman et al., 2021.

¹ Ld.: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg004.html

rólág a valós *társadalmi életben történő közreműködés megítélése* alapján történt, azaz, aki bizonyos, a többségi és a vallási, erkölcsi normák és szokások által rögzített magatartási formáktól eltért, azt fogyatékos személynek tekintették, így a jelen cikk tárgyát képező cselekvőképességét, sőt, sokszor a jogképességét is korlátozták vagy figyelmen kívül hagyták (Ma & Li, 2005).

Az orvostudomány s különösen az ideg- és elmeorvostan XIX. századi jelentős fejlődésének eredményeként a XX. század elejére a fogyatékoság meghatározásának *orvosi megközelítése* vált uralkodóvá: az a személy minősült fogyatékos-sággal élőnek, akinél valamely, a megfelelő belátási képességet korlátozóznak vagy kizárónak tekintett ideg-, illetve elmeorvosi kórkép diagnosztizálható volt.² Az orvosi megközelítés azonban soha nem érvényesült teljes mértékben, ugyanis több élethelyzetet nem tudott kezelni, valamint az egyes egyéneknél akár azonos kórkép is eltérő mértékben befolyásolta a belátási képességet. Mindezeket a helyzeteket a kontinentális jogrendszerek a bíró számára viszonylag szabad kezű jelentő *generálklauzulával* kívánták rendezni. A generálklauzula jellemzően a „belátási képessége egyéb okból hiányzik” jellegű formulát alkalmazta.

A XX. század második felében – részben a második világháborúban és a diktatórikus rezsimekben elkövetett súlyos jogsértések miatt – erősödtek az alapjogvédelem nemzetközi eszközei. Ehhez kapcsolódóan a nemzeti alkotmányjogok is kiemelt figyelmet fordítottak az emberi jogok megfelelő biztosítására. Ez az alapjogi fejlődés elsősorban az egyenjogúság, majd az annak hatékony biztosítása érdekében az egyenlő bánásmódra vonatkozó kötelezettségek megjelenésében és szigorodásában nyilvánult meg. Szintén jelentős jogfejlődési tendenciaként emelhetjük ki az emberi élet és méltóság korlátozhatatlan és sérthetetlen alapjoggá válását.

Mindezen jogi fejlődés eredményeként került előtérbe a fogyatékos-sággal élő személyek jogainak alapjogias biztosítása, amelyre figyelemmel alapvető jelleggel át kellett gondolni a fogyatékos-ság fogalmát. Mindemellett a fogyatékos-ságra *sajátos társadalmi konstrukcióként* kezdtek tekinteni, amely szociális jellegű paradigma sok esetben az alapjogias paradigmával párhuzamosan fejlődött (Hernádi & Könczei, 2016).

Az alapjogias jellegű nemzetközi (például a CRPD), valamint az újabb nemzeti jogi normák (amilyen a fogyatékos személyek egyenjogúságáról szóló német törvény³) a *fogyatékos élethelyzetet komplex, orvosi és társadalmi alapon határozzák meg*.⁴ A komplex megközelítésnek csak az egyik eleme a szellemi, értel-

2 Az orvosi megközelítés tükröződik a korszak magánjogi kézikönyvi alapművének tekintett ún. „Kis-Szladits” is. Ld.: Szladits, 1937, p. 137.

3 *Gesetz zur Gleichstellung behinderter Menschen (Behindertengleichstellungsgesetz – BGG)*.

4 Így a CPRD – amelyet a 2007. évi XCII. törvény hirdetett ki – a következőképpen határozza meg a fogyatékos-sággal élő személy fogalmát: „Fogyatékos-sággal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását.”

mi vagy érzékszervi károsodás, azonban ezek magukban nem elégséges feltételei a fogyatékoságnak, ahhoz az is kell, hogy ez a tartós károsodás korlátozza az egyén társadalmi életben történő részvételét.⁵

Ez a komplex, társadalmi elemeket is megjelenítő fogalom a XXI. század elején vált elfogadottá a különféle nemzeti és nemzetközi dokumentumokban (Ma & Li, 2005).

A *fogyatékoság* paradigmáinak körét azonban az elmúlt évtizedek természet-tudományi (biológiai, idegtudományi) változásai is jelentősen érintették. Az élettudományok forradalmi változásai nyomán ismét előtérbe került a fogyatékoság medikális jellegű megközelítése, azonban ez a megközelítés csak annyiban közös a 19. századi medikális modellel, hogy a fogyatékoság okai között orvostudományi, biológiai, idegtudományi okokat vázol fel. Az új rendszerben ezekre a jellegzetességekre nagyobb figyelmet fordítanak, valamint a korábbi kutatásokhoz illeszkedően vizsgálják ennek hatását az egyéni felelősségi viszonyokra is (Nagy, 2010). Így egyfajta új paradigma látszik körvonalazódni, amelyet *neomedikális* megjelöléssel illehetünk.

A nagykorúak cselekvőképessége korlátozásának főbb modelljei

A *premodern* korszakokban – azaz az ókorban és a középkorban – a fogyatékos élethelyzet megítélése rendkívül negatív volt. Kiemelhetjük, hogy a *fogyatékoság minden esetben bizonyos cselekvőképességi korlátozást jelentett*. Az ókori római jogban a cselekvőképességet kizárta az elmebetegség, valamint egyes egyéb, testi fogyatékoságok – így például a látás- és különösen a beszéd fogyatékos helyzet – kizárták a teljes cselekvőképesség érvényesülését szolgáló egyes, szigorú formaságokhoz kötött jogügyletek megkötését. A kései (posztklasszikus) római jogban azonban már megjelentek a fogyatékos élethelyzet komplex értelmezésének kezdeményei: ugyanis az elmebeteg, ha a „világos pillanataiban” (*lucidum intervallum*) észszerű döntések meghozatalára volt képes, akkor őt Diocletianus és Iustinianus császárok rendeletei alapján teljesen cselekvőképesnek kellett tekinteni: azaz e rendeletek alapján a személy csak akkor minősült fogyatékosnak, ha a társadalmi életben való megfelelő és hatékony fellépésre nem volt képes.⁶ A fogyatékos élethelyzet azonban súlyosabb következményekkel is járhatott a premodern jogokban, illetve jelenleg is bizonyos tradicionális jogrendszerekben. Így például a középkorban több esetben tekintettek úgy az értelmi, illetve testi fogyatékosággal élő személyekre, mint az „ördög által megszállottakra”, vagy „boszorkányokra”, s ebben az eset-

5 A komplex fogalom tekintetében ld.: Jones & Basser Marks, 1999, pp. 4–6.

6 Diocl. C. 4, 38,2. és Iust. C. 5, 70, 6. rendeletek. A rendeletek ismertetését ld.: Földi & Hamza, 2001, pp. 228–229.

ben tőlük a jogképességet is megtagadták, olyannyira, hogy nem ritkán meg is ölték őket. Egyes tradicionális jogokban szintén megtagadják a fogyatékos személyektől a cselekvőképességet, illetve bizonyos esetekben a jogképességet. Így például az iszlám jog, a saría is széles körben korlátozza az értelmi fogyatékos személyek jogügyleteinek körét. Mivel a tradicionális jogrendszerek a harmadik világban ma is élnek, ezért a CRPD 12. cikkének (1) bekezdése külön kiemeli, hogy a fogyatékossgal élő emberek részére minden esetben biztosítani kell a jogképességet.

A *modern jogrendszerek kialakulásával* egyrészt általánossá vált az, hogy minden embert – függetlenül fogyatékoságától – megillet a jogképesség. A kontinentális magánjogokban – a római jogtudomány dogmatikai eredményeire hagyatkozva – egyértelműen elkülönítették egymástól a jogképességet és a cselekvőképességet. A cselekvőképesség korlátozását és kizárását a polgári korszak magánjogi kódexei három alapon tették lehetővé: egyrészt a személy életkora, másrészt akaratnyilvánításra képtelen állapota (például részegség), harmadrészt elmebetegsége, illetve – veleszületett – szellemi fogyatkozása okán (Lenkovics & Székely, 2000).

Az első nagy kódex, az 1804-ben kiadott *Code civil* 489. §-a az *életkori cselekvőképtelenség* mellett az akaratnyilvánításra képtelen állapotot, valamint az *elmebetegséget (trouble mental)* tekinti a cselekvőképtelenség okainak. A cselekvőképtelen nagykorú személyek a *Code civil* 508. §-a alapján gondnokság alatt állnak. A *Code civil* ismeri a korlátozott cselekvőképesség fogalmát is, ebben az esetben a gondnokolt tehetett jognyilatkozatokat, ám azok érvényességéhez a gyám hozzájárulására volt szükség. A *Code civil* római jogi minták alapján alkalmazta az egyoldalú érvénytelenség eszközét a korlátozottan cselekvőképes személyek jognyilatkozatai terén. A fenti mintát követte a *Code civil* hatálybalépése után 7 évvel, 1811-ben kihirdetett, s 1812-ben életbe lépő osztrák Polgári Törvénykönyv, az ABGB is. A cselekvőképtelenségnek a római jogtudomány által kidolgozott, s a XVIII–XIX. század korszakának orvosi fejlődésére alapozott rendszere talán a leginkább kiérlelt klasszikus magánjogi kódexben, az 1896-ban elfogadott és 1900-ban hatályba léptetett német Polgári Törvénykönyvben (BGB) figyelhető meg a legtisztábban. A BGB eredeti 104. §-a alapján cselekvőképtelen a hét évnél fiatalabb személy, az, aki szabad akaratnyilvánításra képtelen, valamint az, *akit elmebetegsége miatt gondnokság alá helyeztek*. A BGB eredeti 114–115. §-ai szabályozták a 7–18 éves kiskorúak, valamint a szellemi fogyatkozás, elme- vagy szenvedélybetegség (a BGB eredeti szövege a szenvedélybetegségek közül az alkoholizmust és a nikotinfüggőséget sorolja ide) miatti korlátozott cselekvőképességet, ezekben az esetekben szintén a cselekvőképességet pótló gondnokság szabályait rendelték el alkalmazni, azzal, hogy a gondnok nyilatkozata érvényességi feltétel volt, illetve hogy a fenti személyek nyilatkozatai révén létrejövő jogügyletekkel kapcsolatban az egyoldalú érvénytelenség *negotium claudicans*, amely szerint a jogügyletnek a nyilatkoza-

tot tevő személy cselekvőképességének korlátozottsága miatti érvénytelenségére csak a cselekvőképességében korlátozott személy érdekében lehetett hivatkozni. A fentieken túl a munkajog és az öröklési jogi nyilatkozatok terén még a gondnoki jóváhagyás mellett sem lehetett egyes nyilatkozatokat megtenni (Brox, 1978).

A klasszikus magánjogi kódexek rendszerében jelentős előrelépést jelentett, hogy elfogadták és rögzítették a fogyatékossgal élő személyek általános és teljes jogképességét. Azonban a korszak jogtudománya a római jogi alapokról kiindulva, valamint az orvostudomány eredményeire figyelemmel az értelmi fogyatékossgal élő személyeket és az elmebetegeket cselekvőképtelenségnek minősítette, s föléjük gondnokot rendelt, aki valamennyi ügy tekintetében teljes jogkörrel képviselte a gondnokoltat. Az orvostudomány által csekélyebb súlyúnak tekintett fogyatékossg, valamint a szenvedélybetegségek tekintetében a fenti, klasszikus magánjogi kódexek a korlátozott cselekvőképesség intézményét alkalmazták, amely bizonyos önállóságot biztosított a gondnokoltak, ám egyes, fontosabb jogügyletei megkötéséhez minden esetben szüksége volt törvényes képviselője (gondnoka) jóváhagyásához, illetve egyes – jellemzően munkajogi és öröklési jogi – ügyletek tekintetében alkalmazták az egyoldalú érvénytelenség eseteit.

A nagykorúak jog- és cselekvőképességi rendszerében a XX. század második fele hozott változást, amelynek kiindulópontját a fogyatékossgal élő személyek jogainak szociális és alapjogias megközelítése jelentette. Az 1980-as években megjelenő s az 1990-es években szélesebb körben elterjedő, elsősorban a diszkrimináció tilalmára és az emberi méltóságához való jog biztosítására építő szabályozások nyomán ugyanis újragondolták a magánjog cselekvőképtelenségre és korlátozott cselekvőképességre vonatkozó szabályait.

A fejlődés többlépcsős volt. Elsőként a XX. század közepének magánjogi kodifikációi – így az első, elfogadott magyar Polgári Törvénykönyv, az 1959-es Ptk. – lehetővé tették, hogy a cselekvőképtelen személyek *mindennapi élet körében kötött jogügyletei* – például élelmiszer vásárlása – érvényes jogügyletként működjenek. Ezt a modellt alkalmazza a BGB újonnan beiktatott 105a. §-a is, amikor rögzíti, hogy a nagykorú cselekvőképtelen személy mindennapi szükségletei kielégítéséhez szükséges ügyletei – amennyiben az érték és ellenérték arányban áll, s nem veszélyeztetik a cselekvőképes személy érdekeit – jogi hatást fejthetnek ki annak ellenére, hogy a 105. § főszabálya szerint a cselekvőképtelen személyek jogügyletei semmiek.

A XX. század utolsó harmadának következő nagy változását *a cselekvőképtelenség fogalmának újradefiniálása* jelentette. Ez elsősorban a korábbi hármas tagolás – életkor, akaratnyilvánításra képtelen állapot, elmebetegség vagy szellemi fogyatkozás – rendszerének átalakítását jelentette. A fenti stádiumban a cselekvőképtelenség fogalmának körében a fogyatékossg *társadalmi megközelítésén* alapuló megközelítés vált meghatározóvá. E szabályozás különböző okok

– így többek között szellemi fogyatkozás vagy elmebetegség – miatti akaratnyilvánításra és jognyilatkozat tételére – azaz a társadalmi életben való hatékony részvételre – képtelen személyeket minősíti cselekvőképtelennek.

A fejlődés következő lépcsőjét a *korlátozott cselekvőképesség újradefiniálása jelentette*. Elsőként az angolszász államokban jelent meg azonban annak a lehetősége, hogy az egyén jognyilatkozási önállóságát csak bizonyos ügykörök tekintetében korlátozzák, azaz csak azon élethelyzetek tevékenységei körében van szükség a gondnok hozzájárulására, amelyek tekintetében a bíróság korlátozást rendelt el. Minden más ügycsoport tekintetében az érintett személy *teljes cselekvőképességgel rendelkezik*.

A XXI. század elejének további fejlődése a cselekvőképesség korlátozásával járó jogintézmények átalakítását hozta magával. E körben szintén több modelltől beszélhetünk.

Az egyik modellt az angolszász államokban a *legal capacity* fogalmára, valamint az angol családjog rendszerére építő irányzat jelentette, amely a fenti fogalomnak a jog- és cselekvőképességre is kiterjedő terjedelmére figyelemmel a cselekvőképtelenség hagyományos fogalmának felszámolását irányozta elő (Hoffman & Könczei, 2010). Az elsőként a korábbi brit gyarmatok – így Új-Zéland, illetve Ausztrália – jogában megjelenő modell alapján valamennyi fogyatékossgal élő személy rendelkezik bizonyos mértékű cselekvőképességgel, így egyes területeken és meghatározott jogviszonyokban teljes önállósággal járhat el, illetve minden esetben meg kell hallgatni a véleményét. A teljes cselekvőképtelenség státusa ugyanis e személyek tekintetében alkotmányosan garantált jogaiknak érvényesülését korlátozta. Mindezekre figyelemmel e modellt követő államok azt a jogi álláspontot fogadták el, hogy a demokratikus állam berendezkedésével összeférhetetlen, hogy egyes személyek cselekvőképességét olyan mértékben korlátozzák, hogy ez kizárja e személyek alapjogainak érvényesülését (Hoffman & Könczei, 2010).

A cselekvőképesség teljes – vagy majdnem teljes, a mindennapi élet jogügyletein kívül minden egyéb jogügyletre kiterjedő – megvonását az alkotmányos alapjogokkal összeegyeztethetetlennek tartó, angolszász modellje mellett a másik, hasonlóan az értelmi fogyatékossgal élők döntési szabadságát szélesítő megoldást a német modell jelenti. A BGB felülvizsgálata során ugyanis nem szüntették meg a cselekvőképességet kizáró gondnokság intézményét – igaz, a BGB 105a. §-ának beiktatásával lehetővé tették a mindennapi élet jogügyletei körében a cselekvőképtelen gondnokolt önálló eljárását –, hanem a BGB 113–115. §-ainak hatályon kívül helyezésével a *cselekvőképességet korlátozó gondnokságot felváltotta a cselekvőképességet nem korlátozó támogatott döntéshozatal*.

E modellek jelentős mértékben befolyásolják a legújabb kori személyi jogi kodifikációt, s a fenti alapvonások figyelembevételével kialakultak a *vegyes modellek* is, amelyek a két elképzelés egyes elemeit ötvözik.

A nemzetközi emberi jogi jogvédelmi rendszerek kiépítése is jelentős változásokat eredményezett a nemzeti jogokban. Jóllehet azok akár vázlatos áttekintése is részletesen meghaladná jelen cikk kereteit, azonban a változások irányának felvillantását nem kerülhetjük meg. Így az EJEB-nek – az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: Római Egyezmény) értelmezése körében – több iránymutató ítélete született. Egyrészt ezekben a cselekvőképesség indokolatlan korlátozását tartotta az Egyezménnyel ellentétesnek, illetve, a 2008-as *Shtukaturov*-ügyben már magának a kizáró gondnokságnak az intézményét kritizálta (Fiala-Butora, 2019a). Az EJEB mindemellett a Római Egyezménnyel ellentétesnek tartotta azokat a megoldásokat is, amelyek a (magánjogi) cselekvőképesség korlátozásával összekapcsolták más jogági jogosultságok korlátozását vagy kizárását, így például a választójog kizárását (Gurbai, 2010).⁷

A cselekvőképesség korlátozásának átgondolását eredményezte a CRPD elfogadása is. A CRPD 12. cikke ugyanis biztosítja az ún. *legal capacity*hez való jogát a fogyatékos személyeknek. Az előzőekben is jeleztük, hogy az angolszász jogban a *legal capacity* magában foglalja a *jog- és a cselekvőképességet* is, így a CRPD által létrehozott, az Egyezmény végrehajtását felügyelő bizottság több egyedi – több esetben Magyarországról származó – indítvány nyomán megállapította, hogy a CRPD 12. cikkével nem egyeztethető össze a nagykorú személyek cselekvőképességének általános korlátozása. Jóllehet ez a radikális megközelítés az ENSZ-tagállamok részéről erős ellenállással találkozott, azonban a CRPD elfogadása a fenti vita ellenére is jelentős hatással volt a magánjogi reformokra, ugyanis a CRPD elfogadása óta formálisan nem, tartalmilag pedig csak egy esetben – a Ptk.-ban – fogadtak el olyan szabályozást, amely kizárja (vagy a Ptk. szóhasználatával: teljesen korlátozza) a nagykorú személyek cselekvőképességét (Fiala-Butora, 2019b).

A hatályos magyar magánjogi szabályozás és annak előzményei

A magyar magánjogi szabályozás változásai az ezredforduló időszakától napjainkig

A cselekvőképességre vonatkozó hazai szabályozás – az értelmi fogyatékossgal élő személyek emberi jogainak minél szélesebb körben történő biztosítása érdekében – jelentős változásokon ment át az ezredforduló időszakában.

⁷ Szintén a választójog korlátozásának a gondnoksági rendszer való kötése miatt marasztalta el Magyarországot a CRPD Bizottság is a *Bujdosó*-ügyben (*Bujdosó és 5 másik személy v. Magyarország, A Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága*, 4/2011. sz. beadvány, CRPD/C/10/D/4/2011, 2013. szeptember 9.), ahol azonban a cselekvőképesség korlátozásának és kizárásának magyar rendszerét általában is erősen kritizálta.

A változások közül elsőként az 1959-es Ptk. cselekvőképességre vonatkozó szabályainak 2001. évi módosítását (a cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2001. évi XV. törvény) emelhetjük ki. A módosítás előzményeként – annak miniszteri indokolása szerint – az Európa Tanácsnak a cselekvőképtelen nagykorúak védelméről szóló R. (99) 4. számú, 1999. február 23-án kiadott ajánlását emelhetjük ki. Az 1959-es Ptk. fenti módosítása alapvetően a korlátozott cselekvőképesség fogalmát és szabályait érintette azzal, hogy lehetővé tette, hogy a cselekvőképesség korlátozását csak bizonyos ügycsoportok tekintetében rendelje el a bíróság azzal, hogy a korlátozástól mentes ügykörök tekintetében a nagykorú személy cselekvőképessége teljes.

Az 1959-es Ptk. anyagi jogi szabályainak módosítása mellett a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: 1952-es Pp.) *gondnokság alá helyezési eljárásra vonatkozó rendelkezései* is megújultak azzal, hogy egyrészt határozott időnként kötelezően előírták a gondnokság alá helyezés felülvizsgálatára vonatkozó eljárás lefolytatását, illetve hogy kötelező jelleggel előírták, hogy az eljárás alá vont alperes meghallgatása csak kivételesen mellőzhető. Mindezen szabályok azt a célt szolgálták, hogy egyrészt a cselekvőképesség korlátozása körében jobban érvényesüljön az arányos és szükséges korlátozás elve. Az új szabályok szerint ugyanis csak ott és annyiban lehetett az önálló fellépés lehetőségét biztosító jogokat korlátozni, ahol és amennyiben ez feltétlenül szükséges. A 2001. évi XV. törvény a cselekvőképesség megítélésének jogi szabályozásában paradigmaváltást jelentett: az 1959-es Ptk. és az 1952-es Pp. ekkor szakított a hagyományos, XIX. századi kodifikációk modelljével.

Jelezni kell, hogy erre a szemléletváltásra ekkor még csak a magánjogi szabályozás szintjén került sor. A közjogi terület korlátozó szabályait csak 2010-es évek első felében, elsősorban az EJEB és a CRPD Bizottság iránymutató döntéseit követően vizsgálták felül. Az Alaptörvény elfogadását és módosításait követő választójogi reformok keretében került sor arra, hogy a választójognak a gondnokság alá helyezésével egyidejűleg történő, automatikus korlátozását is megszüntették (Somody et al., 2018).

Bár a Ptk. 2001-es módosítása egy kevésbé korlátozó rendszert vezetett be, a fenti módosítás utáni szabályok sem feleltek meg az CRPD 12. cikkében foglalt követelménynek. Ezt a helyzetet a jogalkotó és a döntés-előkészítők is felismerték, a korrekció első kísérletét a 2009-ben elfogadott, de hatályba nem lépett, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény jelentette, amelynek megoldását a fenti modellek tekintetében *vegyes rendszerűnek* tekinthetjük: egyrészt felszámolta volna a cselekvőképességet kizáró gondnokságot, s csak a korlátozó gondnokság fogalmát ismerte, másrészt a korlátozó gondnokság kiváltása céljából – olykor a módosított BGB rendelkezéseit szinte szó szerint követve – biztosított volna egyéb, a cselekvőképességet nem érintő jogintézményeket. Ebbe a körbe sorolhatjuk a BGB szabályainak áttekintése során már említett támogatott döntéshozatalt, az előzetes jognyilatkozatot, valamint a cselekvőképesség

korlátozása nélküli gondnokság alá helyezést. A 2009-es Ptk. előremutató jelleggel felsorolta azon ügycsoportokat, amelyek tekintetében nem rendelhető el gondnokság, s ennek körében rendezte volna a munkajogi cselekvőképességgel és az értelmi fogyatékossgal élő munkavállalók foglalkoztatásával kapcsolatos jogi kérdéseket – amelyet végül a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény elfogadásával rendezett a jogalkotó.

A hatályos magánjogi szabályok

A Ptk.-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint (a továbbiakban: Indokolás) több ponton is indokolt volt változtatni a nagykorúak cselekvőképességének korlátozására vonatkozó anyagi jogi szabályozáson, de a „gondnoksági rendszer negatív tapasztalatainak gyökere nem elsősorban az anyagi jogszabályokban keresendő”, hanem az anomáliák megszüntetéséhez az eljárásjogi és szociális tárgyú jogszabályok felülvizsgálata is elkerülhetetlen. Az Indokolás szerint a Ptk. „a nemzetközi egyezményekkel és alkotmányos követelményekkel összhangban a szükségesség és arányosság elve alapján ad szabályokat a nagykorú személyek cselekvőképességének korlátozására” (Indoklás, p. 382).⁸ Emellett a jogalkotó törekedett arra is, hogy az orvostudomány legújabb eredményeit figyelembe vegye, így a cselekvőképesség korlátozásának feltételei között a korábbi szabályozásban szereplő „pszichés állapot, szellemi fogyatkozás, szenvedélybetegség” kifejezések helyett a „mentális zavar” kifejezést használja.

Az egyik legfontosabb változás a korábbi szabályozáshoz képest, hogy a Ptk. megszüntette annak lehetőségét, hogy a bíróság valakit általános jelleggel helyezzen cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá, ami azt jelenti, hogy a cselekvőképesség részleges korlátozására csak a bíróság határozatába foglalt ügycsoportokban van lehetőség. Így „a bíróságnak a cselekvőképesség ügycsoportonkénti korlátozásáról személyre szabottan, a gondnokság alá helyezendő személy életkörülményeit vizsgálva kell döntenie” (Indoklás, p. 382). Ezt a szándékot kívánta erősíteni a jogalkotó még azzal is, hogy a korábbi szabályozással ellentétben a Ptk. „még példálózó jelleggel sem sorolja fel azokat az ügycsoportokat, amelyek vonatkozásában a bíróság ítéletében a cselekvőképességet korlátozhatja” (Indoklás, p. 382). A Kúria mellett működő Új Ptk. Tanácsadó Testület szerint egy gondnokság alá helyezési perben

8 Ugyanakkor fontos kritika a Ptk.-val szemben, hogy a tényleges szabályozás körében a Ptk. nem építi be az új tudományos eredményeket. A gondnokság alá helyezés központjában továbbra is az orvosszakértői vizsgálat áll, de a Ptk. többek között nem definiálja a belátási képesség fogalmát, így a szakértő számára nem egyértelmű, hogy mit is kellene vizsgálnia. Emellett a jogalkotó nem szabályozza kellőképpen a vizsgálat tartalmát, célját stb. Lásd Fiala-Butora, 2019b, pp. 64–67. Megjegyezzük, hogy álláspontunk szerint e kérdések jelentős része technikai szabályozást igényel, amelynek nem a Ptk.-ban, hanem egyéb alacsonyabb szintű jogszabályokban lenne a helye.

„az ügycsoportok megjelölése, legalább körülírással a kereseti kérelem elvárt tartalma, mert ennek hiányában az alperes nem tudja, hogy mivel szemben kell védekeznie. Az ügycsoportok keresetlevélben való megjelölésének elmaradása esetén hiánypótlási felhívás, majd ennek eredménytelensége esetén a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása kell, hogy következzen. Ha a felperes általánosan, valamennyi ügycsoportra kéri a korlátozást, a kereseti kérelme nem tekinthető határozottnak. A bíróság a felperes által előterjesztett kereseti kérelemhez kötve van, kivéve ahol jogszabály külön kimondja, hogy az adott kérdésről a bíróság köteles határozni (például választójogból kizárás kérdése). Ugyanakkor nem minősül a kereseti kérelemhez kötöttségtől való eltérésnek, ha a bíró a keresetben megjelölt ügycsoportokhoz képest a korlátozás megjelölését pontosítja. [...] Az 1959-es Ptk.-ban szereplő korábbi ügycsoportok alkalmazása nem ellentétes a Ptk. rendelkezéseivel. Az, hogy a Ptk. normaszövegébe nem kerültek be az ügycsoportok, azt mutatja, hogy a jogalkotó célja a bírói kreativitásra való építkezés volt, annak érdekében, hogy a bíróságok új élethelyzetekre is megtalálják a megoldást. Az eddigi bírói gyakorlatban is felmerültek olyan esetek, amikor más ügycsoportot kellett alkotni (például „notórius pereskedők” miatt), és a bírói gyakorlat, igazodva az adott élethelyzethez, bővítette az ügycsoportok körét. A Tanácsadó Testület álláspontja szerint a korábbi ügycsoportok így továbbra is alkalmazhatóak, de szűkíthetők és bővíthetők is.”⁹

Kiemeljük, hogy a jogirodalom szerint továbbra is irányadó a bírói gyakorlat abban a tekintetben, hogy annak megállapítása, mely ügycsoportok tekintetében szükséges a gondnokság alá helyezés, nem orvosszakértői, hanem jogi kérdés, amelyről a bizonyítási eljárás alapján kizárólag a bíróság dönthet (EBH2007.1597.) (lásd részletesen: Lenkovics, 2014, p. 89. és Molnár, 2018, p. 68.). Kérdéses azonban, mi a teendő akkor, ha a bíróság azt észleli, hogy az általa indokoltnak vélt ügycsoportra nem irányul a kereseti kérelem. Ilyenkor az merülhet fel, hogy a bíróság tájékoztatást ad erről a felperesnek, de vonatkozó kereseti kérelem hiányában elutasító döntést kell hoznia (ha nem a gyámhatóság volt a felperes, akkor a bíróság a gyámhatóságot tájékoztathatja a perindítás szükségességéről az ítélet megküldésével) (Hajdu, 2020).

Az Indokolás által is említett fokozatosság, valamint a szükségesség és arányosság elvének megfelelően a Ptk. két további feltétellel egészítette ki a gondnokság alá helyezés szabályozását. Ezek egyike az, hogy vizsgálni kell az érintett egyéni körülményeit, valamint családi és társadalmi kapcsolatait, és a gondnokság alá helyezést csak akkor lehet elrendelni, ha az e szempontok figyelembevételével mellett is indokolt [2:19. § (2) bekezdés]. E körülmények vizsgálatát azonban a korábbi bírói gyakorlat is megkövetelte (BH1981.362.). A másik nevesített feltétel pedig az, hogy a cselekvőképesség részlegesen sem korlátozható, ha az érintett személy jogainak védelme a cselekvőképességet nem érintő más módon biztosítható [2:19. § (4) bekezdés] (Molnár, 2018). E módosítások jelentőségét jelezheti a BH2016.239. szám alatt közölt döntés. A konkrét ügyben a Kúria az első- és másodfokú bíróság ítéletét felülbírálvá elutasította egy olyan paranoid

9 Új Ptk. Tanácsadó Testület véleményei: https://www.kuria-birosag.hu/hu/ptk?tid%5B%5D=336&body_value=

személyiségzavarban szenvedő személynek a cselekvőképességét részlegesen korlátozó gondnokság alá helyezését a peres eljárások, az ügyészségi és közigazgatási hatóságok előtti eljárások ügycsoportban, aki egészségügyi szolgáltatók és bíróságok ellen, valamint egy ingatlannal kapcsolatos ügyben több mint 70 eljárást indított. A Kúria rámutatott arra, hogy a személyi autonómia korlátozása nem lehet preventív jellegű, és az az érintett lehetséges jövőbeli pervesztességére, a költségkedvezménye feltehető elutasítására és ebből adódó esetleges anyagi terhekre nem alapítható (lásd részletesen Molnár, 2017).

Az eddig említett változásokhoz kapcsolódik a támogatott döntéshozatal jogintézményének bevezetése, mellyel a jogalkotó szerint az „egyéni szükségleteken alapuló döntési segítség biztosítására kerül sor anélkül, hogy ez az érintett személy cselekvőképességének korlátozásával járna” (Indoklás, pp. 386–387). A részletszabályokat nem a Ptk., hanem a támogatott döntéshozatalról szóló 2013. évi CLV. törvény tartalmazza. A Ptk. a támogatott döntéshozatalt azonban nem választja el élesen a gondnokságtól. A jogalkotó ugyanis gyámhatósági hatáskörbe utalta a támogató kirendelését, elutasítva azt az elképzelést, hogy a bíróság rendelje ki a támogatót, valamint hogy egy önálló, a gyámhatóságoktól független, a bíróság ellenőrzése alatt álló támogatói hálózat épüljön ki (Molnár, 2018).

A Kúria mellett működő Új Ptk. Tanácsadó Testület vizsgálta a cselekvőképesség korlátozása iránti kereset elutasítása és a támogatott döntéshozatal bírósági elrendelése iránti intézkedés kapcsolatát is.

„Ha a bíróság úgy látja, hogy valakit legalább részlegesen gondnokság alá kell helyezni, akkor nem utasíthatja el a keresetet amiatt, hogy inkább támogató kirendelésére lenne szükség. Ha viszont a bíróság lefolytatja a bizonyítást, és azt találja, hogy a gondnokság alá helyezést az érintett családi és társadalmi körülményei nem teszik szükségessé, mert például a családtagjaitól kellő támogatásban részesül, a keresetet elutasítja. A bíróságnak így nem azt kell vizsgálnia, hogy hipotetikusan létezhet-e a cselekvőképesség kereset szerinti korlátozásánál kevésbé korlátozó megoldás, hanem hogy ténylegesen megvalósul-e ez.”¹⁰

A támogatott döntéshozatal bevezetésével szemben – és az Indokolásban megfogalmazott és fent idézett célkitűzések ellenére – a cselekvőképtelenség kategóriájának megszüntetésében már nem követte a 2009-es Ptk.-t, hanem e jogintézményt mint a cselekvőképesség teljes korlátozását – szigorított feltételekkel és a korábbi negatív kicsengése miatt módosított elnevezéssel – fenntartotta, mert a 2009-es Ptk. megoldását „számtalan szervezet vitatta, rámutatva, hogy a cselekvőképtelenség kategóriájának a fenntartása, a korábbi hibák kiküszöbölése mellett szükséges a cselekvőképtelen személyek jogvédelmének biztosításához” (Lenkovics, 2014, p. 88). A cselekvőképesség teljes korlátozására elvileg csak elkerülhetetlen helyzetekben, „kivételesen, négy konjunktív feltétel fennállása esetén kerülhet sor: az érintett mentális zavara, ennek következtében az ügyei

10 Új Ptk. Tanácsadó Testület: https://www.kuria-birosag.hu/hu/ptk?tid%5B%5D=336&body_value=

viteléhez szükséges belátási képesség tartós és teljes körű hiánya, a gondnokság alá helyezés indokoltsága, és a teljes korlátozás indokoltsága a fokozatosság elvére tekintettel” (Lenkovics, 2014, p. 93).

Fontos eljárásjogi kérdés, hogy a bíróság hozhat-e cselekvőképességet részlegesen korlátozó döntést – méghozzá az általa szabadon meghatározott ügycsoportokra nézve – a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezésre irányuló perben. Az Indokolásból és abból az elvből, hogy a több magában foglalja a kevesebbet, az következik, hogy igen. Ha elfogadjuk ezt a nézőpontot, az azzal a veszéllyel járhat, hogy a gyámhatóság gyakrabban fogja kérni a cselekvőképesség teljes korlátozását, mert akkor nem kell előre meghatározni az érintett ügycsoportokat (Hajdu, 2017).

Természetesen több kritika is megfogalmazódott azzal kapcsolatban, hogy a Ptk. fenntartotta a cselekvőképesség teljes korlátozásának lehetőségét, a módosított szabályozás egyszerűen korszerűtlen (Gurbai, 2012). Sőt az alapvető jogok biztosa 2013-ban utólagos normakontroll eljárás keretében a Ptk. 2:22. § (1) és (2) bekezdései – melyek alapján a cselekvőképtelen nagykorú jognyilatkozata a csekély jelentőségű, a mindennapi életben tömegesen előforduló, különösebb megfontolást nem igénylő ügyletek kivételével semmis, nevében gondnoka jár el – alaptörvény-ellenességének, valamint nemzetközi szerződésbe ütközésének megállapítását és megsemmisítését kezdeményezte. Az indítványt az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) azonban a 11/2014. (IV. 4.) AB határozatával elutasította.

Az AB határozat és annak indokolása azonban – finoman szólva – nem meggyőző. Az AB ugyan elismerte, hogy az emberi méltóságot – és az annak részét képező önrendelkezési jogot – súlyosan érinti a cselekvőképesség megvonása vagy korlátozása, de az esetleges korlátozások oka elsősorban az érintett segítése, az ő vagyonának, valamint a vele jogviszonyba lépők személyi és vagyoni érdekeinek a védelme. Az AB szerint azonban mind az emberi méltósághoz, mind a magánszférához való jogot arányosan korlátozza a Ptk. szabályozása azzal, hogy a Ptk. csak akkor engedi a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezést [2:21. § (3) bekezdés], ha az „érintett személy jogainak védelme a cselekvőképességet nem érintő módon vagy a cselekvőképesség részleges korlátozásával nem biztosítható”, valamint a bíróságnak tekintettel kell lennie az érintett egyéni körülményeire, valamint családi és társadalmi kapcsolataira {11/2014. (IV. 4.) AB határozat [32], [41] és [56]}. Ezzel szemben álláspontunk szerint a beadvány érdemi részére – miszerint a semmisségnél kevésbé drasztikus eszközzel is biztosíthatók lennének a fenti célkitűzések – az AB egyáltalán nem reflektált.

Hasonlóan sajátosnak tekinthető az AB határozatának érvelése abban a vonatkozásban, amikor a Ptk. szabályainak nemzetközi szerződésbe való ütközését vizsgálták. Így például az AB szerint azért felel meg a Ptk. szabályozása a CRPD 12. cikke 2. pontjának – mely szerint a fogyatékossgal élő személyeket az élet minden területén másokkal azonos alapon megilleti a jog-, illetve cselekvőké-

pesség¹¹ –, mert csak azért, hogy valaki fogyatékossgal él, automatikusan nem válik cselekvőképtelenné. Ha elfogadnánk az AB érvelését, az álláspontunk szerint azt jelentené, hogy az a megoldás is megfelelne a halálbüntetés tilalmának, ha a Büntető Törvénykönyv nem minden bűncselekményt büntetne automatikusan halálbüntetéssel, hanem csak egyes bűncselekményeket olyan módon, hogy a bíróságnak lenne mérlegelési lehetősége a büntetés kiszabása során {11/2014. (IV. 4.) AB határozat [64]}.

Szintén problémás az AB érvelése a Római Egyezmény 8. cikkével kapcsolatban. Az AB ugyanis úgy értelmezte – többek között az indítványozó által hivatkozott esetek alapján – az EJEB gyakorlatát, hogy a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság intézménye akkor ütközik a Római Egyezménybe, ha annak elrendelése után nincs lehetőség a határozat felülvizsgálatára {11/2014. (IV. 4.) AB határozat [72]}. A vonatkozó döntéseket áttekintve azonban inkább egy általános kritika rajzolódik ki az EJEB részéről a jogintézménnyel szemben (Molnár, 2018; Gurbai, 2012).

Nagykorúak cselekvőképességének korlátozása a számok tükrében

Az érintett személyek

A rendelkezésre álló legfrissebb adatokat és elemzéseket a KSH 2018 decemberében megjelent *Szociális statisztikai évkönyv 2017* című beszámolójában találhatjuk.

Ahogy a bevezetőben említettük, a KSH adatai szerint 2018-ban 58 242 nagykorú személy állt gondnokság alatt hazánkban. 2000-től 2018-ig több mint 17 ezer nagykorú személyt korlátozott a bíróság cselekvőképességében, amely közel egyharmados növekedést jelent nyolc év alatt. Megjegyzendő azonban, hogy a támogatott döntéshozatalra vonatkozóan alig vannak elérhető, összegyűjtött és rendezett adatok Magyarországon (*lásd 1. táblázat*).

Az 1. táblázatban jól látható, ahogy a 2000-es évek óta szinte folyamatosan növekszik a gondnokság alá helyezett személyek száma. Ez a szám 2006-ban meghaladta az 50 000 főt, amely egy átlagos megyei jogú város lakosságának megfeleltethető létszám. Ahogy a bevezetőben már említettük, a folyamatos növekedés 2008–2009-ben megtorpan, 2007-ről 2008-ra 1316 fővel csökkent a gondnokság alatt állók száma, de 2010-re újra meghaladta a 2007-es létszámot. A 2014. március 15-én bevezetett támogatott döntéshozatal intézményének nincs egyértelműen kimutatható hatása a gondnokság alá helyezett személyek számának alakulására.

11 A CRPD angol nyelvű szövege a „legal capacity” kifejezést használja. Gurbai a CRPD 12. cikkéhez fűzött kommentárokból és a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés alapján levezeti, hogy a 12. cikk minden fogyatékossgal élő személy részére biztosítani kívánja a teljes cselekvőképességet. Lásd Gurbai, 2012, p. 251. A CRPD 12. cikkének hasonló értelmezését lásd Fiala-Butora, 2019b, p. 63.

1. táblázat
Gondnokság alatt állók száma Magyarországon (2000–2017)¹²

Év	Gondnokság alatt állók száma	Ebből:				Ezer 18 éves és idősebb lakosra jutó aránya
		kizáró gondnokság alatt áll	korlátozó gondnokság alatt áll	hivatásos gondnoka van	egyéb gondnoka van	
2000	40 838	–	–	12 939	27 899	5,0
2005	49 487	–	–	17 157	31 586	6,1
2006	51 361	–	–	17 664	31 285	6,3
2007	51 896	–	–	18 160	32 624	6,4
2008	50 580	30 669	19 911	18 741	31 839	6,2
2009	51 305	30 653	20 652	19 351	31 954	6,3
2010	52 317	30 843	21 474	20 058	32 259	6,4
2011	53 830	31 330	22 500	20 710	33 120	6,6
2012*	55 230	31 781	23 449	21 308	33 922	6,8
2013	56 151	31 670	24 481	22 259	32 578	6,9
2014	56 245	30 793	25 452	22 727	32 224	6,9
2015	56 515	30 023	26 492	23 254	33 261	7,0
2016	57 039	28 669	28 370	23 543	33 496	7,1
2017	57 983	29 082	28 901	23 888	34 095	7,2

A cselekvőképességet érintő korlátozás mértéke szerinti megoszlásokból látható, hogy 2017-ig kizáró gondnokság alatt többen álltak, mint korlátozó gondnokság alatt, igaz, a 2008-as 60,6–39,4 százalékos arányhoz képest 2017-ben csupán 50,2–48,8 százalék ez az arány.

További fontos adat a hivatásos és egyéb gondnok szerinti megoszlás aránya. A számokból látható, hogy a nagykorú cselekvőképességében korlátozott személyek többségének egyéb gondnoka van. Ez azt jelenti, hogy jellemzően családtag, közeli hozzátartozó, esetleg barát a kirendelt gondnok, de egyre nő azok aránya, akiknek hivatásos gondnoka van.

¹² A 2012. évi gyámhatósági adatgyűjtésből származó adatok a járási rendszer kialakításából fakadó átszervezések miatt 2012. január 1. és 2012. december 1. közötti időszakra vonatkoznak. Az eszmei időpont az előző évekhez képest tárgyév december 31. helyett tárgyév december 1. Az idősoros adatok összehasonlítása korlátozott. Forrás: saját szerkesztés a KSH Szociális statisztikai évkönyv 2017 (KSH, 2017) alapján.

A Társaság a Szabadságjogokért emberi jogi jogvédő civil szervezet (TASZ) beszámolója szerint a gondnokság alá helyezett „társadalmi kapcsolatai elvékonyodtak vagy elszakadtak, és már alig tudnak kire támaszkodni. Sokan közülük szegények, magányosak, vagy olyanok, akiket családjuk már nem tud vagy nem akar gondozni tovább” (Verdes, 2015). Tovább árnyalja a helyzetet, hogy a hivatásos gondnokokra rendkívül sok gondokolt jut (lásd később), ami nagymértékben megnehezíti feladataik ellátását. Ennek következtében nő a gondnokoltak kiszolgáltatottságának mértéke.

2. táblázat

Támogatott döntéshozatalban részt vevők száma Magyarországon¹³

Év	Támogatott döntéshozatalban részt vevők száma	Gondnokság alatt állók száma	kizáró gondnokság alatt áll	korlátozó gondnokság alatt áll
2014	n.a.	56 245	30 793	25 452
2015	91	56 515	30 023	26 492
2016	149	57 039	28 669	28 370
2017	167	57 983	29 082	28 901

A fenti táblázatban látható a támogatott döntéshozatallal kapcsolatosan jelenleg hozzáférhető összes adat Magyarországon. A jogintézmény bevezetésének évéből (2014) nincs elérhető statisztikai adat. 2015-ben 91, 2016-ben 149, végül 2017-ben összesen 167 fő volt a támogatott döntéshozatalban részt vevők száma. Ezek minden további magyarázat nélkül is nagyon alacsony számok. Ha ehhez hozzátesszük, hogy ugyanezekben az években hányan álltak gondnokság alatt összesen, különösen aggasztó ez a rendkívül alacsony szám.

3. táblázat

Gondnokság alatt állók száma Magyarországon, regionális eloszlás (2009–2017)¹⁴

	Mutatók								
	Gondnokság alatt állók száma (fő)								
	Időszak								
Terület	2009. év	2010. év	2011. év	2012. év	2013. év	2014. év	2015. év	2016. év	2017. év
Budapest	5317	5422	5646	6006	6026	5884	5934	5999	6214

13 Saját szerkesztésű táblázat. Forrás: KSH, 2017. és Milanovich, 2018.

14 Forrás: saját szerkesztés a KSH Tájékoztatási adatbázis, Népesség- és társadalomstatistika alapján.

Pest	5239	5470	5615	5894	6068	5835	5823	5891	6105
Közép-Dunántúl (Fejér, Komárom- Esztergom, Veszprém)	5423	5519	5592	5872	6159	6235	6162	6164	5784
Nyugat-Dunántúl (Győr-Moson- Sopron, Vas, Zala)	6027	6114	6323	6450	6674	6723	6660	6694	6776
Dél-Dunántúl (Baranya, So- mog, Tolna)	5033	5093	5240	5327	5376	5430	5589	5267	5553
Észak-Magyaror- szág (Borsod- Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád)	7285	7262	7404	7504	7435	7444	7440	7676	7706
Észak-Alföld (Hajdú-Bihar, Jász-Nagy- kun-Szolnok, Szabolcs- Szatmár-Bereg)	8893	9072	9511	9628	9879	10 084	10 214	10 606	10 893
Dél-Alföld (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád)	8088	8365	8499	8549	8534	8610	8693	8742	8952
Összesen	51 305	52 317	53 830	55 230	56 151	56 245	56 515	57 039	57 983

A fenti táblázatban a cselekvőképességet érintő gondnokság alatt állók megoszlása látható regionális szinten. Sajnálatos módon a KSH adatai között nem található meg regionális megoszlás a gondnokság típusa (kizáró és az ügycsoportokban korlátozott) vagy további ismérvek szerinti megoszlás szerint. Az adatok szerint az észak-magyarországi, az észak-alföldi és a dél-alföldi régiókban a legmagasabb a cselekvőképességben korlátozott nagykorúak száma.

A támogatott döntéshozatalban részesülők területi megoszlásáról mindössze a TASZ 2015-ös beszámolójára támaszkodhatunk, más elérhető adat nincsen (lásd Verdes, 2015). A jogvédő civil szervezet öt évvel ezelőtt bekérte a megyei kormányhivataloktól adataikat, amelyeket az alábbiakban foglaltunk össze.

4. táblázat

A támogatott döntéshozatalban részt vevők száma Magyarországon,
regionális eloszlás 2015¹⁵

Területi egység	Megye	Támogatott döntéshozatalban részt vevő	Összesen
Budapest	Budapest	15	15
Pest	Pest	7	7
Közép-Dunántúl	Fejér	na	1
	Komárom-Esztergom	0	
	Veszprém	1	
Nyugat-Dunántúl	Győr-Moson-Sopron	3	8
	Vas	2	
	Zala	3	
Dél-Dunántúl	Baranya	na	1
	Somogy	na	
	Tolna	1	
Észak-Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén	1	2
	Heves	1	
	Nógrád	na	
Észak-Alföld	Hajdú-Bihar	1	7
	Jász-Nagykun-Szolnok	0	
	Szabolcs-Szatmár-Bereg	6	
Dél-Alföld	Bács-Kiskun	na	3
	Békés	1	
	Csongrád	2	
Összesen			44

Tekintve, hogy a 2015-ben rögzített támogatott döntéshozatalban részt vevők száma 91 fő volt, a hiányzó öt megyében összesen 47 támogatottnak kell lennie. Ezután adatokat a két évvel későbbi *Szociális statisztikai évkönyv 2017*-ben találhatunk.

15 Saját szerkesztésű táblázat, forrás: Verdes, 2015.

5. táblázat

Gondnokság alatt állók főbb jellemzői 2017-ben Magyarországon¹⁶

Területi egység	Összes	Ebből:				
		nő	39 éves és fiatalabb	fejlődési rendellenesség miatt	mentális állapota miatt	tartós bentlakásos intézményben él
Budapest	6214	3100	1525	1640	4574	2271
Pest	6105	2963	1710	1969	4136	2727
Közép-Magyarország	12 319	6063	3235	3609	8710	4998
Közép-Dunántúl	5784	2673	1611	1873	3911	2996
Nyugat-Dunántúl	6776	3071	1662	1667	5109	4110
Dél-Dunántúl	5553	2707	1723	1357	4196	3027
Dunántúl	18 113	8451	4996	4897	13 216	10 133
Észak-Magyarország	7706	3601	2100	2323	5383	3560
Észak-Alföld	10 893	5324	3294	3667	7226	5020
Dél-Alföld	8952	4181	2592	2092	6860	4684
Alföld és Észak	27 551	13 106	7986	8082	19 469	13 264
Ország összesen	57 983	27 620	16 217	16 588	41 395	28 395

A fenti táblázat hiánypótló a gondnoksággal kapcsolatos statisztikák szempontjából, mivel több ismérv szerint is tartalmaz adatokat. Ahogy látható, hazánkban a gondnokság alatt álló személyek között 2017-ben valamivel több férfi volt, mint nő. Ez összességében és területi megoszlás szerint is igaz. Az életkor szerinti megoszlásnál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a cselekvőképességet érintő gondnokság elsődlegesen a nagykorúak (s csak a teljesen korlátozó gondnokság esetében a 14. életévet betöltött kiskorúak) körében elrendelhető jogintézmény. 2017-ben a gondnokoltak közel 30%-a volt 39 éves vagy annál fiatalabb. Fontos adat, hogy a gondnokság alatt állók közel 50%-a tartós bentlakásos intézményben él. Hazánkban többek között emberi jogi és alapjogi szempontból heves viták folynak a bentlakásos intézmények helyzetéről, az ott lakók életkörülményeiről, és az őket sújtó gyakori visszaélésekről.

A cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt állók számát a gyámhivatalok tartják nyilván, így a KSH által évről évre összegyűjtött adatok ezen nyilvántartásokon alapulnak (KSH, 2012). Ahogy korábban ismertettük, a támogató kirendelését a törvény szintén a gyámhatóság hatáskörébe utalja, így értelemszerűen a támogatott döntéshozatalban részt vevők számáról szintén a gyámhatóságoknak kellene adatokkal rendelkezniük. Hogy utóbbi statisztikák miért nem elérhetőek, hozzáférhetőek a cselekvőképességet érintő gondnoksághoz hasonlóan,

¹⁶ Forrás: saját szerkesztés a KSH Szociális statisztikai évkönyv 2017 alapján.

nem egyértelmű, ugyanakkor a támogatott döntéshozatalról szóló 2013. évi CLV. törvény kimondja, hogy a „*gyámhatóság a támogató kirendelésének felülvizsgálata és tevékenységének felügyelete céljából nyilvántartást vezet az általa kirendelt támogatókról és támogatott személyeiről*” [11. § (1) bekezdés].

*A másik oldal:
a közigazgatási szervezetrendszer kapacitásai*

A továbbiakban szeretnénk érzékeltetni, hogy a szociális és gyámhivatalok helyzetének vizsgálata sem elhanyagolható a gondokság, valamint a támogatott döntéshozatal tekintetében.

Az alábbi táblázatban az elérhető létszámadatok alapján készítettünk összefoglaló táblázatot a területi államigazgatás (a megyei és fővárosi kormányhivatalokban, valamint azok járási és kerületi hivatalaiban) gyámügyi és gyermekvédelmi igazgatási feladatot ellátó közszolgálati (később: állami) tisztviselőinek számáról annak érdekében, hogy láthatóvá váljon, mekkora apparátus áll rendelkezésre a cselekvőképességet érintő gondnoksággal, valamint a támogatott döntéshozattal kapcsolatos ügyek intézésére. A számok persze torz képet festenek. Egyrészt a hivatalok nem csupán ezzel a két ügycsoporttal foglalkoznak, ugyanis a fenti szervezetek felelősek a teljes gyermekvédelmi, gyámügyi, gondnoksági hatósági igazgatás ellátásáért (Hoffman, 2017), így a gondnoksági feladatok e feladatokon belül csak egy rendkívül kis szeletet fognak át. Azonban a rendelkezésre álló adatok hiánya miatt csak ezekre támaszkodhatunk, ugyanis részletes, az egyes feladattípusokra lebontott adatok még erre az időszakra sem érhetőek el. Így ahhoz, hogy valóban láthatóvá váljon a gondnoksággal és támogatott döntéshozattal kapcsolatos munkateher, mindkét oldalról bővebb adatokra lenne szükség.

6. táblázat

A kormányhivatalok gyámhivatalaiban dolgozók létszáma 2014–2017¹⁷

Területi egység	Megye	A kormányhivatalok gyámhivatalai- ban dolgozók létszáma				A kormányhivatalok gyámügyi főosztályain és osztályain dolgozók létszáma			
		2014		2015		2016		2017	
		megyei	járásí/ kerületi	megyei	járásí/ kerületi	megyei	járásí/ kerületi	megyei	járásí/ kerü- leti
Budapest	Budapest	32	260	32	259	146	na	na	na
Pest	Pest	38	160	38	160	80	na	na	na

17 Forrás: saját szerkesztésű táblázat a 3/2013. (I. 18.) KIM ut., 11/2014. (XII. 23.) MvM ut., 7/2015. (III. 31.) MvM ut., és a 39/2016. (XII. 30.) MvM ut. alapján.

Közép-Dunántúl	Fejér	14	72,5	14	71,5	45	na	na	na
	Komárom-Esztergom	18	55	18	55	45	na	na	na
	Veszprém	15	69	15	69	37	na	na	na
	összesen	47	196,5	47	195,5	127	na	na	na
Nyugat-Dunántúl	Győr-Moson-Sopron	24	72	24	72	54	na	na	na
	Vas	13	40	13	40	31	na	na	na
	Zala	14	48	14	48	33	na	na	na
	összesen	51	160	51	160	118	na	na	na
Dél-Dunántúl	Baranya	15	68	15	68	45	na	na	na
	Somogy	15	38	15	38	37	na	na	na
	Tolna	11	38	11	38	30	na	na	na
	összesen	41	144	41	144	112	na	na	na
Észak-Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén	22	89	22	89	76	na	na	na
	Heves	26	58	26	58	40	na	na	na
	Nógrád	12	40	12	39	35	na	na	na
	összesen	60	187	60	186	151	na	na	na
Észak-Alföld	Hajdú-Bihar	21	106	21	107	55	na	na	na
	Jász-Nagykun-Szolnok	14	66	14	65	42	na	na	na
	Szabolcs-Szatmár-Bereg	44	112	45	113	89	na	na	na
	összesen	79	284	80	285	186	na	na	na
Dél-Alföld	Bács-Kiskun	21	97	21	99	57	na	na	na
	Békés	13	74	13	80	35	na	na	na
	Csongrád	14	70	14	79	40	na	na	na
	összesen	48	241	48	258	132	na	na	na
Összesen		396	1632,5	397	1647,5	1052	na	na	na

Ahogy látható, 2016-tól nem elérhetőek azok az adatok, amelyek a járási/kerületi hivatalok gyámügyi osztályain dolgozók létszámára vonatkoznak, továbbá 2017-től az adatok kizárólag megyei szinten érhetőek el. Ez az adathiány nem teszi lehetővé a mélyreható vizsgálgóást. Mindenesetre a fenti ábrák egymás mellé helyezve és együtt értelmezve rávilágítanak arra, hogy a rendszer többszörösen túlterhelt.

Talán már nem meglepő módon a hivatásos gondokokról és támogatókról még kevésbé vannak adataink. Annyi azonban elmondható, hogy 2017-ben 787 hivatásos gondokra 23 888 cselekvőképességet érintő gondok alá helyezett személy jutott (a fennmaradó 34 095 személynek egyéb gondnoka volt). Átlagosan tehát egy hivatásos gondokra több mint 30 gondnokolt jutott. Az alapvető jogok bizto-

sának jelentése az AJB 2709/2016. számú ügyben beszámol olyan esetről is, amikor egy-egy hivatásos gondnok több mint száz (!) gondokoltért felelt. A jelentésben található összefoglaló táblázat adatai – bár nem egyeznek teljes mértékben a KSH adataival – arányaiban beleilleszthetők az általunk ismerttetett adatok közé.

7. táblázat

Összefoglaló táblázat az Az alapvető jogok biztosának jelentéséből¹⁸

	Gondnokoltak száma	Hivatásos gondnokok száma	Hivatásos gondnokok által képviselt gondnokolt személyek száma	Nem hivatásos gondnokok száma	Kirendelt hivatásos támogatók száma	Kirendelt nem hivatásos támogatók száma
Bács-Kiskun megye	3231	45	átlagosan 30 fő/gondnok	1916	na	1
Baranya megye	1937	31	817	1135	1	na
Békés megye	na	42	29-34 fő/gondnok	na	1	na
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	4287	54	1523	2630	1	1
Budapest	5492	76	átlagosan 25 fő/gondnok	3639	13	7
Csongrád megye	2579	42	1050	1522	2	na
Fejér megye	2388	35	983	1388	3	na
Győr-Moson-Sopron megye	2210	21	910	1288	2	na
Hajdú-Bihar megye	3471	50	1416	2038	2	2
Heves megye	1937	21	826	na	1	na
Jász-Nagykun-Szolnok megye	820	29	átlagosan 32 fő/gondnok	1285	na	na
Komárom-Esztergom megye	1836	21	na	1047	na	na
Nógrád megye	1201	17	333	660	3	2
Pest megye	5810	73	812	3731	3	7
Somogy megye	na	25	1026	na	1	1
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	4379	32	1570	2785	6	1
Tolna megye	1339	29	635	711	na	1
Vas megye	2219	42	na	878	3	na
Veszprém megye	1647	34	767	880	na	1
Zala megye	2270	28	953	1306	2	2
Összesen	49 053	747	kb. 17 243	kb. 28 839	44	26

18 Forrás: Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB 2709/2016. számú ügyben.

Zárásként

A fenti tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy röviden ismertetjük és összefoglaljuk a nagykorúak cselekvőképességének korlátozásával kapcsolatos jogalkotói és jogalkalmazási kérdéseket Magyarországon. Ahogy látható, a hazai szabályozás továbbra is – szembemenve a CRPD-ben foglaltakkal – mereven ragaszkodik a cselekvőképességet kizáró gondnokság intézményéhez, és nehezen köteleződik el az úgynevezett társadalmi és alapjogias paradigma (modell) mellett. A támogatott döntéshozatal bevezetése ugyan elmozdulás a korábbi szabályozás alapvető szerkezetétől, az intézmény elenyésző mértékű alkalmazása nem ad okot optimizmusra.

Elgondolkoztató, hogy a nagykorú személyek cselekvőképességével kapcsolatos statisztikai adatok miért bizonyultak meglehetősen hiányosnak és nehezen elérhetőnek. Annak ellenére, hogy a gondnoksággal kapcsolatos adatok mellett a támogatott döntéshozattal kapcsolatos adatokat szintén a gyámhatóság gyűjti (legalábbis törvényi kötelezettsége lenne így eljárni), utóbbi adatok valamilyen okból kifolyólag nem jutnak el sem a Központi Statisztikai Hivatalba, sem más tájékoztató fórumokhoz. Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy az adatok elemzését és értelmezését megnehezítik a különböző forrásokban található, egymástól magyarázat nélkül eltérő számok. Gyakran előfordult, hogy ellentmondó adatok jelentek meg a különböző statisztikai rendszerekben, és az ellentmondás okát nem lehetett kideríteni. Az adatok ilyen módú felhasználása nem teszi átláthatóvá és következetessé a különböző beszámolókat, és megkérdőjelezheti a tudományos elemzés hitelességét.

Egyértelműen látszik, hogy hazánkban még mindig nagy hangsúlyt kap a cselekvőképességet érintő gondnokság intézménye, mellette nehéz helyzetben van a támogatott döntéshozatal. A számok tükrében kirajzolódik, hogy bár a jogi szabályzás lehetővé teszi a nagykorú személyek cselekvőképességét nem érintő támogató kirendelését, a többszörösen túlterhelt és rugalmatlan rendszerben nem tud megerősödni az emberi jogok védelme és a társadalmi integráció elősegítése szempontjából is kedvezőbb jogintézmény.

Irodalomjegyzék

- Árva, Zs. (2013). *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Wolters Kluwer.
- Brox, H. (1978). *Allegemeiner Teil des Bürgerlichen Gesetzbuchs*. KG. Heymann.
- Fiala-Butora, J. (2019a). Gondnoksági reform a gyakorlatban – a 2013-ban elfogadott Polgári törvénykönyv hatása a gondnoksági rendszer működésére. *Fogyatékoság és Társadalom*, (2), 9–21. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.1>
- Fiala-Butora, J. (2019b). A cselekvőképesség szabályozásának eltérő megközelítései az új Ptk. vitája során. In Gárdos-Orosz, F. & Menyhárd, A. (Eds.), *Az új*

- Polgári Törvénykönyv első öt éve.* Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet.
- Földi, A. & Hamza, G. (2001). *A római jog története és intéstitúciói.*
- Gurbai, S. (2010). A gondnokság alá helyezett személyek választójogának vizsgálata az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Kiss v. Magyarország ügyben meghozott ítélete alapján. *Közjogi Szemle*, (4), 33–41.
- Gurbai, S. (2012). Autonómia, akarat, választás – A cselekvőképesség szabályozása az Új Polgári Törvénykönyv tervezetében. *Jogtudományi Közlöny*, (6), 249–260.
- Hajdu, Cs. (2017). *A gondnokság alá helyezési perekre irányadó új szabályok és azok alkalmazása során eddig felmerült gyakorlati problémák.* Magyar Bírói Egyesület. 2017. október 16. <https://www.mabie.hu/index.php/cikkek-tanulmanyok/104-dr-hajdu-csaba-a-gondnoksag-ala-helyezesi-perekre-iranyado-uj-szabalyok-es-azok-alkalmazasa-soran-eddig-felmerult-gyakorlati-problemak>
- Hajdu, Cs. (2020). *A gondnokság alá helyezési perekre irányadó új szabályok és azok alkalmazása során eddig felmerült gyakorlati problémák.* Magyar Bírói Egyesület. 2017. október 16. <https://www.mabie.hu/index.php/cikkek-tanulmanyok/104-dr-hajdu-csaba-a-gondnoksag-ala-helyezesi-perekre-iranyado-uj-szabalyok-es-azok-alkalmazasa-soran-eddig-felmerult-gyakorlati-problemak> (letöltés ideje: 2020. január 14.)
- Hernádi, I. & Könczei, Gy. (2016). Miért másodrendű polgárok? In Könczei, Gy & Hernádi, I., *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogynakosság-tudományi eredmények a másik oldal megértéséhez* (pp. 174–176). L'Harmattan Kiadó.
- Hoffman, I. & Könczei, Gy. (2010). Legal Regulations Relating to the Passive and Active Legal Capacity of Persons with Intellectual and Psychosocial Disabilities in Light of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Impending Reform of the Hungarian Civil Code. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, (2), 163–165.
- Hoffman, I., Gulya, F. & Tókey, B. (2021). A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása – hazai jogi keretek és az azzal kapcsolatos főbb adatok. *Közjogi Szemle*, 13(1), 22–33.
- Hoffman, I. (2017). A gyermekvédelmi és gyámügyi igazgatás szervezi. In Matthenheim, G. (Ed.), *Kommentár a gyermekvédelmi törvényhez* (pp. 667–669). Wolters Kluwer.
- Indoklás: T/7971. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről.* Előadó: Dr. Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszter, 2012. július. <https://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf>
- Jones, M. & Basser Marks, L. A. (1999). Law and the Social Construction of Disability. In Basser Marks, L. A. & Jones, M. (Eds.), *Disability, Diversity and Legal Change* (pp. 3–24). Marinus Nijhoff Publishers.
DOI: https://doi.org/10.1163/9789004481770_006
- Lenkovic, B. & Székely, L. (2000). *A személyi jog vázlata.* Eötvös Kiadó.

- Lenkovics, B. (2014). A cselekvőképesség. In Vékás, L. & Gárdos, P. (Eds.), *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (p. 89). Wolters Kluwer.
- Ma, X. & Li, G. (2005). On Adult Deficiency of Capacity for Conduct and Perfection of Adult Guardianship System: With Consideration to System Arrangement of Civil Code. *US – China Law Review*, (7), 27–39.
- Milanovich, D. (2018). *Nem élhet valaki önállóan, ha mindenben helyette döntenek*. A TASZ jelenti. Elérhető: https://ataszjelenti.blog.hu/2018/06/18/nem_elhet_valaki_onalloan_ha_mindenben_helyette_dontenek
- Molnár, H. (2018). A cselekvőképességre vonatkozó magyar szabályozás változása 65 év alatt (1952-től napjainkig). In Vékás, L. (Ed.), *Fejezetek A Polgári Törvénykönyv keletkezéstörténetéből* (pp. 9–85). Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Molnár, H. (2017). A nagykorú személyek cselekvőképességét részlegesen korlátozó hatállyal történő gondnokság alá helyezése a BH2016. 239. határozat tükrében. *Polgári Jog*, (2).
- Nagy, M. (2010). *Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Somody, B., Szabó, M. D., Vissy, B. & Dojcsák, D. (2018). *Alapjogi tanok I.* HVG-Orac.
- Szladits, K. (1937). *A magyar magánjog vázlata*. Grill Kiadó.
- Verdes, T. (2015). *Jelentés a gondnokságról és a támogatott döntéshozatalról*. Társaság a Szabadságjogokért. Elérhető: <https://tasz.hu/cikkek/jelentes-a-gondnoksagrol-es-a-tamogatott-donteshozatalrol>

Kutatásmódszertani megjegyzések az alávetett csoportok joghoz való viszonyának megismeréséhez*

Összefoglaló

Tanulmányunkban az alávetett csoportok joghoz való viszonya vizsgálatának jogszociológiai módszertani kérdéseivel foglalkozunk. Az alávetett csoport és az elnyomás fogalmát a baloldali társadalomelméleti szerzők által kidolgozott értelemben használjuk. Az alávetett csoportokkal már Marx és a frankfurti iskola is foglalkozik, ebben a tanulmányban – főképpen Nancy Fraser gondolataira támaszkodva – olyan társadalmi formációkat értünk e fogalmon, amelynek tagjai kulturális vagy gazdasági, esetleg mindkét dimenzióban alávetett helyzetben vannak.

Azt állítjuk egyrészt, hogy ezt az aszimmetrikus helyzetet a jog nem kezeli, hanem erősíti. Másik állításunk, hogy a kutatóknak a kutatás módszertanának megválasztásakor – a kutatási kérdés figyelembevételével – reflektálnia kell erre az aszimmetriára valamilyen módon. Harmadik állításunk pedig, hogy minél erősebb a társadalmi struktúrák által közvetített, illetve a közvetlen hatalomgyakorlásra alapuló elnyomás, annál fontosabb, hogy kevésbé beavatkozó módszereket, főként kvalitatív módszereket alkalmazzunk. Így tudunk ahhoz a tudattartalomhoz, fogalomkészlethez és normarendszerhez hozzáférni, amit ezek a csoportok, egyének használnak, amivel leginkább ki tudják fejezni a joghoz való viszonyukat, vagy egyáltalán meg tudják ragadni, mikor, milyen helyzeteket érzékelnek egyáltalán jogiként, és melyeket nem.

Tanulmányunkban elsőként a probléma meghatározásával foglalkozunk, azzal a kérdéssel, hogy milyen sajátos módszertani kérdéseket vet fel az, ha alávetett csoportok joghoz való viszonyát kívánjuk kutatni. Ehhez kapcsolódóan röviden bemutatjuk azt a baloldali, kritikai elméleti hagyományt, amelyben az alávetett csoport fogalmát, illetve a jog e csoportok életére gyakorolt hatását értelmezzük.

Ezt követően áttekintjük a kérdés szakirodalmát. Három fontosabb kérdéskörre térünk ki: 1. az általános jogszociológiai módszertani irodalomra, 2. az egyes sérülékeny helyzetű csoportok helyzetére, ezen belül a joghoz való viszonyára vonatkozó kutatásokra, végül pedig 3. az egyes jogszociológiai módszerekről, és ezek alkalmazási lehetőségeiről szóló reflexiókra.

* A tanulmány megjelent: Kiss & Tóth, 2021.

A szakirodalom áttekintésének fő tanulsága, hogy az a belátás, hogy az alávetett csoportok joghoz való viszonyának kutatása sajátos módszertani kérdéseket vet fel, csak sporadikusan, egy-egy kutatáshoz kapcsolódva jelenik meg, a jogszociológiai irodalomban nem találunk kidolgozott válaszokat vagy akár elmélyült vitát erről. Erre tekintettel a tanulmány harmadik részében megpróbálunk egy ilyen vitához kiindulóponttal szolgálni: röviden bemutatjuk azokat a módszereket, amelyeket – megfelelő kutatói reflexió mellett – alkalmasnak tartunk az alávetett csoportok és a jogrendszer viszonyának kutatására. Ebben a részben a narratív interjú, jogi történetmesélés, jogi etnográfia és kritikai diskurzuselemzés módszeréről ejtünk szót, röviden bemutatva ezeket a módszereket, illetve igyekszünk olyan konkrét kutatási példákkal szolgálni, amelyek alátámasztják azt, hogy ezek a módszerek alkalmasak erre a célra.

A probléma meghatározása

A társadalomtudományi kutatások objektivitása a tudományelmélet egyik kulcskérdése.¹ Mi ebben a tanulmányban egyértelműen abból indulunk ki, hogy nincs teljesen objektív kutatói nézőpont: egy kutatás kezdetekor, a hipotéziseink felállításával, az elméleti keret kialakításával vagy a kutatás kulcsfogalmainak meghatározásával már olyan értelmezési keretet konstruálunk, ami a mi elképzeléseinken, gondolatainkon, tapasztalatainkon alapszik. Amikor ez a kutatás jogszociológiai kutatás, akkor sok esetben a jog természete alapján még egy erős dogmatikai fogalmi hálóra is figyelemmel kell lenni. Amennyiben pedig a szűk értelemben vett hivatalos jogi eljárásokra koncentrálnak, legyen az hatósági vagy bírósági eljárás, további szigorúan lehatárolt intézményrendszerekre, eljárási szabályokra kell figyelniük.

Természetesen ez bizonyos értelemben adottság: egy kutatás attól kutatás, mert vannak elméleti lehatárolásai, megalapozásai, ha pedig a bírósági eljárásokra vagyunk kíváncsiak, nem tekinthetünk el a jog által szabott keretektől. Viszont mi történik, ha olyan strukturális elnyomásban élő csoportokat² és ezek joghoz

1 Az egyik legfontosabb szerző, aki hangsúlyozta a társadalomtudományi megismerés előfeltételét képező kategóriákban rejlő szubjektivitást, és a kutatás szükségszerű kapcsolódását az értékekhez, Max Weber volt. Lásd Weber, 1998, p. 68. Az társadalomtudományok lehetséges objektivitásába vetett hit a klasszikus szerzők közül elsősorban Comte nevéhez köthető, aki a társadalmi folyamatok megismerésében is a racionális pozitivitást tekintette (elérhető) célnak. Lásd Comte, 1979, pp. 207–209. A kérdésnek kiterjedt szakirodalma van, amelyhez jó bevezetőt ad Julian Reiss és Jan Sprenger (Reiss & Sprenger, 2020).

2 A strukturális elnyomásban élő csoport fogalmát alapvetően az alávetett csoporttal azonos értelemben használjuk, de ezzel a megfogalmazással az elnyomás egyes formáinak személytelenségére kívánunk utalni, ezt hangsúlyozzuk. Hogy pontosan kiket értünk ezeken a csoportokon, a következő pontban fejtjük ki. Alapvetően a fogalomalkotás a marxista, illetve a frankfurti iskola kutatási hagyományaira támaszkodik, amely társadalmi dinamikákon keresztül vizsgálja, hogy az elnyomás és kizsákmányolás hogyan hat az egyénre. Lásd például: Karl Marx, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu, Axel Honneth, Nancy Fraser.

való kapcsolatát kezdjük vizsgálni, amelyek társadalmi alárendeltségük miatt teljesen más fogalomalkotással élnek, teljesen másképp gondolkoznak a jog intézményi kereteiről, a jogról magáról, mint ahogy a kutatók teszik? Az, hogy választ akarunk kapni a kutatási kérdéseinkre a lehető legteljesebb módon, kutatási alapvetés. Ugyanakkor, ahogy arra Vajda Júlia is rámutat, már az interjú vagy kérdőíves kérdéseink megalkotásakor és ezek feldolgozásakor is pusztán annyit tudhatunk meg, amit már eleve tudunk a világról. Plasztikusan fogalmazva, ha nem hagyjuk, hogy az egyén teljes perspektívája értelmezés nélkül jelenjen meg empíriánkban, nem leszünk képesek olyan tartalmakat, elbeszéléseket megtalálni, amire eredetileg nem gondoltunk (Vajda, 2003).

A kutatási elmélet- és fogalomalkotásokban megjelenik egy magas szintű intellektuális munka, ami ebben az esetben cenzusként is hathat, azaz mert olyan sajátos műveltséget feltételez, amelynek nem mindenki lesz majd a birtokában. Mi is a baj ezzel? A legfőbb problémát úgy lehet összefoglalni, hogy előre felállítunk egy értelmezési keretet, előre meghatározzuk azt, hogy mit akarunk látni, hallani (Rosenthal, 1993). Külön fontos ennek a figyelembevételére alávetett csoportok vizsgálatánál, ahol a megélt élményekhez való hozzáférés, így a fogalomképzés és értelmezés nagyfokú különbséget mutathat kutató és „kutatott” között (Schütze 2004, továbbá: Rosenthal 1993, Vajda 2003).

Amikor alávetett csoportokat vizsgálunk és vizsgálatunk fókuszja ezen csoportok joghasználatára, akkor erre az értelmezési sémára fokozottan figyelemmel kell lennünk, hiszen a jog természete, dogmatikus, lehatárolt világa különösen képes elrejteni ezeket a hangokat. Az, hogy a joghoz való hozzáférés egy rendkívül komplex folyamat, már az 1980-as évek óta alapvetés a jogszociológiában. William L. F. Felstiner, Richard L. Abel és Austin Sarat (Felstiner et al., 1980–1981) programalkotó munkájában mutat rá, hogy egy adott sérelem felismerése és jogi követeléssé formálása egyrészt egy soklépcsős tudati folyamat, másrészt nem egyenlően hozzáférhető a különböző tőkével rendelkező csoportok számára. A szerzők szerint a sérelmes helyzetek jogvitává való alakulásához legalább három tudati lépcső vezet. Az első, hogy meg tudjuk nevezni (*naming*) – legyenek kialakult fogalmak, és helyesen tudjuk alkalmazni – a sérelmes helyzetet. Másodikként a hibáztatást (*blaming*) nevezik meg, hogy a sérelmes helyzet kialakulásának felelősét megfelelően azonosítsuk. Végül pedig a követelést (*claiming*) azonosítják, miszerint a felismert sérelem alapján meg tudjuk fogalmazni, mit is követelhetünk. Ez a három lépcső függ attól, hogy milyen aktorokat – szakértőket, jogászokat – tudunk mozgósítani, ez pedig függ többek közt az anyagi erőforrásainktól és kapcsolati hálónktól, kulturális tőkénktől is (Felstiner et al., 1980–1981).

A joghoz való hozzáférés rendkívül szelektív, ezt jelentős szakirodalom támasztja alá (Lásd pl. Felstiner et al., 1980–1981; Galanter, 1994; Ewick, P. & Silbey, 2003. Itthon: Fleck, 2016). De nemcsak a jogi eljárás, hanem a sérelem

felismerése, a jog megjelenése és interpretációja sem egységes, különböző helyzetben lévő társadalmi csoportok esetében nagyfokú eltérést mutathat.

A következőkben amellet érvelünk, hogy alávetett csoportok és joghoz való bármilyen viszonyuk vizsgálatakor miért kiemelten fontos a nem beavatkozó és az empiria felvételénél minél inkább befolyásmentes módszerek használata. Elsőként ismertetjük, hogy milyen hatalmi dinamikák mentén írhatók körül ezek a csoportok, és hogy a jog hogyan torzítja tovább ezeket a hatalmi viszonyokat. Ezután az egyes sérülékeny, alávetett csoportokra vonatkozó kutatásokat, azok módszertani megoldásain keresztül ismertetjük, végül pedig olyan módszertani megközelítésekről írunk, melyek álláspontunk szerint autentikusabb elérései lehetnek ennek a célcsoportnak.

Célunk nem az, hogy egyik módszert a másik felé emeljük. Csupán azt szeretnénk hangsúlyozni és alátámasztani, hogy a be nem avatkozó kvalitatív módszerek szerepe hatalmi aszimmetriák vizsgálatánál – mint általában a jogi helyzetek – miért megkerülhetetlenek, és milyen megismerési forrást jelenthetnek az ezzel foglalkozó kutatóknak.

Alávetett csoportok

Amikor alávetett csoportokról beszélünk, különböző konkrét társadalmi csoportok juthatnak eszünkbe. Romák, fogyatékkal élők, nők, zsidó vagy hajléktalan emberek, más-más módon ugyan, de mind valamilyen strukturális hátrányban élnek a társadalmunkon belül, legyen az kulturális vagy gazdasági jellegű, esetleg a kettő ötvözete (Fraser, 2008). Nem tudunk pontos listát adni, hiszen még egy politikai közösségen belül is számtalan ilyen csoport van, univerzális értelemben pedig ennek a listának a felállítása szinte lehetetlen.

Ami ezekben a csoportokban a közös pont, hogy a hatalmi viszonyrendszerek és hatalmi dinamikák aszimmetrikusan érintik őket, melyben mindig az alávetett, elnyomott, gyengébb, alacsonyabb pozíciót foglalják el (Fraser, 2008). Így ahhoz, hogy megértsük, hogy írásunk szempontjából mit jelent az alávetett csoport, azaz pontosan kikre fókuszálunk elsősorban, azt a hatalmi konstrukciót kell megérteni, amiben ezek a csoportok létrejönnek.

A különböző hatalomelméleti megközelítések által kirajzolt törésvonalak és dinamikák eltérő képeket rajzolnak az elnyomás természetéről. Így Karl Marx vagy Michel Foucault vagy Nancy Fraser megközelítése a hatalom természetéről, keletkezéséről és működéséről nagyban eltérő képet mutat. Attól függ, milyen értelmezési keretben mozgunk: a hatalom alakíthat szimmetrikus, aszimmetrikus viszonyokat, a hatalom maga lehet homogén, heterogén, monolit vagy sporadikus. A következőkben írunk arról, hogy a különböző elméleti hagyományokban miként rajzolódnak ki ezek a törésvonalak elnyomó és elnyomottak közt. Azokat a modern hatalomelméleti megközelítéseket vizsgáljuk röviden, amelyekben a hatalmi aszimmetria, elnyomó és elnyomott csoportok gondolata megjelenik.

Nem minden elmélet reflektál azonban a hatalom ezen aspektusára. Így például a klasszikus szerződéselméletek ugyan számos ponton eltérést mutatnak, de abban egyeznek, hogy a szuverénnel szemben vagy amellet a társadalom mint homogén és monolit egész áll. Ezek az elméletek egyáltalán nem reflektálnak a társadalmon belüli hatalmi törésvonalakra, különbségekre, sőt normativitásukkal el is fedik azokat. Georg Hegel kritikájában hangsúlyozza, hogy a szerzők úgy tekintenek az államra, mint magánszerződéses viszonyra, és ezzel épp annak egyik legértékesebb oldaláról, a közösségről feledkeznek meg. Szintén jelentős kritikai szempont, hogy a szerződések megkötéséből és a társadalmi rend alapvetéseinek meghatározásából kimarad mindenféle kisebbség (Takács, 2016). Kimaradnak az etnikai és nemzetiségi kisebbségek, a különböző fogyatékkal élők és a nők. A létrejövő modern állam így egy szűk elit akaratán nyugszik, a társadalmi rétegek jelentős része nincs képviselve. Ugyanerre a következtetésre jut Carole Pateman a „*God Hath Ordained to Man Helper*”: *Hobbes, Patriarchy and Conjugal Right* (Pateman, 1991) című tanulmányában. Pateman ebben arra világít rá, hogy a szerződéselméletekből nemes egyszerűséggel kimarad a társadalom mintegy fele, a nők, ami azt jelenti, hogy a modern demokratikus jogállam pusztán a férfiak közös akarata és érdekei alapján jött létre.

Karl Marx tőkésekről és munkásokról szóló osztályelmélete³ már reflektál a társadalmon belüli eltérő hatalmi pozíciókra, azaz az elnyomás dinamikája kirajzolódik (Marx, 2005). Ugyanakkor a munkásosztály – és a tőkésosztály is – homogén csoportot alkot. Érdekes, hogy a nők helyzetével Marx több helyen foglalkozik. Sőt, Marx elmélete közvetve a modern baloldali feminizmus egyik origójának tekinthető. Ugyanakkor szisztematikusan nem viszi végig a gondolatait, nem megy a mélyére az egyes osztályokon belül is fellelhető hatalmi dinamikáknak (Federici, 2019. Lásd továbbá: Gimenez, 1975 vagy Hartmann, 1979).

Pierre Bourdieu és Michel Foucault tovább bontja a hatalmi konstrukció monolit létét. Bourdieu a különböző tőkefajták megkülönböztetésével és azok megrajzolásával, az azokon belüli dinamikák értelmezésével már olyan hatalmi konstrukciót vázol, amely egyrészt dinamikus, másrészt több tényezőtől függő törésvonalak mentén épül fel (Bourdieu, 2010). Foucault pedig még ennél is tovább megy a mikrohatalmi koncepció megalkotásával, melyben a hatalom folytonos mozgásban van, hálózatszerűen átszöve a társadalom egészét, mintegy észrevétlenül beszűrődik mindennapjainkba, gondolkozásunkba, hétköznapi cselekvéseinkbe (Foucault, 2000).

A kortárs posztmodern diskurzusban Nancy Fraser és Axel Honneth vitája ad további adalékot. A két szerzőben közös, hogy a hatalmi dinamikák vizsgálata során az aszimmetriák felől közelítenek. Mindkét elmélet egyik gondolati sarokpontja annak vizsgálata, hogy az elnyomott csoportok milyen harcokat folytat-

3 Karl Marxnak nincs tiszta osztályelmélete, az osztály fogalma és a különböző osztályfelosztások sporadikusan jelennek meg életművében. Lásd pl. Huszár, 2009.

nak az elismerésért vagy újraelosztásért (Fraser & Honneth, 2003). Nancy Fraser amellet érvel, hogy két hatalmi struktúra és a két hatalmi struktúrának a metszete jelöli az elnyomott csoportok harcát. A két hatalmi struktúra a gazdasági és kulturális hatalom, ezek metszéspontjában pedig mindkettő egyaránt és elválaszthatatlanul van jelen. Ugyanakkor Fraser nem reflektál azokra a küzdelmekre egyáltalán, melyek nem nyíltak vagy nem kollektívak. Az egyén szenvedését nem veszi figyelembe – szól Axel Honneth kritikája (Honneth, 2003).

Axel Honneth szerint az egyén integritását három tényező biztosítja: a testi, a jogi és a társadalmi elismerés. A fizikai elismerés hiánya a testi megvetés, formája a test ellen irányuló megsemmisítő erejű erőszak, a jogi megvetése a jogfosztás, a társadalmi elismerésé az életformák megvetése (Honneth, 2003). Az ezekkel szembeni védelem biztosítása az a normatív elvárás, amelyet az egyén támaszthat a társadalommal szemben. Honneth a társadalmi egyenlőtlenségeket az elismerési hiátusokra vezeti vissza, melyek egyrészt individuálisak, másrészt társadalmiak. Így akár a rejtett egyéni elnyomások és harcok – azaz az elnyomás és ellenállás azon formája, ami a felszín alatt zajlik (lásd pl. Scott, 1985) – is értelmezhetőek ebben a megközelítésben.

Jelen szövegben leginkább Nancy Fraser megközelítését alkalmazzuk, miszerint a kulturális, szimbolikus elnyomás és a gazdasági elnyomás külön-külön és ötvöződve is olyan hatalmi struktúrákat eredményez, melyek akarva vagy akaratlanul hátrányba hoznak egyéneket és csoportokat (Fraser, 2008). A kulturális és gazdasági elnyomás száalai a gyakorlatban rendszerint szétválaszthatatlanok, a különböző rendszerek, társadalmi struktúrák mélyszövetébe ágyazottak. Így a jogrendszernek és tágabb normarendszerünknek is szerves, megkerülhetetlen részét alkotják, és erre a vonatkozó kutatásoknak elméleti és módszertani szempontból is reflektálniuk kell.

A jog szerepe

Amennyiben ebben a viszonyrendszerben a jog szerepét akarjuk vizsgálni, a kritikai jogelméletek (*critical legal studies*, a továbbiakban: CLS) nyújthatnak számunkra koherens értelmezési keretet. A CLS alapállítása, hogy a jog politika, és a jog alapvető célja a fennálló hatalmi rendszer kiszolgálása, megtartása. A jogi érvelés mint speciális logika és nyelv pedig a fennálló hatalmi viszonyokat normativizálja, azaz elfedi, semlegesíti (Kiss, 2020). Így a jog mint emancipatorikus, mindenki által hozzáférhető társadalmi rendszer alapvetése kérdőjeleződik meg.

A CLS-nek több további ágát különböztethetjük meg, mint a feminista jogelmélet (*feminist legal theory*), a kritikai rasszelmélet (*critical race studies*) vagy a fogyatékoságtudomány kritikai elmélete (*disability studies*). Ezekben a megközelítésekben közös, hogy egy elnyomott csoport oldaláról, a kritikai elmélet alap-

vetéseinek felhasználásával közelíti meg azt a kérdést, hogy a jog hogyan keretezi a vizsgált csoportokat.

Mindhárom említett megközelítés a normalitás kritikájából indul ki, azaz azt állítja, hogy – többek között – a jog meghatározza a jogi értelemben „normális” embert, aki férfi vagy fehér vagy ép, leginkább mindhárom egyben. Ez a normativitás rejtett, nyíltan nem fogalmazódik meg, hanem mindig a normálistól eltérő másik van jogi értelemben meghatározva, definiálva (Kiss, 2020).

A CLS egy további meghatározó állítása, hogy a jogi felépítményben jelentős tényező az esszencializmus kérdése. Az esszencializmus állítása, hogy a többségi és kisebbségi, „normális” és attól eltérő csoportok között van egy biológiai különbség, ami természetes módon különíti el az adott társadalmi csoportot a másiktól. Itt egyes szerzők tagadják, mások kiemelik ennek a megközelítésnek a fontosságát. A kritikai rasszelmélet például elvet bármilyen etnikai biológiai különbségtételt. Ugyanakkor a melegmozgalmak bizonyos értelemben kiemelik, stratégiai módon használják, amikor a homoszexualitást mint biológiai adottságot és nem mint „tanult eltévelyedést” magyarázzák (Kiss, 2020).

Közös elem továbbá a köz és magán elválasztásának kérdése is. Feminista társadalomelméleti tételmondat, hogy „minden, ami személyes, egyben politikai is” (Randall, 2003, p. 235), ami azt jelenti, hogy ezek az elnyomási formák nem kezelhetők magánügyként, hiszen csupán a társadalmi rendszer csapódik le a családban, egyénben.

Az elnyomott csoportok elemzésünkben azok, akik aszimmetrikus viszonyban vannak, amiben ők a gyengébb felek. Tőkéjük, mely lehet gazdasági, kulturális vagy társadalmi, elmarad a velük szembenálló féltől, mozgásterük kisebb (Bourdieu, 1999).

Állításunk az, hogy a jog, deklarált céljaival ellentétben, gyakran csak keretek közé zárja ezeket az egyéneket és csoportokat, nem segíti az érdekérvényesítésüket. A joghoz való hozzáférés foka pontosan elnyomott helyzetük miatt alacsony, akadályoztatott. Ugyanezen oknál fogva, amikor jogi eljárásban vesznek részt, a fegyverek egyenlőségének elve sem értelmezhető a formális előírásokon túl, valódi egyenlőségként.

Módszertani kihívások és lehetséges megoldások

A fentiek alapján a legfontosabb kérdésünk az, hogy milyen módszertani kihívásokkal szembesülünk akkor, ha elnyomott csoportok joghoz való viszonyát vizsgáljuk, és milyen módon kezelhetjük hatékonyabban ezeket a kutatási nehézségeket.

Ha ezt a kérdést kezdjük el kutatni, a szakirodalom nem nyújt egyértelmű segítséget. Az alábbiakban három irányból mutatjuk be ezt a problémát: 1. az általános jogszociológiai módszertani irodalom, 2. az egyes sérülékeny helyzetű csoportok helyzetére, ezen belül a joghoz való viszonyára vonatkozó kutatások,

végül pedig 3. az egyes jogszociológiai módszerekről, és ezek alkalmazási lehetőségeiről szóló reflexiók felől.

Alávetett csoportok és a „mainstream” jogszociológiai módszertan

Az általános jogszociológiai kézikönyvek és tanulmányok jobbára nem reflektálnak arra a problémára, hogy milyen módszereket érdemes használni akkor, ha sérülékeny helyzetű csoportok joghoz való viszonyát kívánjuk megismerni.⁴ Mindez összefügg azzal is, hogy a jogszociológia kutatási módszereiről is viszonylag kevés olyan mű érhető el, amely rendszerezetten, akár tankönyvi, akár monografikus formában dolgozna fel ezt a témát.

A jogszociológusok általában a szociológiai módszereket igyekeznek alkalmazni saját kutatási kérdéseik megválaszolására (Webley, 2020, p. 67). Ez rendjén is van, hiszen, ha a jogot társadalmi jelenségként vizsgáljuk, a jogszociológia inkább szociológia, mint jogtudomány. Mégis, a jogszociológia sajátos módszereire vonatkozó reflexió, más szakszociológiáktól eltérően, eddig elmaradt. Reza Banakar és Max Travers hívják fel a figyelmet arra, hogy különösen szembeűnő ez a probléma, ha a sok szempontból hasonló kriminológiával vetjük össze a jogszociológiai módszerek kidolgozottságát, illetve az ez iránti tudományos érdeklődést, igényességet (Banakar & Travers, 2005, p. ix). Jellemző, hogy az elérhető monográfiák sok szerző által jegyzett, gyűjteményes kötetek, amelyek általános, bevezető tanulmányok mellett jobbára egyes kutatásokra vonatkozó, azok módszertani tapasztalatait absztraháló művekből állnak;⁵ a tényleges kutatási gyakorlatra is vonatkozó, de egyben rendszerező, középszintű áttekintés hiányzik. Úgy tűnik, a jogszociológia még várja a maga nagy módszertani tankönyvíróját.

Kifejezetten a sérülékeny helyzetű csoportokra vonatkozó kutatások

Az általános módszertani szakkönyvek rövid áttekintése után könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy érdekesebb az egyes, sérülékeny helyzetű vagy alávetett csoportok joghoz való viszonyára, jogtudatára vonatkozó kutatásokat áttekintenünk, ezekből talán levonhatunk általános következtetéseket a megfelelő módszertani megoldások tekintetében.

4 Lásd pl. Banakar & Travers, 2005; Sarat, 2004; Feenan, 2013; Cowan & Wincott, 2016; Sarat & Ewick, 2015; McConville & Chui, 2017; Creutzfeldt, Mason & McConnachie, 2020. A magyar szakirodalomból említhető Fleck Zoltán klasszikusnak számító jegyzete (Fleck, 2004).

5 A fent idézett megjegyzés ellenére a Banakar és Travers által szerkesztett tanulmánykötet (Banakar & Travers, 2005) sem kivétel ez alól, illetve lásd pl. Sarat, 2004; Feenan, 2013; Cowan & Wincott, 2016; Sarat & Ewick, 2015; McConville & Chui, 2017; Creutzfeldt et al., 2020.

Feminista jogelmélet

A feminista szerzők régóta kritizálják a bevett kutatási módszertani megközelítéseket, megkérdőjelezve azok objektivitását, és azt, hogy ezek a kutatások helytállóan ragadják-e meg a társadalmi valóságot.⁶ Katharine T. Bartlett 1990-ben megjelent, nagy hatású esszéjében abból indul ki, hogy a sajátosan „feminista” jogelméleti módszerek alapvetése a nők kívülálló helyzetének felismerése, és céljuk ezért az ezt a helyzetet előidéző és fenntartó, domináns jogi meggyőződések megkérdőjelezése (Bartlett, 1990, p. 831). Bartlett tézise szerint azok a jogelméleti elemzési, kutatási módszerek feministák, amelyek ebből az indíttatásból születnek.

Bartlett három ilyen „módszerrel” foglalkozik. Az első a bevett jogi doktrína azon elemeinek azonosítása, melyek kizárják vagy hátrányosan érintik a nőket vagy más alávetett csoportokat. Ezt a „női kérdés” feltevésének nevezi (*asking the ‘woman question’*).⁷ A következő módszer egy olyan gyakorlatias érvelés alkalmazása, amely abból az elvárásból indul ki, hogy a feminista jogi kritika praktikus, valódi, alkalmazható jogi megoldásokkal kell, hogy szolgáljon gyakorlati problémákra, ahelyett, hogy szembenálló, gyakran össze nem egyeztethető elméleti nézőpontok közötti statikus választásokra korlátozódna (*feminist practical reasoning*) (Bartlett, 1990, p. 849). Az utolsó módszer a tudatosságnövelés (*consciousness-raising*) (Bartlett, 1990, p. 863), a másokkal való interakció és együttműködés, a személyes tapasztalatok és narratívák megismerése, cseréje, megvitatása.

Ahogy láthatjuk, ezek nem igazán módszerek abban az értelemben, ahogyan a társadalomtudományi kutatás módszereiről szokás beszélni. Sokkal inkább arról

6 A feminista kritika talán a leg(él)ismertebb az ebben az alfejezetben vizsgált paradigmák közül, ezt mutatja az is, hogy megjelenik a leginkább kanonizált társadalomtudományi módszertani tankönyvekben is, lásd Babbie, 2001.

7 Ehhez hasonló a feminista kritika kiindulópontja, a „gender lens” fogalma. Bartlett, Heather Wishik tanulmányára (Wishik, 1985) is támaszkodva, konkrét kérdéseket is javasol egy-egy jogi megoldás vizsgálatához: kihagyták-e a nők szempontjait a szabályozás, döntés megfontolásakor? Ha igen, milyen módon? Hogy lehetne ezt kijavítani? Milyen változáshoz vezetne ez a korrekció? Úgy fogalmaz, hogy a „női kérdés” a jogtudományban annak számbavételére irányul, hogy figyelmen kívül hagyták-e azokat a tapasztalatokat vagy értékeket, amelyek tipikusan érintik, jellemzik a nőket, mint a férfiakat, vagy hogy az elfogadott jogi megoldások hátrányosan érintik-e a nőket. A kérdés annak feltárására irányul, hogy a jog nem semleges, hanem kifejezetten férfiszempontokat tükröz bizonyos esetekben, és az a célja, hogy ezeket leleplezze, és hozzájáruljon ezek korrekciójához. Wishik további kérdései, amelyek egy konkrét kutatásban is hasznosak lehetnek: 1. Melyek voltak és melyek most a nők tapasztalatai a kérdéses jogi szabályozás, jogelv vagy döntés által szabályozott élethelyzetben? 2. Milyen előfeltevéseket, sugalmazásokat, meghatározásokat tartalmaz vagy erősít meg a jogi szabályozás a női, férfi vagy „semleges” élettapasztalatról? 3. Mely területen tapasztalható ellentmondás, torzítás, tagadás a női tapasztalat és annak jogi megfogalmazása között? 4. Milyen patriarchális érdekeket szolgál ez az ellentmondás? 5. Milyen jogi vagy a nők élethelyzetének javítását célzó reformjavaslatok fogalmazódtak meg? Ha elfogadnánk ezeket, hogyan érintené ez a nőket gyakorlati és ideológiai szempontból? 6. Egy ideális világban hogyan alakulna a nők élethelyzete e téren, és hogy kapcsolódna a jogi szabályozás ehhez? 7. Hogyan jutunk el a jelen helyzetből ebbe az ideális állapotba? – Bartlett, 1990, pp. 837–838.

van szó, hogy amikor a feminista jogelméleti szerzők egy sajátos „módszerről” beszélnek, akkor a női érdekek képviselője iránti elkötelezettséget és a gyakorlati, jogászai munkában való hasznosíthatóság szempontjának folyamatos szem előtt tartását értik ezen. A jelen cikk szempontjából ugyanakkor mégis hasznosak ezek a felvetések, hiszen más sérülékeny helyzetű csoportok esetében is alkalmazhatók, ilyen értelemben általánosíthatók. Az empirikus kutatás módszereihez legközelebb a tudatosságnövelés áll. Bartlett leírása alapján ezek a fórumok arra szolgálnak, hogy a nők megoszthassák, megfogalmazhassák tapasztalataikat. Ez a felvetés kapcsolódik a jogi történetmesélés és a narratív interjú módszeréhez is.

A feminista jogelmélet sokszínű és szerteágazó terület, amelynek kutatói számos empirikus elemzést végeztek el és publikáltak az évek során. Ezeket összegezni, áttekinteni e helyütt nincs lehetőségünk, de általánosságban elmondható, hogy Bartlett „módszertani” írásának gyakorlatiassága egyáltalán nem egyedülálló. A feminista elemzés szorosan összekapcsolódik a fennálló, a jog által neutralizált igazságtalanságok leleplezésével és a helyzet megváltoztatásának igényével, és ennek megfelelően meglehetősen pragmatikus. A bevett társadalomtudományi kutatási módszerek feminista alkalmazásának sajátossága gyakran épp az, hogy azok egyfajta mozgalmi élt kapnak, ahogyan a fenti rövid ismertetésből is látható.⁸ Ez persze szinte biztosan kritikát, ellenkezést vált ki a „mainstream” jogtudomány művelőiből, ám az erről folytatott párbeszéd ezzel együtt is nagyon hasznos és előremutató lehet.

Etnikai csoportok és a jog

Talán nem is meglepő, hogy ha a rassz kategóriáját tekintjük kiindulópontunknak, hasonló kutatói logikával találkozunk. Azzal, hogy értelemszerűen ebben az esetben az etnikai hovatartozás válik azzá a sajátos „szemüveggé”, amelyen keresztül a jól ismert, hegemón értelmezések gyakran teljesen új értelmet nyernek.

Bár a kisebbségsszociológia hazánkban is jelentős irányzat, ennek tudatos, ki-munkált jogelméleti vagy jogszociológiai ága nem igazán alakult ki.⁹ Ezért a következő, rövid áttekintésben a kritikai rasszelméletnek magyarítható *Critical Race Theory* (a továbbiakban: CRT) irányzatának jogkritikáját, annak módszertani belátásait vesszük alapul.

8 Erre további jó példa lehet az ítéletek elemzésének sajátos formája, egyes, jelentős ítéletek feminista újraírása: *Feminist Judgement Project*, lásd: Hunter et al., 2010, illetve Hunter, 2016, 2020.

9 Azzal együtt, hogy születtek olyan kutatások, amelyek ebbe a paradigmába sorolhatók lennének, pl. Loss Sándor és H. Szilágyi István vizsgálata (H. Szilágyi & Loss, 2012) vagy a Helsink-i Bizottságnak a rendőrség etnikai profilalkotását vizsgáló kutatása (Kádár et al., 2008), de nem beszélhetünk magyar viszonylatban a kisebbségi jogszociológiáról vagy jogelméletéről mint intézményesült tudományos irányzatról.

Ami ennek az irányzatnak az empirikus kutatási karakterét illeti, itt is elmondható, hogy a korábban bemutatottakhoz hasonlóan interdiszciplináris irányzatról van, hisz az etnicitás társadalmi és jogi működésének megértése a rendező elv, és ehhez – elvileg – bármely, az adott kutatási kérdéshez igazodó módszer alkalmazható.¹⁰ Ezzel együtt jellemző a kvalitatív, narratívákra épülő empirikus kutatási módszerek használata és a jogi történetmesélés (Delgado & Stefancic, 2001, pp. 37–50). Ennek oka az, hogy ezek a módszerek alkalmasak arra, hogy ablakot nyissanak a figyelmen kívül hagyott vagy alternatív valóságokra (Delgado & Stefancic, 2001, p. 39). Ennek a módszernek pedig jogi jelentősége, ereje is van, hiszen egyrészt alkalmas arra, hogy „ellentörténetek” elmesélésével (*counter storytelling*) leleplezze a jog által semlegesnek beállított, hegemón értelmezéseket, másrészt arra is használható, hogy egy konkrét ügyben meggyőzze a bíróságot.¹¹

De ez az irányzat is gyakran megmarad a hagyományos doktrinális elemzésnél, ahogyan az fent is láthattuk. Jó példa erre Ian Haney López *White by Law* című, jelentős műve, mely például egyéni tapasztalatai bemutatásából indul ki, de ezzel együtt a mű jórészt klasszikus jogtudományi elemzésre épül (López, 2006).

Az etnikai csoportok és a jog viszonyát is érintheti, annak egy sajátos aspektusával foglalkozik a környezeti igazságosság (*environmental justice*) mozgalom (Martinez-Alier, 2009). Az irányzat a környezetvédelem harmadik áramlatához sorolható, a „szegények környezetvédelmének” is nevezik. Ebbe az áramlatba tartozik a CRT egyik ága, amely az USA-ban elsősorban helyi ügyek kapcsán foglalkozik a környezetszennyezés és a rasszizmus összefüggésével. Ennek több oldala van, a legjelentősebb talán az, hogy a szennyezésnek, egészségre ártalmas életkörülményeknek való kitettség tekintetében a nem fehér etnikai csoportokhoz tartozás kiemelt kockázati tényező (Pulido, 1996, p. 142). Mivel ez az irányzat a környezetszennyezés és a rasszizmus interszekciójával foglalkozik, módszertani szempontból erősen kötődik a környezeti kockázatokkal, azok eloszlásával kapcsolatos gazdasági elemzésekhez. Emellett viszont a CRT-hez is kötődő irányzatról van szó, így a CRT „bevett”, puha módszerei is megjelennek a környezeti igazságossággal foglalkozó elemzésekben (lásd pl. Dickinson, 2012). Az irányzat képviselői számára fontos módszertani probléma a rasszizmus hatásának mérése, de kidolgozott megoldással, amelyet a jogrendszer működésének vizsgálata során hasznosíthatnánk, ők sem igazán szolgálnak (Pulido, 1996, pp. 149–152).

10 Erre jó példa az alábbi, a szintén kritikai paradigmában született, de az egészségügyi ellátással kapcsolatos etnikai egyenlőtlenségekről szóló tanulmánykötet, amelynek szerzői változatos, de többnyire kvantitatív módszereket használnak: Gómez & López, 2013.

11 Bővebben lásd a Jogi történetmesélés (*legal storytelling*) pontban.

Fogyatékoságtudomány

A fogyatékkal élő személyek is olyan csoportot alkotnak, amely számos szempontból sérülékeny helyzetben van ma Magyarországon is. Bár a nők és más alávetett csoportok esetében is fontos reflektálni arra, hogy nem egy homogén csoportról van szó,¹² a fogyatékkal élő személyek esetében ez talán még élesebben jelentkezik. Bár vannak az élethelyzetükben közös vonások, de a mozgásszervi fogyatékosággal élők problémái és az azokra vonatkozó jogi szabályozás elemzése legalább ennyire el is tér például az intellektuális fogyatékosággal élők helyzetének elemzésétől.

A fogyatékoságtudomány módszereit, ahogy egyébként a feminista módszertant is, nagyfokú interdiszciplinaritás jellemzi (lásd pl. Goodley, 2011). Úgy is fogalmazhatunk, hogy a fogyatékoságtudomány középpontjában maga a fogyatékoság mint társadalmi jelenség áll, ez a fő rendező elv, amelynek megértéséhez pedig minden társadalom- és bölcsészettudományi kutatási módszert felhasználhatnak, adaptálhatnak.¹³ A fogyatékoságtudományi kutatásokat ugyanakkor nagy módszertani tudatosság jellemzi. A problémák azonban itt is jelentkeznek, amint a jogi kérdések elemzésére szűkítjük le a fókuszot. Arlene Kanter egyébként roppant átfogó és alapos tanulmányában (Kanter, 2011) sem találunk több módszertani fogódzót, mint annak rögzítését, hogy a neméhez hasonlóan a fogyatékoságtudomány nézőpontja (*Disability Studies lens*) is hatalmas lehetőségeket rejt a jogtudományi elemzés számára (Kanter, 2011, pp. 443–444). Arról, hogy melyek ezek a lehetőségek, a szerző kevés szót ejt a későbbiekben, inkább a fogyatékoságtudományi szempontok jogi oktatásba való integrációjának lehetőségeit és formáit elemzi. Azt pedig, hogy hogyan váltsuk kutatási „aprópénzre” a fogyatékoságtudományi nézőpont által megnyitott lehetőségeket, nem esik szó a későbbiekben.

Magát a *Disability Legal Studies* kifejezést Sagit Mor javasolta egy 2005-ös tanulmányában, amelyben az izraeli jóléti rendszer működését elemezte (Mor, 2006). Mor ebben a tanulmányában kísérletet tett arra is, hogy megalapozza ezt az új tudományterületet, lehatárolva annak kutatási területeit, és alkalmazta is a kutatása szűkebb tárgyára. De a korábban bemutatott módszertani tanulmányokhoz hasonlóan ez az elemzés sem alapult empirikus kutatásra. A szerző klasszikus jogtudományi elemzést végzett el, de új paradigmába helyezve vizsgálódásait: a fogyatékoságtudomány sajátos szempontjait alkalmazta. Mor és Pikkell

12 Ez például problémássá teheti a korábban részletesen bemutatott „női kérdés” vagy *gender lens* alkalmazását: tisztázni kell, azt is, hogy a nők mely csoportjait hogyan érinti az adott jogi szabályozás.

13 Egy fogyatékoságtudományi kutatásokat bemutató tanulmánykötetben közzétett kutatásokban például a kutatók végeztek intézményi etnográfiai elemzést, félig strukturált interjúkkal, az érintettek által végzett kutatást, rendelkezésre álló kvantitatív adatok másodelemzését, a szerző által gyűjtött adatok másodelemzését és médiaelemzést, esettanulmányokat, és más módszereket. Lásd Shakespeare, 2015.

újabb tanulmányában azonban már empirikus kutatást is végez, amely ebbe a megközelítésbe illeszkedik. A szexuális funkciókban bekövetkezett károk miatti kártérítésekkel kapcsolatos izraeli joggyakorlatot vizsgálták (Mor & Pikkell, 2019). A nyilvánosan elérhető ítéletek elemzését végezték el, amelyhez kvantitatív (tartalomlemzési) és kvalitatív eszközöket is használtak.¹⁴

A kutatás fő kérdése az volt, hogyan definiálják a bíróságok a fogyatékkal élő személyek szexualitását egy olyan jogterületen (a kártérítési jogban), ahol a szexualitáshoz való jog formálisan nem érvényesül (Mor & Pikkell, 2019, p. 1). Azért erre a jogterületre esett a kutatók választása, mert ezek az ügyek azok, amelyekben jogilag megragadható az épből a fogyatékos létbe való átmenet. Egyrészt azt vizsgálták, kinek, milyen károk esetén ítélték meg kártérítést a bíróságok, másrészt elemezték a bírósági ítéletekből kirajzolódó, a szexualitás és fogyatékoság kapcsolatáról és meghatározásáról szóló diskurzust is. Ebben a kutatásban a kerületi bíróságok (*district courts*) 1991 és 2015 közötti, nyilvánosságra hozott döntéseit vizsgálták, vegyes, kvantitatív és kvalitatív elemeket is használó módszerrel.

Az ítéleteket főképpen a Nevo nevű adatbázisból válogatták ki, kétlépcsős, kulcsszavas kereséssel, de más adatbázisokat is használtak, hogy minél teljesebb legyen a feldolgozott ítéletek köre. Végül kilencvenkilenc ítélet került be a mintába. Ezekből létrehoztak egy saját adatbázist, amely tartalmazta az ügy számát, tárgyát, a bíró nevét, a sérülés időpontját, a felperes életkorát a sérülés időpontjában, nemét, és hogy a bíróság milyen típusú kártérítést ítélt meg (a szexuális élvezet elvesztése, egészségügyi kezelés, escort-szolgáltatás igénybevétele vagy szexuális rehabilitáció).

Az adatbázisban szereplő ítéleteket egyrészt leíró statisztikai eszközökkel, másrészt tartalomelemzéssel vizsgálták. A tartalomelemzés tárgya az volt, hogy a bíróság a fogyatékoságnak individuális-medikális vagy szociális-megerősítő megközelítését alkalmazta-e. Az elemzés legfőbb eredménye az volt, hogy a vizsgált időszakban erősödött az utóbbi megközelítés.

A tartalomelemzéssel kapcsolatban azt említi a tanulmány, hogy az ítéletek szövege „vékony”, kevés alapot ad a tartalomelemzésnek, mivel lényegre törő és technikai nyelvezetet használnak a bíróságok. Az elemzéssel kapcsolatban a kutatók az alábbi problémákat említették. Nem állt rendelkezésre az összes, a vizsgált időszakban született ítélet, csak azok, amelyeket nyilvánosságra hoztak, és nem is lehet tudni, hány ilyen ítélet született. Emellett a bíróságon kívül született egyezségek is elérhetetlenek voltak a vizsgálat számára. Végezetül pedig problémaként említették azt, hogy a vizsgált ügyekben sem fértek hozzá a teljes bírósági aktához, csak az ítélet szövegéhez.

14 Hasonló elemzést végeztünk egy folyamatban lévő kutatásban, melynek eredményeit lásd: Kiss et al., 2021.

Egyetérthetünk Morral és Kanterrel abban, hogy a fogyatékoságtudományi paradigmában született jogelméleti kutatásokban jelentős potenciál rejlik.¹⁵ Annak ellenére, hogy fiatal területről van szó, a feminista jogelmélet és a kritikai rasszelmélet megközelítéséhez képest kiforrottabb, reflektáltabb módszertani megközelítésekről számolhatunk be, de átfogó jogkritikai módszertani áttekintést ezen a területen sem találtunk.

Közös vonások

Ahogy a fenti példákban is láhattuk, hogy a bemutatott jogkritikai kutatásoknak eltérő hagyományai vannak, de jellemző az, hogy nem rendelkeznek kidolgozott, átfogó módszertani megközelítéssel, inkább azt láthatjuk, hogy egyes módszerek alkalmazásának nagyobb hagyománya van, illetve a sajátos szemlélet és a „módszer” összefonódik az irányzathoz tartozó szerzőknél. Ilyen sajátosság például a feminista kutatások szorosabb összefonódása a gyakorlati jogászai munkával, az igazságtalanságokat elszenvedő nők ügyeinek hatékony egyedi (sokszor bíróságok előtti) vagy mozgalmi képviselésével (szakpolitikai, lobbitevékenység). A mozgalommal való összefonódás általában jellemző ezekre a jogkritikai irányzatokra, de épp ezért a kutatói célkitűzéseken, használt módszereken is nyomot hagy az, hogy milyen társadalmi, politikai környezetben bontakozik ki ez a mozgalom. Ha a magyar viszonyokat tekintjük, akkor pedig az a kérdés, hogy egyáltalán van-e az adott csoport érdekeit képviselő, érdemi mozgalmi tevékenység. Talán ennek hiányossági is magyarázzák azt, hogy viszonylag kevés jogszociológiai kutatás született, amely a sérülékeny helyzetű csoportok joghoz való viszonyát vizsgálná hazánkban.

Ami a további közös vonásokat illeti, jellemző az interdiszciplinaritás. Ez természetesen módon fakad abból, hogy egy központi kategória rendezi a kutatásokat, legyen az a nem, az etnicitás vagy a fogyatékoság. Ami a módszertani választásokat illeti, a sokszínűség ott is jellemző, mivel az irányzat központi kategóriája társadalmi, illetve szűkebben jogi működésének megértéséhez változatos módszerek is használhatók.

Továbbá, ezek a jogkritikai kutatások inkább hajlanak a kvalitatív módszerek használatára, aminek leginkább az az oka, hogy a társadalmi valóság, igazság egy másik, eddig el nem mondott oldalát igyekeznek megmutatni. Ezzel együtt, bizonyos kérdésekben, illetve a korábbi kvalitatív kutatásokkal már jól feltárt területeken a kvantitatív módszerek alkalmazása kifejezetten hasznos lehet. E módszerek nagyobb tudományos és szakpolitikai elfogadottsága is erre ösztönzi a kutatókat.

¹⁵ Lásd például David Engel és Frank Munger jogtudatkutatását, amelyben az *Americans with Disabilities Act* hatását vizsgálták narratív élettörténet-interjúkon keresztül: Engel & Munger, 2003 vagy Könczei György és munkatársai kutatásának eredményeit: Könczei & Hernádi, 2016.

A fentieket összegezve, a jogszociológia módszereiről szóló irodalomban a sérülékeny helyzetű csoportokkal kapcsolatos kutatási problémákra alkalmazható módszerek kérdése nem kidolgozott (1), és az egyes jogkritikai irányzatok sem szolgálnak kidolgozott módszertani útmutatásokkal (2). A rendszerezett áttekintés helyett inkább az a jellemző, hogy bátran kölcsönöznek a társadalomtudományoktól a kutatási kérdéseikhez illeszkedő empirikus kutatási módszereket, illetve egy-egy megközelítést emelnek a módszer rangjára, továbbá néhány általánosan alkalmazott kutatási módszert adaptálnak. A fentiek alapján a tanulmányunk fő kérdésének megválaszolásához a leghasznosabbnak az e rész elején, a 3. pontban felvázolt út tűnik, ezért az alábbiakban részletesebben áttekintjük azokat a módszereket, amelyeket kifejezetten hasznosnak tartunk az alávetett csoportok joghoz való viszonyának kutatásában. A kutatási előzmények, illetve a saját a kutatási tapasztalataink alapján ezek a módszerek a narratív interjú, a jogi történetmesélés, az intézményi etnográfia és a jogi szövegek elemzése, ezért a következő pontban ezekkel foglalkozunk majd.

Néhány alkalmazható módszer

A releváns kutatási módszerek többsége kvalitatív. Ahogy fentebb már említettük, nem véletlen, hogy a kritikai elemzési paradigmában elhelyezhető kutatások gyakran választanak kvalitatív módszereket. Azért van szükség a puhább, az érintettek perspektíváját lehetőség szerint minél teljesebben feltérképező empirikus eredményekre, mert ezek a kutatások a valóság egy olyan olvasatát igyekeznek megfogni, megmutatni, ami eltér a bevett értelmezéstől, amelyre gyakran még nincsenek fogalmak sem (MacKinnon & Dworkin, 1997). Mivel a kvantitatív módszerek, ahogy fent már említettük, rigorózus kutatói fogalomkészlettel és jellemzően zárt kérdésekkel közelítenek a kutatásuk tárgyához, nem igazán alkalmasak a valóság ezen eltérő olvasatainak feltárására. Véleményünk szerint erre jó példa az alább részletesen bemutatott módszertani probléma, amelybe a gondnoksági perek kutatása során ütköztünk

Hogyan lehet ezt a módszertani akadályt leküzdeni? A következőkben azokat a módszereket mutatjuk be, amelyek alkalmazását a leghasznosabbnak tartjuk ebben a körben. A kvalitatív módszerek alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata mellett arra is kitérünk, hogy a kvantitatív módszereket hogyan lehet adaptálni ezekhez a sajátos kutatási kérdésekhez. A narratív interjú, jogi történetmesélés, intézményi etnográfia lehetőségeinek bemutatása mellett foglalkozunk azzal, hogy az ítéletek feldolgozását hogyan lehet a tartalom- és diskurzuselemzés eszköztárával alkalmasabbá tenni e kutatási kérdések vizsgálatára.

A narratív élettörténet-interjú alkalmazása a jogszociológiai kutatásokban

Történeteken keresztül beszélgetünk egymással. Önmagunk kifejezése, élményeink elbeszélése, az általunk ismert valóság átadása érdekében mesélünk történeteket, ez a hétköznapjaink része. László János több írásában is kiemeli, életünkről történeteken keresztül gondolkozunk, tudásunkat, tapasztalatainkat történeteken keresztül adjuk tovább másnak, és történeteken keresztül tanulunk másokéból. Így a történetek túlmutatnak önmagukon, képet kapunk az egyén valóságáról, reflexióiról, tudattartalmáról (László, 2005).

Az élettörténet-kutatásoknak számos előzményük és legágazásuk van. Korai előzményként kiemelhető William I. Thomas és Florian Znaniecki lengyel bevándorlókról szóló kutatása, mely elsősorban dokumentumelemzésre épül, vagy említhető Oscar Lewis *Sanchez gyermekei* című műve. De később is több kutatás fókuszában az élettörténetek kutatása állt (Kiss, 2017). Ebből a gazdag kutatási anyagból csak az egyik szál, irányzat az a narratíváknek központi szerepet tulajdonító szociológiai irányzat, amin belül a narratív életútinterjú is elhelyezkedik.

Többek között a narratív pszichológia alapfelismerése, hogy különböző elbeszélési módok léteznek, melyek közül az egyik a történetmesélés (Bruner, 1990). A történet azonban nemcsak az abban rekonstruált életesemények ismertetése miatt fontos, hanem annak elbeszélési módja miatt is, ami alkalmas arra, hogy az egyén érzelmeiről, attitűdjeiről, tudattartalmáról árnyalt képet kapjunk.

Az élettörténet interjú technikával történő kutatása többek között Gabriele Rosenthal nevéhez köthető, amit hazánkban Vajda Júlia és Kovács Éva fejlesztett tovább (Kovács & Vajda, 2002; Vajda, 2020, p. 31; Vajda & Kovács, 2002). A narratív interjútechnika a legkevésbé beavatkozó interjúzási módszer, azzal a kitételrel természetesen, hogy minden interjúzási technika beavatkozó. Ez az a módszertan, amely a cselekvők megértéséhez, tudattartalmához a legközelebb képes vinni, és ami pont a megértés érdekében leginkább beavatkozásmentesen teszi ezt. Amennyiben elnyomott csoportok joghoz való viszonyát szeretnénk vizsgálni, akkor különösen fontos, hogy minket, kutatókat se befolyásoljanak a jog dogmatikus állításai és fogalmai. A narratív életútinterjú alkalmas arra, hogy az elnyomott csoportok tagjainak elképzelési, érzelmi leginkább teret kapjanak a kutatás során.

A narratív életútinterjú azért a legkevésbé beavatkozó módszer, mert az interjúer szerepe erősen korlátozott, amennyire csak lehetséges, visszahúzódik. A kutatás fókuszának ismertetése után az interjúer csak annyit kér az interjúalanytól – az életrajzi beszélőtől –, hogy mesélje el az élete történetét. Ezután az interjúer háttérbe húzódik, értő módon figyel, és jegyzetel, semmilyen módon sem alakítja az interjúalany elbeszélését. Ezáltal az élettörténet teljes rekonstrukciója, struktúrájának kialakítása, az elbeszélés alakítása az életrajzi beszélő kezében van (Vajda, 2007).

„Ha az életrajzi elbeszélést olyan társadalmi konstrukciónak fogjuk fel, amely egyszerre foglalja magában a társadalmi valóságot és az alany élményvilágát, azzal a kérdéssel kell szembenéznünk: miképpen rekonstruálhatunk egy olyan társadalmi struktúrát, amely az élettörténeti tapasztalatok és a társadalmilag meghatározott sémák interakciója során újra és újra megfogalmazást nyer, és eközben meg is változik.” (Idézi Kovács, 2011.)

Emellett az interjúer nem tesz fel saját kérdéseket, hanem az interjúalany szavait visszatükrözve, az elhangzott életeseményekre kérdez vissza. Mindenképpen kerüli az olyan kérdéseket, amelyek valamilyen módon értékelnék az elhangzottakat. Minden szigorú módszertani megfontolás ellenére, az interjúer személye, személyes jelenléte és az interjúzási környezet is hatással lehet az interjúalanyra, de más technikákhoz képes jóval kisebb mértékben. Az interjúalany kezében marad saját élettörténetének értelmezése, strukturálása, kontextusba helyezése. Ezáltal olyan narratívákat, identitáselemeket és normarendszereket ismerhet meg a kutató, amelyekre magától nem gondolt volna, nem is gondolhatott, így előre megfogalmazott kérdéssel nem ismerhette volna meg (Kovács & Vajda, 2002). Ahogy Vajda Júlia legutóbb megjelent, igen jelentős könyvében írja:

„Hosszú utat jár be a kutató, mire eljut erre a felismerésre. Mire megéri, hogy eredeti céljánál, a diktafonra rögzített önéletrajzi elbeszélés elkészülténél a létrejött találkozás, a másik történetében való elmélyedés bizonyos értelemben fontosabb” (Vajda, 2020, p. 31).

Rosenthal értelmezésében az élettörténet nem forrás, hanem társadalmi konstrukció, melyben egyszerre jelenik meg az egyén élményvalósága és a társadalmi kontextus. Ez alapján megkülönbözteti a megélt és az elbeszélte élettörténet fogalmát, melyek együttes olvasata, összevetése, ütköztetése áll az élettörténet-elemzések központjában (Rosenthal, 1993).

A megélt élettörténet elemzésénél ezért először az interjúalany biográfiai adatait kell kigyűjteni kronológiai sorrendben, nem pedig abban a sorrendben, amelyben ő elbeszéli. Ezután ezek elemzése következik, amikor minden egyes biográfiai adataira hipotéziseket állítunk, figyelembe véve az adott társadalmi történeti kontextust. Az elemzés következő szakaszában az elbeszélte élettörténetet vizsgáljuk, azaz azt, hogy hogyan beszéli el az interjúalany a saját élettörténetét, hogyan épül fel a narratív struktúra. Ez nem kronologikus sorrendben történik, hanem az élettörténet elbeszélése mentén haladunk. Ekkor arra figyelünk, hogy hogyan strukturálja az interjúalany az életeseményeit, mely történeteket emel ki, mit hallgat el, mit fejt ki és mit tömörít, a témák és az elbeszélési módok hogyan épülnek egymásra (Vajda & Kovács, 2002). A megélt és elbeszélte élettörténet elemzése után ki tudjuk emelni azokat a meghatározó eseményeket, melyek kijelölik az elemzés kereteit.

Hazánkban két jogszociológiai fókuszú kutatás is dolgozott már narratív élettörténet-interjúkkal. Az egyik a Fleck Zoltán által vezetett, „A jogtudat narratív értelmezése” című kutatás, a másik, a Hoffman István által vezetett. „A nagyko-

ruák cselekvőképességének korlátozása Magyarországon” című folyamatban lévő kutatás.

A jogtudat narratív értelmezésének kutatási kérdése, hogy az interjúalanyok hogyan gondolkoznak a jogról, milyen helyzeteket azonosítanak jogiként, és milyen stratégiákat alakítanak ki, ha joggal találkoznak. A mintegy negyven életútinterjú alapján az a kép rajzolódik ki, hogy nincs egy teljesen körülhatárolható jogi mező, jelenség, amit egyértelműen beazonosítanak az interjúalanyok. Ehelyett a jog szituatív módon és a legkülönbözőbb tartalmakkal jelenik meg az élettörténeti elbeszélésekben, és egyáltalán nem következetesen. Így leginkább a kultúra részeként értelmezhető, semmint egy elkülönülő társadalmi alrendszerként (Fleck et al., 2017).

„A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon” című kutatás a gondnokság alá helyezési és a támogatott döntéshozatal alá helyezési eljárásokat vizsgálja pszichoszociális és intellektuális fogyatékossgal élő emberek körében. Célja, hogy esettanulmányokon keresztül – melyben három narratív interjú készül az érintettel, a gondokkal és az érintett támogatójával (családtag, barát) – vizsgálja meg, hogyan zajlanak ezek az eljárások, és ehhez hogyan viszonyulnak azok, akiknek az életét a gondnokság intézménye korlátozza (Gulya et al., 2021).

Jogi történetmesélés (legal storytelling)

A kisebbségi tudatosság jogelméletei természetesen bármely módszert használhatnak kritikai elemzéseikben, ám különösen nagy hasznát veszik a kvalitatív megközelítéseknek, és a hagyományos jogelméleti és jogszociológiai kutatásoknál rendszerint sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a történetek, illetve az „ellettörténetek” elbeszélésére (Delgado, 1989). Erre azért van szükségük, mert a valóság egy alternatív olvasatát igyekeznek megmutatni, azok tapasztalatainak keresztül, akik valamely kisebbségi csoporthoz tartoznak. Ahogyan Nagy Tamás fogalmazott a narratív jogelmélet kontinentális és amerikai irányzatainak különbsége kapcsán:

„Az amerikai megközelítések számára viszont az elbeszélések sokkal inkább mint a történelem által »elhallgattatott« kisebbségek hangjának megszólaltatása, a hagyományosan marginalizált (kirekesztett), elnyomott társadalmi csoportok szempontjainak kifejezésre juttatása és érdekeik érvényesítése válik érdekessé.” (Nagy, 2015)

Az irányzat ezen ágának legfőbb célja az, hogy feltárja, megmutassa a konfliktusok jog nyelvére való lefordításának elnyomó jellegét, és lehetővé tegye más narratívák megszólaltatását.¹⁶ Jó példa erre a megközelítésre Richard Delgado 1989-

¹⁶ Ezt a megközelítést kitartóan kritizálta Richard Posner, egy alkalommal kijelentve például, hogy „[...] a kritikai rasszelmélet képviselői silány példaképek. Ahelyett, hogy a karrierjükkel

es tanulmánya, amelyben a történetmesélés fontossága mellett érvel. Delgado kiindulópontja az, hogy az elnyomott, kisebbségi csoportok számára a helyzetük javításában a legnagyobb akadályt az jelenti, hogy a privilegizált többség helyzetét természetessé teszik a valóságról alkotott bevett nézetek, amelyeket történetek, narratívák közvetítenek. Delgado elemzése az amerikai feketék helyzetére koncentrál. Ahogy ő fogalmaz, egy sokáig viselt szemüveghez hasonlóan természetessé válik az a világgép, amit az uralkodó narratívák közvetítenek. Ezek megkérdőjelezése az elnyomottak számára is lehetetlen, bármennyire az érdekükben állna, és az uralkodó csoport számára is ez biztosítja, hogy nyugodt lelkiismerettel élvezzék kivételezett pozíciójukat: „[a] hatalom birtokosai nyugodtak alhatnak – amit tesznek, nem tűnik számukra elnyomásnak” (Delgado, 1989, pp. 2413–2414).

Delgado a cikkben meg is mutatja, hogyan képes a történetmesélés hozzájárulni egy teljesebb valóság megalkotásához és az emancipációhoz: öt különböző nézőpontból mesél el egy történetet, amelyben egy fekete jelentkezőt nem vesznek fel egy neves jogi karra tanítani, és elemzi az egyes szereplők narratívájának sajátosságait. Érvelése szerint a történetmesélés létkérdés az elnyomott kisebbségek számára: terápiás erővel hat. A programadónak szánt cikk végkicsengése roppant optimista, azt vizionálja, hogy a történetek elmesélése a kisebbségek szempontjából gyógyuláshoz, felszabaduláshoz és mentális egészséghez vezet. A történetekben a kisebbségi csoport tagjai önmagukra ismernek, felismerik hasonló érdekeiket, képessé válnak az elnyomó rendszer bírálataira, és erőt merítenek belőlük az egyéni változtatáshoz és a közös ellenálláshoz. Az elnyomók kényelmes pozíciója alapvetően rendül meg, ahogyan a hegemon narratívák szét-töredeznek, de végeredményben ők is jól járnak ebben a folyamatban, mert mindez egy egészséges társadalmi dialógushoz és ezen keresztül egy igazságosabb állapothoz, valamint egy gazdagabb közös valósághoz vezet.

Természetesen erősen kérdéses, hogy a békés történetmesélés valóban képes-e gyökeresen átalakítani a társadalmat. De ha nem látja is minden szerző a történetekben a társadalmi igazságtalanságokat orvosló általános csodaszert, rendre felmerül az, hogy az egyik legfontosabb, legalapvetőbb kérdés az érintettek hangjának megszólaltatása, a tanúságtételek közreadása. A jogi történetmesélésnek elsősorban a kritikai rasszelméletben van nagy hagyománya (lásd különösen Derrick Bell műveit: Bell, 1987, 1996, 2004, továbbá: Williams, 1991). A narratív jogtudomány összekapcsolódott a feminista jogelmélettel is (lásd pl. MacKinnon

megmutatná, hogy a csoportjuk tagjainak van lehetőségük elismerést kiváltó teljesítményt nyújtani a panaszkodás gettóján kívül, [...] azt tanítják példájukkal, hogy egy kisebbségi csoport tagja számára kiemelkedő siker kényelmes akadémiai fizetést húzni azért, hogy gyerekes meséket ír arról, milyen szörnyű az adott csoport tagjának lenni.” Posner, 1997, p. 42. (A szerzők fordítása.) Természetesen többen vitába szálltak Posner elmés, de leegyszerűsítőnek és ezáltal sértőnek is nevezhető kritikájával, amellyel nemcsak a CRT, hanem más rokon irányzatok képviselőit is illette. Az egyik leghíresebb vitapartnere – épp a jog és irodalom irányzat létjogosultsága kapcsán – Robin West volt. Lásd West, 1985–1986; Posner, 1989.

& Dworkin, 1997, pp. 60–63), de visszatükröződik abban a tudatosságban is, amellyel a fogyatékoságtudomány igyekszik kezelni az érintettek részvételét a kutatásokban.¹⁷ Említésre méltó, hogy hazánkban is születtek hasonló tanulmányok (lásd pl. Matyasovszky-Németh, 2018).

Jogi etnográfia

Az antropológiai kutatás a XIX. században formálódott ki, és ugyan nagyobb fordulatokkal, hatalmas vitákkal, de a mai napig használatos módszertani eszköz maradt. Etnográfiai kutatás során a kutató kívülállóként figyel meg egy csoportot közösséget, és a megfigyelési alapján elemzi azt. Így ez a módszer különösen alkalmas mögöttes struktúrák, elnyomott hangok megismerésére (Marcus & Fischer, 1995).

Az etnográfia nemcsak módszer, hanem a tudományos megismerési folyamat egy formája.¹⁸ Amennyiben azonban módszerként tekintünk rá, úgy leginkább a részt vevő megfigyeléshez áll közel, s mint ilyen értelmezni próbálja a kommunikációt (verbális és nonverbális), a kontextust, a kultúrát. Mint részt vevő megfigyelés, természeténél fogva beavatkozó módszer, a legnagyobb kritikája is ebben rejlik, ugyanis nem reflektál, vagy ha reflektál is, nem tudja kivonni azt a torzító tényezőt, hogy a kutató alakítsa a történéseket, hogy az ő értelmezésén keresztül jelenjen meg az empiria, illetve az elnyomott csoportok vizsgálatánál a hatalmi dinamikákat is nehéz ellensúlyozni (Györy, 2020).

Minden ilyen jogos kritika mellett is a modern etnográfiai és jogi etnográfiai kutatások jelentősen gazdagították tudásunkat, segítettek megérteni a jogintézmények működését, az elnyomott csoportok joghasználatát. Klasszikus jelentőségű XX. századi írások például Karl Llewellyn és Adamson Hoebel írása: *The Cheyenne Way. Conflict and Caselaw in Primitive Jurisprudence* (Llewellyn & Hoebel, 1941) vagy Bronisław Malinowsky *Crime and Custom in Savage Society* (Malinowski, 1926) című műve, ezek a jogsértések, valamint a jogismeret és jogkövetés jelenségeinek megértésében segítenek minket.

A modern jogszociológia is aktívan alkalmazza az etnográfia módszerét. 2015-ben Ana Maria Vargas és Rustamjon Urinboyev egy bogotai etnográfiai kutatásukban mutatta meg, hogyan lépnek fel a kolumbiai utcai árusok az ellenük bevezetett jogi kényszerekkel szemben. A 2010-es évek elejétől illegális ut-

17 Lásd pl. Engel & Munger, 2003. A participációt az oktatási programok szervezésében is alapvetőnek tekintik az irányzat képviselői. Lásd a Fogyatékoságtudományi Társaság irányelveinek 4. és 5. pontját a fogyatékoságtudományi oktatási programokat indítani kívánó oktatási intézmények számára, amelyek rögzítik, hogy ezeknek az intézményeknek törekedniük kell arra, hogy a tanári karban és a diákok között is legyenek fogyatékkal élő személyek, illetve hogy a vezetői pozíciók betöltésénél előnyben kell részesíteniük a fogyatékkal élő embereket. Idézi Kanter, 2011, p. 404.

18 Az episztemológiai kérdéseket itt nem tudjuk tárgyalni, ehhez lásd: Györy, 2020.

cai árusok jelentek meg nagy számban Bogotában, olyanok, akiknek nincsenek meg a megfelelő engedélyeik az árusításhoz, tevékenységüket feketemunkaként végzik (Vargas & Urinbojev, 2005). Mivel egyre több embert kezdett érinteni ez a jelenség, illetve bizonyos csoportok érdekeit sértette az engedély nélküli utcai árusítás elterjedése, a kolumbiai kormányzat egyre szigorúbb adminisztratív és büntetőszabályokkal próbálta visszaszorítani az illegális utcai árusítást. Az utcai árusok nyíltan sosem léptek fel érdekeikért, de abba sem hagyták tevékenységüket. Vargas és Urinbojev etnográfiai vizsgálatot végzett az utcai árusok körében. A velük folytatott interakciókból kiderül, hogy az utcai árusítás nem pusztán egy a gazdasági szükségszerűsége adott válasz, hanem egyfajta politikai reakció is kimutatható benne (Vargas & Urinbojev, 2005, p. 7). Az árusok érvelésében megjelentek olyan nézőpontok és vélemények is, amelyek a kormány elégtelenségére irányították rá a figyelmet, arra, hogy a nyugdíjrendszer nem elégséges a megélhetéshez, hogy a gyermekeit egyedül nevelőknek nem ad a kormányzat elegendő támogatást. Volt olyan is, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy az ország vezetése a legfontosabb társadalmi kérdések kezelésében – mint a bűncselekmények számának növekedése – megbukott, és amíg nem képes erre adekvát választ adni, addig a kisebb kihágásokat nincs joga szankcionálni. Azaz kvázi a kormány legitimitását, elismerésre méltóságát kérdőjelezi meg. Kirajzolódik tehát egy ellenállási mozzanat, egy politikai érvelés, egy, a helyzetre adott komplex értelmezés, mindez olyan módon rejtve, hogy a nyílt diskurzusokban nem jelenik meg, nem is jelenhet (Vargas & Urinbojev, 2005, p. 15).

Sally Engle Merry *Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness among Working-Class Americans* című könyvében – ami szintén antropológiai módszerekkel dolgozott – az amerikai munkásosztály mindennapos jogi problémáit vizsgálja, és megállapítja, hogy probléma, sérelmes helyzet esetén még a probléma jogiként való elismerése is jelentős problémát okoz, ami alapjaiban kérdőjelezi meg az egyenlő hozzáférés elvét, pontosabban annak érvényesülését (Merry, 1990).

Hazánkban talán a legfontosabb etnográfiai kutatások Loss Sándor nevéhez fűződnek. Loss Sándor és H. Szilágyi István *A cigány per* című írásában szintén etnográfiai módszerrel vizsgálja azt a bírósági környezetet, amikor roma emberek résztvevői vagy elszenvedői az eljárásnak. A kutatók különböző bírósági tárgyalásokon vettek részt, amin azt igyekeztek megtudni, hogy van-e a cigány pernek bármiféle közös attribútuma. A kutatás eredménye tartalmában is jelentős, de emellett az etnográfia mint működő módszer alátámasztása miatt is kiemelkedő. Maguk a kutatók írják, hogy:

„Első pillantásra egyáltalán nem könnyű felfedezni a »cigány per« sajátos vonásait: nincsenek szembeötlő különbségek [...]”

Azaz, ha maradunk kvantitatív, kevésbé finom, kevésbé a mélystruktúrára figyelő módszertani eszközök mellett, akkor sosem fedezzük fel azt a sajátosságot, amit a kutatók ritualizált igazságszolgáltatásnak neveztek el.

„A megfigyelt tárgyalások legkarakteresebb közös vonása a »gyorsaság«. Ha egyszer megjelennek a tárgyalás megtartásához szükséges személyek, akkor utána már »megy minden, mint a karikacsapás«. Ebben nagy szerepe van persze az ülnökök, a vád és a védelem fentebb már jelzett passzivitásának, de a bírák is mindent megtesznek ennek érdekében: a tényállással kapcsolatos minden ellenmondást, bizonytalanságot igyekeznek a bizonyítékok szabad mérlegelésének címén »saját hatáskörben« rendezni. Fikarcnyit sem számít, ha a vádlott megváltoztatja a nyomozati szakban tett vallomását, ha nem ismeri el minden vádpontban bűnösségét, ha tíz sértett közül csak egy ismeri fel a vádlottat.”

Ezáltal egyértelművé vált, hogy a cigány per lényege a felszínen túl van, és bár átszövi az egész igazságszolgáltatási rendszer lényegét, formális eszközökkel kimutathatatlan lenne.

A szövegek kutatása: kritikai diskurzuselemzés

Ami a jogi szövegek kutatását illeti, ennek vannak hagyományai hazánkban. Egyrészt a Miskolci Egyetem műhelyében: különösen fontosak Szabó Miklós és Vinnai Edina munkái és kutatásai (lásd pl. Szabó, 2000; Vinnai, 2010, 2014, 2017). Emellett a jog és irodalom irányzata is jelen van (Fekete, 2020, illetve Fekete et al., 2009, 2013, 2017; Fekete & H. Szilágyi, 2011; Bodnár & Fekete, 2018). Ugyanakkor, ahogyan korábban is, számos esetben szembesültünk ezzel, a sérülékeny helyzetű, alávetett csoportok joghoz való viszonyának kutatása nem jelenik meg hangsúlyosan a magyar jog és nyelv irányzat körében született tanulmányokban és kutatásokban. Ezzel együtt, a korábbiak alapján elmondhatjuk, hogy a narratológia is rejt magában kritikai lehetőségeket, amelyeket a jogi történetmesélés fentebb bemutatott módszere ültet át a gyakorlatba. Ami a jogi szövegek vizsgálatát illeti, az elnyomott csoportok helyzetének megértéséhez leginkább a kritikai diskurzuselemzés vihet közelebb (Vinnai, 2010, p. 163).

Jogi diskurzusok kritikai elemzése

Ahogy Vinnai összefoglalja, a kritikai diskurzuselemzés Michel Foucault szellemi örökségéből bontakozott ki (Foucault, 1991), aki a nyelvhasználat hatalmi dimenziójára hívta fel a figyelmet. Ez a szemlélet különösen jól alkalmazható a jogi nyelvhasználat és jogi szövegek megértésére.¹⁹

¹⁹ Az irányzat legnevesebb képviselői Norman Fairclough, Theun A. van Dijk és Ruth Wodak, jó bevezető kézikönyv ehhez a kutatási paradigmához: Flowerdew & Richardson, 2018, a jogi területen való alkalmazásához pedig különösen Rajah, 2018. Hasznos, magyar nyelvű áttekintést ad Géring Zsuzsanna két tanulmánya. Lásd Géring, 2008a, 2008b.

Ami a kritikai diskurzusanalízis konkrét módszertanát illeti, annak kulcsfogalma értelemszerűen maga a diskurzus. Foucault talán leghíresebb előadásában, amely a diskurzus rendjéről szól, a diskurzusokat olyan közegeként írja le, amelybe az adott (tágan értelmezett) témáról szólni kívánó személyeknek be *kell* kapcsolódniuk. A témáról való tudásunk, ismereteink és véleményünk a diskurzuson keresztül juthat csak el másokhoz a társadalomban, és ezeket a diskurzusokat intézmények szabályozzák. Foucault az intézmények szerepét így írja le:

„[...] az intézmény válasza így hangzik: »Ne félj, kezd csak el a beszédet; mi majd megmutatjuk neked, hogy a diskurzust törvények rendszere szabályozza; hogy régóta várunk már felhangzására; hogy helyet biztosítottunk neki, amely megtiszteli, de le is fegyverzi; és ha van benne némi hatalom, valami erő, akkor azt tőlünk és csakis tőlünk kapja.«” (Foucault, 1991, p. 869)

Az előadásában ezután Foucault sorra veszi azokat a kizáró és rendező eljárásokat, amelyek a diskurzus rendjét meghatározzák. A társadalomelméleti tananyagban szereplő Foucault-előadásokban fontos, ide kapcsolódó fogalom az *alávetett tudásé*. Ez a fogalom rávilágít a diskurzusok hatalomtelített jellegére. Ez a dimenzió áll a kritikai diskurzuselemzés középpontjában.

A kritikai diskurzuselemzés (*critical discourse analysis*, a továbbiakban: CDA) Teun A. van Dijk meghatározása szerint:

„[...] a diskurzuselemzői kutatás egyik típusa, amely elsősorban azt vizsgálja, miképpen valósulnak meg, reprodukálódnak, illetve lelnek ellenállásra a társadalmi és politikai kontextusban értelmezett szövegen és beszéden keresztül a társadalmi hatalmi visszaélések, az uralom és az egyenlőtlenség. Ezen átpártoló jellegű kutatással a CDA nyíltan állást foglal, ily módon igyekszik megérteni és felfedni a társadalmi egyenlőtlenségeket, és végső soron ellenállni nekik.” (Dijk, 2001, idézi Zombory, 2008, p. 412)

Ezek alapján a kritikai diskurzuselemzés vállaltan emancipatorikus, ügyorientált, és közérthetőségre törekszik. Az emancipatorikus jelleg azt jelenti, hogy elkötelezett, cselekvő irányzatról van szó, amelynek célja az, hogy a társadalomtudományi megismeréssel, kutatással hozzájáruljon a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez. Ügyorientált abban az értelemben, hogy ezek a kutatások nem kifejezetten elméleti beállítottságúak, a céljuk az adott társadalmi probléma megértése. E törekvéseiből következik, hogy ezekben a kutatásokban törekszenek arra, hogy a megállapításaik ne csak egy szűk akadémiai közönséghez jussanak el, hanem minél szélesebb rétegekhez, legfőképpen azokhoz, akiket az adott társadalmi probléma érint.

A diskurzuselemzés módjáról számos átfogó kézikönyv (pl. Gee, 2011; Johnstone, 2017; Paltridge, 2008; Tannen et al., 2015) és rövidebb, könnyebben feldolgozható cikk, útmutató érhető el (pl. Adolphus, é. n.; Carbó et al., 2016). A diskurzuselemzés elmélete a posztmodern társadalomelmélet bonyolult kérdéseire vezet el, a kutatásmódszertani gyakorlata pedig szintén meglehetősen változatos.

Ebben a tanulmányban csak egy rövid összefoglalót adhatunk a kritikai diskurzuselemzés főbb lépéseiről, elsősorban a saját kutatói és oktatói tapasztalataink alapján.

A diskurzuselemzés első lépése a kutatási kérdés meghatározása, majd a megfelelő szövegek kiválasztása (Johnstone, 2017, 1.4. fejezet). Ennek előfeltétele, a kutatás első lépése, a diskurzus szerkezetének feltérképezése. Kik azok, akik az adott témában jelentős szakértőnek számítanak, kik a diskurzus meghatározó szereplői (Johnstone, 2017, 5. fejezet)? Mivel a diskurzusok a fentiek alapján a tekintélyes intézményekhez kötődnek, a kutatás során azt is fel kell térképezni, hogy az adott diskurzus milyen intézményekben zajlik. Érdemes azt is áttekinteni, hogy milyen viszony van a szereplők és az intézmények között, például egyes szakértők intézményi kötődéseit, a közöttük lévő vitákat. Ezek alapján egy hálózat formájában felvázolhatjuk a diskurzus alapszerkezetét. A diskurzusok ugyanakkor szövegekből állnak, vagyis a diskurzus makroszerkezete végső soron egymásra épülő, egymással összefüggő szövegek hálója (Johnstone, 2017, 6. fejezet). Ennek feltérképezésekor meg kell ismernünk a fontosabb vitákat, az egymásra válaszoló szövegeket.

A diskurzusoknak általában hosszú történetük van. Ezért fontos kérdés az időbeli határok tisztázása: mikor kezdődött és meddig tartott az a diskurzus, amelyet vizsgálunk? Egy nagyobb kutatásban választhatjuk azt, hogy feltérképezzük a diskurzus teljes történetét. De a szemináriumi kutatómunka keretében érdemes egy diskurzusnak csak egy epizódjára, fordulópontjára koncentrálni. Ebben az esetben is fontos, hogy az előzetes kutatómunka során a diskurzus történetének, fordulópontjainak, szakaszainak vázlatos áttekintése, feltérképezése megtörténjen. A diskurzus szerkezetére és történetére vonatkozó ismeretek adják a kutatás keretét.

A kutatás következő lépéseként ki kell választani azokat a szövegeket, megszólalásokat, amelyeket mélyebben elemezni fogunk. Ebben az esetben jellemzően inkább kvalitatív szempontok szerinti kutatói döntésről van szó, amelyet a diskurzus szerkezetéről és történetéről szerzett ismereteinkkel támaszthatunk alá. De ha az adott esetben elő tudjuk állítani a diskurzushoz kötődő szövegek teljes listáját, dönthetünk úgy is, hogy a diskurzuselemzésben használjuk a fent ismertetett tartalomelemzési módszer mintavételi eljárásainak valamelyikét.

A diskurzuselemzés során a kiválasztott szövegeket először egyenként elemezzük. Ebben a segítségünkre van egy előre kidolgozott, a kutatási kérdéshez igazodó szempontrendszer (Edwards & Lampert, 1993). Az itt megadott szempontok segítik egy kiválasztott szöveg vagy szövegrészlet mélyebb megértését. Az elemzéskor érdemes a kérdések alapján felmerülő feltevéseinket, hipotéziseket is rögzíteni.

A végleges elemzésnek felépítésében nem kell szigorúan követnie ezt a szempontrendszert. Ha ezeket a szempontokat alaposan végiggondoltuk, a főbb megállapításainkat és feltevéseinket mutassuk be egy koherens, világos felépítésű

szövegben. Az elemzésben követhetjük a szöveg eredeti felépítését, vagy dönthetünk úgy, hogy a saját, a kutatási kérdés szempontjából legfontosabb megállapításaink mentén ismertetjük az eredményeket, ezeket alátámasztva a szöveg elemzésével. Ha több szöveget elemzünk, érdemes olyan, a kutatási kérdésből következő szempontokat kialakítani, amelyek mentén értelmesen összevethetők egymással, és ezekre lehet felépíteni az elemzést.

A fent felvázolt keretek meglehetősen megengedők, puhák, az adott kutatási kérdéshez igazodnak, ezért a módszerben való elmélyedéshez érdemes az ebben a paradigmában született elemzéseket olvasni. Az egyik legismertebb ilyen kutatási Janet Cotterill végezte O. J. Simpson peréről (Cotterill, 2003), a magyar szociológiai kutatások között pedig jó kiindulópont Heller, Némedi és Rényi népesedési vitákról szóló elemzése (Heller et al., 1990).

Egy konkrét példa

Mit is jelenthet ez a gyakorlatban? Ezzel a problémával szembesültünk egy folyamatban lévő kutatásban,²⁰ amelyben gondnokság alá helyezéssel, illetve támogató kirendelésével kapcsolatos ítéleteket vizsgáltunk.²¹ Az ítéletek, a joggyakorlat elemzése a dogmatikus jogtudománynak és a jog szociológiai vizsgálatának is alapvető eleme, ezért azt gondolhatnánk, hogy e területen kiforrott tudományos módszerek állnak a kutatók rendelkezésére. Bizonyos értelemben ez valóban így van, hiszen a dogmatikus, egyes ügyekre, döntésekre, illetve ügycsoportokra irányuló elemzésnek, ha nem is kifejezetten „reflektált” módszertana, de nagy hagyománya van a jogtudományban. Ami a társadalomtudományi elemzést illeti, szintén láthatunk törekvéseket a tartalomelemzési módszerek joggyakorlat-elemzésben való hasznosítására (Mészáros & Sebők, 2018; Zódi, 2020). Ezzel együtt, meglepő módon még 2018-ban is kijelenthette a téma egyik legfontosabb magyar kutatója, hogy „[a] joggyakorlat-elemzésről eddig – tudomásom szerint – nem készült átfogó írás” (Zódi, 2018).

A hazai jogszociológiai irodalomban főként Bencze Máttyás foglalkozik a bírói döntések minőségi értékelésének, mérésének problémájával (Bencze, 2011; Bencze & Yein Ng, 2018; Bencze, 2020). Bencze eredeti értelmezésében a bírói döntések minőségének szubsztantív és formai szempontjai szerepelnek (Bencze, 2011, p. 28). A tartalmi szempontok között megjelenik a döntés szakmai helyesége, illetve politikai igazolhatósága, elfogadásra méltó volta:

20 *A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon* című, az NKFIH által támogatott alap kutatás (FK 132513). A kutatást egy interdiszciplináris kutatócsoport végzi, az ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszéke mint kutatóhely mellett az ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti, Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi, valamint Polgári Jogi Tanszékének, és az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Fogycsoportjának és Társadalmi Részvétel Intézetének munkatársai vesznek részt benne.

21 A kutatás hasonlított Mor és Pikkel korábban említett elemzéséhez (Mor & Pikkel, 2019).

„[...] a bírói döntéseknek kétféle nyilvánosság irányában is igazolhatóknak kell lenniük: egyfelől meg kell felelniük a jogász szakma által támasztott követelményeknek (szakmai elfogadottság), másfelől olyan jellemzőkkel is bírniuk kell, hogy a jog címzettjei, a laikus állampolgárok is elfogadásra méltónak találják, és engedelmeskedjenek a döntés előírásainak (politikai legitimitás).” (Bence, 2011, p. 30)

Ami a formai szempontokat illeti, elsőként a formális logika követelményeinek való megfelelést emeli ki, majd az ítéleti érvelés (indokolás) következetességét és átláthatóságát, tiszta megfogalmazását.

Az elmúlt évtizedben ezek a szempontok és az általa javasolt mérőeszközök is finomodtak. Álláspontja szerint a bírói döntések minősége értékelésének tárgyát az ítéleti indokolások képezik, ezeket elemezhetjük közvetlen és közvetett módszerekkel. Olyan értékelési szempontokat említ, mint a „bírói műhiba” miatti sikeres perek, illetve a sikeres fellebbezések aránya, az EJEB olyan döntései, amelyekben jogsértést állapított meg, vagy kifejezetten utalt a bírói indokolás nem megfelelő voltára, az EuB által befogadott előzetes döntéshozatali indítványok számára. További módszerként említi a bírói eljárás résztvevőinek és érintetteinek, illetve a teljes közvéleménynek a bíróságok munkájával való elégedettségi szintjének mérését és az indokolások érthetőségének tesztelését (Bence, 2020, pp. 529–530).

A joggyakorlat elemzésével kapcsolatos problémákra való jogtudományi, módszertani reflexió az utóbbi időben elmélyült. Ezt erősíti az, hogy a Bsz. alapján a Kúria által végzett joggyakorlat-elemző tevékenység is átalakult, és a Kúria elnökének immár lehetősége van joggyakorlat-elemző csoportok felállítására (Zódi, 2018, p. 14). De a hatalmi egyenlőtlenségek problémája nem jelenik meg a joggyakorlat-elemzés megfelelő módszereiről való gondolkodásban.

Ha nem vesszük figyelembe a jogvitával jellemzően érintett csoport társadalmi helyzetének jellegzetességeit: jogfosztottságukat, hatalomnélküliségüket, kiszolgáltatottságukat, nem érthetjük meg ezeknek a pereknek a valódi természetét, és abba a hibába eshetünk, hogy az általában pozitívnak tekintett kvantitatív jellemzőkhöz (pl. kevés eljárást indítanak az adott típusú jogsértés miatt, az eljárások gyorsan lezajlanak, a bírósági szintek közötti egyetértés a jellemző, vagyis a fellebbezések és különösen a sikeres fellebbezések száma alacsony) automatikusan pozitív magyarázatokat társítunk. A gondnokság alá helyezéssel, annak fenntartásával kapcsolatos ügyekben az érintettek jellemzően pszichoszociális vagy intellektuális fogyatékossgal élő, illetve demens személyek, akik közül továbbra is sokan élnek nagy, bentlakásos intézményekben.²² Az intézményekben élőkre különösen igaz, de egyébként is előfordul, hogy e személyek kapcsolati hálója, akár családi, akár baráti kapcsolataikat tekintjük, gyakran elvékonyodott, nem tudnak kire támaszkodni a hétköznapokban (Verdes, 2015). Vagyis,

22 2017-ben a gondnokság alatt állók 48,9%-a, 57 983 érintett közül 28 395-en éltek tartós bentlakásos intézményben (Hoffman et al., 2020, p. 15).

összességében a „gyenge érdekérvényesítési képességű csoport” iskolapéldájával állunk szemben.

A joggyakorlattal kapcsolatos egyik kutatásunkban a kutatócsoport egy része a *Bírósági Határozatok Gyűjteményében* közzétett, gondnoksággal kapcsolatos ügyeket elemeztük (Kiss et al., 2021). Döntően kvantitatív szempontok alapján vizsgálódtunk: az eljárások hossza, a „sikeres” fellebbezések, illetve felülvizsgálati kérelmek aránya, az indokolások érdemi részének terjedelme alapján igyekeztünk következtetéseket levonni arra nézve, hogy mennyire ritualizáltak az eljárások, kialakul-e érdemi jogvita.

Ami a ritussá váló eljárások fogalmát illeti, ahogy fentebb kifejtettük, a magyar jogszociológiai irodalomban a legfontosabb, ezt tematizáló, empirikus kutatást Loss Sándor és H. Szilágyi István, illetve kutatócsoportjuk végezte (H. Szilágyi & Loss, 2012). Ebben a kutatásban a „cigány perek” sajátosságait vizsgálták, és arra jutottak, hogy ezek a perek csak látszólag *jogviták*, a bíróság és az eljárás összes résztvevője tudja, mi a szerepe, és ritualizáltan végzi azt, érdemi vizsgálat, vita nincs (H. Szilágyi & Loss, 2012).

Ennek a tanulmánynak az alapvető témájához visszatérve, két fő következtetést vonhatunk le ebből a kutatásból. Egyrészt a bírói gyakorlat megismeréséhez és színvonalas elemzéséhez alapvetően fontos lenne annak minél teljesebb transzparenciája. Kutatói szempontból az ideális állapot az lenne, ha minden döntés anonimizált módon hozzáférhető lenne, és szükség lenne arra, hogy a bíróságok a jelenleginél is részletesebb statisztikai adatokat gyűjtsenek és tegyék közzé a tevékenységükről. Másrészt be kell látnunk, hogy nem elég, ha transzparenssé is válna a magyar bíróságok ítélezési gyakorlata, nem lehet pusztán kvantitatív mutatók alapján megítélni azt, hogy egy adott sérülékeny helyzetű csoportnak valódi védelmet nyújt-e a jogrendszer. Ebben a helyzetben érdemes kritikai szempontból közelíteni, és kvalitatív módszerekkel, diskurzuselemzéssel vagy az intézményi etnográfia eszközeivel, megfigyeléssel árnyalni a számokból kirajzolódó képet.

Összegzés, következtetések

Mind a kvantitatív, mind kvalitatív kutatási módszereknek megvan a maga szerepük, ami leginkább attól függ, hogy pontosan mire is keressük a választ. Ha minket valamilyen hatalmi aszimmetriával érintett csoport érdekel, amely esetében okkal feltételezhető, hogy tudattartalmuk, narratívájuk és normarendszerük még annyira sem előfeltételezhető, mint azoké, akik nem élnek ilyen erős hatalmi korlátok között.

Tanulmányunkban áttekintettük a jogszociológia módszereiről szóló általános kézikönyveket, és arra a megállapításra jutottunk, hogy nem található szisztematikus áttekintése a jogszociológia módszereinek, inkább a szociológiai módszerek

adott kutatásokhoz való adaptálása jellemző. Az alávetett csoportok joghoz való viszonyát érintő kutatások sajátos módszertani problémáira ezek a szakirodalmi források szintén nem térnek ki átfogó módon, inkább csak egy-egy kutatás kapcsán.

Ezt követően azt vizsgáltuk, hogy egyes, alávetett csoportok helyzetének kritikai elemzésével foglalkozó irányzatok szolgálnak-e olyan módszertani fogódzókkal, amelyek általánosíthatók. A feminista jogelmélet és a kritikai rasszelmélet tekintetében azt találtuk, hogy ezek a módszerek inkább egy sajátos mozgalmi és pragmatikus szemlélet melletti elköteleződést jelentenek ezeknél a szerzőknél. Vannak módszerek, amelyeket ezek az irányzatok visszatérően használnak – például a jogi történetmesélés a kritikai rasszelméletben –, de átfogó módszertani reflexióval ezeken a területeken sem találkoztunk. A legfiatalabb ilyen kritikai irányzat, a fogyatékossgáttudomány szolgált a legtöbb módszertani fogódzóval abban a tekintetben, hogy különböző, példaértékű kutatások születtek a jog és a fogyatékossgáttal élő személyek kapcsolatáról, de kidolgozott módszertani útmutatásokat e téren sem találtunk.

Akármilyen módszert válasszunk is, elengedhetetlen a nagyobb módszertani tudatosság és reflexió. A módszer választása egy sor további következményt von maga után, amivel minden kutatónak tisztában kell lennie. Illetve akármilyen módszertani formát választunk is, az komoly szakmai követelményekkel jár, amire szintén figyelemmel kell lennünk, ha valóban tudományos kutatást szeretnénk végezni.

Elnyomott csoportok vizsgálatánál pedig mindenképp figyelemmel kell lennünk arra, hogy nemcsak a társadalmi színtéren vannak ezek az emberek rossz pozícióban, de a jog ezt a hatalmi különbséget a többszörösére erősíti. Már a jogilag sérelmes vagy releváns helyzetek felismerése is megkíván olyan tudást, amihez nem mindenki tud hozzáférni, ennek artikulálása és a hivatalos eljárás elindítása vagy elszenvedése pedig további jelentős akadályt gördíthet eléjük.

Így amennyiben kutatóként az érdekel minket, hogy milyen kapcsolat van a kirekesztett csoportok, az emberek és a jog között, akkor erre a speciális helyzetre mindenképp tekintettel kell lennünk. Ez egyúttal a kvalitatív eszközök irányába tolja el a módszertani megfontolásokat, mivel ezek a nem-beavatkozó módszerek segíthetnek minket a problémák feltárásában.

Tanulmányunk utolsó részében magunk igyekeztünk módszertani javaslatokat tenni, áttekinteni az alávetett csoportok joghoz való viszonya kutatásában használatos fontosabb módszereket: a narratív interjúkat, a jogi történetmesélést, a jogi etnográfát, a diskurzus- és tartalomelemzést. Ebben a körben a módszerek bemutatásán túl igyekeztünk olyan nemzetközi és magyar kutatásokat is ismertetni, amelyek igazolják e módszerek hasznát ennek a sajátos kutatási problémának a megoldásában. Ezzel együtt nem kívánjuk azt sugallni, hogy más módszerek nem használhatók a sérülékeny helyzetű csoportok joghoz való viszonyának megértésében, inkább az a célunk, hogy vitát kezdeményezzünk erről a fontos, de mindeddig nem kellőképpen kidolgozott jogszociológiai problémáról.

Irodalomjegyzék

- Adolphus, M. (é. n.). How to... Use discourse analysis. (www.emeraldgroupublishing.com/how-to/research/data-analysis/use-discourse-analysis)
- Babbie, E. (2001). *A társadalomtudományi kutatás módszertana* (pp. 54–57) Balassi.
- Banakar R. & Travers, M. (Eds.) (2005). *Theory and Method in Socio-Legal Research*. Hart.
- Bartlett, K. T. (1990). Feminist Legal Methods. *Harvard Law Review*, (4), 829–888. DOI: <https://doi.org/10.2307/1341478>
- Bell, D. A. (1987). *And We Are Not Saved: The Elusive Quest for Racial Justice*. Basic Books.
- Bell, D. A. (1996). *Gospel Choirs: Psalms of Survival for an Alien Land Called Home*. Basic Books.
- Bell, D. A. (2004). *Silent Covenants: Brown v. Board of Education and the Unfulfilled Hopes for Racial Reform*. Oxford University Press.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195172720.001.0001>
- Bencze, M. & Yein Ng, G. (Eds.) (2018). *How to Measure the Quality of Judicial Reasoning*. Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97316-6>
- Bencze, M. (2011). *Elvek és gyakorlatok. Jogalkalmazási minták a magyar bírói ítélkezésben*. Gondolat.
- Bencze, M. (2020). A jogi döntések minőségének mérhetősége. In Jakab A. & Sebők M. (Eds.), *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 521–531). Osiris Kiadó.
- Bodnár, K. – Fekete, B. (Eds.) (2018). *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. MTA TK JTI.
- Bourdieu, P. (1999). Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (Ed.), *A társadalmi rétegződés komponensei* (pp. 156–177). Új Mandátum.
- Bourdieu, P. (2010). A habitus és életstílusok tere. *Replika*, (3), 49–94.
- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Harvard University Press.
- Carbó, P. A., Andrea Vázquez Ahumada, M., Caballero, A. D. & Lezama Argüelles, G. A. (2016). „How do I do Discourse Analysis?” Teaching Discourse Analysis to novice researchers through a study of intimate partner gender violence among migrant women. *Qualitative Social Work*, (3), 363–379. (journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1473325015617233?journalCode=qswa)
DOI: <https://doi.org/10.1177/1473325015617233>
- Comte, A. (1979). *A pozitív szellem*. Helikon Kiadó.
- Cotterill, J. (2003). *Language and Power in Court. A Linguistic Analysis of the O. J. Simpson Trial*. Palgrave Macmillan.
DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230006010>
- Cowan D. & Wincott D. (Eds.) (2016). *Exploring the 'Legal' in Socio-Legal Studies*. Palgrave. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-34437-3>

- Creutzfeldt, N., Mason, M. & McConnachie, K. (Eds.) (2020). *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*. Routledge.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429952814>
- Delgado, R. & Stefancic, J. (2001). *Critical Race Theory. An Introduction*. New York University Press.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acref/9780195301731.013.51089>
- Delgado, R. (1989). Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative. *Michigan Law Review*, (8), 2411–2441. DOI: <https://doi.org/10.2307/1289308>
- Dickinson, E. (2012). Addressing Environmental Racism through Storytelling: Toward an Environmental Justice Narrative Framework. *Communication, Culture and Critique*, (1), 57–74. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1753-9137.2012.01119.x>
- Dijk, T. A. van (2001). Critical Discourse Analysis. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton (Eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 352–371). Blackwell.
- Edwards, J. A. & Lampert, M. D. (1993). *Talking Data. Transcription and Coding in Discourse Research*. Routledge.
- Engel, D. M. & Munger, F. W. (2003). *Rights of Inclusion. Law and Identity in the Life Stories of Americans with Disabilities*. The University of Chicago Press.
DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226208343.001.0001>
- Ewick, P. & Silbey, S. (2003). Narrating Social Structures: Stories of Resistance to Legal Authority. *American Journal of Sociology*, (108), 1328–1372. DOI: <https://doi.org/10.1086/378035>
- Federici, S. (2019). Marx és a feminizmus. *Eszmélet*, (31), 118–129. epa.oszk.hu/01700/01739/00107/pdf/EPA01739_eszmelet_122_118-129.pdf
- Feenan D. (Ed.) (2013). *Exploring the 'Socio' of Socio-Legal Studies*. Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-31463-5>
- Fekete, B. & H. Szilágyi, I. (Eds.) (2011). *Iustitia modellt áll*. Szent István Társulat.
- Fekete, B. (2020). „Jog és irodalom”: Csendes forradalom a magyar jogelméletben? *Korunk*, (3), 77–85.
- Fekete, B., H. Szilágyi, I. & Könczöl, M. (Eds.) (2009). *Iustitia kirándul*. Szent István Társulat.
- Fekete, B., H. Szilágyi, I. & Nagy, T. (Eds.) (2013). *Iustitia mesél*. Szent István Társulat.
- Fekete, B., H. Szilágyi, I., Kiss, A. & Zódi, Zs. (Eds.) (2017). *Iustitia körülnéz*. Szent István Társulat.
- Felstiner, W. L. F., Abel, R. L. & Sarat, A. (1980–1981). The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming.... *Law & Society Review. Special Issue on Dispute Processing and Civil Litigation*, (3–4), 631–654. DOI: <https://doi.org/10.2307/3053505>
- Fleck Z. (2004). *Szociológia jogászoknak*. Napvilág Kiadó.
- Fleck, Z. (2016). A hatalom korlátozása. *Magyar Tudomány*, (6), 660–667.

- Fleck, Z., Kiss, V., Tóth, F., Neumann, L., Kenéz, A. & Bajnok, D. (2017). *A jogtudat narratív értelmezése*. Eötvös.
- Flowerdew, J. & Richardson, J. E. (Eds.) (2018). *The Routledge Handbook of Critical Discourse Analysis*. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315739342>
- Foucault, M. (1991). A diskurzus rendje. *Holmi*, (7), 869–879.
- Foucault, M. (2000). A hatalom mikrofizikája. Az 1976. január 7-i előadás. In M. Foucault, *Nyelv a végtelenhez* (pp. 307–331) Latin Betűk.
- Fraser, N. & Honneth, A. (Eds.) (2003). *Redistribution or recognition? A political philosophical exchange*. Verso.
- Fraser, N. (2008). Az újraelosztástól az elismerésig. Az igazságosság dilemmái a poszt-szocializmus korában. In Kende, A. & Vajda R. (Eds.), *Rasszizmus a tudományban* (pp. 337–387). Napvilág Kiadó.
- Galanter, M. (1994). Why the „Haves” Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. In R. Cotterrell (Ed.), *Law and Society* (pp. 165–230). Aldershot.
- Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis*. 3rd Ed. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203847886>
- Géring, Zs. (2008a). Kritikai diskurzusok. In Némédi, D. (Ed.), *Modern szociológiai paradigmák* (pp. 387–406) Napvilág.
- Géring, Zs. (2008b). Ruth Wodak és a diskurzustörténeti iskola. In Némédi, D. (Ed.), *Modern szociológiai paradigmák* (pp. 428–457) Napvilág.
- Gimenez, M. E. (1975). Marxism and Feminism. *Journal of Women Studies*, 1(1), 61–80. DOI: <https://doi.org/10.2307/3346417>
- Gómez, L. E. & López, N. (Eds.) (2013). *Mapping „Race”. Critical Approaches to Health Disparities Research*. Rutgers University Press.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. SAGE.
- Gulya, F., Katona, V., Kiss, V., Légmán, A., Sándor, A. & Tóth, F. (2021). Gondnokság és támogatott döntéshozatal a gyakorlatban: Egy kutatás módszertani alapvetései. *Szociálpolitikai Szemle*, (7), 51–71.
- Györy, Cs. (2020). Jogi etnográfia. In Jakab, A. & Sebők, M. (Eds.), *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 433–460). Osiris Kiadó.
- H. Szilágyi, I. & Loss S. (2012). A „cigány per”. *Beszélő*, (4), 94–100.
- Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. *Capital and Class*, 3(2), 1–33. DOI: <https://doi.org/10.1177/030981687900800102>
- Heller, M., Némédi, D. & Rényi, Á. (1990). Népesedési viták, 1963–1986. *Századvég*, (2), 69–105.
- Hoffman, I., Gulya, F. & Tókey, B. (2020). A nagykorúak cselekvőképességének korlátozásának – hazai jogi keretek és az azzal kapcsolatos főbb adatok. *Közjogi Szemle*, (1), 22–33.

- Honneth, A. (2003). Redistribution as Recognition. A Response to Nancy Fraser. In N. Fraser & A. Honneth (Eds.), *Redistribution or recognition? A political philosophical exchange* (pp. 111–197). Verso.
- Hunter R., McGlynn, C. & Rackley, E. (Eds.) (2010). *Feminist Judgments: From Theory to Practice*. Hart Publishing.
- Hunter, R. (2016). The Gendered ‘Socio’ of Socio-Legal Studies. In D. Cowan & D. Wincott (Eds.) (2016). *Exploring the ‘Legal’ in Socio-Legal Studies* (pp. 205–227). Palgrave. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-31463-5_10
- Hunter, R. (2020). Feminist Approaches to Socio-Legal Studies. In N. Creutzfeldt, M. Mason & K. McConnachie (Eds.), *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods* (pp. 260–272). Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429952814-19>
- Huszár, Á. (2009). A hegeli – marxi társadalomelmélet. In Huszár, Á., *A kritikai elmélet rekonstrukciója. Újosztály-elméletek és civiltársadalom elméletek a rendszerváltás időszakában* (pp. 25–61). Napvilág Kiadó.
- Johnstone, B. (2017). *Discourse Analysis*. 3rd Ed. Wiley-Blackwell.
- Kádár A. K., Körner J., Moldova Zs. & Tóth B. (2008). *Szigorúan ellenőrzött iratok. A magyar igazoltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól – kutatási jelentés*. Magyar Helsinki Bizottság.
- Kanter, A. S. (2011). The Law: What’s Disability Studies Got to Do With It or an Introduction to Disability Legal Studies. *Columbia Human Rights Law Review*, (2), 403–479.
- Kiss V. (2020). Kritikai elméletek. In Jakab A. & Sebők M. (Eds.), *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 233–254). Osiris Kiadó.
- Kiss, V. & Tóth, F. (2021). Kutatásmódszertani megjegyzések az alávetett csoportok joghoz való viszonyának megismeréséhez. *Allam- és Jogtudomány*, (62)3, pp. 43–73. DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.3.03>
- Kiss, V. (2017). Narratív életútinterjú és hermeneutikai esetrekonstrukció. In Fleck, Z. et al., *A jogtudat narratív értelmezése* (pp. 114–117). Eötvös.
- Kiss, V., Maléth, A., Tókey, B., Hoffman, I., Zsille, K. & Dombrowszky, B. (2021). A gondnoksági perek empirikus vizsgálata. *Allam- és Jogtudomány*, (2), 84–114. DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.2.04>
- Kovács, É. & Vajda, J. (2002). Interchanged Identities – the Role of a Jewish School in a Mixed Marriage. *History of the Family, Aninternational Quaterly*, (7), 239–257. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(02\)00094-5](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(02)00094-5)
- Kovács, É. (2011). A narratív módszertanok politikája. *Forrás*, (43), 3–20.
- Könczei, Gy. & Hernádi, I. (Eds.) (2016). *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogyatékoságtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez*. L’Harmattan.
- László, J. (2005). *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum.

- Llewellyn, K. N. & Hoebel, A. (1941). *The Cheyenne Way. Conflict and Caselaw in Primitive Jurisprudence*. University of Oklahoma Press.
- López, I. H. (2006). *White by Law*. New York University Press.
- MacKinnon, C. A. & Dworkin, A. (Eds.) (1997). *In Harm's Way. The Pornography Civil Rights Hearings*. Harvard University Press.
- Malinowski, B. (1926). *Crime and Custom in Savage Society*. Routledge – Kegan Paul.
- Marcus, G. E. & Fischer, M. M. J. (1995). Az antropológia mint kultúrkritika. *Lettre*, (18). (epa.oszk.hu/00000/00012/00002/14.htm)
- Martinez-Alier, J. (2009). Irányzatok a környezeti mozgalomban. In Scheiring G. & Jávora B. (Eds.), *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény* (pp. 38–40). L'Harmattan.
- Marx, K. (2005). A tőke (részlet). In Felkai G., Némédi, D. & Somlai, P. (Eds.), *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Ú-M-K.
- Matyasovszky-Németh, M. (2018). Személyes történelem és jog Bertók László Priusz című munkájában. In Bodnár, K. & Fekete, B. (Eds.), *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (pp. 141–153). MTA TK JTI.
- McConville, M. & Chui, W. H. (Eds.) (2017). *Research Methods for Law*. Edinburgh University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781474404259>
- Merry, S. E. (1990). *Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness among Working-Class Americans*. The University of Chicago Press.
- Mészáros, E. & Sebők, M. (2018). A szövegbányászati módszerek alkalmazásának lehetőségei a joggyakorlat-elemzésben. *Forum Sententiarium Curiae*, (2), 6–12.
- Mor, S. & Pikkell, R. B. (2019). Disability, Rights, and the Construction of Sexuality in Tort Claims. *Law and Society Review*, (4), 1016–1050. DOI: <https://doi.org/10.1111/lasr.12438>
- Mor, S. (2006). Between Charity, Welfare, and Warfare: A Disability Legal Studies Analysis of Privilege and Neglect in Israeli Disability Policy. *Yale Journal of Law & the Humanities*, (1), 63–136.
- Nagy, T. (2015). „S ő levelemre városunkba jön.”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak? In Fleck, Z. & Fekete, B. (Eds.), *Tanulmányok a kortárs jogelméletről* (pp. 115–168). Eötvös.
- Paltridge, B. (2008). *Discourse Analysis: An Introduction*. Continuum.
- Pateman, C. (1991). “God Hath Ordained to Man Helper”: Hobbes, Patriarchy and Conjugal Right”. In M. L. Shanley & C. Pateman (Eds.), *Feminist Interpretation and Political Theory* (pp. 53–74). Polity Press.
- Posner, R. A. (1989). *Law and Literature: A Misunderstood Relation*. Harvard University Press.
- Posner, R. A. (1997). The Skin Trade. *The New Republic*, 217(54), 40. (www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2021/05/Farber-Sherry-BEYOND-ALL-REASON-Posner-REV.pdf)

- Pulido, L. (1996). A Critical Review of the Methodology of Environmental Racism Research. *Antipode*, (2), 142–159.
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1996.tb00519.x>
- Rajah, J. (2018). Legal discourse. In J. Flowerdew & J. E. Richardson (Eds.), *The Routledge Handbook of Critical Discourse Analysis* (pp. 480–496). Routledge.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315739342-33>
- Randall, V. (2003). Társadalmi nem és hatalom: a nők politikai részvétele. In V. Randall & G. Waylen (Eds.), *Társadalmi nem, politika és az állam – Feminista társadalomtudományi tanulmányok*. Józsefvég Műhely.
- Reiss, J. & Sprenger, J. (2020). Scientific Objectivity. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/scientific-objectivity/ DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199672110.003.0011>
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of Life Stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. *The Narrative Studies of Lives*, (1), 59–91.
- Sarat, A. & Ewick, P. (Eds.) (2015). *The Handbook of Law and Society*. Wiley.
DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118701430>
- Sarat, A. (Ed.) (2004). *The Blackwell Companion to Law and Society*. Blackwell Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1111/b.9780631228967.2004.00002.x>
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the weak. Everyday forms of Peasant Resistance*. Yale University Press.
- Shakespeare, T. (2015). *Disability Research Today. International Perspectives*. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315796574>
- Schütze, F. (2004). Autobiographical Accounts of War Experiences. An Outline for the Analysis of Topically Focused Autobiographical Texts – Using the Example of the „Robert Rasmus” Account in Studs Terkel’s Book „The Good War”. *Qualitative Sociology Review*, (1), 224–283.
- Szabó, M. (2000). Szó szerint... A jog és nyelv interferenciájáról. In Szabó, M. & Varga, Cs. (Eds.): *Jog és nyelv* (pp. 1–55). Magánkiadás.
- Takács, P. (2016). A társadalmi szerződés elméletei. In Egresi, K., Pongrácz, A., Szigeti P. & Takács, P. (Eds.), *Államelmélet* (pp. 66–86). Széchenyi István Egyetem ÁJK.
- Tannen, D., Hamilton, H. E. & Schriffin, D. (2015). *The Handbook of Discourse Analysis*. 2nd Ed. Wiley-Blackwell & Bloomsbury.
DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118584194>
- Vajda, J. & Kovács, É. (2002). Élettörténet-kutatás a szociológiában. Identitás és narratíva. In Felkai, G., Molnár, A. K. & Pál, E. (Eds.), *Forrásvidékek. Tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára* (pp. 352–366). Új Mandátum.
- Vajda, J. (2003). Az élettörténet szövegének szövete. *Jel-kép*, (1), 89–96.
- Vajda, J. (2007). A terápiás hatás mint melléktermék. *Thalassa*, (17), 123–136.
- Vajda, J. (2020). *Ott, akkor – Túléléstörténetek a soábról*. Múlt és Jövő.

- Vargas, A. M. & Urinbojev, R. (2005). Everyday Forms of Resistance to the Law: An Ethnographic Study of Street Vendors in Bogota. *Droit et Société*, (91), 1–15.
- Verdes, T. (2015). *Jelentés a gondnokságról és a támogatott döntéshozatalról*. Társaság a Szabadságjogokért.
- Vinnai, E. (2010). A jogi nyelv nyelvészeti megközelítése. *Sectio Juridica et Politica*, (28), 145–171.
- Vinnai, E. (2014). Az első „jog és nyelv” kutatás hazánkban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, (1), 60–67.
- Vinnai, E. (2017). *Jog és nyelv határán: a jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása*. Gondolat.
- Weber, M. (1998). A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés »objektivitása«. In M. Weber, *Tanulmányok*. Osiris Kiadó.
- Webley, L. (2020). The Why and How to of Conducting a Socio-Legal Empirical Research Project. In N. Creutzfeldt, M. Mason & K. McConnachie (Eds.), *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*. Routledge. 67. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429952814-4>
- West, R. (1985–1986). Authority, Autonomy, and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner. *Harvard Law Review*, 99(2), 384–428. DOI: <https://doi.org/10.2307/1341128>
- Williams, P. J. (1991). *The Alchemy of Race and Rights: Diary of a Law Professor*. Harvard University Press.
- Wishik, H. (1985). To question everything: the inquiries of feminist jurisprudence. *Berkeley Women's Law Journal*, (1), 64–77.
- Zombory, M. (2008). Kritikai? Diskurzus? Elemzés? Teun A. van Dijk diskurzuselméleti elmélete és gyakorlata. In Némédi, D. (Ed.), *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág.
- Zódi, Zs. (2018). Módszertani javaslatok és gyakorlati megjegyzések a Kúria joggyakorlat-elemző tevékenységéhez. *Forum Sententiarum Curiae*, (2), 13–18.
- Zódi, Zs. (2020). A jogi szövegek mint big data. In Jakab A. & Sebők M. (Eds.), *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (pp. 93–109). Osiris Kiadó.

Gondnokság és támogatott döntéshozatal a gyakorlatban: Egy kutatás módszertani alapvetései*

Összefoglalás

A cikk célja az, hogy bemutassa a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott, „A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon” című, 36 hónapon át tartó kutatást (azonosító jele: FK 132513). A kutatást az ELTE-n, Dr. Hoffman István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszék egyetemi tanára vezetésével létrehozott, interdiszciplináris kutatócsoport végzi. A kutatás alapkérdése, hogy hogyan működnek ma hazánkban a cselekvőképesség szabályozása, a gondnokság és támogatott döntéshozatal jogintézményei, valamint hogy ezek a szabályok mennyiben és milyen módon érvényesülnek a gyakorlatban. A cikkben bemutatjuk a kutatás elméleti kereteit és módszertani alapvetéseit. A kutatás során a narratív élettörténet-interjú módszerét tekintjük kiindulópontunknak. Módszertani szempontból eredeti módon a gondnokság és támogatott döntéshozatal intézményeinek hétköznapi működését több oldalról, esettanulmányokon keresztül vizsgáljuk. Ezért az érintettek mellett a támogatójokkal vagy gondnokokkal, illetve egy olyan családtagjokkal vagy barátjokkal is készítünk interjúkat, akire informális módon támaszkodhatnak egy-egy döntési helyzetben. A jelen tanulmányban kitérünk a kutatási előzményekre, és arra, miért van szükség ma Magyarországon egy ilyen átfogó, feltáró jellegű alapkutatásra ebben a témában.

Bevezetés

Számtalan fórum, mozgalom vagy nemzetközi egyezmény hívja fel a figyelmet a cselekvőképesség korlátozásának vagy kizárásának hibájára, diszfunkcionalitására, értelmetlenségére. A gondnoksági rendszer egyrészt nem tudja betölteni rendeltetését, másrészt komoly hátrányt jelent az érintettekre nézve is. A magyar gondnoksági rendszer a Ptk. rekodifikációja során átalakult, bevezette a támogatott döntéshozatal lehetőségét a cselekvőképesség különböző terjedelmű korlátozása mellett, ezzel megeremtve azt, hogy rászorulók, amellet hogy biztonságot

* A tanulmány megjelent: Gulya et al., 2021.

kapnak, egyenrangú tagjai maradhassanak a társadalomnak és önállóan tudják alakítani életüket.¹ A támogatott döntéshozatal nem korlátozza az érintettek cselekvőképességét, hanem egy támogató kijelölésével segít a nehezebb döntések meghozatalában, az önálló életvezetésben.

Annak ellenére, hogy szakértői szervezetek ajánlásai alapján egyértelműen ez az intézmény felel meg a XXI. század követelményeinek, és annak ellenére, hogy lehetőség is van ezt alkalmazni, a magyar jogalkalmazás mégis kevésbé ismeri fel, kevésbé alkalmazza. Kutatásunkban arra keressük a választ, hogy a pszichoszociális vagy intellektuális fogyatékossgal élő emberek, az ő közvetlen környezetük, valamint támogatóik vagy gondnokaik hogyan gondolkodnak erről a rendszerről, milyen élményeik, tapasztalataik vannak. Célunk tehát, hogy a rendszer működéséről az érintettek szempontjából szerezzünk releváns ismereteket, nem pedig, hogy makroszintű eredményeket kapjunk. Ezért narratív interjúkat készítettünk, mellyel álláspontunk szerint a legmélyebb ismeretekhez juthatunk a kutatási kérdésünk tekintetében.

A kutatás bemutatása

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal a fiatal, új kutatócsoportot szervező kutatók támogatását szolgáló „OTKA FK” jelű pályázatok között Dr. Hoffman István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszék egyetemi tanára vezetésével a Kar Jog- és Társadalomelméleti Tanszéke, Polgári Jogi Tanszéke, Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszéke, továbbá az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Fogyatékossg és Társadalmi Részvétel Intézet kutatóinak részvételével működő – interdiszciplináris jellegű – kutatócsoportot támogatta. „*A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon*” című, 36 hónapon át tartó kutatás (azonosító jele: FK 132513) alapkérdése, hogy hogyan működnek ma hazánkban a cselekvőképesség szabályozása, a gondnokság és a támogatott döntéshozatal jogintézményei, valamint hogy ezek a szabályok mennyiben és milyen módon érvényesülnek a gyakorlatban.

A CRPD ratifikációjával Magyarország kötelezettséget vállalt arra, hogy egyenlő bánásmódot biztosít a fogyatékossgal élő személyeknek a törvény előtti egyenlőség tekintetében is. Az intellektuális és pszichoszociális fogyatékossgal élő személyek emberi jogainak védelme szempontjából a cselekvőképesség korlátozása súlyos kérdéseket felvető jogintézmény.

A kutatás kvantitatív és kvalitatív részekből áll. Célunk a hazai gyámhatósági és bírósági gyakorlat áttekintése, a rendelkezésre álló intézményi adatgyűjtések eredményeinek feldolgozása. A vizsgálat gerincét azonban a kvalitatív pillér

¹ Más aspektusai is változtak a szabályozásnak, így a cselekvőképesség teljes megszüntetése kikerült a normaszövegből.

adja: olyan esettanulmányokat készítünk, amelyek az intellektuális és pszichoszociális fogyatékossgal élő személyek és hozzátartozóik élettörténetén, valamint szakemberekkel készített szakmai életútinterjúkon keresztül komplexen mutatnak be egy-egy esetet, lehetővé téve a különböző perspektívák egymás mellé állítását, a problémák és jó gyakorlatok összetett elemzését. Az élettörténetek, valamint a szakmai életutak megismeréséhez a narratív életútinterjú módszerét alkalmazzuk.

Fogyatékossgtudomány

A fogyatékossgtudomány egy interdiszciplináris, kritikai társadalomtudomány, amely lehetőséget nyújt a különböző elméletek és tudományterületek ötvözésével a posztmodern valóság leírására, előtérbe helyezve a hatalmi viszonyok ábrázolását. Mivel nem szigorú diszciplináris keretben gondolkodik, így a megismerés sokoldalú, nyitott lehet, segít elkerülni a tudományos redukcionizmust (Nagy et al., 2009). A fogyatékossgtudománynak a fogyatékos emberek mozgalmainak elméleti fegyvereként felelőssége van a fogyatékos személyekért, és fel is vállalja ezt az érdekérvényesítő, mozgalmi szerepet (Albrecht, 2002).

Módszertanában a részvételi paradigmából indul ki, amelyben a helyi tudás, a szubjektív tapasztalat hozzáadott értékévé válik, és a kutatások eredményei az adott csoport számára közvetlenül is hasznosíthatók (Heiszer et al., 2019).

A „Semmit rólunk, nélkülünk!” elv alapján jelen esetben a fogyatékossggal élő emberek részt vesznek az őket is érintő, illetve róluk szóló kutatásokban, projektekben vagy akár az oktatásban. Például nem csak róluk szólnak a kutatások, hanem velük együtt készülnek, célzottan az igényeiknek megfelelően, szakítva a pozitívista-objektívista hagyományokkal. Ezen belül az emancipatív kutatásban és oktatásban teljes egészében a fogyatékos személyek vesznek részt irányító szerepben, akik adott esetben hivatásos kutatók/oktatók, a participatív kutatásokban pedig különböző mértékben vesznek részt a folyamatokban nem fogyatékossggal élő szakemberekkel együtt, így a tudományos szerzett tudás és a megélt tapasztalati tudás jól kiegészíti egymást (Barnes, 2009; Heiszer et al., 2019; Katona & Sándor, 2019; Marton & Könczei, 2009).

Emberképét, értékrendjét tekintve középpontban az ember, és nem a fogyatékossg áll. Olyan ember, akire nem csupán biológiai, orvosi kategóriaként tekintünk, hanem a társadalom teljes értékű tagjaként (Edwards, 2005).

Ahhoz, hogy a jogszabályi kereteken túl megismerjük, hogy a gondnokság és a támogatott döntéshozatal hogyan valósul meg a gyakorlatban, a fogyatékossgtudományi megközelítés alapján az érintett személyek megélt tapasztalatai visznek el a legközelebb, ezért kutatásunkban az ő elbeszéléseikre koncentrálunk.

Intellektuális fogyatékoság

A fogyatékoság meghatározásában kiindulópontunk és alapelvünk, hogy a fogyatékoság az emberi lét egy lehetséges variánsát jelenti, és nem patológiás, abnormális jelenség, amit egy átlagos állapothoz képest csökkent működésnek kell értelmeznünk (Hatos, 2008; Theunissen, 2009; Weingärtner, 2009). Az intellektuális fogyatékoság (esetenként a pszichológiai diszciplínában: képességzavar) megnevezés a szemléletünknek nagyrészt megfelelő, a hagyományos gyógypedagógiai fogalomhasználatban megszokott *értelmi fogyatékos*szóval rokon kifejezés, mellyel a magyar és nemzetközi szakirodalomban egyre gyakrabban találkozhatunk (például Lányiné, 2009, 2017). Magában foglalja a gyógypedagógia által tanulásban, illetve értelmileg akadályozottként nevezett személyek populációit. Ez a megközelítés előtérbe helyezi az egyént, a maga erősségeivel és lehetőségeivel, valamint megkísérli az egyedi szükségletre alapozni a támogatást az *empowerment* koncepciójának megfelelően (Theunissen, 2009). Ugyanakkor tekintettel kell arra lenni, hogy megnevezések használata során ugyan vezérelhet minket tudományos cél, azonban amint különbséget teszünk *nemfogyatékos* és *intellektuális fogyatékos* között, lehetetlenné válik egyidejűleg az érintett személy egyenrangúságának és egyenértékűségének elismerése (Feuser, 1996). Tekintettel kell továbbá lennünk arra, hogy meghatározott, általában szakemberek által meghatározott szűrőn keresztül észlelt jegyek különböztetik meg ezeket a személyeket a „nemfogyatékos” emberektől. Ezeket a jegyeket a klasszifikációs folyamat során az egyén tulajdonságaivá konvertáljuk át, ami egyben bármilyen megnevezés használatának csapdájává is válik. Amint valakiben olyan különbségeket veszünk észre és írunk le, melyek megkülönböztetik fájának más egyedeitől, megvan annak a veszélye, hogy a közösséghez (emberekhez) való hozzátartozását negligáljuk (Feuser, 1996), ami például ahhoz vezethet, hogy megvonjuk tőle a csoport számára egyébként biztosított jogokat.

Ahhoz, hogy jelenségekről tudjunk gondolkodni, kutatásokat tudjunk végezni és eredményeinket össze tudjuk hasonlítani, mégis szükségünk van megnevezésekre. A partícipatív, fogyatékos személyekkel egyenrangú módon végzett munka során szerzett tapasztalataink és különféle szerzők, szakmai szervezetek ajánlásai alapján azt képviseljük, hogy ebben a témában elsősorban nem a szakemberek, hanem az érintettek és érdekvédelmi csoportjaiknak véleménye számottevő, mert a fogalomhasználat hatalmi kérdés is (Theunissen, 2009; Hernádi et al., 2016; WHO, 2003). Vizsgálatunkban az interjúalanyok számára elfogadható és használt megnevezések és az általunk szakmailag legkorszerűbbnek tartott kifejezések egyenrangú módon jelennek meg.

Pszichoszociális fogyatékos személyek

Kutatásunkban az intellektuális fogyatékos személyek mellett a pszichoszociális fogyatékos embereket vizsgáljuk. De vajon kik ők és mit jelent ez a megnevezés?

Nincs egységes definíció, nincs egységes megközelítés, és nincs egységes megnevezés sem. A pszichoszociális fogyatékossgot, a pszichiátriai betegséget, a mentális sérültséget társadalmi ténynek tekintjük, amelynek jelentése folyamatosan változik: egy adott társadalmi környezet függvénye a formája, megítélése, megélése és kezelése.

Az orvostudomány meghatározása szerint (Kéri, 2009) Magyarországon pszichiátriai beteg az, akinél a betegségsztályozási rendszer (Betegségek Nemzetközi Osztályozása, BNO) alapján a pszichiátriai zavarok tünettani leírása szerint pszichiátriai betegséget diagnosztizálnak. A tanulmányban azonban megemlítik, hogy a jövőben a pszichiátriai diagnózisalkotás folyamatában fontossá válhat a „környezeti tényezők, a kulturális adottságok, a stresszorok és az egyéni élet eseményeinek megismerése” is (Kéri, 2009).

A 2016-os Mikrocenzusnál használt definíció szerint „Mentálisan sérült (pszichés sérült) az a személy, aki elmeorvosi, pszichiátriai (nem pszichológiai) kezelés alatt áll, vagy állt korábban. A pszichés sérülés tehát nincs összefüggésben az értelmi képességekkel, nem azonos az értelmi fogyatékossggal! Korábban az ilyen személyt neveztek pszichiátriai betegnek.” (Mikrocenzus, 2016, p. 14).

Magyarországon a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük megteremtéséről szóló 1998. évi XXVI. törvény (a továbbiakban: Fot.) 2013-as módosítása a CRPD-nek megfelelően kibővítette a fogyatékossg fogalmának a meghatározását. A 4. § a) pont szerint a fogyatékos személy:

„az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja.”

A CRPD alapján

„pszichoszociális fogyatékossggal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó mentális károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását. [...] Mentális károsodás: a mentális működések és a viselkedés zavarai, amikkel az orvostudományon belül a pszichiátria foglalkozik.” (Gombos, 2013)

Az emberi jogi megközelítés szerint a pszichoszociális fogyatékossg az egyén és környezetének interakciójában jön létre, annak következménye, vagyis folyamatosan változik, ugyanakkor az egyén és a közösség, társadalom közötti viszonyon múlik.

Ezek a definíciók azt mutatják, hogy Magyarországon jelenleg a medikális megközelítés mellett, ami a fogalmat betegségként értelmezi, megtalálható a szociális és emberi jogi megközelítés is. Magyarországon akadémiai körökben már elterjedőben van a pszichoszociális fogyatékossg kifejezés, ugyanakkor a

gyakorlatban, szakmai (egészségügyi és szociális) berkekben, illetve az érintettek között ez a fogalom még szinte ismeretlen.

Kutatásunkban az emberi jogi meghatározás mellett a „felépülés modell” adja a pszichoszociális fogyatékos emberek vizsgálatának elméleti kereteit. A modell a hangsúlyt az érintettek saját tapasztalataira és önmeghatározására helyezi, és felépülésüket a mentális problémából egy élettörténetbe ágyazott útként, identitás keresésként definiálja. Az objektívnek tekintett orvosi megközelítések és klinikai beszámolók helyett az érintettek egyéni perspektíváját, narratíváját helyezi a középpontba. A modell gyökerei a nyolcvanas években jelentek meg a felhasználói mozgalmakban, a mentális problémájukból felépülő emberek személyes beszámoló formájában. Míg a klinikai megközelítés a mentális problémákra defektusként, kezelendő tünetegyüttesként tekint, addig a felépülés modell megközelítése reményteljes és az egyént a maga komplexitásában ragadja meg, fókuszba kiterjed az önbizalom, az identitás, a közösségben betöltött szerep dimenzióira is.

„A felépülés egy folyamat, egy életmód, attitűd, annak a módja, ahogy a mindennapok kihívásaihoz közelítünk. Ez nem egy egyenes irányú tökéletes út. Alkalmanként elbukunk ezen az úton, visszazuhanunk, majd újra összeszedjük magunkat és újrakezdjük.” (Deegan, 1988, idézi Bugarszki, 2013, p. 71)

Ebben a megközelítésben, ahol a felépülést egy folyamatos „integritás-építésnek” tekintjük – az az egyik legjelentősebb innováció, hogy az érintettek, a felhasználók saját tapasztalataira és az ezeket megjelenítő narratívákra épít. Emellett az egyén tapasztalataiból kiindulva értelmezi a közösségi részvételt is.

A felépülés modell hatására számos országban jelentek meg az érintettek felépüléstörténetei, az eddig láthatatlan, hangtalan emberek megszólaltak, az egyéni élettörténeteik, narratíváik megjelenhettek a társadalomban.

Jogtudatkutatás

Kutatási kérdésünk tehát, hogy hogyan használják a pszichoszociális és intellektuális fogyatékosokkal élő emberek a jogot, hogyan vesznek részt a jogi eljárásokban, miként hatnak rájuk az állami, intézményi gyakorlatok. Ezen kérdést a jogtudatkutatások kontextusában elemezzük. A jogtudat- (*legal consciousness*) kutatások a jogszociológiában régi hagyományokra vezethetők vissza. Talán az első legfontosabb állomása ezeknek a KOL (*knowledge and opinion about law*) kutatások. Ezek a kutatások kimondottan a jog ismeretére és a joghoz való viszonyra, attitűdre kérdeztek rá, fókuszban a jogról való tudás és a joghoz fűződő attitűdök állnak, elsősorban makrotársadalmi szinten vizsgálódnak, és meghatározó módon kvantitatív módszereket alkalmaznak, amit esetleg kiegészíthetnek kvalitatív módszerek is (Fekete & H. Szilágyi, 2014).

A jogtudat modern értelemben egy komplex fogalom. Jelenti a jogról való tudást (jogismeretet), a joghoz kapcsolható elvárásokat és attitűdöket (jogi attitűd), ahogy a KOL kutatásokban is láttuk. Ugyanakkor jelenti a jog aktivizálódását is, azokat a stratégiákat, melyeket az emberek, cselekvők alkalmaznak, amikor jogi helyzettel találkoznak. És jelenti azt is, hogy egyáltalán milyen helyzetekben érzékelik a jogot, mikor jelenik meg elbeszélésükben jogi érvelés. Mindez a jogtudományban bekövetkezett kulturalista fordulat szemléletébe illeszkedik. Ennek kiindulópontja, hogy a jogot a kultúra részeként érdemes elemezni, melyben a jog maga is egy tényező (Swidler, 2001). A kulturalista fordulat a jogtudomány társadalomelméleti megközelítését helyezi merőben új alapokra. Egyrészt azt állítja, hogy a jog nem egy különálló alrendszer, hanem épp ellenkezőleg, a kultúra szerves része. Másrészt a makrotársadalmi folyamatokról, az intézményi működésekről a hétköznapi megjelenés felé irányítja a figyelmét, amiben a cselekvő aktív, alakító és reflektív. Így a nagy társadalmi intézmények működése helyett azt vizsgálja, ahogyan „a struktúra, a kultúra és a cselekvő kölcsönösen alakítják egymást” (Fleck et al., 2017, p. 11) és ezzel egyidejűleg, hogyan konstruálják a hétköznapi környezetét (Fleck et al., 2017).

Ebben az új paradigmában a jogtudat más értelmezést nyer, kiszabadul az addigi tudományos diskurzust meghatározó kutatások közül, és más tartalommal töltődik fel. Az új megközelítés egyik alapműve Susan Silbey és Patricia Ewick *The Common Place of Law* címmel megjelent kutatása. A szerzők a fent ismertetett kulturalista fordulatnak megfelelően a jogot társadalmi konstrukcióként, a kultúra részeként elemzik. Kutatásunk szempontjából ennek azért van különös jelentősége, mert egyrészt a joghoz nem intézményi oldalról közelítenek, hanem a hétköznapi szintjén, a mindennapos megjelenésében. A kutatás jogfogalma sem illeszkedik a hagyományos értelmezési keretbe, mivel nem csak a hivatalos, írott jogra (*law*) és joghasználatra szűkítik le a kutatás fókuszát, hanem ugyanúgy vizsgálják a jogiasság (*legality*) kérdését, ami a jog, jogi érvelés a hétköznapi kontextusaiban, a mindennapi narrációkban megjelenő valóságkonstrukció része (Ewick & Silbey, 1998).

Hazai jogtudat-kutatási előzmény Fleck Zoltán és munkatársai *A jogi érvek hétköznapi használata* c. kutatása, melyben a fenti jogtudat-értelmezést alapulvéve, narratív interjúk készítésével vizsgálták, hogy a hétköznapi életben milyen módon jelenik meg a jog, az emberek miként érzékelik vagy nem érzékelik a jogi helyzeteket, hogyan viszonyulnak ezekhez, milyen stratégiákat, érveléseket használnak (Fleck et al., 2017). A kutatás külön figyelmet fordított a régiós kontextusra is, azaz, hogy a régiós tapasztalatok – és nem csak jogállami tapasztalatok – miként hatnak az emberek joghoz fűződő viszonyára. A magyar történelmi tapasztalatok hatásai egy ilyen szemléletű kutatásnál nem hagyhatók figyelmen kívül. Az a tény, hogy a huszadik század folyamán a legkülönbözőbb politikai hatalmak váltják egymást a régióban, hatással van a mindennapi stratégiaalakításra is (Borelli & Mattioli, 2013). Így a joghoz fűződő viszonyulásokra is rá-

nyomja a bélyegét. A kutatás alapján a legfontosabb következtetés talán, hogy joghoz való viszony töredezett, nem ad koherens képet. Az, hogy az egyén hogyan viszonyul a joghoz, hogyan alakít ki stratégiát, hogyan értékeli az adott helyzetet, vagy akár az, hogy jogi vagy nem jogi helyzetként azonosít egy szituációt, nem mutat törvényszerűségeket. Függ az egyén személyes tapasztalatától, azoktól a történelmi tapasztalatoktól, amiket átél és a szituáció körülményeitől is (Fleck et al., 2017).

A kulturalista kutatások nem csak szemléletükben és a jogtudatról kialakított koncepciójukban egyeznek, de módszertani megközelítésükben is. Patricia Ewick és Susan Silbey 430 félig strukturált interjút, Fleck Zoltán és munkatársainak kutatása mintegy harminckilenc narratív interjút dolgoz fel. A kulturalista jogtudatfogalom kvalitatív módszereket igényel, mivel ebben a kultúrába ágyazott és mélystruktúrát kereső megközelítésben elengedhetetlen a kvalitatív módszerek mélysége.

A kutatás módszertana

Ahogy azt már fentebb írtuk, kutatásunk elméleti kereteit többek között a felépülés modell és a fogyatékoságtudomány adja, ahol a fogyatékos emberek egyéni történetei, beszámolóí, narratívái vannak a középpontban. Ezekhez a megközelítésekhez illeszkedik kutatási módszerként a narratív életútinterjú, amelynek fókuszában szintén az egyén által elmesélt történetek, narratívák állnak. A módszer középpontjába az egyedi létező kerül, az ő cselekedeteiből, viselkedéséből elbeszéléseiből vonunk le következtetéseket.

Gombos (2013) szerint a felépülésalapú rehabilitáció kulcseleme a pszichoszociális fogyatékos emberek esetében az új narratíva megalkotása: „A narratív interjú kutatások egyre gazdagabb tárházát adják a pszichiátriai ellátórendszerek volt használói általi tanúságtételnek”. A narratív interjú módszer segítségével az interjúalany akár egy új narratívát is létrehozhat, amely – mivel teljesen saját alkotású szöveg, akár elszakadhat mind a hagyományos orvosi modelltől, mind a klinikai narratíva sajátosságaitól – az elvárt „betegtörténet, fogyatékos történet” helyett másfajta identitást nyújthat magának az egyénnek.

A biográfiai módszer magyarországi megjelenése az 1980-as évek végéhez köthető (lásd például Erős et al., 1985; Niedermüller, 1988). A narratív biográfiai módszernek azóta többféle irányzata is megjelent Magyarországon (lásd például Ehmann Bea, László János, Erős Ferenc munkássága). Kovács Éva és Vajda Júlia (2002) zsidóidentitás-kutatásukban a narratív életútinterjúk elemzésekor a Rosenthal (Rosenthal, 1995) módszert Ricoeur (1999) filozófiájára, identitáselméletére, a pszichoanalízisre és Tengelyi (1990) írásaira támaszkodva gondolták tovább. Az általuk kialakított utat követjük kutatásunkban a narratív interjúk készítése és elemzése során.

A narratív életútinterjú nem egy „hagyományos értelemben vett interjú”, az interjúalanyok, az elbeszélők azok, akik irányítják, meghatározzák az interjú menetét, az interjúkészítők a „viselkedésükkel” (szemkontaktus, arcjáték stb.) és kérdéseikkel (ami az általuk elmondottakra való visszakerdezés) történetük elmondását segítik elő.

A narratív interjú módszer a hátrányos helyzetű, társadalmilag kevésbé látható csoportok tagjait hozzásegítheti ahhoz, hogy láthatóbbá váljanak, hangot kapjanak, hogy ők saját maguk megfogalmazhassák, mesélhessenek másoknak az élettörténetükről, mindennapjaikról, eddig rejtve maradt tapasztalataikról, nehézségeikről, hogyan látják saját helyüket, helyzetüket a társadalomban (Opie, 1992; McKay, 2000).

A narratív interjú módszer lehetővé teszi, hogy ne előre meghatározott jellemzők mentén vizsgáljuk a fogyatékos és a jog fogalmát. Az individuum felől közelítő biográfiai módszerrel a társadalmi jelenségek és a jogtudatosság keletkezésének és működésének folyamatai is elemezhetővé válnak, mivel nem a már meglévő normákat, szabályokat alkalmazza a kutatás folyamán, hanem éppen azokat vizsgálja. A biográfiai módszer előfeltevése, hogy az individuumok is hatással vannak a társadalomra, az egyén és a társadalom kölcsönhatása folyamatos. A módszer nem alkalmas múltbeli élettörténeti helyzetek rekonstruálására, a valóság feltárására, célja az elbeszélőnek a mában elmondott történetének, „narratív identitásának” megragadása a szövegben, a társadalmi hatások, befolyások tettenérése, a jog hatásainak bemutatása az egyén élettörténetére. A fogyatékoságot társadalmi ténynek tartjuk, ami társadalmilag konstruált, a társadalom ruházza fel jelentéssel, és így az egyénnek a fogyatékosághoz való viszonyát elemezhetjük a narratív életútinterjú segítségével.

Jellemzően mindennapi életünk során nem foglalkozunk jogi kérdésekkel, bár a jog folyamatosan átszövi az élet szinte minden elemét. Az emberek gyakran nincsenek tisztában a jogaikkal, nem érzik hétköznapi életük részének, nem jelenik meg élettörténetükben mindaddig, amíg nem történik valami olyan esemény, ami előtérbe nem helyezi azt. Jelen kutatásban a cselekvőképesség korlátozásának kérdését vizsgáljuk a pszichoszociális és intellektuális fogyatékos személyek körében. A cselekvőképesség részleges vagy teljes korlátozása egy olyan jogi cselekedet, ami jelentős mértékben megváltoztathatja az egyén élettörténetét, mindennapjait. Vajon ez milyen mértékben és hogyan jelenik meg az elbeszélők élettörténeteiben? Mekkora törést jelenthet ez számukra, megváltozik-e ettől az élettörténetük, az elbeszélésük? Hogyan viszonyulnak ehhez narratívájukban? Tengelyi (1990) szerint élettörténetünk segítségével identitásunkat próbáljuk meg elérni, és ennek érdekében életünk során állandóan korábbi elbeszéléseink helyesbítésére kényszerülünk. Sorseseeményeknek nevezi azokat a drámai jelentőségű élethelyzeteket, amelyek következtében történeteink jelentősen átalakulnak, új élményeink hatására a régebbi elbeszélések kiigazításra szorulnak. Vajon a pszichoszociális és intellektuális fogyatékos emberek élettörténeteiben sorsese-

ményként jelenik-e meg például a cselekvőképesség részleges vagy teljes korlátozása, vagy ennek következményei?

A narratív életútinterjú módszer segítségével nem közvetlenül kérdezzük rá arra, hogy milyen a viszonyuk az érintetteknek a joghoz, milyen hatása van ennek az életükre, hanem azt vizsgáljuk, hogyan van jelen tudatosan vagy tudattalanul az élettörténetükbe ágyazva a jog, a cselekvőképesség kérdése.

A kutatás során támogatott döntéshozatalban részt vevő, illetve gondnokság alatt álló személyekkel készítünk majd élettörténet-interjúkat. Emellett azonban, az eddigi, hasonló kutatásoktól (ld. Kutatási tevékenységek áttekintése pont) eltérően, ebben a kutatásban háromoldalú esettanulmányok elkészítését tűztük ki célul. Az esettanulmány ideális esetben három narratív interjúból áll, az érintett pszichoszociális vagy intellektuális fogyatékos személy mellett a támogatói, illetve gondnoki feladatokat betöltő személlyel, illetve egy olyan családtaggal vagy barátal is készítünk interjút, akire az érintett informálisan támaszkodhat, ha nehézségekkel néz szembe, vagy olyan döntést kell meghoznia, amelyben segítségre van szüksége. A kutatás során tizenkét ilyen esettanulmányt készítünk majd el.

Az esettanulmányok elkészítése sajátos módszertani problémákat vet fel. Egyrészt a hivatásos gondnokokkal és támogatókkal való interjúzáshoz szükség van az intézményrendszer támogatására, ennek megszerzése érdekében felvettük a kapcsolatot a megyei kormányhivatalokkal. Bár egy esettanulmány három interjúból áll, természetesen az érintettek a kulcsszereplők, így a kutatásban részt vevők megkeresésekor elsősorban rájuk koncentrálunk majd. Törekszünk arra, hogy az érintett interjúalanyaink között az intellektuális és pszichoszociális személyek, a fővárosiak és vidékiek, valamint az intézményben, illetve önállóan vagy családban élők száma kiegyenlített legyen. Az interjúalanyokat mind a hivatalos intézményrendszeren, mind a kutatók kapcsolati hálóján, NGO-kon keresztül igyekszünk elérni, hogy az egyes csatornákból eredő torzítások kiegyenlítődjenek.

Az érintetteket kérdezzük majd meg arról, ki tölti be a gondnoki, támogatói feladatot, illetve ki az a személy, akire informálisan a leginkább támaszkodhatnak. Számítunk arra, hogy az interjúalanyok elmagányosodása² miatt ez utóbbi szereplő néhány esetben hiányozni fog az életükből. Emellett azokban az esetekben, amikor nem hivatásos gondnok, támogató van az érintett mellett, az intézményi, gyámhatósági oldal hiányzik majd. Az érintett interjúalanyok felkutatása során ezért kiemelt figyelmet fordítunk arra, hogy elsősorban olyan személyek kerüljenek a mintába, akiknél mindkét másik szereplő azonosítható.

Az interjúk elkészítésekor a fókusz minden esetben a gondnokság, illetve a támogatott döntéshozatal hétköznapiakban való működése lesz. Az érintettekkel

2 Mind az intézményi elhelyezés, mind maga a gondnokság alá helyezés erősen összefügg az egyén szociális hálójának felbomlásával, az elmagányosodással és az izolációval (Salzman, 2011).

és a családtagjaikkal élettörténet-interjút, míg a hivatásos gondnokkal, támogatóval szakmai élettörténet-interjút készítünk majd. Az interjúk narratív szakaszát követően mindhárom esetben hasonló kiegészítő kérdéseket teszünk majd fel, amelyek az érintett és a gondnok, illetve támogató viszonyának főbb dimenzióira koncentrálnak, mint a kapcsolattartás gyakorisága, minősége, a döntéshozatal működése, elégedettség az együttműködéssel.

Sajátos, fontos kérdés még a participáció, az érintettek bevonása a kutatásba. Ezzel kapcsolatban a narratív élettörténet-interjú elemzésének általunk alkalmazott módszere nem teszi lehetővé az interjúalanyok bevonását az elemzési folyamatba.³ A kutatócsoportnak az interjúzással, az interjú tapasztalatok feldolgozásával és az eredmények elemzésével kapcsolatos munkájába tervezünk majd bevonni olyan érintetteket, akik a kutatásban interjúalanyként nem vesznek részt.⁴

Kutatási előzmények áttekintése

Nemzetközi kutatások

Az alábbiakban azokat a nemzetközi kutatásokat tekintjük át röviden, amelyek narratív interjú módszerrel használtak és pszichiátriai betegek diagnosztizált embereket vizsgáltak. A kutatások középpontjában jellemzően a felépülésalapú megközelítés van, arra fókuszálnak, hogy mit jelent az egyén számára a felépülés, hogyan jelenik meg ez az élettörténetekben, hogyan járulhat hozzá egy új, narratív identitás alkotása a felépüléshez, vagy éppen milyen támogatásra, szolgáltatásokra van szüksége az élettörténetek alapján az egyénnek ahhoz, hogy a felépülés útjára léphessen, vagy azon tovább haladhasson (Roe & Davidson, 2005; Piat et al., 2012; Carless, 2008; Sosulski et al., 2010; Llewellyn-Beardsley et al., 2019). Több olyan kutatás is készült, ahol többszörösen hátrányos helyzetű csoportokat vizsgáltak, például hajléktalanokat pszichiátriai betegség diagnózissal, nőket pszichiátriai betegség diagnózissal, afroamerikai nőket pszichiátriai betegség diagnózissal (McKay, 2000; Piat et al., 2012; Sosulski et al., 2010). Ezekben a kutatásokban fontos cél volt az is, hogy egy eddig láthatatlan, hangtalan csoport hangot kapjon, megismerjük az ő szükségleteiket, nézőpontjukat, élettörténetüket is. A kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy a narratív interjú módszer tökéletesen illeszkedik a felépülésalapú megközelítéshez (Spector-Mersel & Knäifel, 2017), és mind a narratív módszernek, mind a felépülésalapú megközelítésnek jelentős szerepe lehet az érintett egyént középpontba helyező szol-

3 Ellentétben Engel és Munger (2003) III. 1. pontban részletesen bemutatott kutatásával.

4 Frank (2012, p. 39) érdekes szempontként veti fel, hogy a jó kutatásoknak mindig feltétele valamilyen szintű érintetté válás, az érintettség (testi, fizikai) megtapasztalása, illetve a hosszabb terepmunka, megfigyelés. A jelen kutatásban az interjúkat az érintettek otthonában, lakóhelyén vesszük fel, de ilyen értelemben vett terepmunkát, részt vevő megfigyelést sem végzünk.

gáltatások és a pszichiátriai ellátórendszer működésének hatékonyabbá tételében. Egy olyan kutatást találtunk, ahol megjelent az emberi jogi nézőpont, egy összefoglaló kutatást, ahol elemezték a 2010–2018 között megjelent felépüléstörténeteket (Llewellyn-Beardsley et al., 2019). Itt említik, hogy az általuk elemzett felépüléstörténetekben megjelenik az emberi jogi szemszög is. A cikk szerint a felépülésalapú megközelítések kereteit az emberi jogi mozgalmak adták, ahol kiálltak a mindenkit egyformán megillető emberi jogok mellett.

Ami a jogtudatra vonatkozó kutatási előzményeket illeti, a jogtudatkutatókról szóló részben már érintettük, hogy az USA-ban az 1990-es években kibontakozott a jogtudatkutatók egy új megközelítése (Ewick & Silbey, 1998), amelyben a korábbi kvantitatív kutatási módszerek helyett puhább, interjú megközelítést alkalmaztak a kutatók. Ennek az a belátás volt az alapja, hogy a joghoz való viszonyt, a jogok használatát nem lehet megérteni a kontextus megértése nélkül. Ewick és Silbey kutatási megközelítését úgy is felfoghatjuk, mint egy lépést egy új jogtudatkutatói paradigma megteremtése felé, azzal együtt, hogy egyrészt a módszertani választásaikban (az interjúk magas száma, félig strukturált felépítése és több körben, több kutató által való feldolgozása) törekedtek a minél objektívebb megközelítésre, másrészt az eredmények értelmezésében próbálták a világosan elkülöníthető joghasználati stratégiák létét igazolni.⁵ Nem voltak egyedül, Michael W. McCann például korábban hasonló kutatási módszerrel vizsgálta a munkahelyi jogtudatot, jogérvényesítést (McCann, 1994). Kutatásában a nők és férfiak egyenlő bérezéséért folytatott munkahelyi küzdelmeket vizsgált, amelynek keretében több mint 140 interjút készített el és dolgozott fel szakszervezeti és feminista mozgalmi aktivistákkal.

A jelen vizsgálat egyik fontos előzménye lehet szemléletét, módszertani megközelítését tekintve David Engel és Frank Munger kutatása, amely a jogok hétköznapi életben való működését vizsgálta fogyatékossgal élő személyek körében (Engel & Munger, 2003). A kutatás alapötletét az *Americans with Disabilities Act* (a továbbiakban: ADA) elfogadása adta még 1990-ben. Ez a törvény a munkáltatók számára előírta az észszerű alkalmazkodás (*reasonable accommodation*) követelményét, vagyis, hogy kötelesek megteremteni a fogyatékkal élő munkavállalók foglalkoztatásának feltételeit. Engel és Munger kutatásának alapvető kérdése az volt, hogy ez a szabály hogyan működik a gyakorlatban, milyen hatást vált ki. Ez a kutatási kérdés hasonló ahhoz, amelyet a kutatócsoportunk is vizsgál, hiszen a Fot. elfogadása, majd a CRPD ratifikációja számos olyan jogot rögzített, amelyek elvileg radikális változást kellene, hogy hozzanak a fogyatékkal élő személyek életében. Ami a kutatásunk szűkebb kérdésfelvetését, a cselekvőképességgel kapcsolatos szabályozást illeti, a CRPD egyértelműen teljesen új szemléletet hoz, vagy kellene, hogy hozzon. Az egyezmény alapján, ha egy sze-

5 Szerintük három joghasználati stratégia van: a jogot elkerülő (*before the law*), a jogi megoldással kifejezetten szembenálló, azt elutasító, haszontalannak, értelmetlennek tartó (*against the law*) és a jogot elfogadó, aktívan használó (*with the law*).

mélynek hiányzik az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége, a támogatott döntéshozatalnak kellene lennie a kizárólagos vagy legalábbis preferált megoldásnak, és a gondnokság intézményét ki kellene vezetni a magyar jogrendszerből, vagy legalábbis jelentősen vissza kellene fogni az alkalmazását. Azt, hogy ez mennyire idegen a jelenlegi magyar megközelítéstől, jól mutatja a Ptk. elfogadása kapcsán kibontakozó vita, amelynek eredménye az lett, hogy a támogatott döntéshozatal intézménye bár bekerült a Ptk.-ba, továbbra is kiegészítő jellegű, a gyakorlatban pedig alig alkalmazzák (Kiss, 2018). Mindezek alapján, bár a magyar helyzet a tételes jogi szabályozás terén korántsem olyan egyértelmű, mint az amerikai, a két kutatás hasonló kérdéssel foglalkozik: egy, a fogyatékos személyek jogait érintő, jelentős emberi jogi reform társadalmi hatásaival.

A kutatás alapvető problémája az, amit a szerzők a jogok paradoxonának neveznek. Miközben az amerikai társadalomban a jogoknak nagyon nagy szerepe van, a mozgalmi törekvéseknek pedig gyakran elsődleges célja a jogi reformok elérése, az emberi jogok érvényesítése végett indított eljárások száma relatíve alacsony. Vagyis egyszerre van jelen az a meggyőződés, hogy a jogok kiharcolása, biztosítása jó megoldás a társadalmi problémák, igazságtalanságok megoldására, és az a szociológiai tény, hogy ezeket a jogokat aztán alig-alig használják az érintettek, nem indítanak eljárásokat súlyos jogsértések esetén sem (Engel & Munger, 2003, p. 3). Magyarországon nagyon hasonlóak a tapasztalatok. A fő különbség, ahogyan a régiós sajátosságok kapcsán már említettük, hogy a jogokhoz való viszony, a jogokba vetett hit a történelmi tapasztalatok miatt eleve kevésbé jelentős hazánkban. A jogok ismerete mellett az államba, állami intézményekbe, bíróságokba vetett bizalom alapvető feltétele annak, hogy egy, a jogokkal tudatosan élő, civil kurázsival rendelkező állampolgári mentalitás tömegesen elterjedjen. Ennek a feltételei hazánkban kevésbé adóttak, mint az Egyesült Államokban (Fleck et al., 2017). Hasonló viszont a megközelítés, hogy az emberi jogok biztosítása megoldást jelent a társadalmi problémákra, és az a tapasztalat is, hogy az érintettek nagyon kevés esetben használják ezeket a jogokat.

Engel és Munger kutatása módszertani értelemben szervesen fejlődött, ami számunkra is megerősítést jelent és tanulságokat hordoz. Először fókusz csoportokat szerveztek az ADA hatásáról, és e beszélgetések hatására a kutatás fókusza egyre tágult. Kialakult az a meggyőződésük, hogy a jogok érvényesülésének megértéséhez az élettörténetet és a narratív identitást is meg kell érteni. 60 élettörténet-interjú-t készítettek, kerekesszéket használó, illetve tanulási nehézségekkel küzdő személyekkel. Később nyolc interjúalanyt bevontak az elemzés folyamatába. Az interjúelemzéseket visszaküldték nekik, és azok a végső tanulmánykötetbe az interjúalanyok dőlten szedett kiegészítéseivel, kommentárjaival és helyesbítéseivel együtt kerültek be. A participatív kutatási módszert tanulságosnak, és a saját kutatásunkban is alkalmazhatónak tartjuk. A saját kutatásunkban, mivel az a gondnokság és támogatott döntéshozatal gyakorlatban való működésével foglalkozik, intellektuális és pszichoszociális fogyatékosággal élő személyekkel készítünk interjúkat.

A fentebb részletesen bemutatott kutatásban kizárólag érintettekkel készített interjúkat, vagyis olyan fogyatékkal élő személyekkel, akik a jogok címzettjei voltak. A mi kutatásunk azonban arra a belátásra épül, hogy a jogok érvényesülésének kulcsa nem kizárólag, talán nem is kifejezetten az egyéni jogérvényesítés, hanem az intézményi szemlélet megváltozása, értve ez alatt a hatóságokat, bíróságokat és a szociális ellátórendszert is. Különösen nagy a jelentősége az intézményi oldal átformálásának Magyarországon, ahol az egyéni jogérvényesítő állampolgár mítosza is sokkal kevésbé tudott beépülni az egyéni cselekvési mintákba az elmúlt harminc évben. Ezért a kutatásunkban ezekhez az intézményekhez kötődő kulcsszereplőkkel is készítünk interjúkat, illetve elemezzük a bírósági gyakorlat változásait is (ld. A kutatás módszertana pont).

A támogatott döntéshozatal működése számos kutatás témája volt, és a CRPD elfogadása tovább erősítette ezt a kutatási érdeklődést, hiszen, ahogy korábban kiemeltük, az egyezmény paradigmaváltást vár el ebben a tekintetben, ugyanakkor a nemzeti jogalkotókat és jogalkalmazókat ez jelentős kihívások elé állítja. Ez egy világszintű folyamat, ami az európai helyzetet illeti, az Európa Tanács emberi jogi biztosa 2012-es tanulmányában (Commissioner for Human Rights, 2012) jó összefoglalását adja az CPRD-ből fakadó emberi jogi elvárásoknak és azok elméleti alapjának a gondnokságról a támogatott döntéshozatal modelljére való áttérés tekintetében, valamint röviden bemutatja a fontosabb jó gyakorlatokat e téren. Jellemző, hogy ez utóbbi rész a jelentésnek viszonylag kis részét teszi ki (Commissioner for Human Rights, 2012, pp. 19–21).⁶ Az utóbbi években számos kutatás született a támogatott döntéshozatalról, Pathare és Shields (2012) részben ezeket a kutatásokat, részben a támogatott döntéshozatalra vonatkozó szabályozási modelleket tekinti át. Shogren, Wehmeyer, Martinis és Black műve (2019) pedig monografikus formában ismerteti a támogatott döntéshozatallal kapcsolatos elméleti és empirikus kutatási eredményeket, valamint ezek gyakorlati alkalmazását.

A támogatott döntéshozatal gyakorlati működéséről szóló empirikus kutatások jó része azzal foglalkozik, hogyan lehetne a felhasználói igényekhez igazítani, javítani a támogatott döntéshozatali szolgáltatásokat (Browning et al., 2014;

6 Két fontosabb modell említi a jelentés, egyrészt a svéd személyes ombudsmani, másrészt a kanadai Representation Agreement Act által bevezetett képviseleti megállapodási rendszert. A személyes ombudsman rendszerét 2012-ben vezették be kísérleti jelleggel Svédországban, de mára már országosan elérhető, kb. 300 ombudsman 6–7000 támogatottnak segít a döntéshozatalban. A személyes ombudsman rendszere minden bürokratikus kötöttségtől mentes, nem születnek formális megállapodások, az ombudsmanoknak irodájuk sincs. Abban – és csak abban – segítenek, amiben a támogatott igényli. Mivel a bizalom kialakítása és megtartása a fő céljuk, nem avatkoznak be akkor sem, ha a támogatott élete kaotikus, megvárják, hogy a kliens keresse meg őket. A képviseleti megállapodások rendszere hasonlít erre, amennyiben teljességgel az érintett kezébe teszi a döntést, hogy kinek és milyen körben ad megbízást arra, hogy képviselje őt, segítse a döntéshozatalban (Salzmann, 2011, p. 308). Az angolszász modelleket hasonlítja össze Davidson et al. (2016) cikke, Carney tanulmánya (2014) szintén a SDM modelljével, és egy ausztrál *pilot*-projekt tanulságaival foglalkozik.

Knight et al., 2018). Kritikus hangok is vannak: Kohn és Blumenthal (2013) azt vetik fel, hogy nem áll rendelkezésre elegendő empirikus adat a támogatott döntéshozatal gyakorlati működéséről és hatékonyságáról. A mi kutatásunk is ebből a belátásból indul ki. Magyarországon annál inkább szükség van ilyen kutatásokra, mert a rendelkezésre álló statisztikai adatok is hiányosak (Gulya & Hoffman, 2019).

Hazai kutatások

Egy 2002–2003-as magyarországi kutatásban (Fernezeyi & Légmán, 2003) narratív interjús technikával vizsgáltuk a pszichiátriai betegségek és az egyén kapcsolatát. Az interjúalanyok elbeszélései a skizofréria megélésének eltérő lehetőségeit jelenítették meg, ami nem kizárólag a betegségnarratívát jelentette számukra. Ez ugyanakkor gyakran azt eredményezte, hogy ellentmondásokkal teli, széteső, értelmetlennek tűnő élettörténeti elbeszélések születtek, és a külvilág által megkérdőjelezhetővé vált élettörténetük valóságossága, hitelessége.

2013–2014-ben az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar hallgatói és oktatói körében végzett projektben⁷ vizsgáltuk a pszichoszociális fogyatékos-ságból eredő emberi jogi és demokratikus részvételi problémákat, narratív interjús módszerrel. A pszichoszociális fogyatékos személyek élettörténeteiben a társadalmi részvételt segítő és gátló tényezők terepei szerepen túl próbálnak más szerepekben (például szülő, munkavállaló, hobbi, pár) is megjelenni.

Egy 2019-ben (Bányai & Légmán, 2019) megjelent tanulmányunkban egyéni élettörténeteken keresztül mutattuk be, hogyan lehet pszichiátriai diagnózissal élni Magyarországon. Az interjúalanyok a társadalomban való részvétel akadályaként jelölték meg az állapotukat vagy a betegséget magát, a diagnózist követő stigmát, az intézmények működését és a betegszereppel együtt járó önállótlan-ságot, míg támogató tényezőként a családot és saját motivációikat.

Jelen kutatás egyik közvetlen előzményének tekinthető az *Esélyegyenlőségtől a Taigetoszig?* című OTKA-vizsgálatunk, amelynek egyik fő módszere a narratív interjúk felvétele volt. A vizsgálatunk középpontjában azok az aktuális társadalmi jelenségek álltak, amelyek arra engednek következtetni, hogy nem egyenes irányú és egyenletes a fejlődés az esélyegyenlőség irányába, hanem számos ponton elnyomást és kirekesztést mutatnak. Élettörténeteket vettünk fel a szelektív abortusz (Hernádi & Kunt, 2019) és a fogyatékos gyermekek örökbefogadása (Horváth & Sándor, 2019) kapcsán, valamint félig strukturált, élettörténetre fókuszáló interjúk készültek intellektuális fogyatékos-sággal élő személyekkel a gyermekvállalás témaköréről (Katona & Szücs, 2019). Kiemelve az utóbbi altemléken született eredményeket, az interjúalanyok közül sokan megfogalmazták,

7 „Semmit rólunk, nélkülünk! Hiszem vagy tudom? Csinálom!” című pszichoszociális fogyatékos-sággal élőkről készült projekt.

hogy vágnak a családalapításra, amelyre támogatott lakhatási közegben van leginkább lehetőségük. Ugyanakkor komoly társadalmi akadályként jelent meg a támogató személyek attitűdje, illetve a cselekvőképességük korlátozása és a gondnokság rendszere.

Az elmúlt években főként szakdolgozati keretek között, esettanulmányok kapcsán volt lehetőségünk participatív, narratív életút interjúk felvételét kísérni intellektuális fogyatékosággal élő személyekkel. Mivel ennek a módszertana hazánkban még kevésbé kimunkált és nemzetközi terepen sem egy gyakran alkalmazott eszközről van szó, a módszertan pontos leírására és fejlesztésére is hangsúlyt fektettünk. Azt tapasztaltuk, hogy a klasszikus, verbalitásalapú módszertan nagyon jól kiegészítheti a *photovoice*-módszer, ami az élettörténet fényképek segítségével meséli el (Matán & Orsós, 2019). Fotók segítségével, akár olyan személyek esetén is alkalmazható a módszertan az életesemények megismerésére, akiknek nem a verbalitás a fő csatornájuk, és csak néhány szóval kommunikálnak (Czinkóczki, 2018). A módszertani repertoárnak továbbá elengedhetetlen része a könnyen érthető kommunikáció alkalmazása a kutatás teljes folyamatában, így a felkérés, az interjú és a disszemináció során is (Horváth, 2017; Sándor et al., 2019).

Összességében megállapíthatjuk, hogy az általunk *pszichoszociális fogyatékos emberek körében végzett kutatásokban* jellemzően nem jelent meg direkt módon a jog, a cselekvőképesség vagy a gondnokság fogalma. Ugyanakkor a narratív interjúk elemzésekor az egyik fő motívum a beteg identitás dominanciája volt, amihez jellemzően az önállótlanág, egyfajta gyerekszerep, döntésképtelenség s gyakran cselekvőképtelenség kapcsolódott. Szinte minden interjúalanynál megjelentek olyan életesemények, amelyek az ő akaratuk és megkérdésük ellenére történtek velük, azonban ezt ők többnyire nem kapcsolták össze a jog, sőt a gondnokság kérdésével sem. Sok esetben az sem derült ki magukból az élettörténetekből, hogy az interjúalany gondnokság alatt áll-e, vagy sem. Az *intellektuális fogyatékosággal élő személyekkel végzett kutatásokra* is jellemző, hogy a gondnokság és cselekvőképesség témaköre általában horizontális szempontként, az önrendelkezést alapjában megnehezítő korlátozó tényezőként jelenik meg, például a gyermekvállalás, családalapítás kapcsán. A rendelkezésre álló vizsgálatokra továbbá jellemző, hogy a narratív interjúzás módszertani fejlesztését vállalták, ami főként a *photovoice*-módszer beemelését és az eljárás alkalmazásának aprólékos dokumentálását jelentette.

Összegzés

A jog társadalomalakító tényező, amely kijelöli, hogy egyáltalán milyen utak állnak rendelkezésünkre egy-egy kérdés eldöntésében, cselekvésünk alakításában. Természetesen az irány soha nem egyoldalú, ahogy a jog alakítja a társadal-

mat, úgy a társadalom is alakítja a jogot. Ideális esetben tehát a jog reagál a folyamatosan változó társadalmi igényekre, így kerül el, hogy feszültség alakuljon ki társadalmi folyamatok és valós lehetőségek között.

A pszichoszociális és intellektuális fogyatékoságot érintő gondnoksági és támogatott döntéshozatali rendszer tekintetében egy önellentmondásokkal teli rendszert látunk. Egyrészt van társadalmi, az érintettek csoportjából érkező igény a támogatott döntéshozatalra, és van is jogi lehetőség rá. Ugyanakkor a jogalkalmazásban nem jelenik meg: 2017-ben, tehát a hatálybalépés után három évvel, 167 esetben jelöltek ki támogatót, míg több mint 50 000 ember állt gondnokság alatt (Gulya & Hoffman, 2019). A jelenség megértéséhez makroszintű adatok hiányoznak, és a csekély számban elérhető adatokban is ellentmondás van.

Emellett, álláspontunk szerint, makroszintű adatokkal vagy kvantitatív módszerekkel nem tárható fel a jelenség valódi oka: az, hogy a valóságban hogyan működik a gondnoksági vagy támogatói rendszer, hogyan élük meg, és hogyan értékelik azt az érintettek. Hiányoznak azok az ismereteink, melyek feltárják az érintetti kör valós igényeit és elvárásait a jog felé, illetve azt, hogy a jelenlegi szabályozás és joggyakorlat hogyan hat rájuk.

Ennek feltárása nélkül pedig nem lehet eldönteni, hogy hol van a beavatkozási pont, milyen módon kell alakítani a szabályozást vagy az eljárási folyamatot ahhoz, hogy egy olyan fenntartható és méltányos támogatói rendszert tudjanak a döntéshozók kialakítani, ami biztonságos és az érintettek társadalmi, önálló életét biztosítja.

Irodalomjegyzék

- Albrecht, G. L. (2002). American Pragmatism, Sociology and the Development of Disability Studies. In C. Barnes, M. Oliver & L. Barton (Eds.), *Disability Studies Today* (pp. 18–37). Polity Press.
- Bányai, B. & Légmán, A. (2019). Életutak a társadalomban pszichiátriai beteg diagnózissal. *Lege Artis Medicinae*, 29(8–9), 371–380.
DOI: <https://doi.org/10.33616/lam.29.038>
- Barnes, C. (2009). Egy évtized változásai: reflexiók az „emancipatív” fogyatékosághoz. *Fogyatékoság és társadalom*, 1(1), 13–22.
- Borelli, C. & Mattioli, F. (2013). The Social Lives of Postsocialism. *Laboratorium*, 5(1), 4–13. <http://www.soclabo.org/index.php/laboratorium/article/view/313/753>
- Browning, M., Bigby, C. & Douglas, J. (2014). Supported Decision Making: Understanding How its Conceptual Link to Legal Capacity is Influencing the Development of Practice. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, (1), 34–45.
DOI: <https://doi.org/10.1080/23297018.2014.902726>

- Bugarszki, Zs. (2013): A mentális problémák felépülés alapú megközelítése. *Esély*, (5), 68–85.
- Carless, D. (2008). Narrative, identity, and recovery from serious mental illness: A life history of a runner. *Qualitative Research in Psychology*, 5(4), 233–248. DOI: <https://doi.org/10.1080/14780880701826101>
- Carney, T. (2014). Clarifying, operationalising, and evaluating supported decision-making models. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, (1), 46–50. DOI: <https://doi.org/10.1080/23297018.2014.902727>
- Commissioner for Human Rights. (2012). *Who gets to decide? Right to legal capacity for person with intellectual and psychosocial disabilities*. Council of Europe.
- Czinkóczy, E. (2018). *Módszertani lehetőségek értelmi sérült személyek élettörténeteinek feltárására. Egy partícipatív esettanulmány tükrében*. Szakdolgozat. ELTE BGGYK.
- Davidson, G., Brophy, L., Campbell, L., Ferrel, S. J., Gooding, P. & O'Brien, A. (2016). An international comparison of legal frameworks for supported decision-making in mental health services. *International Journal of Law and Psychiatry*, 44(1–2), 30–40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2015.08.029>
- Deegan, P. E. (1988). Recovery: The lived experience of rehabilitation. *Psychosocial Rehabilitation Journal*, 11(4), 11–19. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0099565>
- Edwards, S. D. (2005). *Disability: definitions, value and identity*. Radcliffe.
- Engel, D. M. & Munger, F. W. (2003). *Rights of Inclusion. Law and Identity in the Life Stories of Americans with Disabilities*. The University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226208343.001.0001>
- Erős F., Kovács A. & Lévai K. (1985). Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok? *Medvetánc*, (2–3), 129–144.
- Ewick, P. & Silbey, S. (1998). *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*. The University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226212708.001.0001>
- Fekete, B. & H. Szilágyi, I. (2014). Knowledge and Opinion about Law (KOL) Research in Socialist Hungary. *Acta Juridica Hungarica: Hungarian Journal of Legal Studies*, 58(3), 326–358. DOI: <https://doi.org/10.1556/2052.2017.58.3.6>
- Fernezeyi, B. & Légmán, A. (2003). A skizofrénia társadalmi narratívái. *Esély*, (6), 39–57.
- Feuser, G. (1996, June). „Geistigbehinderte gibt es nicht!” Zum Verhältnis von Menschenbild und Integration. *Előadás*. 11. Österreichischen Symposium für die Integration behinderter Menschen „Es ist normal, verschieden zu sein”. 1996.06.6–8., Innsbruck. <http://bidok.uibk.ac.at/library/feuser-geistigbehinderte.html>
- Fleck, Z., Kiss, V., Tóth, F., Neumann, L., Kenéz A. & Bajnok, D. (2017). *A jogtudat narratív értelmezése*. Eötvös Kiadó.

- Frank, A. W. (2012). Practicing Dialogical Narrative Analysis. In J. A. Holstein & J. F. Gubrium (Eds.), *Varieties of Narrative Analysis* (pp. 33–52). SAGE. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781506335117.n3>
- Gombos, G. (2013). *Mi a pszichoszociális fogyatékoság?* <https://pszichoszoc.wordpress.com/2013/10/06/mi-a-pszichoszocialis-fogyatekossag/>
- Gulya, F. & Hoffman, I. (2019). A támogatott döntéshozatal sorsa Magyarországon. *Fogyatékoság és Társadalom*, (2), 22–36. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.2>
- Gulya, F., Katona, V., Kiss, V., Légmán, A., Sándor, A. & Tóth, F. (2021). Gondnokság és támogatott döntéshozatal a gyakorlatban: Egy kutatás módszertani alapvetései. *Szociálpolitikai Szemle*, 7(1), 51–71.
- Hatos, Gy. (2008). *Az értelmi akadályozottsággal élő emberek: nevelésük, életük*. APC-Stúdió.
- Heiszer, K., Katona, V. & Kunt, Zs. (2019). A részvételi paradigma áttekintése. In Katona, V., Cserti-Szauer, Cs. & Sándor, A. (2019). *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban* (pp. 19–29). ELTE BGGYK & Eötvös Kiadó.
- Hernádi, I. & Kunt, Zs. (2019). A döntés anatómiája – Nők narratívái a magzati diagnosztikus folyamatról. In Könczei, Gy., Hernádi, I. & Sándor, A. (Eds.), *Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai* (pp. 66–102). ELTE BGGYK. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/42798/OTKA_Z%c3%a1r%c3%b3k%c3%b6tet_boritos_A.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Hernádi, I., Könczei, Gy., Sándor, A. & Kunt, Zs. (2016). Előhang: Hogyan gondolkodik kutatócsoportunk? In Könczei, Gy. & Hernádi, I. (Eds.), *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig: Fogyatékoságtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez* (pp. 11–26). L'Harmattan Kiadó.
- Horváth, P. (2017). Adalékok a könnyen érthető kommunikáció nemzetközi történetéhez. *Gyógypedagógiai Szemle*, 45(3), 159–174.
- Horváth P. & Sándor, A. (2019). „Tehát ez abszolút vállalható, élhető, örömteli dolog...” Különleges ellátási igényű gyermekek örökbefogadása Magyarországon. In Könczei, Gy., Hernádi, I. & Sándor, A. (Eds.), *Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai* (pp. 103–143). ELTE BGGYK. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/42798/OTKA_Z%c3%a1r%c3%b3k%c3%b6tet_boritos_A.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Katona, V. & Sándor, A. (2019). Az inkluzív kutatás elmélete és gyakorlata a felsőoktatásban. In Katona, V., Cserti-Szauer, Cs. & Sándor, A. (Eds.). *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban* (pp. 49–53). ELTE BGGYK & Eötvös Kiadó.
- Katona, V. & Szücs, M. (2019). „Ha nekem lenne gyerekem, én nem adnám intézetbe” Intellektuális fogyatékosággal élő nők és férfiak szülővé válásának lehe-

- tőségei és korlátai egy kvalitatív kutatás tükrében. In Könczei, Gy., Hernádi I. & Sándor, A. (Eds.), *Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai* (pp. 144–210). ELTE BGGYK. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/42798/OTKA_Z%0c3%a1r%0c3%b3k%0c3%b6tet_boritos_A.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kéri, Sz. (2009). A pszichiátriai betegség fogalma és értelmezése az újabb idegtudományi kutatások tükrében. *Magyar Tudomány*, 170(8), 899. <http://www.matud.iif.hu/2009/09aug/02.htm>
- Kiss, V. (2018). A cselekvőképesség szabályozásának társadalmi hatásai. In Szeibert, O. (Ed.), *Család és családtagok: Jogági tükröződések* (pp. 279–296). ELTE Eötvös Kiadó.
- Knight, F., Kokanović, R., Ridge, D., Brophy, L., Hill, N., Johnston-Ataata, K. & Herrman, H. (2018). Supported Decision-Making: The Expectations Held by People With Experience of Mental Illness. *Qualitative Health Research*, (6), 1002–1015. DOI: <https://doi.org/10.1177/1049732318762371>
- Kohn, N. & Blumenthal, J. (2013). A critical assessment of supported decision-making for persons aging with intellectual disabilities. *Disability and Health Journal*, (1), 40–43. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2013.03.005>
- Kovács, É. & Vajda, J. (2002). *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek. Múlt és Jövő*.
- Lányiné Engelmayer, Á. (2009). *Intellektuális képességszavar és pszichés fejlődés*. Első kiadás. Medicina Kiadó.
- Lányiné Engelmayer, Á. (2017). *Intellektuális képességszavar és pszichés fejlődés*. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Medicina Kiadó.
- Llewellyn-Beardsley, L., Rennick-Egglestone, S., Callard, F., Crawford, P., Farkas, M., Hui, A., Manley, D., McGranahan, R., Pollock, K., Ramsay, A., Sælør, K. T., Wright, N. & Slade, M. (2019). *Characteristics of mental health recovery narratives: Systematic review and narrative synthesis*. PLOS ONE. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0214678>
DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0214678>
- Marton, K. & Könczei, Gy. (2009). Új kutatási irányzatok a fogyatékoságtudományban. *Fogyatékoság és társadalom*, 1(1), 5–12.
- Matán, Zs. & Orsós, Gy. (2019). A Photovoice és az Én-vers módszerek alkalmazásának lehetőségei egy narratív interjú készítésének és elemzésének során: „Gyurika, ahogy ő látja a világot”. In Katona, V., Cserti-Szauer, Cs. & Sándor, A. (Eds.), *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban* (pp. 66–68). ELTE BGGYK & Eötvös Kiadó.
- McCann, M. W. (1994). *Rights at Work: Pay Equity Reform and the Politics of Legal Mobilization*. The University of Chicago Press.
- McKay, E. (2000). *The Life History Method: Its use in exploring the lives of women with severe mental illness*. Paper presented at the Qualitative Eviden-

- ce-based Practice Conference, Coventry University, May 15–17, 2000. <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/00001385.htm>
- Mikrocenzus, (2016). *A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Nagy, Z. É., Köncei, Gy. & Hernádi, I. (2009). A fogyatékoságtudomány útjai kettős történeti keretben, avagy első, kísérleti metszet a fogyatékoságtudományról. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1(1), 93–107.
- Niedermüller, P. (1988). Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*, 99(3–4), 376–389.
- Opie, A. (1992). Qualitative research, appropriation of the „other” and empowerment. *Feminist Review*, 40(1), 53–69. DOI: <https://doi.org/10.1057/fr.1992.5>
- Pathare, S. & Shields, L. (2012). Supported Decision-Making for Persons with Mental Illness: A Review. *Public Health Review*, (2), 1–40. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03391683>
- Piat, M., Polvere, L., Townley, G., Nelson, G., Macnaughton, E., Egalité, N. & Goering, P. (2012). *Baseline Consumer Narratives of Lived Experience of the Mental Health Commission of Canada’s At Home/Chez Soi Project: Cross-site Report*. https://www.mentalhealthcommission.ca/wp-content/uploads/drupal/Housing_At_Home_Qualitative_Report_Baseline_Consumer_Narratives_Lived_Experience_Cross_Site_ENG_0.pdf
- Riceour, P. (1999). *A narratív azonosság. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó.
- Roe, D. & Davidson, L. (2005). Self and narrative in schizophrenia: time to author a new story. *Medical Humanities*, 31(2), 89–94. DOI: <https://doi.org/10.1136/jmh.2005.000214>
- Rosenthal, G. (1995). *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt & New York.
- Salzman, L. (2011). Guardianship for Persons with Mental Illness – a Legal and Appropriate Alternative? *Saint Louis University Journal of Health Law & Policy*, (4), 279–329.
- Sándor, A., Horváthné Somogyi, I., Iván, Z. & Kalányos, Gy. (2019). A támogatott lakhatás jellemzői egy participatív kutatás tükrében. *Fogyatékoság és Társadalom*, (1), 90–114. http://fogyatekosagtudomany.elte.hu/wp-content/uploads/2019/09/05_FT_2019_1_Tanulmanyok_Sandor_et_al.pdf, DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.1.5>
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Martinis, J. & Black, P. (2019). *Supported Decision-Making: Theory, Research, and Practice to Enhance Self-Determination and Quality of Life*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108633314>
- Sosulski, M. R., Buchanan, N. T. & Donnell, C. M. (2010). Life History and Narrative Analysis: Feminist Methodologies Contextualizing Black Women’s Experiences with Severe Mental Illness. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 37(3), 29–57. DOI: <https://doi.org/10.15453/0191-5096.3534>

- Spector-Mersel, G. & Knaifel, E. (2017). Narrative research on mental health recovery: two sister paradigms. *Journal of Mental Health*, 27(4), 298–306. DOI: <https://doi.org/10.1080/09638237.2017.1340607>
- Swidler, A. (2001). *Talk of Love. How Culture Matters*. The University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226230665.001.0001>
- Tengelyi, L. (1990). *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz.
- Theunissen, G. (2009). *Empowerment und Inklusion behinderter Menschen. Eine Einführung in Heilpädagogik und Soziale Arbeit*. Lambertus.
- Weingärtner, C. (2009). *Schwer geistig behindert und selbstbestimmt*. Lambertus.
- World Health Organization. (2003). *A funkcióképesség, a fogyatékoság és az egészség nemzetközi osztályozása (FNO)*. <http://mek.oszk.hu/09700/09756/09756.pdf>

ESETTANULMÁNYOK

Áldás Háza Szeretetotthon, Üllő*

Az esettanulmányban először röviden ismertetjük a helyszínt és a kutatás menetét. Ezt követően Nóra, Rózsa és Gábor történetét elemezzük. Az elemzésekben egyrészt bemutatjuk a szereplők élettörténetét az interjúkban szereplő biográfiai adatok alapján. Ezt követően a gondnokság, a támogatott döntéshozatal működését vagy ezek hiányát elemezzük, az alábbi főbb témakörök mentén: 1. munkavállalás, 2. gazdasági és pénzügyi önállóság, 3. a szexualitás és párkapcsolat szabadsága, 4. privát szféra, a mozgás szabadsága, a hétköznapi élet korlátozásai, fegyelmezése.

Az intézmény és a kutatás menete

Az intézmény

Az intézmény egyházi fenntartású, a budapesti agglomerációban található, a település központjától nem messze. Könnyen megközelíthető tömegközlekedéssel és autóval, kerékpárral is. A közelben kisebb-nagyobb boltok, szolgáltatók találhatóak; egyébként családi házas, kertvárosi övezetben helyezkedik el.

Egy nagy és két kisebb lakóépületből áll. A nagy épület többszintes, a nyolcvanas években épült. A kisebb lakóépületek kialakítása családi házra emlékeztet, újabb építésűek. A lakóépületeket nagy kert, park övezi, ami karbantartott, de nem kifejezetten hívogató. A kertet körben kerítés határolja, egy autós-, illetve egy gyalogosbejárat van az utca felől, ezeket zárva tartják.

Az intézménybe kerülő bentlakók először a nagy épületben laknak, ahol felméri az állapotukat, illetve egy határozott idejű rehabilitációs programban vesznek részt. A kisebb épületekben, ahol az interjúk is készültek, 10–12 főt helyeztek el, két-, indokolt esetben egyfős szobákban. A lakóotthonok vezetője és két ápoló, illetve egy éjszakai ápoló is dolgozik itt. Az intézményhez támogatott lakhatás is tartozik, ennek keretében a lakók intézményi segítséggel, de folyamatos felügyelet nélkül, önállóan élnek a városban lévő ingatlanokban. A lakóotthon

* Az anonimitás követelménye miatt az esettanulmányban az interjúalanyok és az intézmény átnevezésre kerültek.

vezetőjének mentorálási, támogatói feladatai is vannak, így a bent lakók mindennapi életének segítése, szervezése, például segítség a bevásárlásban, a főzés, takarítás beosztása, orvosi ellátások, vizsgálatok szervezése és a rendszeres vizsgálatok számon tartása, kapcsolattartás a gondnokokkal, családtagokkal. A kisebb lakóépületek méretükben és az ellátás jellegében is középúton helyezkednek el. Akik ide kerülnek, azoknak határozatlan ideig maradhatnak, amíg az állapotuk, élethelyzetük (illetve a családjuk helyzete) ezt indokolja.

Az itt készített interjúkat 2022 júniusában kezdtük megszervezni, az intézményhez nem volt korábbi kapcsolatunk. A megkeresésünkre pozitívan, segítőkészen reagáltak. Az interjúk az egyik kisebb lakóotthonban készültek 2022 augusztusában. A lakóotthon mentorával, Klárral, valamint három lakóval, Nórával, Rózsával és Gáborral, valamint Nóra édesanyjával és gondnokával, Klaudiával és Rózsa (hivatásos) gondnokával, Marikával interjúztunk. Minden interjút az intézményben vettünk fel.

A lakóotthon vezetője, Klári

1957-ben született. Édesanyja neveli fel, testvére nincs. 1974-ben, 18 évesen fejezi be az egészségügyi szakközépiskolát, szülésznő szeretne lenni. Csecsemőgondozóként kezd dolgozni, majd a belgyógyászatra kerül, ápolóként. Ezután, 1978–1982 között óvónőként dolgozik. 1982-ben férjhez megy. A házasság fél évig tart, elválnak. Az első férjének van egy Down-szindrómás testvére, akivel Klári nagyon jól kijön. Másodszor is férjhez megy. Üllőre költözik. Nehezen esik teherbe, és a kisfia megszületése után a második házassága megromlik, elválnak. A fia gyermekorvosával jó viszonyba kerül, és ő felajánlja neki, hogy egy akkor nyíló, fogyatékos gyermekek napközi otthonába menjen dolgozni. Ezt elfogadja, és 1987-től, a napközi megnyitásától ott dolgozik. Munka mellett tanul, vezetőképzőt végez, és szociálpedagógusként felsőfokú végzettséget is szerez. 1989-ben a napközi korábbi vezetője, Klári főnöke felmond. Klári lesz a napközi új vezetője. Itt ismeri meg a harmadik férjét, Gábort, aki 1990-től gyógypedagógusként dolgozik a napközi otthonban. Négy gyermekük születik, harmadik közös gyermekük fogyatékkal élő. Egy, a napközi otthonba járó gyermeket, akinek a szülei meghaltak, befogadnak a családjukba, és közösen nevelik Klári előző házasságából született fiát is. 2010 után nem maradhatnak mindketten a napközi otthonban, mert az új települési önkormányzati vezetés összeférhetetlennek ítéli a viszonyukat. Klári másik szociális intézménybe megy dolgozni. A nyugdíjazása után pénztárosként dolgozik a Tesco-ban. 2018-ban felajánlják neki, hogy dolgozzon az Áldás Háza Szeretetotthonban, ezt elfogadja, azóta itt dolgozik. A férje 2020-ban meghal Covid-fertőzésben. 2020 óta ő a lakóotthon vezetője, az ott lakók, így Nóra, Rózsa és Gábor mentora.

Az interjúalanyokról

A kutatásban arra törekedtünk, hogy az érintettek mellett a gondnokkal vagy támogatóval, illetve egy informális támogatóval is készítsünk interjút, így egy-egy történetet három szemszögből mutatunk be. Mindhárom érintett leginkább Klárira tud támaszkodni a hétköznapi döntési helyzetekben, aki minden érintett intézményi mentora is egyben. Emellett az intézményi viszonyok szükségessé is teszik, hogy együttműködjenek vele, és mivel mást nem neveztek meg, aki a hétköznapiakban támogatná őket, így mindhármuk esetében őt tekintettük informális támogatónak. Nóra gondnokság alatt áll, az édesanyja, Klaudia a gondnoka, így vele is készítettünk interjút. Rózsa szintén gondnokság alatt áll, neki hivatásos gondnoka van, Marika, akivel szintén készült interjú. Gábor nem áll gondnokság alatt, és támogatott döntéshozatalban sem vesz részt, így az ő interjút csak az Klári által elmondottakkal olvastuk össze az elemzésben.

Nóra története

Nóra 1988-ban született Egerben, mindkét szülője egy munkahelyen, a helyi mentőszolgálatnál dolgozott. Születése után fél évvel több epilepsziás rohamot is elszenvedett, azt feltételezik, ez okozta a fogyatékoságát. Autizmussal diagnosztizálják később. 1990-ben megszületik húga, Erzsébet. 1991-től óvodába jár, 1995-től pedig egy fogyatékkal élők bentlakásos intézményében lakik, csak hétvégeente megy haza. 1996-ban a szülők elválnak. Az anyja, Klaudia találkozik valaki mással, aki később a férje lesz. Nórárt az apánál helyezik el, a húga Klaudiahoz kerül. Innentől kezdve egy darabig minden második hétvégén találkozik az anyjával, de egy ideig ez is abbamarad, pár évig nem találkoznak. 1999-ben az apa is újraházasodik, Nóra másik bentlakásos intézménybe kerül. A 2000-es évek elején az apjánál lakik, és a mostohaanyja cégénél, egy időszalonban takarít. 2010-ben másik városba költöznek. Valamikor 2018 táján az apa és a nevelőanya kirakja a lakásból, mert a nevelőanyjával megromlik a viszonyuk. Épp az anyánál van akkor, amikor kiderül, hogy nem mehet többet haza. Az anya pár hétre magához veszi, amíg találnak neki bentlakásos intézményt, valamint az apa lemond a gondnokságról, Klaudia lesz a gondnok. De nála sem maradhat. Ekkor költözik be abba az intézménybe Nóra, ahol mai napig is lakik, Üllőre. Itt először a nagy lakóotthonba kerül, majd innen megy át ugyanannak az intézménynek egy kisebb egységébe, ahol önállóbb életet élhet. Közben dolgozik, takarít különböző helyeken a környéken, majd magában az otthonban. 2020 körül megismerkedik jelenlegi párjával, aki szintén ebben az intézményben lakik.

Nóra anyja és gondnoka, Klaudia

1965-ben született Egerben, apja munkásosztálybeli, anyja budapesti értelmiségi családból származik. Ő az első gyerek a családban, utána két testvére születik. Az érettségi után elköltözik, és egyúttal dolgozni kezd az egri mentőszolgálatnál. Ott ismerkedik meg első férjével 1985-ben, 1986-ban összeházasodnak, 1988-ban megszületik első gyermekük, Nóra, majd 1990-ben Erzsébet. Nórának epilepsziás rohamai vannak a születés után, később fogyatékkal diagnosztizálják. 1993-ban elkezdi főiskolára járni, és diplomát szerez, illetve egy másodikat is pár évvel később. 1996-ban megismerkedik második férjével, szintén ebben az évben az elsőtől elválik. Erzsébet hozzákerül, Nóra az apához. Nórát innentől ritkán látja, és pár évre teljesen megszakad a kapcsolatuk. 2018 körül az apa kiteszi Nórát a lakásból, így ő veszi magához, és ő lesz a gondnok. Pár hétig Nóra nála lakik, amíg meg nem találják azt az intézményt, ahol Nóra jelenleg is él.

A gondnokság működése és dimenziói Nóra történetében

Nóra a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alatt áll, az interjúkból az derül ki, hogy autizmussal diagnosztizálták. Hétéves kora óta különböző fogyatékkal élők számára fenntartott intézményekben él, jelenleg pedig egy üllői intézményben lakik, egy olyan lakóegységben, ahol kevesebben élnek, és valamennyire önállóak lehetnek.

A gondnokságról Nórát és anyját narratív élettörténet interjúban, Klárit narratív szakmai életút interjúban kérdeztük. Nóra gondnoka az édesanyja. Klárit pedig annak az intézménynek az alkalmazottja, ahol Nóra él, ő a lakóotthon vezetője, Nóra mentora, és Nóra őt jelölte meg támogatóként.

A szülei elváltak, és Nóra az apánál maradt, 18 éves korában az apa lett a gondnoka, majd amikor az apja kirakta, 2018 környékén, az anyja vette át a gondnoki feladatokat. Erről a gondnokváltásról Nóra is mesélt.

„A tizenkét évvel ezelőtti. Hát az úgy zajlott, bementünk a gyámügyre, megkérdezték, hogy kit szeretné gondnokodni, és akkor mondtam, hogy az apukámat. Utána a gyámügy beadta a bíróságnak a kérelmet. A gondnokság=hát a gondnokság alá helyezés. És a bíróság felülvizsgálta az ügyet, és akkor az apukámat jelölték ki gondnokomnak. És akkor így lett. És megjött a határozat, és akkor abban benne volt, hogy Pázmány Andort kirendelik gondnoknak. Ez volt benne. Akkor 12 évig apukám volt a gondnokom. A mostani az azt jelenti, hogy apukámmal bementünk a gyámügyre. 2018. november 14-én 10 óra 30-ra hívtak be minket. Akkor már felmondtam az Idősek Házába. Aztán megkérdezte a nő hogy: hogy: ő azért hív, nem tudom, miért hívtak, igen pontosan ezért. Gondnokváltás. És akkor elmeséltem a nőnek, hogy mi volt, hogy beadtam a levelet a bírós. gyámügynek, megírtam, hogy mi, hogy merre meddig, és akkor apukám bevitte a gyámügyre a levelet, vagy mi bevittük a gyámügyre a levelet, és akkor a gyámügy meg továbbította a bíróságnak a levelet, és akkor mindenkit meghallgattak sorban. Nevelőanyám is pont bejött

a gyámügyre, ő is elmondta a verzióját. Én is elmondtam a verziómat, apukám is, nevelő anyukám is, apukám meg azt mondja, hogy a mai naptól fogva lemondok a gondnokságáról, lányom gondnokságáról. És akkor megkértem a nőt, hogy akkor hallgassák meg az anyukámat is, hogy mi a véleménye erről. Anyukám meg annyit mondott a nőnek, hogy akkor=hogy akkor vállalom a lányomnak a gondnokságát. És akkor amit írtam a gyámügynek, bíróságnak, minden, és a bíróságnak be lett adva az a kérelem, elfogadták a kérelmemet, és akkor a bíróság felülvizsgálta az ügyet, és akkor a bíróság meg jóváhagyta. Kijött a határozat, apukámat felmentik, felmentik a gondnokság tisztség alól, anyát kirendelik, mint gondnok (katonásan, pattogósan). És akkor ez lett. És akkor így lett a gondnokság alá helyezés. Mert én kérelmeztem azt, hogy anyukám legyen a gondnokom. Én kérelmeztem. Mármint beírt= írásba beadtam, és akkor úgy.”

Nóra úgy meséli ezt el, mintha a váltás az ő ötlete lett volna, mintha kompetens lett volna ebben a kérdésben. Arról, hogy miért történt meg a gondnokváltás, nem mesélt, a körülötte lévő történetet az anya elbeszéléséből tudjuk meg.

Nóra interjújából az derül ki, hogy viszonylag nagy önállóságra képes, dolgozik, takarításból él, emellett hosszútávú párkapcsolata van egy szintén az intézményben lakó férfival, érti a pénz értékét, képes önállóan közlekedni. Élettörténetét összefüggően mesélte el. Ennek ellenére élete korlátozásokkal teli, szinte kisgyermekként korlátozzák mindenben. Időnként ő is így utal saját magára: „hát egyedül nem jó, mert célszerűbb, hogyha mondjuk inkább ott van mellettem egy felnőtt vagy bárki, és akkor valami történik, akkor meg őt veszik elő. Ő a hibás.”

A gyerekként kezelés erős korlátokkal társul. Ennek egyrészt intézményi okai vannak, mivel a szabályok ezt írják elő, másrészt a gondnoka, az anyja is korlátozza az életét. A korlátozások kiterjednek az önálló életvitelre, a pénzügyeire, a szabad mozgásra és a párkapcsolatára, szexualitására is.

Munkavállalás és pénzügyi önállóság

Nóra, bár dolgozik, saját fizetése van, de mégis zsebpénzt kap az anyjától, és minden vásárlásáról számlát kell hoznia, amit mentorának, Klárinak ad le.

„Hetente ezer forintot kapok, és abból fagyizni szoktunk, és én szoktam vasárnap, amikor itt vagyok. Amikor van ez a vásárlás, akkor van egy gondozó, mentorom kiírja a vásárlási egyenletet, egy vásárlási na... egy vásárlási előleget, az 5700 forint. És akkor megvan, hogy meddig lehet a költekezés, hogy meddig lehet. Én például van, hogy 5300-at költök, van, hogy most, hogy túlléptem a keretet, az meg 6770. Vagy bocsánat, rosszul mondtam, 6270. De csak most egyszer léptem túl a keretet, de megígértem a mentoromnak, hogy én már többet nem fogok ilyet csinálni, hogy figyeljek oda legközelebb, meg hogy mennyit vásárolok, miből, melyiket, melyik a legolcsóbb, és akkor azt választom ki.
De én nagyon jól ismerem a pénzürtékeket, akkor nem tudom, hogy miért nem enged ki az anyukám, de hát, de hát valamit, valami kiket. De hát hiába mondom, hogy ki szeretnék menni, de egyedül meg nem enged ki.”

A pénzügyi kérdésről Nóra anyja teljesen másképp gondolkodik, mint akár Nóra, akár mentora, Klári. Az anya nagyon szigorúnak tűnik ebben a kérdésben, sze-

rinte Nóra nem lenne képes önálló pénzügyi döntéseket hozni: „tehát a pénzt én kezelem az édesanyja és én meg a gondnoka is én vagyok. Külön számlája van, ami kettőnké, és általában abból finanszírozzuk az ő igényeit.”

Ezzel a korlátozó állásponttal Nóra is tisztában van.

„De egyedül meg nem mehetek ki vásárolni. Nem, csak kísérel. Úgy rendelkezett az édes anyukám, hogy egyedül nem mehetek sehova. Templom, meg fagyizni, azon felül máshova nem. Mert ha anyukám megtudja, akkor nagy botrány lesz otthon, és azt meg nem szeretném. Mekkora nagy botrány lesz, amikor anyukám megtudja. Hát eléggé nagy botrány lesz. Én nem szeretnék ebből botrányt.”

Klári, aki minden nap ott van Nórával, és ő segít neki a vásárlásban is, teljesen másképp látja ezt.

„Tehát hogy minden, tulajdonképpen az élet minden területén lehetne őt használni önállóan, de mégis az anyuka azt kérte, hogy nem kezelhet pénzt, a pénzt, mert csak azt a 10 ezer forintot küld minden hónapban anyuka, tehát ez a tízezer forint áll rendelkezésünkre, az ő szükségleteinek a beszerzésére, tehát ilyen tisztálkodási szereket, tampon, meg ilyenek. De ezt sem költheti el önállóan. Tehát, hogy így itt ezzel a kis társasággal jön ki és vásárol be. Pedig most jutottam el odáig Nórával is, és ezzel a másik három gráciával, tehát ezzel a négy=négy csajjal, hogy teljesen önállóan csinálják.”

Klári nemcsak a pénzügyek tekintetében, hanem más területeken is sokkal önállóbbnak látja Nórával, mint az anyja. Ő minden nap találkozik Nórával, mindenben segít neki, ami a hétköznapi életet érinti. Nóra anyja, a gondnoka hétéves kora óta nem lakik Nórával. Amikor a gondnoka lett, akkor is csak pár hétig lakott nála, majd ebbe az intézménybe került. Hetente egyszer telefonálnak, és hathetente egy hétvégére viszi haza. Klári úgy véli, hogy Nóra nagyfokú önállóságra lenne képes, de az anyja nem engedi ezt.

„Szóval igen, ahogy én azt gondolom, hogy az Nóra az sokkal le van le van gátolva, mint amennyit egyébként kéne. Például nála sokkal problémásabb lakók kijárnak egyedül sétálni, meg mit tudom én, itt voltak olyan lakók, akik itt haltak meg, és akkor elmennek a temetőbe meglátogatni. Utána ketten-hárman összeállnak, és úgy elmennek. Például ezt is simán engedném, de az Nórával nem engedi ki az anyukája innen. Csak=csak felügyelettel.”

Nóra nem mehet egyedül sehova, sem fagyizni, sem a templomba, sem biciklizni. Ezt a helyzetet ő sem érti, kritikával illeti:

„De én nagyon jól ismerem a pénzügyeket, akkor nem tudom, hogy miért nem enged ki az anyukám, de hát, de hát valamit, valami kiket. De hát hiába mondom, hogy ki szeretnék menni, de egyedül meg nem enged ki. Azért nem enged ki, mert félt, nehogy valami bajom legyen, és ez kellemetlen, de hát nekem meg kellemes, meg öneki is. De hát én tudok vigyázni, én ismerem a KRESZ-szabályokat, ismerem, hogy tudom-e, mikor jön autó, meg kell állni, ha mondjuk gyalogos, akkor elsőbbséget adni neki, meg minden ilyeneket ismerek, de hát annak ellenére se engedték, és mi van, hogyha jön egy autó, és akkor így eljött. Hát ez az, és akkor kit vesznek el? Hát a gondozót is elővehetik, a mentoromat és anyuká-

mat és mindenkit elővehetnek ezzel. De hát én ellenkeztem, akkor engemet is ugyanúgy elővehetnének. Ezért nem engednek ki biciklizni egyedül. Mert ők úgy mennek, mint az örültek. De inkább jobb, hogy ez biztonságosabb.”

Párkapcsolat

A pénzügyek és a szabad mozgás mellett a párkapcsolatát is korlátozza az anya, Klári ebben is sokkal megengedőbb lenne. Nórának van párkapcsolata, egy szintén intézeti lakóval. Ezt ő épphogy megemlíti az interjújában, Klaudia egyáltalán nem említi. Így jórészt csak Klári elbeszéléséből tudunk mind a kapcsolatról, mind az abból adódó konfliktusról. Nóra ennyit mesél:

„Így van. Így van. Nyolc hónapja vagyunk együtt. Így van. Én nagyon szeretem a páromat. Szoktunk sétálni, szoktunk beszélgetni. Van, hogy egy. Hát amikor álmos vagyok, akkor lefekszem. Hát én általában olyan kilenc óra fele szoktam lefeküdni. Kilenckor fekszem le, amikor úgy adódik a dolog. Kilenckor fekszem le, 21 óra 00-kor. Mert csak addig lehetünk itt kint a nappaliban. Egy órát lehetünk csak kint.”

Az anyánál Nóra párkapcsolati és szexuális élete valószínűleg tabutémának számít. Egyrészt ő egyáltalán nem említi, miközben egy nagyon is aktuális konfliktusról van szó az interjú felvételekor, Klári elmesélése alapján:

„Karesi egy idős ember. Nóri meg azért elég fiatal még (kuncogva), de például a kettőjük kapcsolatát sem engedi az anyuka. És én most éppen most próbálkoztam megint egy héttel ezelőtt, hogy anyukáját Klaudiának hívják, mondom Klaudia, lehetne egy kicsit lazítanunk? Már csak azért, mert a Karesinak szerintem nem sok ideje van. (nevetve) Már mint férfi, hát már nagyon idős. De nem, nem, nem, nem. Nem.”

Amennyiben Nóra és Klári interjúját összevetjük az anya interjújával, teljesen más kép rajzolódik ki Nóra helyzetéről. Az első esetben Nóra egy akadályokkal küzdő, de viszonylag önálló életre képes fiatal nő benyomását kelti. Képes önálló döntéseket hozni, érti a pénz értékét, tud közlekedni, párkapcsolatban él. Támogatásra szüksége van, de önállóságra is szüksége lenne, mind a saját, mind Klári elmondása alapján. Az anya gyökeresen másképp látja ezt, ő az élet minden területén védeni akarja Nórát, de ez a védelem csak korlátozásokban nyilvánul meg.

Nóra mentora, Klári tehát sokkal nagyobb önállóságot adna Nórának, úgy véli, önállóbb életvitelre lenne képes, és Nóra maga is ezen az állásponton van. Érti a pénz fogalmát, dolgozik, képes önállóan közlekedni, döntéseket hozni, párkapcsolatban élni. Klaudia viszont ragaszkodik ahhoz, hogy Nóra maradjon ebben a biztonságosnak vélt, de erősen korlátozó intézményben. Tehát Nóra sorsáról az az ember dönt, aki hétéves kora óta nem a mindennapjai része, és akivel azóta pár hétnél tovább nem élt egy háztartásban.

Klaudia meglátása általában Nóra gondnokságáról, a támogatott döntéshozatal kapcsán:

„Egyáltalán nem [jó a támogatott döntéshozatal Nórának], mert a Nóra jól funkcionál, de akkor, ha van támogatottsága. Tehát, hogy ha ő elakad, megakad, akkor ott van mellette valaki. Ő önállóan azért nem tud dönteni, mert vannak olyan élethelyzetek, amiben ő nem találja fel magát. Ő nem tudja lereagálni. Tehát, hogyha olyan helyzet elé kerül, ami megijeszti, megrémiszi, akkor ő kétségbeesik.”

Klaudia, bár elutasítja, tulajdonképpen mégis a támogatott döntéshozatalt írja le, mint a jó megoldást a lánya számára. Az, hogy mégsem tartja jónak ezt a jogintézményt, utalhat például arra, hogy nem tájékozott annak működését illetően. De ebben az interjúrészletben is kirajzolódik a gondnokság paternalista alapmisztosa, az, hogy a jogoktól való megfosztástól azt reméli Klaudia, hogy megvédi a lányát, miközben valójában a megfelelő környezet és folyamatos segítség, támogatás az, ami megvédi, valójában az intézménynek ezeket a funkcióit tartja a legfontosabbnak. Az, hogy Nóra fejleszthető lenne, nem merül fel az interjúalany elbeszélésében. Klári meglátása általában Nóra gondnokságáról:

„Viszont a Nórit én úgy gondolom, hogy ő nem tipikus autista, tehát ő kevert, ő kevert, ő egy nagyon-nagyon értelmes és nagyon szép csaj lenne, hogyha nem lenne ez a, igen, ez az autisztikus jellemvonása. Mert hogy mivel, hogy autisztikus jelei vannak, és ugye eleve már az anamnézisen is mindenben lehetett látni, hogy ő teljes önálló életvitelre nem alkalmas, tehát neki mindenféleképpen gondnok kellett. És hogy milyen csoportokra, azt is meg kellett határozni. És hát ebben kökeményen benne van a mama saját maga kívánságai. Én azt gondolom, hogy a Nóri, én úgy datálom, hogy ő négy évvel ezelőtt, mikor ide bekerült, akkor lett gondnokság alá véve. De ha tévedek, akkor bocsánat, akkor ezt majd a mamától, vagy anyától megtudod. Amit mondtam, hogy szerintem szigorúbban lett ő elbírálva.”

Nóra története jó példa arra, hogy a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos eljárásokban olyan szereplőknek van, illetve lehet meghatározó szerepe, akik az érintett hétköznapi valóságától nagyon távoliak. A bíróság szükségszerűen ilyen, de Nóra esetében az édesanyja sem egy igazán közeli személy abban a tekintetben, hogy nagyon régóta, Nóra gyermekkorától nem élnek együtt. Bár Klaudia jelen van Nóra életében, gondoskodik róla, figyelemmel kíséri, ez a távolság azal jár, hogy Nóra esetében mégis a lehető legkorlátozóbb megoldásokat részesíti előnyben, és a többi szereplő, beleértve magát Nórát, a bíróságot vagy az intézményt „megszemélyesítő” Klárit, nincs abban a helyzetben, hogy ezt kontrollálni tudja. Ez Nóra esetében olyan megoldáshoz vezet, amely az interjúk összeolvasása alapján indokolatlanul korlátozó.

Rózsa története

Rózsa 1993-ban született. Három testvére van, egyikük már nem él, de a másik két lánytestvére sem része az életének, nem tartják vele a kapcsolatot. Édesapja korábban elhunyt, édesanyja ismeretlen okból szintén bentlakásos intézményben van elhelyezve. 18 éves kora óta cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt áll, 21 éves

korától Marika a gondnoka. Kisgyermek korától 24 éves koráig egy Fejér megyei gyermekotthonban él, ahol szakmát is tanul. Onnan költözik Üllőre, az Áldás Háza Szeretetotthonba. Már a gyermekotthonból is vállal munkát, jelenleg részmunkaidőben (napi négy óra) dolgozik, rendelkezik önálló keresettel. Epilepsziás rohamok és hangulatingadozás miatt folyamatosan gyógyszeres kezelés alatt áll. Évekkel ezelőtt a Szeretetotthonban ismerte meg párját, Misit. Klárit 2022 óta ismeri.

Rózsa gondnoka, Mária

Marika az interjú során (szakmai) életútjáról keveset beszél. Házas, két gyermeke van. Könyvelőként dolgozik. Tíz évvel ezelőtt, 2013-ban végezte el a hivatásos gondnoki képzést, amikor korábbi munkaviszonya megszűnt, és állást keresett. Jelenleg negyven gondnokoltja van, mindegyikük intézményben van elhelyezve. Mielőtt hivatásos gondnok lett, ügyintézőként dolgozott egy értelmi fogyatékkal élő gyermekeket fogadó otthonban. Onnan ismerte már Rózsát, mielőtt gondoka lett.

A gondnokság működése és dimenziói Rózsa történetében

Rózsa valamikor gyerekkorában került intézetbe, az interjúkból nem rekonstruálható, hogyan alakult fiatalkora. Saját élettörténetét röviden és töredezetten mondja el, leginkább a munkahelyeire koncentrálva, mintha maga sem tudná, hogyan alakult az élete. Édesapja az interjú készítésekor már nem él, édesanyja él, de szintén bentlakásos intézményben van elhelyezve, kapcsolatot nem tartanak egymással. Rózsa elmondása szerint van három testvére, de sem gondnoka, sem Klári nem találta meg őket az elmúlt évek során. Gondnoka tudomása szerint az egyik testvér már nem él. Testvérei sosem keresik őt, nem látogatják az otthonban. Rózsa ennek ellenére gyakran emlegeti családját. Tizennyolc éves kora óta áll cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt, de ennek oka vagy bármilyen konkrét diagnózis az interjúkból nem derül ki, ő maga sem tudja felidézni a gondnokság alá helyezés történetét. Kiskorában gyermekotthonban került elhelyezésre, ahol ahogy nagykorú lett, „automatikusan” gondnokság alá került. Rózsa az interjú során nem említi meg Marika előtti gondnokát, de nagyjából három éven át másik személy(ek) gondnokoltja volt.

A vele készült interjúból kevésbé érezhető, de Klári és Marika interjúja alapján Rózsának fontos – lenne – a családjá, a valakihez tartozás érzése, megélése. Ahogyan Klári fogalmaz: „Tehát, hogy igazából öneki lenne családjá, akik nem nem foglalkoznak vele. Viszont ő nagyon igényelné a kapcsolatot. Tehát a külső kapcsolatokat.” Éppen ezért próbálják édesanyjával felvenni a kapcsolatot. Klári szerint Marika pótanyaként van jelen Rózsa életében, annak ellenére, hogy nagyon ritkán találkoznak személyesen. Marika igyekszik gondját viselni Rózsának, gyakran beszélnek Klárral arról, hogy mindene megvan-e az otthonban.

„Szóval, hogy Rózsa, tehát a gondnoka, a gondnoka az valahogy úgy kezeli őt, mintha tényleg a pótanysza lenne. Mert bármi, bármi probléma van, akkor az Marikát föl lehet hívni, a Marika soha nem mondja azt, hogy nem. Ő valahogy olyan, nem is tudom, mert azért a gondnokokra nem jellemző ez, hogy ennyire könnyen belemegy mindenbe, de ő mindig mindent. Tehát akármilyen kérése volt Rózsának, és akkor ugye én azt továbbítottam neki. Azt mondja, jó, hát persze.”

Párkapcsolat

Rózsa az Áldás Háza Szeretetotthonban ismerte meg Misit, akivel évek óta párkapcsolatban van. Vele való kapcsolatát is szeretné megerősíteni, a külvilág felé jelezni, de a cselekvőképességet kizáró gondnokság miatt erre jogi lehetősége nincsen.

„Most ugye tegnap éppen ott ült Rózsa, és mondja, hogy Klári, én tudom, hogy tudom, hogy nem lehet itt esküvő, meg én tudom, hogy az esküvő mit jelent, mert azért mi erről beszélgettünk, tehát itt fölmerülnek azért ilyen párkapcsolatokban, hogy ez esküvő, meg valami összetartozás, vagy mit tudom én. És akkor sokszor beszélgettem, hogy azért az esküvő az egy az egy nagyon fontos dolog. Tehát az egy más, az egy más rendszerben lévő dolog, aki itt ugye itt él az intézetben. Én azt gondolom, hogy ehhez nincs erre nincs szükség. Az, hogy összetartozunk, és az, hogy egymás társaságát nagyon szeretjük, és hogy és hogy mi azért egy kicsikét szorosabb kapcsolatot tartunk, mint mondjuk a többi száz, annak annak lehet valami jelét, de ez egyáltalán nem házasság és nem esküvő és nem ilyesmi. Hanem most kitaláltam azt például, mert ugye tegnap ezt mondta, hogy ő a Misivel muszáj, hogy valami jelét adják ugye saját maguknak is, meg úgy a külső embereknek is, hogy ők összetartoznak, és akkor ugye, hogy ilyen összetartozási gyűrű, és hogy most ezt kérdeztem meg éppen tegnap a Marikától, hogy mit szólnál ehhez, hogyha ilyen ezüst, kis gyűrűt, vékony kis gyűrűt vennénk, és akkor ez lenne Misi és Rózsa, mit tudom én, sütnék egy kis süteményt, meg vennénk üdítőt, és akkor lenne egy kis ilyen kis ünnepség, hogy a Misi, meg ő, már nem tudom, hány éve azért tényleg ragaszkodnak egymáshoz, és ők aztán tényleg nagyon szeretik egymást, meg sokat beszélgetnek, meg nevetgélnek, meg olyan nagyon jók, amikor együtt vannak.”

Munkavállalás és pénzügyek

Rózsa feltételezhetően tizennyolc éves kora óta vállal különböző munkákat. Jelenleg félállásban dolgozik egy olyan vállalkozásnál, amely megváltozott munkaképességű személyeket is foglalkoztat. A vállalkozás a Szeretetotthon területén alakított ki munkavégzésre alkalmas helyet, ezért Rózsának nem kell elhagynia a Szeretetotthon területét. Ezekből a munkáiból önálló keresetre tett szert, de pénzéhez a cselekvőképességet kizáró gondnokság miatt nem fér hozzá, azzal önállóan nem rendelkezhet. Marika kezeli a számláját, havonta utal meghatározott összeget, egyfajta zsebpénzt Kláriéknak a „belső kasszába”. Ebből fedezik Rózsa hétköznapi szükségleteit. Klári szerint Rózsa nincsen tisztában a pénz értékével, ezért különösen indokolt, hogy gondnokság alatt álljon.

„És Rózsának például a pénz. Tehát, hogy egyáltalán nincs tisztában a pénz értékével. Tehát hogy ebből a szempontból, hogy ő olyan egyedül van, mint a kisujjam, meg meg a pénzzel nem tud bánni, én nem tartanám jónak, hogyha neki nem lenne [gondnoka]. És hogyha a Marikáról van szó. Én biztos, hogy. Tehát, hogy én ezt nagyon fontosnak tartom, hogy a Marika legyen. A szabadságában, tehát hogy ő ugye a gondnokság alatt van, ezért, tehát amit mondtam, ezért indokolt.”

Mindkét nő gyermekként kezeli Rózsát, kislányként is hivatkoznak rá az interjúkban, életét ők ketten irányítják Rózsa mondhatni passzív belenyugvásával. Bár gondnoka „mindenben támogatja”, olyan helyzetekben, amelyek az önállóságát növelnék, nem partner. Nem engedi, hogy a mobiltelefonjába vegyenek SIM kártyát, pedig az értelemszerűen segítene abban, hogy elhagyja a Szeretetotthon területét, tekintve, hogy utol lehetne őt érni telefonon. Klári szerint „talán, mert nincsen kit hívnia”, de belátható, hogy valójában nincsen magyarázat arra, miért nem engedi Marika telefont használni Rózsát. Ez a fajta korlátozás némiképp szembemegy Klári önállóságra „nevelésével”:

„Tehát hogyha az ő négyesük ennyire klasszul működik, például az Rózsa is, ő is gondnokság alatt van, és a gondnok őt se nagyon engedi egyedül. Én meg simán kiengedem, mint ahogyan most is a számláért. Tehát, hogyha ez ilyen frankón megy, akkor egyedül fognak kijárni. Merthogy ahova mennek tehát ez a sor tulajdonképpen a fagyis, a százas bolt, a fodrász, a kínai, ahol melltartókat lehet venni, meg bugyikat, meg papucsokat, ami ugye fogyóeszköz itt, ezeket mind ismerjük. Tehát, hogy itt, ahol cigit veszünk azokra, akik ezt ismerik. Itt a közért is errefelé, a cukrászda, tehát itt a József Attila úton lévő üzletek már ismerik őket. És akkor ezekkel már egy olyan kapcsolat alakult ki, hogy én már így teljesen nyugodtan ki tudom őket engedni. És ráadásul ugye Nórának van telefonja, Rózsának is van telefonja. Tehát, hogy nagyon megbízhatóak, tehát biztos vagyok benne, hogyha majd egyedül kiengedem őket, pénzzel ugye a kezükben, akkor biztos, hogy azt fogják csinálni, amit megtanultak, és nem fognak átverni.”

Úgy tűnik tehát, hogy Klári, aki valóban részt vesz Rózsa életében, minden nap találkozik és beszél vele, nagyobb szabadságot tart indokoltnak Rózsa hivatásos gondnokánál. Ennek ellenére nem gondolja, hogy Rózsa alkalmas lenne arra, hogy a cselekvőképességet kizáró gondnokság helyett támogatott döntéshozatalban vegyen részt. Ezt azzal indokolja, hogy nincsen családja: „Tehát, hogy őneki azért, ha lenne egy állandó családja, aki mellett tudná élni az életét, akkor én azt gondolom, hogy mehetne. Tehát, hogy lehetne. De mivel hogy nincsen. Ezért neki muszáj így.” Mintha a család intézménye önmagában garantálná, hogy megfelelő módon működik a támogatott döntéshozatal. Fel sem merül, hogy az, amit ő csinál napi szinten az otthon lakóival mentorként, nagyon közel áll ahhoz, amit a törvény támogatott döntéshozatalnak nevez. Máshol úgy fogalmaz: „Rózsa azt a fajta szabadságot, amit ő most meg tud tenni, megbízhatóan, azt ő élvezi. Tehát meg is kapja. Annak ellenére, hogy gondnokság alatt van.”

Gábor története

Gábor 1968-ban született Budapesten, az interjú készítésekor 54 éves. Születése után csecsemőotthonba került. A szüleit nem ismeri. Gyulán nevelkedett, gyermekotthonban. Onnan került ebbe az intézménybe, Üllőre, 18 évesen, 1985 decemberében. Azóta itt lakik. A féltestvére, édesanyja második gyermeke, Károly is a gyulai gyermekotthonba került. Együtt nevelkednek. Együtt kerülnek Üllőre is, az Áldás Háza Szeretotthonba. 2006-ban Gábor veseátültetésen esik át. Az otthonban dolgozik. Külön szobája van. Nem áll gondnokság alatt, és támogattott döntéshozatalban sem vesz részt.

Intézményi lét és a gondnokság – hiánya

Munka, pénzügyi önállóság

Gábor nem áll gondnokság alatt. Dolgozik, de erről nem beszél részletekbe menően:

„Szeretem a munkámat. Tehát most, hogy (...) kifejezni, még elég régóta itt vagyok na. Meg van munkahelyem is, azt is szeretem. Hát meg itt így itt a kertben szoktam egyébként locsolni, gereblyézni, ilyesmi, tehát ilyen kerti munka. Ilyen kerti munka.”

Klári is hangsúlyozza vele kapcsolatban, hogy dolgoz, ügyes, ezermester:

„[...] a Gabi az a csúcok csúcsa, de tényleg. Tehát, hogy szeret dolgozni, csendes, kommunikatív, barátai vannak, szereti a társaságot, tehát nyitott, nyitott mindenkire, minden formában, borzasztó ügyes, mert nincs, azt hiszem mondtam is, hogy nincs olyan, amit ne tudna megcsinálni. Tehát, hogyha leszakad, vagy tönkremegy, vagy mittudomén, egy nagy gyűjtögető, merthogy mindig minden szart összegyűjt. Ezt is meséltem neked, hogy ugye ott van ott kint egy kuckója, ami egyik lakónak sincs, de neki van beépített szekrényekkel. Nincs olyan, hogy valamit, hogyha kérsz, hogy ő le tudna adni. És mondtam, én havonta, másfél havonta selejtezzük, mert már nem férünk el. Amit addig összegyűjtött, azt kidobálja szegény (nevetve).”

Az interjújában fontos a pénzügyi, gazdasági, egzisztenciális önállóság témája, hangsúlyozza, hogy tud a pénzzel bánni, átgondolja, mire költ:

„Igen, én tudok a pénzzel bánni. Hát én tudok venni ilyen ilyen üdí=üdí=mondjuk ásványvizet venni, vagy valami. Tehát ilyen sütemény, vagy ilyesmi, amit megkívánok, meg ilyen ruhákat, meg cipőt, meg szandált, meg ilyen dolgokat. Meg mondjuk szoktam venni. Mondjuk nekem nem kell, hogy most tollak meg izé meg ilyen füzetek, meg minden, az van nekem, meg könyvem is. Tehát, meg van újságot olvasni magam, amit szeretek. Tehát mondjuk ilyen regényt, vagy ilyen történelmet, ilyesmi. Meg a biológiát ilyesmi. Azokat nagyon szeretem.”

Klári elbeszélése árnyalja ezt a képet:

„[...] ki is szokott járni, mert ugye önjogú, bárhova ki tud menni. Van pénz, nincs ezzel problémája. Minden hónapban, minden héten a Karcsi vagy a Gabi beállt a 4000 forintra, minden héten 4000 forintot kér. És mindig becsülettel hozza is. Érdekes, hogy mindig 4000 forintról. Tehát soha nem 3986 forintról, mindig 4000 forintról van számla, de neki mindig megvan mindene.”

Az intézményben az a gyakorlat, hogy azok sem költhetnek ellenőrzés nélkül, akik nem állnak gondnokság alatt, ezért kell Gábornak is számlát hoznia, illetve a költőpénzt igényelni. Ennek okait Klári így foglalta össze:

„Tehát, hogy az önjogúak, az a szó is azt veti, hogy önjogú, tehát hogy a pénzével azt csinál, amit akar. Tehát, ha akarja, föl is gyűjthetja, ha akarja, megeheti, ha bármit, tehát hogy semmit. Persze, a gondnokoltaknak az egyértelmű, de az önjogúak azok bármit csinálhatnak. Ezt, hogy mégis kérjük, ez pontosan azért volt, vagy van mmm=ilyen belső belső ellenőrzés. Ez nem hivatalos. Ez ilyen belső ellenőrzés, mert hogy előfordult már, hál' Istennek nem itt a lakóotthonban, de előfordult már az, hogy teljesen elköltötte az összes pénzét. Tehát az OTP-ből is elköltötte az összes pénzét. Pedig tudva lehet=volt hogy több milliója volt, és hogy eltapsolta (tapsol) meg régi lakóknak odaadta meg mittudom ilyen hülye dolgokba belement, és persze az OTP odamegy a személyijével, hát odaadják neki, miért ne adnak. És oda=odafajult ez az egész dolog, hogy ott, ahol volt a támogatott lakhatásból, ki kellett neki jönni, mert nem tudtam térítési díjat fizetni. Tehát, hogy gyakorlatilag tulajdonképpen az ő védelmükben szeretnénk csak tájékozódni, hogy most tényleg mire költik. De hogyha mit tudom én, azt mondja, hogy beültet a hintába, hogy elhagyta, vagy mit. Már mondtam, hogy ez tehát Karcsi, ezt már ellőttük, akkor most már csak ott találjunk ki valami mást. De egyébként, amikor én vásárolgatok, így jobbra-balra, akkor mindig hozok be számlát. Szóval, hogy én is azért a dologban partner vagyok, hogy azért mit tudom én, odateszek, és akkor úgy van leadva, mert hogy ezt minden alkalommal, minden hét után ugye azt borítékba be kell tenni, névre szólóan kell beadni a pénztárba. Hogy aztán a pénztáros, hogy ott mit csinálnak ezekkel a kis blokkokkal, nem tudom. Szerintem biztos, hogy nem csinálnak semmit, mert ezt csak nem tudom. Nem is csinálhatnak, hát nem is hozhatnám föl sehol, mert ez szabályellenes.”

Ezt a gyakorlatot értelmezhetjük úgy, hogy ha a bíróság nem helyezett gondnokság alá egy lakót, az intézmény megteszi, ellenőrzi a lakók hétköznapi tevékenységeit. Nagyon érdekes a szabályozás többszintűsége ebben az esetben, hiszen a hivatalos joggal ellentétes, korlátozó intézményi gyakorlatot Klári, aki a legjobban ismeri a lakókat, egyediesíti, finomhangolja. A jelen esetben ez egy jól működő rendszernek tűnik az érintettek elmondása alapján, legalábbis egyik interjúalanyunk sem ítélte meg kifejezetten negatívan, de úgy tűnik, hogy ez alapvetően Klári személyén, döntésein múlik, amelyekkel egyensúlyt alakít ki az intézményi kontroll és a lakók szabadságra való igénye között.

Magánszféra

Gábornak nincs párkapcsolata, legalábbis sem ő, sem Klári nem említik, hogy lenne. Szerencsés helyzetben van, mert egyedül lakik egy szobában, mivel vese-transzplantáción esett, ahogy Klári meséli: „[...] mivel, hogy transzplantált, őneki olyan, tehát egy ugyan ilyen helye van, fürdőszobás, merthogy fontos neki a tisztálkodás, meg a saját maga sterilitása, hát azért ezt hagy kívánnivalót (nevetve) de igen, igen.” Így Gábornak van privát szférája, amit hangsúlyoz is az interjúban, amikor a baráti kapcsolatokról esik szó, ahogy az alábbi interjúrészletben a kiemelések mutatják:

„Hát olyan barátaim vannak, akiknek mondjuk ő is mondjuk kisegít, hogyha van nekem egy ilyen nyalámság, vagy ilyesmi. És az még ő is visszahálálja. Tehát, hogy egymásnak segítünk. Kitartunk egymással. Meg ő is szokott nálam, már amikor bejön ide zenét hallgatni, egy kicsit beengedem őtet, és akkor. És akkor szereti ő is a zenét. Meg van, amikor berakok neki egy filmet, akkor azt nézi. Mondtam neki, nézzed nyugodtan. Megengedem neki. Szeretem az ilyen filmeket ő is. Én mondjuk régebben a kiskoromban, de a mesefilmeket szerettem. Azt nagyon imádtam.”

A többiekhez képest szerencsés helyzetben van a privát szféra tekintetében, és ennek kiterjesztésével is vannak sikerei. Fentebb már említettük, hogy Gábor gyűjtöget. Az intézményben ezt igyekeznek keretek között tartani, de nem tiltják meg. Ezt is hangsúlyozta, amikor a kisebb lakóotthonba való költözésről kérdeztük:

„Akkor, amikor nem ilyen cuccok voltak nekem, tehát nem ilyenek voltak. Más volt a cuccaim. Tehát nem ilyen fajta cuccaim, hogy azok nem voltak. Tehát akkor nem voltak még ilyen rengeteg cuccaim. Tehát, hogy úgy főnt. Akkor nem volt. Igen. Tehát ezek a több mint a fele cucc az onnét jött. Tehát, hogy az emeletről. Már úgy itt onnét is segítettek nekem. Én négykerekű izé tolokocsival. Azzal hozták ide. Tehát, hogy nem ennyi cuccaim voltak, ott kevesebbek voltak. Sokkal kevesebbek. Hát nem ilyen rengeteg cuccaim voltak. De ezekből is most ez az igazság sok, több, mint ez a fele, ami itt van. Több mint a fele ki lesz, neki kell dobálni. Még a raktárban is rendet csináltunk ottan. Itt van egy raktárunk, ott is rendet csinálunk, mert a téli cuccokat, meg ilyesmiket, van ilyen zsák, vagy valami doboz, abba belerakjuk, és akkor ráírjuk a nevünket. És ennyi.”

Összességében Gábor interjújából az a kép rajzolódik ki a számunkra, hogy nyugodt, kiegyensúlyozott, kiszámítható keretek között él, és elégedett ezekkel. Ugyanakkor az interjú alapján nehéz megítélni, hogy indokolt-e, hogy egy ilyen félig-meddig zárt intézményben éljen, amely egyszerre nyújt neki védeltséget, de korlátozza is.

A gondnokság témája

Amikor arról kérdeztük Klárit, hogy miért nem áll Gábor gondnokság alatt, a családi kapcsolatainak gyengeségét hangsúlyozta. Gábornak a testvére is az intézményben lakik, de nincs közöttük mélyebb kapcsolat, ahogy Klári fogalmaz:

„Tehát, hogy tulajdonképpen nincs kettőjük közt se testvéri, se semmilyen kapcsolat. Tehát, hogy még olyan baráti kapcsolat sincs, mint az itt lakók között.” Pedig Gábor nem tűnik ridegnek és közömbösnek Karcsival kapcsolatban, rövid interjújában többször említi, hogy a testvére is itt lakik: „Már nem is tudom. Már nem emlékszem már rá [a gyulai nevelőotthonra, ahol a gyermekkorukat töltötték]. De hát azóta, mióta van itt, mióta eljöttünk, én meg ott van itt egy öcsém is, a testvérem, az is van. Azóta, mióta eljöttünk onnét Gyuláról, azóta már azóta eljöttünk, idejöttünk.” Később még a kettőjük közötti hasonlóságot is említi: „Ugyanúgy szemüveges, mint én.”

Az édesanyjukat nem ismerik, és Klári elbeszélésben ezzel kapcsolódik össze a gondnokság hiányának témája, mintha a gondnokság alá helyezés célja az lenne, hogy a szülőket, a megtartó családi közeget pótolja, vagyis Gábor esetében teljesen indokolt lenne. Érthetetlennek nevezi, hogy miért nem áll gondnokság alatt:

„És hogy ők miért nincsenek gondnokság alatt, mikor tényleg, ők már tényszerűen az van, hogy nem tudjuk, hogy hol van ez a Szabó Ilona, azt se tudni, hogy mit csinál otthon, de soha senki. Egy vonással se, soha nem támogatta őket, meg nem is érdeklődött semmit, semmit. És=és ebből a csodálatos a dologban, hogy két olyan dolgos, szorgos ember lett belőlük, hogy nem is értem.”

Gábor elbeszélésében az intézményváltáshoz kapcsolja a gondnokság alá helyezés hiányát, de keveset mesél róla, és tényszerűen mondja el, ami történt, és itt is egy egységként beszél a testvéréről és önmagáról:

„Azóta, mióta eljöttünk onnét Gyuláról, azóta már azóta eljöttünk, idejöttünk. Itt van még már jó sokáig. Mi már nem vagyunk már gondnokság alatt. Tehát, hogy nekünk az már megszűnt.

interjúer: Értem.

Tehát hogy megszűnt már. Nincs már az. Tehát, hogy Gyulán voltam én gondnokság alatt.

interjúer: És arról tudnál mesélni, hogy ez hogyan szűnt meg, ez a gondnokság?

Hát ez úgy szűnt meg, tehát amikor ott voltam sokáig, tehát jó sokáig, azzal azóta (érthetetlen). Tehát, hogy már nekem nem vál=úgy is akarta mondani már nem vállalták nekem a gondnokságot. Már nem vállalták. Tehát, hogy nem vállalták má.

interjúer: Értem.

Ide meg azért jö... itt vagyok már régóta, itt már nem vagyok gondnokság alatt. Nekem még (érthetetlen) tudok én bánni mindennel, pénzzel, mindennel.”

Gábor története arra nagyon jó példa, hogy a gondnokság alá helyezés, amelyet, ha már elrendelte a bíróság, minden érintett hajlamos megváltoztathatatlannak, szükségesnek, hasznosnak elfogadni, néha egyszerűen elmarad. Gábor élete Nórához és Rózsához hasonló keretek között zajlik, még a pénzügyi önállóságát is korlátozzák, aminek semmilyen jogi alapja nincs, illetve az intézményi létből fakadóan be kell tartania számos szabályt, amelyek a személyes szabadságot érintik, illetve olyan korlátozásokat, amelyek a személyisége kibontakoztatását érintik, például nem gyűjtögethet, nem kezdhet maga megjavítani elromlott dol-

gokat. Az „önjogúság”, ahogy az interjúalanyaink hivatkoznak rá, ezzel együtt fontos elem mind Gábor, mind Klári elmondása alapján.

Összegzés

Az általunk felkeresett három bentlakásos intézmény közül az üllői Áldás Háza lakóotthonai képviselik a „középutat”. A lakóotthonok családiasak, ami részben a méretükből, az épületek kialakításából fakad, részben abból, hogy viszonylag kevesen vannak egy-egy otthonban elhelyezve egy-két ágyas szobákban. Emellett a lakóotthon vezetőjének személyisége is hozzájárul ehhez a családias légkörhöz. A gondnokság alá helyezés a jogi paternalizmus legalapvetőbb megnyilvánulási formája. Olyan régi tradíciói vannak, hogy hajlamosak vagyunk természetesnek és mással nem helyettesíthetőnek gondolni, ami a támogatott döntéshozatalhoz szükséges paradigmaváltás legfőbb mentális akadály. Az üllői lakóotthonokban arra látunk példát, amikor ez a paternalizmus a lehető legjobban működik, mert megvannak a személyi és tárgyi feltételei: egyrészt a lakók „kiválogatása”, másrészt az, hogy az otthon vezetője valóban szinte családtagként tekint rájuk és ilyen szellemben foglalkozik a mentori teendőivel. Ezzel együtt az is látható, hogy a lakók többé-kevésbé gyermeki státuszban maradnak az intézményi szabályok és a gondnokság alá helyezés szabta keretek között.

Bükkzsérci Integrált Lakóotthon*

Kutatásunk első évében a lehetséges interjúalanyok felkereséséhez számos kormányhivatalt kerestünk meg. Így jutottunk el a Bükkzsérci Integrált Lakóotthonba. Az esettanulmányban először röviden ismertetjük a helyszínt és a kutatás menetét. Ezt követően Imre és Éva történetét elemezzük. Az elemzésekben egyrészt bemutatjuk a szereplők élettörténetét az interjúkban szereplő biográfiai adatok alapján. Ezt követően a gondnokság és a támogatott döntéshozatal működését vagy ezek hiányát elemezzük, az alábbi főbb témakörök mentén: 1. munkavállalás, 2. gazdasági és pénzügyi önállóság, 3. a szexualitás és párkapcsolat szabadsága, 4. privát szféra, a mozgás szabadsága, a hétköznapi élet korlátozásai, fegyelmzése.

Az intézmény és a kutatás menete

Az intézmény

Az állami fenntartású intézmény Bükkzsérc falu határán túl helyezkedik el. Megközelíthetősége tömegközlekedéssel nehézkes, a busz az otthonnál megáll, de csak két óránként jár a közeli városból. A lakóotthon bár természetileg szép környezetben van, mindentől elzárt. A legközelebbi falut is busszal lehet elérni, a város körülbelül egy óra távolságra van. Így a bentlakók saját mindennapos szükségleteiket az intézményhez tartozó büfében tudják kielégíteni. A rossz infrastruktúrális körülmények miatt a munkába járás, a bent élők látogatása vagy az ügyintézés is akadályozott, emellett az intézményvezető elmondása alapján jelentős konfliktusforrás is.

„A munkaidőt azt a fenntartó úgy állapította meg, hogy a dolgozóinknak ne kelljen órákat várni a buszcsatlakozásra, hanem vége a munkaidőnek, háromnegyed hétkor mondjuk az esti műszaknak, vagy a nappalos műszaknak a 12 órás munkarend esetén, és 7 órakor meg megy a busz az adott irányba haza. Úgyhogy ez én úgy gondolom, nagy könnyebbség, és én ezt mindig is szoktam mondani a kollégáknak, hogy emiatt igazából hálásak lehetünk a fenntartónak, ugyanis itt két óránként jár a busz. Tehát ha az adott csatlakozást lekési valaki, akkor legközelebb csak két óra múlva tud hazamenni, hogyha nincs valaki, aki hazavigye, vagy eljőjön érte. Úgyhogy igyekszünk a munkaidőt aztán nagyon betartani, hogy mindenki időben hazamehessen, hogy ne késsenek a dolgozóink, ne kesse le a buszt, mert hogy akkor a kollégája nem tud hazamenni, szóval ezzel időnként vannak problémák, vannak ugyanúgy nálunk is renitens dolgozók, mint bárhol máshol, de ők azok, akik túl sokáig nem dolgoznak itt, mert hogy egyrészt emiatt folyamatosak a figyelmeztetések, meg a konfliktusok, és aztán nagyon sokan ezt nem tudják tolerálni.”

* Az anonimitás követelménye miatt az esettanulmányban az interjúalanyok és az intézmény átnevezésre kerültek.

A lakóotthon leginkább egy üdülőtáborra emlékeztet, az erdő szélén egy hét hektáros területen 16 ingatlan van, amiből kilencben élnek értelmi és pszichoszociális fogyatékkal élő emberek, utóbbi csoport teszi ki az ott lakók 80%-át. Az interneten pontos adatot nem találni, a lakóotthonnak saját honlapja nincsen, az intézmény vezetőjének elmondása alapján az otthon 257 férőhelyes, de jelenleg – az ápolási személyzet hiánya miatt – 174-en élnek ott.

„Itt pszichiátriai és fogyatékos lakókat látunk el. Ez egy tartó (?) intézmény. Eredetileg 257 férőhelyes volt, [...] És ápoló gondozói munkakör érintett a hiánnyal, úgyhogy így az évek során megcsappant, a jelenleg 174 fővel működünk, ebből 33 az értelmi fogyatékos, a több pszichiátriai beteg.”

Az intézményvezető elmondása alapján a telep korábban bányásztelep volt, munkásotthonként működött, jelenleg pedig jelentős forráshiánnyal küzdenek; a munka megterhelő, nagy a fluktuáció.

„Sajnos minden épületben nem tudunk biztosítani gondozót. Ugye távol is vannak az épületek egymástól, úgyhogy a gondozásra fordítandó idő egy része sajnos azzal telik, hogy csikba mennek. Ez egyrészt úgy gondolom, hogy fizikailag is nehéz, másrészt pedig a lakók részére sem biztonságos. Mentálisan a dolgozót is terheli. Lakók zömében nem követik a házirendet. Öntörvényűek, gyakoriak a konfliktusok, emiatt aztán fokozott mentális terhelésnek vannak kitéve a dolgozók. Ez abból is látszik, hogy itt elég nagy a fluktuáció, jönnek-mennek a dolgozók.”

A forráshiány a mindennapokban is megmutatkozik, a konfliktusok a lakók és a dolgozók között gyakoriak. Az intézményvezető erről így fogalmaz:

„Itt elsősorban azt vesszük figyelembe, hogy milyen a gondozási igénye, milyen a habitusa, a betegsége, mennyire együttműködő másokkal, tud-e abba az adott környezetben jól működni, nem lesznek-e konfliktusok, olyan konfliktusok, amik ne adj isten rendőrségi ügyet vonnak maguk után, merthogy ez sem ritka. Nyilván, hogy az ellátottaink a pszichiátriai betegségük miatt a személyiségük torzul, öntörvényűek, igazságszótónak gondolják magukat, s emiatt aztán előfordulnak olyan konfliktusok, amihez rendőrség kell, rendőrségi feljelentést von maga után. A dolgozói bántalmazások ahhoz képest, ami 2007-ben ahhoz tudom nyilván hasonlítani, hogy akkor sokkal gyakoribbak voltak, mint most.”

Az interjúkat 2021 tavaszán vettük fel két ott élővel, Imrével és Évával. Mindketőjüknek gondnoka Nagy Katalin, akivel 2021-ben, az intézmény vezetőjével, Muhi Mariann-nal mint támogatóval pedig 2022-ben készült interjú.

Az interjúalanyokról

A kutatásban arra törekedtünk, hogy az érintettek mellett a gondnokkal vagy támogatóval, illetve egy informális támogatóval is készítsünk interjút, így egy-egy történetet három szemszögből mutatunk be. Imre és Éva, a lakóotthonban

élő interjúalanyok, leginkább Muhi Mariannra tudnak támaszkodni. Imre egy olyan barátját nevezte meg támogatóként, aki szintén az intézményben lakik, de nem vállalta az interjút. Éva a lányát nevezte meg, de azon a telefonszámon, amit megkaptunk tőle, a lánya nem volt elérhető. Támogatók híján esett a választásunk Muhi Mariannra, aki az interjú készítésekor negyedik éve volt az intézmény vezetője, és mindkettőjüket jól ismeri. Imre cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alatt áll, Éva részben korlátozó gondnokság alatt áll, mindkettőjüknek hivatásos gondnoka Nagy Katalin.

Nagy Katalin, Éva és Imre gondnoka

Katalin 1970 körül született, sokáig falun lakott a családjával. Apja 1982-ben agyvérzést kapott, ezután öt évig, haláláig otthoni ápolásra szorult, teljesen nem épült fel soha. Az általános iskola után Katalin egészségügyi szakközépiskolába ment, felnőtt szakápoló végzettséget szerzett, 16–17 évesen már több műszakban dolgozott. 1990 körül kezdett családsegítőben dolgozni, majd elvégezte a szociális munkás szakot Szegeden. Hét év után köztisztviselőként hivatalban dolgozott, ez idő alatt elvégezte az államigazgatási szakot is. A kétezres évek elején örökbe fogadott egy kislányt, akit egyedülállóként nevel. 2012 óta hivatásos gondnok, a hatályos szabályoknak megfelelően 30 gondnokoltja van, akik közül a legtöbb intézményi ellátott. Imre és Éva is az ő gondnokoltja.

Muhi Mariann, Éva és Imre támogatója, az intézmény vezetője

Mariann házas, három gyermek édesanyja. Mindig is „humán területen” dolgozott. 1996-ban kezd el idősgondozásban dolgozni, beosztottként, majd egy Idősek Klubjában vállal munkát. A 2000-es években vált, és egy egyházi fenntartású intézménybe megy át, ahol egy éven belül felmond. Egy darabig munkanélküli, majd 2005 körül kezd el a bükkzsérci Integrált Lakóotthonban dolgozni, először mentálhigiénés munkatársként. Munka mellett elvégzi a szociális munkás szakot, több továbbképzésen vesz részt. 2017 körül ő lesz az intézmény igazgatója.

Imre története

Imre 1959-ben született Heves megyében, egy földműveléssel és állattartással foglalkozó házaspár első fiaként. Hároméves koráig nagyanyja vigyáz rá, akivel sok időt töltött a földeken. Gyermekkorától kezdve kiveszi részét a munkából, a földművelésbe és az állatok körüli feladatokba is bekapcsolódik. Egy öccse születik, akivel kapcsolata megromlik. Katonai főiskolára jár, de nem fejezi be. Később képzés nélkül masszörként dolgozik. Skizofréniával diagnosztizálják. Negyvenéves kora körül cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá

kerül. Bár ekkor szülei és öccse is élnek még, hivatásos gondnokot kap. Több mint tíz éve lakik az otthonban.

A gondnokság működése és dimenziói Imre történetében

Imre örömmel vállalja az interjút, az intézményvezető szerint is „nagy dumás” ember. Hosszan és szívesen beszél, a kutatás szempontjából releváns történetek mégis homályosak maradnak. Az interjú során gyakran próbál párbeszédet kezdeményezni a kérdezővel.¹ Élettörténete kevésbé strukturált, az elbeszélés nehezen követhető, gyakran csapong. A valóságosnak tűnő történetekben néhol irreális elemek jelennek meg, nem lehet szétszálazni a megtörtént eseményeket a képzelet szüleményeitől.

„Hát elméletileg nem akarok én senkivel összeveszni se itt se ott, de ismernek engem, milyen vagyok. Nekem tíz kilométer körülbelül nem fogja elhinni, körülbelül öt perc. De életemben nem bírtak velem, amúgy kungfuztam is 10 évig. Még nem dicsekedtem el a fekete övemről igazából senkinek.

Mondjuk a dédöregapám az 102 éves korában balesetben, Sólyom öregapám 102 éves korában balesetben. Sólyom öreg anyám 103 éves korában a balesetben, akkor az apámnak az anyja, Iván Olga, az meghalt balesetben, mert föl vittünk neki 10 liter bort, meg öt liter pálinkát, meg két darab sült libát, aztán éjjel meg, ahogy ette a libát, jó részegen, 4,6 százalékos alkohol. Hogy nevezik a vérnek? 4,6 százalékos országos rekord ízé, az meg abba halt bele. De ennek volt az apám anyjának egy nagynénje, a Kossuth utcában a Juliska néni, az meg 112 éves korában zuhant le a barackfáról, átszúrta a szívét a karó, úgyhogy ezekre ütött.”

Magát dolgozó embernek tekinti, akinek sorsa családjá miatt fordult rosszra. Az otthonba kerülése előtt édesapjával sokat dolgoznak, a család vagyona az elbeszélés szerint szépen gyarapodott. Imre szerint szülei és testvére ki akarták forogni vagyonából, ezért „intézték el”, hogy gondnokság alá kerüljön.

„Utána följelentettek, és akkor leizéltek. Azt mondtak rólam minden hülyeséget, aztán magyarul papíron egy félhülye vagyok. Magyarul félhülye vagyok. Gondolhassa, hogyha a körzeti orvos a haverja az öcsémnek, érti. De amúgy én tök normálisnak érzem magam, de ha viszont én azt mondom az orvosnak, hogy énnekem az égvilágon semmi bajom, akkor beírják, hogy nincsen betegségbelátó tudata.

Előtte ellopta az unokahúgom, meg az öcsém a személyi igazolványomat, és ők jelentettek ki hamisítottak aláírást. És visszahozták a személyi igazolványomat rá egy hétre. Anyám meg mondta, hogy ott a személyi igazolványom az ágyon, de még akkor még azt mondták, hova tűnt a személyim. Egy hét múlva visszatette, és akkor azt mondta, hogy akkor már az volt benne a személyi igazolványomban, hogy nem cserépfalui Kölcsey út 12., hanem Vass út 101. a tanya.”

¹ A narratív életútinterjú során az interjú készítője nem vonódik be az interjúalany elbeszélésébe, meghatározott módszer szerint teszi fel kérdéseit.

A Lakóotthonba több mint tíz éve került be, szintén a családja miatt. Véleménye szerint az unokahúga férjének megtetszett a háza, azért akartak tőle megszábadulni. Erről így mesél:

„Hát ez volt a csapda. Az unokahúgom megesküdött a születendő gyermekére, hogy hat hónap múlva kivisz engem. Hogy jöjjenek be kis üdülésre. Ja, igen, így mondta. Ez aztán tényleg üdülés. Ha még azt nem akarom magának mondani, az keményített börtön izé van, mert azért tényleg itt olyan emberek is sokan vannak, akik tényleg, hogy teljesen szétszakadt állapotban. Idegileg, szellemileg, meg fizikailag, meg semmijük nem marad, amihez nyúljon. Meg tényleg, hogy nem életképesek, mert sokan vannak. Azon kívül vannak itt sokan fekvők, meg ezek a nyomorult nővérek, ezek tényleg azt csinálják, hogy éjjel-nappal dolgoznak, már kezdenek összecsucsklani.”

Imre egyáltalán nem érzi helyénvalónak, hogy gondnokság alá került, de leginkább az bántja, hogy nem élhet saját házában. Bár beletörődni látszik sorsába, megtörtén beszél az otthonbeli életről.

„Hát mások szerint nem. Hát én valahogy én megmondom őszintén, olyan vagyok, mint egy. Na, látott már állatkertben oroszánt? Hm? Teljesen más a szeme, mint ami kint él a szabadban. Na, ebben na, körülbelül ez. Na, érti már?”

Az interjú során többször hasonlítja börtönhöz a lakóotthont, hol viccelve, hol elrévedve beszél helyzetéről.

„Na, mondjuk most nem fog nevetni, de ilyennek képzeltem a legkeményebb börtönbüntetést. Mondtam a nővéreknek egyszer. Mondom becsukták Alcatrazt, akkor nyitották ezt az otthont. Érti. Magyarul, ez itt hát nem azt mondom, hogy szuper börtön, de tulajdonképpen a nyitott koporsóban élő személy, ne ezt érti. Hát annyi, hogy nincs magán a koporsófedél.”

A kötelező bírósági felülvizsgálat során szeretett volna kikerülni a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alól, azonban az eljárás eredménye szigorítás lett, bár az nem derül ki az interjúalanyok történeteiből, hogy pontosan miért és milyen mértékű az Imre által említett szigorítás.

„Imre: De az még hagyján, el kellett mennem most ilyen bírósági felülvizsgálatra, mert mondtam nekik, hogy ki akarok lépni ebből a marmarhaságból. Hát marha sokat értem el vele. Hm? Elmentem képzelje, még akkor még szigorítottak rajta. Ennyit elértem vele. Kérdező: Mit szigorítottak rajta?

Imre: Mit tudom én, még nagyobb marhaságot írtak be, hogy nincs betegségbelátó tudatom, meg satöbbi, satöbbi. Minden marhaságot beírtak. Úgyhogy fogalmam sincs, hogy izé az. Egyszerűen, na hogy mondjam, amik le vannak írva, ehhez ragaszkodni. Tehát ahhoz túl sok tanú kellene. Na, mindjárt elmondom pontosan, hogy mit akarok mondani, aztán összefoglalom. Na. Tulajdonképpen, ha egyszer valakire rákennek valamit, magyarul legyármósítanak. Érti? Abból már az Úristen, akármekkora szám van, akármekkora normális, soha nem mosakodik ki. Na, így már érti? Tehát ami le van írva egyszer papírra. Ezt már elolvasta a másik elmeszakértő, meg elolvassa a mit tudom én milyen bírósági szakértő, ha van az öt éves felül bigyó, vagy tíz éves, abból már soha nem lehet kimosakodni.”

Ennek ellenére gondnokával jó viszonyt ápol, közöttük az együttműködés gördülékeny. Katalin szintén megerősítette, hogy Imre nem problémás gondnokolt, mindent meg lehet vele beszélni. Elég önálló, általában nem igényel segítséget, de heves vérmérséklete miatt volt rá példa, hogy Katalin segített neki átgondolni és megoldani problémát – például hatósági ügyben.

„Ő például ismeri a pénz értékét, sőt, a nővérek szerintem nagyon is nagyon tudnak rátámaszkodni, nagyon jól irányítható és hajlandó segíteni is. Általában az étkezésnél nagyon sokat segít, kiviszi a különböző osztályokra a badellákat, tehát a zárt duplafalú badellákban a levest, a másodikat. Ugye tálaló helyiségek vannak minden egyes háznál, majd azt látni fogjátok, és akkor ott tudnak különböző kis csoportokban étkezni az ellátottak. Ő igazából, ha megyek is ki visszafele, akár bejön velem Fehérvárra, ő önállóan szeret vásárolni a Tescóban. Nagyon szeret vásárolni, de igazából van is pénze, és van, tehát fel is tudja mérni, hogy mire van szüksége. Tehát, hogy cipőre, nadrágra, vagy éppen tévét akar venni, mert tévézésés.”

„Ő azért önállóan szereti a dolgait intézni, a vásárlásokat. Tehát, hogy ő nem kimondottan igényel olyan szintű segítséget, hogy most akkor vigyek, ne vigyek. Olyan dolgot megkér a műszaki dolgoznál, ha netán kávéfőzőt szeretne.”

Mariann szintén megbízhatónak tartja Imrét.

„Nem bánt senkit, és hogyha bármelyik dolgozónak segítségre van szüksége. Az elsők között van ott. Szóval nagyon tudunk rá számítani, és én azt tudom mondani, hogy amitől akkor féltünk és tartottunk, hogy azok a problémák itt nem jelentkeztek. A társaival, társaival szemben is segítőkész. Volt eset, amikor az egyik lakó bedobta az égő nadrágját a szekrény mögé, és a Imre az rögtön nem segítségért rohant. Borított oda két vödör vizet, és utána elment szólni a kollégáknak, hogy hát baj volt, mert hogy égett a szekrény hátulja, de ő már eloltotta. Szóval nagyon tudunk rá számítani, és tényleg számomra az előéletéhez képest azt mondhatom, hogy egy jól beilleszkedett, együttműködő, vannak időnként vele problémáim mentálisan, amikor úgy rosszabb passzban van, de ezek nem olyanok, amiket nem tudnánk kezelni.”

Imre betegségét az interjú során nem említi meg, Katalin és Mariann sem fűz hozzá megjegyzést. Nem derül ki, hogy a skizofrénia mennyire súlyos, milyen körülmények között állították fel a diagnózist, mekkora jelentőséggel bír ez a gondnokság alá helyezésében. Imre mindössze a gyógyszererezésről mesél, annak okáról semmit nem mond.

„Nem, első évben lenyeltem. Aztán képzelje el, bementem, és megmondtam nekik, hogy rosszul vagyok az ízétől. A fehér Ripedontól. Meg nem bírom a Rivotril, mert szédülök, nem tudok dolgozni, itt segíteni, meg rossz a közérzetem, feszül az izém, kibaszott ideges vagyok, satöbbi. Jól van, azt mondja, jól van, majd lehúzzuk. Elkövetkezett, ez volt csütörtök. Elkövetkezett a hétfői nap, képzelje, hozza. Két sötétzöld Ripedon. Mondom neki, miért zöld ez? Azt mondják, mert az ötször erősebb, mint a másik. Hát mondom, minek ment be az orvoshoz? Ötször erősebbet. Erre képzelje, akkor pont nem volt az az erős ízé. Ott volt a két darab Rivotril helyett nyolc darab. Aztán most közben meg most már van az az erősebb, most kettő Rivotril, kettő sötétzöld Ripedon. Mondom bénító bigyó? Hát mondom, akkor önállósítuk magunkat. Egyszerűen. Ez nincs itt, itt nem érdemes szólni.”

Mariann nem Imre kapcsán, de mesél arról, hogy a lakóotthonban általános problémát jelent a gyógyszerek beszedése. Imre esete tehát feltételezhetően nem egyedülálló.

„A lakók nem mindig egyeznek meg, nem mindig egyeznek. Nem mindig egyeznek, nem mindig fogadják el a gondnokságot. Nyilván ez tulajdonképpen a betegség okán van, hiszen azért azt tudni kell, hogy a pszichiátriai beteg az, ha jól van, akkor nem kell a gyógyszer, mert hogy ő nem beteg, meg meggyógyult. Pedig dehogyan azért van jól, mert folyamatosan szedte előtte a gyógyszert. A gyógyszereszedésekből vannak konfliktusok, ezt igyekszünk mindig úgy kezelni, hogy abból ne legyenek nagy viharok, mert hogy a legtöbb lakó rábeszélhető, hogy vegye be a gyógyszert.”

Az interjú alapján Imre tisztában van az aktuális közpolitikai kérdésekkel, a pénz értékével, amennyire lehet, önálló életvitelt folytat a lakóotthonban, így végeredményként nem látszik indokoltnak, hogy teljesen kizáró gondnokság alatt van.

Munka, pénzügyi önállóság

Imre az otthonba kerülésétől kezdve munkát végez, önálló keresettel rendelkezik. Emellett gondnoka szerint családja is támogatja anyagilag – mindez némiképp ellentmond annak, amit Imre a családjáról elmond. Az intézetvezető szerint nagyon dolgoz: bár jogszabály szerint négy órában foglalkoztatható, ha olyan a munka mennyisége vagy jellege, naponta ennél több órát is dolgozik.

„De mondom, itt az intézményben nincs vele probléma, bármilyen feladatot rá tudunk bízni, nagyon segítőkész, és ez a rendszeres munkavégzés, hogy négy órában van a fejlesztő foglalkoztatás naponta, tehát annyiórt kapnak fizetést, de ő szerintem ez az 5-6-7-8 órát is talán kidolgozza, hogyha olyan feladatok vannak.”

A lakóotthon körül is sokat segít, az ápoló személyzet is szívesen bíz rá feladatokkal. Pénzügyi önállóságról nem beszélhetünk. Havonta kap úgynevezett zsebpénzt gondnokától, amelyet szabadon elkölthet. Ennek összege alacsony, 5700 forint körüli összeg. Az intézményvezető és a gondnok is megemlíti, hogy Imre szívesen költ alkoholra, de ezt tulajdonképpen senki nem nehezményezi. Az interjúkból nem derül ki pontosan, de Imre saját szobában lakik, ami feltételezhetően magasabb térítési díjat von maga után. Ezt feltehetően a családja finanszírozza.

Magánélet és párkapcsolat

Imre nemcsak saját maga szerint, de gondnoka és az intézményvezető asszony szerint is nagy nőcsábász hírében áll. Ennek ellenére az interjú felvételekor nincsen párkapcsolata és az élettörténetében egyáltalán nem jelenik meg, hogy romantikus érzelmek fűzték volna valaha bárkihez is. Elmesél egy évvel ezelőtti történetet, amikor az egyik otthonban lakó nő azt állította, Imre megerőszakolta őt. Az esetet sem Nagy Katalin, sem Muhi Mariann nem említette meg.

„Van itt egy örült leány. Itt Kapolcsi Zsuzsának hívják, azt hiszem. Képzelve el, hogy ez még mindig kitalálja, hogy őt megerőszakolja a (nem lehet érteni). De én voltam soron. Aztán ráadásul én még életemben nem szóltam hozzá, nem az esetem. Aztán megyek be, nézem, ott a nyolc nővér. Na, mi az Isten van itt. Két főnővér, Vecsey (orvos). Látom, amott van a Kapolcsi Zsuzsa, ott van az anyja. Ez volt öt éve. Aztán mondja a Vecsey felhúzza a szemüvegét. Azt mondja, Imre, hogy volt az éjszaka az a nemi erőszak? Na, mondom, főorvos úr, egy, gyanúsítás. Maga lesz az első, akit följelentek. Kettő. Látom, ott ül a Kapolcsi Zsuzsa mellett valaki, nem az anyja az? De az anyja. Őneki kiperlem a házát. Azonkívül súlyosbodott az idegállapotom, mert engem az a csaj már tizedszer gyanúsított meg nemi erőszakkal. Mondom én, gondolkodjon már el egy kicsit! Hát mondom, vannak ott abban az épületben 30-an. Ráadásul az utolsó szobában van, az ikerszobába. Hogy lehetett úgy megerőszakolni (nevet), hogy én mind a húszszor nyomtalanul kijövök. Na, aztán a Vecsey azt mondja, hát ez igaz, de miért vannak itt a nővérek, Imre? Mondom nem tudom. Mert megvédték magát. Mert maga normális. Volt ám röhögés. Ugye vannak, amit olyan lököttek is, nőkben is, férfiakban, azt maga el sem hiszi. Komolyan.”

Éva története

Éva interjúja rövid lett, bár önként vállalta az interjút, a legtöbb kérdésre nem akart válaszolni, így élettörténetét csak vázlatosan ismerhettük meg. Körülbelül a hatvanas években született, hatan voltak testvérek. Szülei valószínűleg korán meghaltak, így a keresztanyja nevelte. Fiatalkoráról csak annyit tudunk, hogy nyolc osztályt végzett, Pesten dolgozott egy ideig, illetve, hogy az egyik bátyja öngyilkos lett. 1983-ban férjhez ment, született egy fia és egy lánya. 2006-ban a férje meghalt. Lett egy élettársa, de ő is elhunyt 2014-ben. 2015 óta él az intézményben, nem derül ki, mióta van gondnokság alatt pontosan.

A gondnokság működése és dimenziói Éva történetében

Éva elbeszélése, ahogy fent is említettük, nagyon töredezett. Kevés történetet osztott meg velünk, így a gondnokságra vonatkozó gondolatait is csak korlátozottan ismerhettük meg. Az bizonyos, hogy a gondnokával havonta egyszer tartja a kapcsolatot, emellett a lánya szokta látogatni, vagy ő megy hozzá. Nagy Katalin, jelenlegi gondnoka, négy éve tölti be ezt a tisztséget, előtte a lánya volt a gondnoka. Mivel nincs teljesen kizáró gondnokság alatt, ő is jöhet-mehet, de ehhez ún. „kilépőre”, engedélyre van szüksége.

Munka, pénzügyi önállóság

Éva nyugdíjas és emellett részt vesz egy foglalkoztatási programban is, saját keresménye 50%-a felett elvileg ő rendelkezik.

„Egyébként rendszeresen dolgozik. A beszéd az elég nehezen érthető, kicsit dadog, főképpen akkor, amikor izgul, de úgy vele sincs probléma egyébként. Jó közösségi ember, a

munkahelyére időben megjelenik, időben elvégzi a feladatait, szorgalmas. Neki is hivatásos gondnoka van, csakúgy, mint az Imrének. A gondnokával jó a kapcsolata. A pénze, amiben azt itt a helyi boltban elvásárolja, meg tartogat arra, hogyha utazik, akkor legyen. De egyébként szokott mindig kapni pénzt, ha elmegy haza a lányához, vagy ezektől a férfiatól.”

Tehát dolgozik és támogatják is, spórol utazásokra. Ennek ellenére gondnoka elszámolást készít mindenről. Legutóbb egy telefonvásárlás miatt voltak gondok, melyet mindketten említenek az interjúban.

„– Milyen döntéseket hoznak meg közösen?

– Milyen döntéseket? Hát például most volt nekem egy ilyen kis telefonom, ez a Samsung, aztán rossz lett, aztán a kislányomtól kaptam egy másikat, meg van nekem kint egy ilyen ismerősöm, akikkel ki szoktam menni, aztán az is vett egy telefont, és akkor most bent voltam, hogy ez a telefon, ez nem kell. Hát szóval így is segít. Már a kislányomtól is kaptam telefont.

– Erről mesélne még, hogy a kislányától kapott telefont?

– Nem.”

Ami Éva elmesélésében egy egyszerű telefonvásárlás, az a gondnoknál egy komolyabb adminisztratív feladat. Érdekes, hogy ebben a környezetben, élethelyzetben egy ilyen hétköznapi dolog milyen jelentőséggel bír: a telefon az egyetlen eszköz, amivel a lakóotthonban tartani lehet a kapcsolatot a külvilággal, ennek ellenére nem alapértelmezett.

„Most is az egyik ismerősével vetett egy telefont, de nem beszélt. Inkább ez a vásárlás olyan szintű, hogy itt van valami, és valószínűleg a beszédére tenném vissza akadályt. Tehát, hogy ismerőseinek szólt, hogy szeretne egy telefont, ő megvette negyvenvalahány ezer forintért, de nekem nem szóltak róla, hanem amikor már a telefon ott volt, akkor jött az ismerős, hogy akkor én fizessem ki. Mondom, hogy de hát nem tudom így én ezt kifizetni, mert egy az, hogy számla kell róla, a másik meg én nem tudok, nem beszélt velem Évike erről. És mondom, én kértem mindenkitől, hogy bármit szeretne, és főleg nagyobb érteken, akkor azt azért feltétlenül beszéljük meg. És akkor Évike bejött egy ilyen akármilyen napon, és akkor mondja, hogy hát igen, ő úgy gondolta, hogy szeretne, de hogy a lánya nem engedi. És akkor mondtam neki, hogy de hát ebben nem a lánya dönt. Mondom, ön megkereste ezt a pénzt, ha ön szeretne, akkor én azt gondolom, hogy ennek nincs akadálya, még ha szeretné is valahogy azt a számlát megszerezni. De végül is semmiképpen azért nem is szerettem volna, mert nem igazán tudta már kezelni, tehát egy kicsit. Én sem tudtam elindítani, őszintén bevallom. Tehát kicsit bonyolultabb volt azért a szerkezet, meg már akkor az István is, aki megvette, ő mondta, hogy hát akkor legfeljebb marad nekem tartalékban. Ugyan jó lett volna, ha csak kifizetik. Igen, de ugye mondtam, hogy akkor most mind a hárman tanultunk ebből a dologból, mert mondom, én akkor ezek szerint nekem többször kell mondani azt, hogy akkor ha vásárolni szeretnének, azt előre kell jelezni.”

Annak ellenére tehát, hogy Évának saját jövedelme van, és van családjá, akivel tartja a kapcsolatot, a telefonálás, telefonhoz jutás nem tűnik egyszerű műveletnek.

Szabad mozgás

Éva interjújában talán legmarkánsabban a kijáráásra, szabad mozgásra vonatkozó korlátozás jelenik meg. Bár keveset mond el, de kiderül, hogy korlátozottnak érzi az intézeti életet.

- „Akkor azt is említette, hogy 2015 óta él itt.
- Igen
- Erről mesél?
- Hát, egyáltalán nem szeretek itt tartózkodni. (nevetve) De azért már úgy, ahogyan megszoktam.
- Említette, hogy nem szeret itt tartózkodni. Erről mesélne?
- Hát, az azért nem jó így tartózkodni, mert nem lehet kimenni még az utcára se. Egy az, csak kilépővel lehet kimenni. Aztán, hát ennyi.

Ez a „kilépő” egy engedély, amivel el lehet hagyni az intézetet, azoknak is szüksége van rá, akik a mozgásukban, közlekedésben nem korlátozottak. Az intézmény vezetője, Muhi Mariann biztonsági okokkal indokolja ezt az adminisztrációt, bár azt is elismeri, hogy nincsenek eszközeik arra, hogy aki nem akar visszajönni, visszajöjjön. Éva tekintetében Muhi Mariann kiemeli, hogy sokszor hagyja el az intézményt.

„[...] és van három férfi, aki hát igazából nem nagyon tudjuk. Azt szokta mondani a Évike, hogy az egyik az a barátnőjének a férje, a másik az az ő barátja, a harmadik az a férjének volt a barátja, szóval valakinek a barátja, mind a három, ők rendszeresen ki. Bérletük a színházban, tehát rendszeresen oda is jár, és itt a többi lakó csak irigykedik. És mindig szekálják, hogy hát mert biztos, hogy ezek az ő pasijai, és azért jár ki, de nem tudjuk igazából, hogy milyen közöttük a kapcsolat.”

Ezekről a férfiakról Éva nem tesz említést az interjújában, mindenesetre úgy tűnik, több külső kapcsolata is van, nem olyan izolált, mint sok intézményi lakó. Ugyanakkor ami Évánál szabadságként, vagy normalitásként jelentkezik, azt a gondnok és az intézmény problémaként fogja fel.

Párkapcsolat, magánélet

Éva interjújában egyedül a lánya kerül elő, mint külső kapcsolat, róla a gondnok is beszél. Megtudjuk, hogy rendszeresen tartják a kapcsolatot, együtt ünneplik a karácsonyt, stb. Intézetben belüli párkapcsolatáról, illetve a három fent említett férfiről, csak az intézményvezető elmondása alapján tudunk. Ő sejteti azt is, hogy valamiféle intim viszonya van Évának ezekkel a férfiakkal:

„[...] és van három férfi, aki hát igazából nem nagyon tudjuk. Azt szokta mondani az Évike, hogy az egyik az a barátnőjének a férje, a másik az az ő barátja, a harmadik az a férjének volt a barátja, szóval valakinek a barátja, mind a három ki. (nem hallani hosszabban) Bérletük a színházban, tehát rendszeresen oda is jár, és itt a többi lakó csak irigykedik. És mindig szekálják, hogy hát mert biztos, hogy ezek az ő pasijai és azért jár ki, de nem tudjuk igazából,

hogy milyen közöttük a kapcsolat [...] Szóval attól a résztől kezdve, hogy van ez a három férfiú, aki ennek a kamarának a barátja, azt még hallottam, és a következő az már az volt, hogy színházbérlete van, hogyha esetleg azokat felszedjük. Igen. Volt, akivel wellneszteni ment, a másikkal színházbérletük van, és rendszeresen járnak színházba. A harmadik, az ő is elkéri, de hogy vele konkrétan milyen. Hogy egyáltalán a három férfival nem tudjuk, hogy ő milyen kapcsolatban van. A lakók itt szekálják, hogy biztos a pasid, hogy mit adsz-e azért, mert ellátnak. Azt mi ebből az egészből azt látjuk, hogy nagyon gondoskodnak róla. És akár-mikor jön vissza, akkor szép ruhákat hoz, vagy jó kajákat, olyat, amit itt nem jutnak hozzá lakók, rántott hús, palacsinta, lángos, szóval ellátják ezek a férfiak. És közbe itt az intézményben is van egy barátja. Úgyhogy ezt próbáljuk vele megértetni, hogy akkor az intézményi barátot engedjük el, merthogy ez a férfi ez eléggé kisajátítaná magának, és igazából nem is érti, hogy ha ő képpen van, akkor minek a másik három. És próbáljuk a Évikét is rávenni, hogy a helyes az lenne, ha a Lajost, az itteni barátját elengedné, megértetné vele, hogy nem szerelem, ami köztük van, hanem legyen barátság, és akkor nincs ebből probléma.”

Éva magánélete, saját legintimebb döntései megkérdőjeleződnek, kikerülnek az intim szférájából, és intézményi kontextusba kerülnek. Mariann utal rá, hogy ez konfliktusforrásként is jelentkezik. Egyrészt Lajossal való párkapcsolatában, hiszen Lajos féltékeny ezekre a férfiakra, másrészt az egész intézményi életben. A „rántott hús”, a „palacsinta” és a „lángos” olyan termék, ami korlátozottan áll a bentlakók rendelkezésére, mintha luxuscikknek számítana. Csak hipotéziseket lehetne megfogalmazni, hogy kik ezek a férfiak Éva életében, de az, hogy Éva ezekben a külső kapcsolatokban lehet, hogy kiszolgáltatót, meg se jelenik az intézményvezető elbeszélésében.

Gondnokság

A gondnokságról magáról, a gondnokával való viszonyáról Éva szűkszavúan beszél, ahogy az intézményvezető is. Mindketten jónak értékelik a gondnokkal való kapcsolatot.

- „– A gondnokával kapcsolatos élményeiről tudna mesélni?
 – A gondnokkal kapcsolatos élményekről?
 – Igen.
 – Nekem a Nagy Katalin a gondnokom, és elég kis aranyos kis nő. Rendes.
 – Milyen gyakran tartják a kapcsolatot?
 – Hát egy=egy hónapban egyszer jön.
 – Idejön?
 – Igen.
 – Milyen a kommunikáció gondnokával, könnyen szót értenek?
 – Igen. [...]
 – Milyen előnyeit tapasztalja a gondnokságnak.
 – Hát szerintem jó. Nem?
 – Hát az ön véleményére vagyunk kíváncsiak.
 – Nincsen. Hát szerintem jó a gondnok.
 – És milyen hátrányait tapasztalja a gondnokságnak?
 – Hát ezt nem szoktam tapasztalni.”

Nagyon kevés információnk van Éva elbeszélése alapján a gondnokság intézményéről, keveset tudunk meg a saját véleményéről. Nagy Katalin, aki négy éve a gondnoka, elmondása alapján is jó a viszony kettőjük között.

„Tehát tényleg egy nagyon kis jószívú, igazából meg lehet vele beszélni dolgokat.” [...] „De övele is lehet igazából, tehát nem volt sohasem olyan, hogy vita.”

A gondnokkal és a támogatóval készített interjú alapján feltételezhetjük, hogy Éva próbálna önállóan dönteni, önállóbb életet élni, de folyamatos akadályokba ütközik, aminek egyik oka a gondnokság mint jogintézmény működése, a másik pedig a bentlakásos intézmény sajátos logikája. Ezt az önállóságra törekvést mind a gondnok, mind az intézményvezető akadályként, konfliktusforrásként értelmezi.

Összegzés, következtetések

Magyarországon a nagy intézmények kitagolása ugyan megkezdődött, de a folyamat nem teljes. A TASZ egyik jelentése szerint körülbelül félmillió fogyatékkal élő ember él hazánkban, 4%-uk pedig intézményekben él. Az intézményben élők legnagyobb része pedig hasonló formában él, mint a bükkzsérci, egy több mint száz férőhelyes lakóotthonban.² Ezen intézményekben közös, a jelentés szerint, hogy erősen korlátozóak; a bentlakóknak passzív, ellátotti szerepet tudnak csak biztosítani, sem az önálló életvitelre, sem a fejlesztésre nem koncentrálnak. A TASZ jelentése szerint ebbe az intézményi logikába kódolva vannak a jogsértések, a dehumanizáló bánásmód.³

Ezt az interjúalanyok elbeszélése és a saját interjú tapasztalataink is alátámasztják. Maga az intézmény vezetője emeli ki visszatérően, hogy milyen gyakoriak a konfliktusok, fizikai konfliktusok is akár. Az intézményi rendkívül korlátozó működésében Éva, aki néha visz be „jobb ételeket”, már kirívónak minősül.

Nyilvánvaló, hogy a „jó lakó” ebben a koordináta-rendszerben az, aki minden szabályt betart, nem próbál egyéni életmódot folytatni, mint Éva vagy elkerülni a gyógyszerzedést, mint Imre.

„A gyógyszerzedésekből vannak konfliktusok, ezt igyekszünk mindig úgy kezelni, hogy abból ne legyenek nagy viharok, mert hogy a legtöbb lakó rábeszélhető, hogy vegye be a gyógyszert.”

² Társaság a Szabadságjogokért: *Kitagolás felülnézetből – Stratégiai újragondolásra volna szükség.* https://tasz.hu/cikkek/kitagolas-felulnezetbol-strategiai-ujragondolasra-volna-szuksege#tartalom_2

³ Uo.

A korlátokat be nem tartókat pedig további korlátok felállításával próbálják kezelni Muhi Mariann interjúja alapján. Évát rá akarják venni például, hogy szakítson az intézményen belüli párjával, egy másik lakót pedig azért akarnak gondnokság alá helyezni, hogy ne járhasson ki önállóan.

„Azok a lakók, akiknek nincs gondnoka, az önjogúak, ott per pillanat most egy lakónk van, akinek az intézmény kezdeményezte a gondnokság alá helyezését, és elsősorban amiatt, merthogy kilépőről nem jött vissza, ha elmegy kilépőre, alkoholos állapotba érkezik meg, amikor nagyon ööö obszcén lekezelő, durva, agresszív, verbálisan csupán a személyzettel, a saját lakótársaival is, és emellett foglalkoztatásban részt vesz, ami ugye keresménynek számít, tehát jövedelemnek, és ebből ő nem fizeti a térítési díjat.”

A korlátozó logika annak ellenére működik, hogy Muhi Mariann maga emeli ki, hogy a gyakorlatban ez teljesen hasznavehetetlen. Az egyik „megszökött” lakó kapcsán így beszél:

„A rendőrség megkeresi, és onnantól kezdve ezeknek az ellátottaknak van egy gondnoka, aki felel a lakóért. Hogy konkrétan az sincs leírva egyébként sehol, meg egyik tételben sem a gondnokságnál, hogy akkor az a gondnok feladata, hogy ide visszahozza az intézménybe. És akkor kinek a feladata. És ez elég nehéz helyzet. Nekem, mint telephelyvezetőnek nehéz, mert hogy mi felelünk a lakóinkért, ha nincs itt, nyilván nem felelek érte, de akkor sem tudok aludni, mert nincs itthon, és tudom, hogy hol van, de hogyan jön vissza? Vagy hogyan tudjuk visszahozni, vagy visszahozatni, vagy kivel.”

Az empiria és saját tapasztalataink egybecsengenek azzal, amit a TASZ vagy az ombudsman is megállapított saját jelentésében, hogy ezek az intézmények:

„[...] azok természeténél fogva és összességében alkalmasak lehetnek arra, hogy az érintett fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában a minden embert egyenlő mértékben megillető emberi méltósághoz való joggal, az egyenlő bánásmód követelményével, a fogyatékossgal élő személyek kiemelt védelmének állami kötelezettségével összefüggésben visszasság gyanjút és bekövetkezésének lehetőségét vessék fel.”⁴

4 Az Alapjogok Biztosának AJB-261/2020. sz. jelentése a fogyatékos személyeket ellátó szociális bentlakásos otthonban történt elhelyezés és bántalmazás kivizsgálásával összefüggésben. https://www.ajbh.hu/documents/10180/3190211/Jelent%C3%A9s+egy+fogyat%C3%A9kos+szem%C3%A9ly+int%C3%A9zeti+elhelyez%C3%A9se+%C3%BC-ny%C3%A9ben+261_2020/3d137fa1-f2d0-4618-0d37-9cb7d6625544?version=1.0

Esélyház, Eger*

Az intézmény és a kutatás menete

Az intézményről

Az Esélyház Eger központjához közel, a buszpályaudvartól gyalogosan is könnyen megközelíthető helyen található. Több mint tizenöt éve alapították érzékszervi, pszichoszociális, illetve intellektuális fogyatékossgal élő személyek számára. Az intézmény 25 férőhelyes, nappali ellátást nyújt, és rehabilitációs munkahelyként munkát biztosít a náluk elhelyezett személyek számára.

Az Esélyház egyik alapítója és vezetője Judit, aki az intézmény folyamatos fejlesztését tűzte céljául. Judit gyógypedagógiai tapasztalataira alapozva több mint húsz évvel ezelőtt kezdett olyan alkalmakat szervezni a városban, ahol az érintett gyerekek szülei találkozhattak egymással, megoszthatták tapasztalataikat, aggodalmaikat, tudást szerezhettek szakemberektől. Ezek az alkalmak rávilágítottak a támogató szolgáltatások igényére: a szülőknek olyan szakértői felügyeletre volt szüksége, aminek igénybevételével nyugodt szívvel hagyhatták otthon gyermeküket ügyintézés során. Idővel az is látszott, hogy ezen a szolgáltatáson túl szükség lenne a városban nappali intézményre, ahol a közoktatási rendszerből kikerülő gyerekek ellátása, fejlesztése biztosított, amíg a szülők is tudnak munkát vállalni. Így a család megélhetése nem kerül veszélybe a gyermek ellátása mellett.

Judit érintett gyerekek szüleivel közösen hozta létre az intézményt, együttműködve a helyi önkormányzattal, többek között a szociális ellátórendszer szolgáltatásainak igénybevétele miatt, illetve szakmai segítséget nyújtott számukra egy országos érdekvégyesítő szervezet.

A nappali intézmény létrehozása után szembesültek azzal, hogy az egyéni és csoportos fejlesztésen túl érdemes lenne munkát szerezni az ellátottaknak, így önálló jövedelemre tehetnének szert. Úgy gondolták, lehetőség szerint az intézményen belül kellene megteremteni a foglalkoztatást. Így néhány évvel az Esélyház nappali intézmény megalapítása után már rehabilitációs munkahelyként is működtek.

Ahogy a fentiekből látható, az üllői és bükkzsérci intézményektől eltérően az egri Esélyház egy alulról szerveződő kezdeményezés eredménye. Ennek eredménye, hogy az Esélyház semmiben nem hasonlít a nagylétszámú szociális intéz-

* Az anonimitás követelménye miatt az esettanulmányban az interjúalanyok és az intézmény átnevezésre kerültek.

ményekre: kertvárosi környezetben, egy nagyobb családi házra hasonlító épületben működik, ahol rendezett udvar, nagyobb kert várja az ellátott személyeket. Az épület kívül-belül felújított, minden szempontból akadálymentes, a berendezés modern és letisztult.

Az intézmény az érintettek számára szervezett szolgáltatások mellett továbbra is figyelmet fordít a szülőkre, gondviselőkre is. A pedagógiai szakszolgálattal együttműködve többek között lehetőséget teremt tapasztalataik megosztására más szülőtársakkal, szakértők bevonásával segítenek saját élethelyzetük, nehézségeik feldolgozásában, tájékoztató előadásokat szerveznek különböző, gyermeküket érintő témákban.

Judit, az intézmény vezetője

Judit férjével él Egerben, nem messze az általa vezetett Esélyháztól. Édesapja orvos, édesanyja tanár, négyen testvérek. Családjuk számára alapérték a rászorulóknak segítése, ez Judit pályaválasztására is hatással volt. A főiskola után tanítóként kezdte pályáját, de gyermekkorától gyógypedagógus akart lenni. A pedagógia szak elvégzése után szülei támogatták a gyógypedagógus végzettség megszerzésében. A képezéssel a pedagógiai szakszolgálatnál kezdett dolgozni, korai fejlesztéssel foglalkozott. Itt munkája során megtapasztalta, hogy a fogyatékossgal élő kisgyermek szülei gyakran kilátástalannak látják gyermekük sorsát, mivel az oktatási rendszerből kilépve a gyermekek előtt nincs perspektíva. Rálátott arra is, hogy a szülők kevés kapaszkodót, segítséget kapnak a gyermekek gondozásában, lehetőségeik megismerésében. Judit bekapcsolódott egy fogyatékossgal élő személyek érdekvédelmével foglalkozó fővárosi szervezet munkájába, majd létrehozta Egerben az Esélyházat. A szervezetet a különböző típusú fogyatékossgal élő fiatal felnőttek segítségét tűzte célul.

Kriszta, segítő

Kriszta, egy háromgyermekes család középső gyereke, két fiútestvére van. Gyerek- és fiatalokoráról többet nem tudunk meg. Mielőtt az intézményben kezd dolgozni, volt vendéglátós és pincér is. Egy lánya és egy fia van. 2011-ben munkanélküli lesz, és ezalatt az idő alatt jelentkezik az intézmény egy képzésére, majd 2012-ben el is kezd itt dolgozni szociális gondozóként. Közben elvégzi a szociális munkás szakot is. 2015 óta az intézmény támogatott lakhatás programjában is dolgozik. Az interjú időpontjában Egerben él, két gyermekével és élettársával.

Móni, segítő

Móni 1990 körül született, Egerben. Ott is járt általános iskolába. Az iskolája mellett volt egy nagy bentlakásos szociális intézmény. Iskolai barátnőjének apukája itt dolgozott, gyakran bejártak hozzá. Az iskolával is felléptek ebben az intézményben. Móninak vendéglátós végzettsége van, az iskola befejezése után külföldön dolgozott néhány évig, majd 2012-ben egy Eger környéki szállodában helyezkedett el. 2019 márciusában kezdett el az egeri támogatott lakhatásban dolgozni, segítőként. Még azon a nyáron a napközi munkájába is bekapcsolódik. 2020 körül gyogyopedagógiai asszisztens végzettséget szerez. 2021 óta a maklári nappali foglalkoztatóban is dolgozik. A szüleivel lakik Egerben, van egy bátyja, aki Miskolcon él.

Az interjúalanyokról

Feri története

Feri élete

Feri az interjú felvételekor 44 éves. Szülei már nem élnek. Családja kisgyermek korában lemond róla, ötéves korától gyermekotthonban él. 19 évvel később Eger mellé kerül egy pszichiátriai betegetek és fogyatékos személyeket ellátó bentlakásos intézménybe, ahol akkor körülbelül 200 ember él. Egy évig a nagyintézményben lakik, majd egy, az intézményhez tartozó kisebb lakóotthonba kerül. Itt tízen élnek együtt, kétágyas szobákban vannak elhelyezve. Feri feltehetően ahogy nagykorú lett, gondnokság alá kerül. Először cselekvőképességet teljesen kizáró, később részlegesen korlátozó gondnokság alatt áll, de a gondnokság alá helyezéséről, annak felülvizsgálatáról, gondokairól az interjúban keveset idéz fel. A gyermekotthonban, majd a lakóotthonban is lehetősége van dolgozni, érdekvényesítő csoportba jár. Itt ismeri meg Juditot. 2013-ban jelentkezik egy támogatott lakhatási programba, ahol az elméleti és gyakorlati képzés sikeres elvégzése után Egerbe költözik, támogatott lakhatásba kerül. Egy ideig visszajár dolgozni a nagyintézménybe, végül az Esélyház nappali intézményében védett foglalkoztatás keretei között vállal munkát. Itt ismeri meg barátnőjét, akivel 9 éve egy párt alkotnak. 2017-ben bírósági eljárás eredményeként támogatott döntéshozatalba kerül. A bíróság által kijelölt támogatója Judit lesz.

Munka, pénzügyi önállóság

Feri 24 éves koráig lakott a gyermekotthonban, ahol kezdetben zsebpénzéből gazdálkodhatott. Később munkát vállalt, de a cselekvőképességet teljesen kizáró gondnokság miatt keresetéhez nem fért hozzá.

„Igen, a kizáró gondnokság azt jelenti, hogy abban semmiben nem dönthettem. Nem dönthettem, hogy most mit akarok venni a boltban, nem adtak pénzt a kezembe, a vásárlás, nem mehettem így egyedül busszal, csak kísérővel, meg hát még a házasodást sem dönthettem el, hogy kivel akartam volna házasodni, hogy összeköltözni, mert a gondnokság az ilyen, kizáró gondnokság az olyan, hogy abban semmit nem tehetek. Még így a buszközlekedés, meg a vásárlás, vagy ruhavásárlás sem. Azt a gondnokom veszi meg, ha van rá pénz. Megnézi, mennyi van a takarékomban, és akkor annak alapján, mondjuk karácsonyra.”

Interjúja során gyakran hozza fel példaként a munka világát, mint olyan területet, ahol a gondnokság alá helyezés korlátot jelentett számára. Ennek oka lehet a bírósági eljárás, amikor a cselekvőképességet korlátozó gondnokság után támogatott döntéshozatalba került. Mindenesetre az interjú alapján úgy tűnik, Feri számára fontos, hogy megélhessen egyfajta pénzügyi önállóságot; jól érti, hogy ez a gondnokság alatt teljesen kizárt volt számára.

„[...] nem írhattam alá semmi munkaszerződést, nem írhattam alá mondjuk, hogy most nem öt évre van a munkaszerződés, hanem három évre. És akkor azt nem írhattam alá, hogy öt évre, csak a gondnokom. És addig nem dolgozhattam, amíg a gondnok nem írja alá. Ha nem írja alá, akkor nem dolgozhattam volna. És akkor megkérdeztem a gondnoktól, kizáró alapján, hogy miért nem kérhetem el a pénzt? Még azt sem mondta meg nekem, hogy nekem mennyi pénzem van a takarékomban. Ez volt a szörnyű a kizáró gondnokság alatt.”

Amikor jelentkezett a támogatott lakhatási programba, a felkészülés során sokat tanult a munkavállalásról, annak folyamatáról. Magabiztosan beszél erről.

„Az interjú, hogy hogyan kell bejutni, hogyan kell bejutni egy interjú, és akkor mondtam, elsőnek én válaszoltam, és jelentkezni kellett, és akkor mondtam, hogy akkor elsősorban föl kell venni egy fehér inget, öltönyt, meg illő ruhát, meg fekete cipőt, és akkor be kell menni egy interjúállásra, úgyhogy be kell kopogni. Vagy esetleg telefonon felhívni, hogy időpontot szeretnénk kérni, interjúállásra, munkát szeretnék keresni. [...] bejutni (itt nem lehet érteni), ki kell tölteni egy papírt, és annak alapján megkérdezték, hogy milyen munkába jöttem, milyen munkába szeretnék bejutni. És akkor mondtam, hogy ilyen kertészmérnökségen, kertészvállalás, parkrendezés, meg ilyenbe szeretnénk kezdeni, többen el akartak jutni, és akkor így mondták, jó, megadtuk a telefonszámot, megadták a címet, és akkor mondták, hogy majd értesíteni fognak, és akkor így. Úgyhogy mindenki örült. Mi az, hogy interjúvállalás, vagy munkavállalás. Ennek mindenki örült.”

Jelenleg védett foglalkoztatásban dolgozik az Esélyházban, ami mellett szívesen kertészkedik, szomszédjainak is szívesen besegít kerti munkákban.

„Kérdező: Említetted a munkaszerződést többször, és mesélsz róla, hogy mit dolgoztál vagy...?”

Feri: Igen. Hát itt az (nem lehet érteni) van egy drót. Ilyen négyórás meló van, ami 20-90 drótot kellene lecsípni, meg amilyen munkát adnak. Azt a 4 órát, azt le kell dolgozni. Nem csak drótozok, hanem még kint a parkban is dolgozhatok a nappali intézményen kívül, mert én vagyok a főkertész. Mondta a Judit, hogy akkor téged választalak főkertésznek, de abban az esetben, ha lenyírod a fűvet, kigazolsz, meg megöntözől, meg rendet raksz, meg a virágokat megöntözni. Mondtam neki, én benne vagyok.”

Fontos számára, hogy az általa megkeresett pénzről ő maga rendelkezzen. Az interjú során gyakran említi példaként a vásárlást mint az önállóság egyik ismértét. Ismeri a pénznemeket, a hétköznapi bevásárlást, az időjárásnak megfelelő ruha megvásárlását egyedül is képes elintézni. Nagyobb beruházásokban Kriszti és Móni segít neki. Erről a bírósági meghallgatása kapcsán mesél.

„Kérdezik <a tárgyaláson>, hogy a pénzt ismerem-e, tudom? Mondom, igen, tudok vásárolni, el tudok menni boltban, föl tudok ülni egy buszra, meg tudom kérdezni, hogy ha véletlenül Pestire, akkor eljutni, hogyan kell eljutni, akkor segítséget kérek. Mert közlekedésben nem vagyok annyira jó, hogy egyedül, de ilyen vásárlást, mondjuk egy ilyen cipőt azért meg tudok venni. Mondjuk egy matracot, a Kriszti segített nekem. Abban, hogy milyen legyen, nagy ilyen gyógyamatrac, hogy rendeltük, meg a tétét is, minden.”

Magánszféra, párkapcsolat

Az interjú alapján Feri életében meghatározó lehetett az első év, amikor a gyermekotthonból át kellett költöznie egy másik, felnőttek számára létrehozott bentlakásos intézménybe. Az nagyintézményben lakók magas száma összehasonlíthatatlan egy gyermekotthonnal, és feltételezhető, hogy az intézmények megjelenése, az épületek mérete, száma is eltért egymástól. A nagyintézményben elkeveredtek személyes tárgyai, nem volt zárható saját szekrénye. Feri a hatágyas szobában való elhelyezése ellen gyorsan megpróbált tenni. Egy év után tudott kiköltözni a nagyintézményhez tartozó kisebb lakóotthonba, ahol kétágyas szobában lakott.

„Hát, ott voltunk 198-an. Összesen kb. Meg voltak az ápolók, volt az igazgató. És akkor mondtam az igazgatónak, mondom, én szeretnék egy olyan lakásban lenni, ahol ketten vagyunk egy szobában. Nem szeretem, hogy hatan vagyunk, mert itt-ott, amikor korlátozott voltam, nem dönthettem úgy. Dönthettem, akkor már nem kizárólag voltam. És akkor mondtam az ápolónak, meg az igazgatónak mondom, akkor és akkor szeretnék egy olyan lakásban lenni, ahol ketten vagyunk egy szobában. És akkor mondta Béla bácsi, régen az volt az igazgatónk, és az segített nekem, hogy mit szeretnék kerülni, hogy ne vegyék el az én cuccaimat, hogy én tudjam, hogy mit hova rakom, hogy tudjak, most már én is nekiállok főzni, mosni, takarítani, pénzügygel foglalkozni, ügyintézés, és ezeket szépen megtanultuk. 2005-ben kerültünk oda ki.”

Időközben a bíróság cselekvőképességet korlátozó gondnokságra módosította a kizáró gondnokságot, így Ferinek lehetősége nyílt bekapcsolódni a támogatott lakhatási programba, amelyet a nagyintézményben hirdettek meg. Ez lehetőséget adott számára az önállóbb élet kialakítására. Feltételezhető, hogy a támogatott lakhatásba kerüléssel Feri élete alapvetően megváltozott. A bentlakásos intézmények után egy önkormányzati lakásba költözött két másik társával, saját szobát kapott, saját bútorai vannak, lakótársaival külön-külön szobákban élnek. Ehhez sokat kellett tanulnia, fejlődnie, és Judit, Móni és Kriszti napi rendszerességgel segítette, és segíti őt ma is önálló életvitelében.

Feri az interjú készítésekor már nyolc éve élt párkapcsolatban barátnőjével, Zsófival. A házasságkötést mint a gondnokság miatti korlátozások egyikét mégsem vele kapcsolatban említi: „meg hát még a házasodást sem dönthettem el, hogy kivel akartam volna házasodni, hogy összeköltözni, mert a gondnokság az ilyen”. Rutinosan mesélt erről, bizonyára ezt is többször elmondta a bírósági eljárás során.

Zsófit az Esélyház nappali intézményében ismerte meg. Ő szüleivel, Évával és Ádámmal él Egerben. Feri elmondása szerint felmerült, hogy Zsófival együtt lakjanak, de a lány szülei ebbe nem egyeztek bele.

„Kérdező: Mesélsz a barátnőről?”

Feri: Igen. Hát már nyolc éve együtt vagyunk. Zsófi, tényleg zseni. Hát ő szüleinél lakik. Hát őt is meg lehet kérdezni, hogy akar-e támogatott döntéshozatalban lenni, de így a szülei nem egyeztek bele. Nem tudom, hogy lehet-e pénzügy, vagy nem tudom, mi, a szüleinél lakik. Nekem volt egy nagyszobám, hogy mi együtt lakunk, de aztán így nem, mondta a Judit, hogy nem sikerült így sajnos, ez így nem lehet. Hogy a szülein fogva által nem lehet. De így rendes volt a Zsófi, a szülei befogadtak engem. Mikor megismertem őket. Így nagyon jó volt, hogy nem küldtek el, hogy hú, mondom, te nem kellesz, mert te, téged, nem bízunk benned, ilyen nem mondtak. És akkor így rendes az apukája, meg az anyukája is. És akkor mindig mondtam az Évának, meg az Ádámnak. Mondom, ha én ráérek, akkor mindig felhívom őket, hogy mikor mehetek, el tudok-e menni, nem-e zavarok valakit, nehogy aztán akkor megyek aztán nincsenek otthon. Mert volt, amikor felhívtam telefonon, mehetek, aztán mégsem voltak otthon, úgyhogy volt ilyen. És akkor mérges voltam és mondtam az Juditnak, hogy megyek haza, mert nincsenek otthon a Zsófi szülei. Mindig szólok az Juditnak is, meg a Móniéknek is. Mondjuk, el szeretnék menni a barátnőmhöz, szólok előre. Szóltam előre a szüleinek, hogy várnak engem, és akkor tudják a lányuk is, és (nem lehet érteni) ott vagyok, ne keressenek máshol.”

Feri párkapcsolata a támogatókkal készült interjúkban nem került említésre. Az általa elmondottak alapján Judit, Móni és Kriszti segíti őket. Kriszti más kontextusban mesél arról, hogy Ferinek szólania kell neki, ha elmegy otthonról, például meglátogatja Zsófit.

„Nincsenek korlátozva, tehát nem, mert valaki azt mondja, hogy elkéretőzik, nem elkéretőzik, én a gyerekeimtől is elvárom, hogy szóljon, hogy merre van, mert ha bármi történik, és én izgulok érte, tudom, hogy merre kell keresni.”

A gondnokság témája

Feri interjúja alapján érezhető, hogy már többször, több helyen beszélt életének erről a részéről. Amit megosztani kíván élettörténetéből az koherens, jól fókuszált, kevésbé jelennek meg benne érzelmek, indulatok. Elbeszélésének központi témája a támogatott lakhatásba kerülés, amely önállóságának kulcsaként jelenik meg, annak ellenére, hogy a programba kerülése után még évekig cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt állt. A nagyintézményből a lakóotthonba kerülés kapcsán így mesél motivációjáról:

„És akkor tulajdonképpen ezeknek volt ilyen interjú. Nekem egy picit, hogy miért akarok én kijönni a lakóotthonba. Mondtam, Nuszi, mert hát önállóbbak, önállóbb legyek, hogy én is tudjak gondoskodni saját magamról, ne az ápoló gondoskodjanak helyettem. És akkor így sikerült, és akkor voltunk tízen.”

Feri személyes megélése szerint tehát a lakhatási körülmények, a privát szféra jobban befolyásolták a szabadság és önállóság érzését, mint a formális jogi korlátozások.

A nagykorúság betöltésétől számítva több mint húsz évig állt gondnokság alatt. Az elbeszélésből kiderül, hogy az évek során több kirendelt gondnoka is volt, de egyiküket sem nevezi nevén, egyik gondnokról sem mesél személy szerint. Távolságtartással, érzelemmentesen beszél róluk, azonban az egyes történetekből arra lehet következtetni, hogy nem volt szerencséje gondnokaival.

„Mondom neki, én szeretnék magamnak venni, azt mondja, hogy nem vehetsz, mert te kizáró gondnokság alatt nem nyúlhatsz te a pénzedhez. Csak én. És akkor mondtam neki, hogy jó hát akkor mondtam, akkor nem tudom, hogy lesz a karácsonyi ajándék a fa alatt. Akkor még kicsi voltam, hogy most nem kicsi, de fiatalabb voltam, hogy most örüljek-e neki, ne örüljek-e karácsonyi ünnepségnek. Most tényleg mindenkinek van, nekem meg nincsen, az meg nem jól esik.”

„Itt Egerben egyszer felhívott a gondnokom. Amióta találkoztam vele, egyszer-kétszer felhívott és akkor megkérdezte, hogy mire van szükségem. Mondtam, hogy szeretnék... Hát karácsony volt, hogy előtte születésnap, névnapomra vett egy tusfürdőt, amit én nem akartam, amilyen tusfürdőt akarok venni, hanem ő szépen megvette a saját pénzemből. Nem én vettem, hanem ő a saját pénzemből. Egy olyan tusfürdő, ami... Kipötyögtem tőle, meg beteg is voltam, tehát viszkettem tőle.”

„És akkor így a gondnok, a gondnok nem foglalkozott velem itt Egerben. Föl se jött hozzám, akkor amikor beköltöztünk, meg se kérdezte, mire van szükségem. Nem tudtam felhívni, most mennyi pénz van a takarékomban, amikor még gondnokom volt. És akkor mondtam a Juditnak, hogy a gondnokság nekem ez nem jó. Ezért, mert támogatott lakhatásban vagyok, és szeretném azt, hogy önállóbbak legyek, hogy ne kelljen ő gondoskodni rólam, hanem én gondoskodjak magamról, meg hogy segítséget kérjek, amiben nagyobb segítséget. És akkor Judit, hogy segített, és akkor indítottak egy ilyen támogatott döntéshozatalt, ami nem volt könnyű, nagyon nehéz volt, és akkor az Judit fogadott egy ügyvédet itt Egerben, bíróságra is el kellett mennünk, bíróságra.”

Feri arról nem mesél, hogyan került kizáró gondnokság alól korlátozó gondnokság alá. Ez közvetlenül a gyermekotthonban töltött évek után történhetett, amikor bekerült a pszichiátriai betegeket és fogyatékos személyeket ellátó bentlakásos nagyintézménybe. A támogatott lakhatásba kerülés, annak a megtapasztalása, hogy képes segítséggel ugyan, de önállóan élni, magával hozta annak a felismerését, hogy a cselekvőképességet korlátozó gondnokság sem megfelelő számára. Judit segítségével körbejárták a lehetőségeket, ügyvédet fogadtak, és megindították az eljárást, hogy Feri támogatott döntéshozatalba kerüljön. A tárgyalásra Judit, Móni és Kriszti segítségével alaposan felkészült.

„Kérdező: Erről mesélsz még?

Feri: Hát igen, úgy volt nehéz, hogy nem tudtam elképzelni, hogy miket mond az ügyvéd, a bírónő, milyen kérdéseket... Vagy ki a miniszterelnök, azt se tudtam, hogy Orbán Viktor, meg az Áder János volt a köztársasági elnök, most már Novák Katalin lett. És akkor kérdezték, mi van akkor, ha nem tudsz egy papírt kitölteni egy valami ügyintézésnél? Mondtam, azért ki tudom tölteni, mert a személyi igazolványomról le tudom írni az adataimat, az mindig nálam van. S akkor kérdezi, kérdezte a bírónő, hogy mi lenne, ha most te nem gondnokság alatt vagy támogatott döntéshozatalba, és nem tudsz fölhívni valakit, segítőt, vagy a Juditot, hogy akkor kit, kinek tudsz kérni segítséget. Mondtam neki, hát a barátoktól, vagy ismerősöktől. És mondta is, ha nem tud segíteni? Mondtam, akkor egyedül meg tudom oldani. Ha nem tudom megoldani, akkor felhívom a Juditot, hogy Judit, van egy kis probléma, nem tudtam megoldani a dolgomat, amit megszerettem, tudsz-e segíteni? És akkor mondta a Judit, rögtön én is ott is vagyok. Úgyhogy mondtam a Bírónőnek, engem nem csesznek ki velem, meg mindig ott vannak mellettem, meg a Kriszti is, hogyha valamit nem tudok kitölteni, vagy nem tudok elintézni a bankban egyedül, abban segítséget kérek. És így megértette a bírónő. Mondtam, hogy nem félek. Mondtam, én talpraesett vagyok. Én, ha bármi van mondjuk, menjek el Hatvanba, el tudok menni Hatvanba. Egyedül is, busszal, meg vissza is tudok jönni. De mondom, nagy bevásárlásnál, abban a segítséget kérek, ilyen nagy ruha vásárlásban. Én abban nem vagyok túl jó, meg ilyen szekrény vásárlás a Krisztivel, szoktunk segíteni nekem. És akkor abban tudott segíteni, és így könnyebb. A kisebb dolgokat azt én egyedül meg tudom oldani. Úgyhogy így működött a támogatott döntéshozatal.”

Feri amennyire kritikus a gondnokság intézményével kapcsolatban, olyan elégedett a támogatott döntéshozatallal.

„Feri: Azért jó a támogatott döntéshozatal, mert önállóbb vagyok. Önállóbban tudok magamról gondoskodni, önállóbban tudok tájékozódni, el tudok menni egyedül, mondjuk a Tesco-ba, a Lidl-be, magamnak vásárolni. Van egy bankkártyám, amit segítők, van egy kassza abban van bent a bankkártya, és ha kevés a pénz, akkor mindig veszek le, és megmondja a segítők, hogy mennyit vehetek le, mennyi van a bankszámlán, annak alapján. Meg az, hogy most már, most az első, tíz év alatt, most az első, hogy elmentünk szavazni. Most volt az első, és ez nagyon jó érzés, meg jól esett, hogy mi ketten elmentünk szavazni. Meg hogy alá tudja írni a munkaszerződést, meg alá tudjak írni egy hivatalos papírt. Ugye, hogy el tudjak menni egy személyi igazolvány csináltatásért. Oda a segítőkkel megyek, mert még be kell jelentkezni az Ady Endrére. Még nem vagyok bejelentkezve. Meg az, hogy én dönt-

sem el, hogy milyenre akarom levágnatni a hajamat, meg milyen ruhát akarok fölvenni. Azt nem a gondnokság, nem a gondnok dönti el, hanem én saját magam.

Kérdező: És van olyan, ami meg hátránya a támogatott döntéshozatalnak szerinted? Valami, amiért nem olyan jó?

Feri: Semmi.

Kérdező: Nincs.

Feri: Minden jó.”

A szavazati jogot említve az interjúból nem derül ki, hogy egyébként mennyire követi Feri a magyar közélet eseményeit. A bírósági eljárásra készülve sok, hagyományosan az „alapvető műveltséghez tartozó” adatot tanult meg, pl. egyes közhatalommal bíró személyek neve Magyarországon, de pártpreferenciáról, aktuálpolitikai kérdésekről érintőlegesen sem beszél. Mindenesetre érzékelhető, hogy a részvétel az országgyűlési választásokon fontos volt számára.

A támogatott döntéshozatalról mindig úgy beszél, hogy a gondnokság intézményével szembeállítja a saját önállóságát, a magáról való gondoskodás teljességének lehetőségét kihangsúlyozva. Az interjú alapján úgy tűnik, érthető módon, hogy Feri életmódjára igazán nagy hatást a támogatott lakhatásba kerülés jelentett, és nem az, hogy kikerült a gondnokság rendszeréből. Segítőivel a támogatott lakhatás miatt került kapcsolatba, a támogatott döntéshozatalnak is ez adta az alapot. Ebben a viszonyrendszerben a gondnok, aki Feri elmondása szerint nem is törődött vele, felesleges szereplőnek tűnik, akinek a jelenléte csak akadályozta Feri, Móni, Kriszti és Judit együttműködését. A bíróság Juditot jelölte ki hivatalosan támogatónak, a hétköznapiak során Móni és Kriszti segíti Feri életét.

„Kérdező: És van olyan, amivel az Judithoz fordulnak és nem hozzátok, hogy van ebben valami rendszer?

Móni: Az az igazság, hogy mint mondtam az elején, ők tökéletesen tisztában vannak azzal, hogyha a Juditnak mondják, tudják mi, tudjuk mi. Ha Krisztihez mondják, tudja a Judit és én, de ha nekem mondja, tudja a Judit is. A Judit mindennek a kulcsa. Mindennek a kulcsfigurája a Judit, a Judit nélkül nem történik semmi. Tehát az, hogy a Feri matracot vett, most jó, hogy felvázoltuk, de azért nem gondolod, hogy a Judit erről nem tud, hogy a Feri matracot szeretne vásárolni Nem. Nincs ilyen. Vagy, hogy a Gergő kiválasztotta, hogy milyen bútorlapból legyen neki a szekrénye. Olyan nincs, amiről a Judit nem tud. Nem, mindennek ő a kulcsfigurája, és mindenben ő a – lehet, hogy hülyén fogalmazok –, de a Judit engedélye nélkül mi nem csinálunk semmit. Nyilván nekiállok befőzni az epret, de komolyabb dolgokat nem.”

Négyük viszonyában Judit szerepe meghatározó, ő az, akit a bíróság támogatóként megjelölt. Móni és Kriszti mindenben egyeztet Judittal.

„Kérdező: És neked a két fiú a gondnokoltod vagy támogatottad, vagy másnak is a támogatója...

Judit: Nincs.

Kérdező: Nincs.

Judit: Nincs, nincs, nincs. Én nem is szeretnék meg kell, hogy mondjam, mert énnekem a támogatónak a legfontosabb, hogy jelen legyél az életében. A támogatottnak. Tehát ha te nem vagy jelen, akkor te nem vagy jó támogató. Szerintem. Tehát az, hogyha valaki, hogy támogató legyen, csak úgy tudja, hogy ha ott van veled. Tehát, hogy ha nem egy hónapban egyszer látja, hanem a mindennapokban segítséget tud, vagy tanácsot, vagy adni. Tehát mi minden nap találkozunk, tehát én csak így tehát egy jó támogató, csak akkor tudja elérni a kívánt eredményt, hogyha ismeri a támogatóját, és nemcsak telefonon, hanem a való világban is.

Kérdező: És hogy néz ki ez a mindennapokban? Minden nap találkoztok, meg most már bent vannak ugye a nappali intézményben, és akkor hogy megy a döntés, hogy ha valamit akarnak?

Judit: Hát általában, hogyha van olyan, ami nagy döntés, vagy hát olyan döntés, ami kicsi nagy, melyik milyen? Mindegyik kicsi döntés nagy döntés, akkor mindig szólnak, hogy akkor a támogatott lakhatásban Judit, beszéljünk. Mi akkor bemegyünk a szobába, külön-külön természetesen, külön személyiségek, és akkor elmondom én a véleményemet arról, amit ő gondol, aztán lehet, hogy másképp dönt, de akkor én elmondom, és akkor legfeljebb annyit mondott, volt már ilyen, hogy akkor igazad volt, de nem baj, legközelebb most már megtanultam. Aztán amíg megfogadja, akkor meg más. Vagy vagy nagyon sokszor most már nem tudják, most már tudják, tehát hogy bizonyos rendelkezéseket is, hogy akkor megszeretné ezt, akkor. Most már biztonsággal lépnek azért föl az internetre, mindenre jobban használják, mint én, de hát eleinte ez nekik kellett, hogy legyen ott, hogy a pénzüket, meg hogy azért a pénz fogalmának dolgokéba is, hogy akkor ez mire elég, hogy mire elég. Tehát.

Kérdező: Tehát tulajdonképpen mindenben az ő döntésük számít.

Judit: Csak a döntésük. Én maximum elmondom a véleményemet, és az, hogy véleményt alkotok, a támogató nem befolyásolhatja a támogatóját.”

Gergő története

Gergő élete

Gergő 1977-ben született Sályban. Kisgyermekkorában intézetbe, csecsemőotthonba kerül. Ezután gyermekotthonban él Bogácson. 1983-ban Bodonyban egy másik bentlakásos intézménybe kerül. 1983 és 1994 között iskolába jár, kisegítő osztályba. 1994 és 2001 között munkacsoportban dolgozik, ahol fazekasságot tanul. 2001-ben Egerbe kerül bentlakásos intézménybe, ahol lakóotthonban lakik. A nagymamájával és édesanyjával van kapcsolata, a nagymamáját látogatja is. 2013-ban bekapcsolódik egy támogatott lakhatási programba, és a tanfolyam elvégzése után támogatott lakhatásba kerül. Még ebben az évben meghal a nagymamája. 2015-ben bekapcsolódik a foglalkoztatásba is, fazekassággal foglalkozik továbbra is, illetve a többiekkel együtt kertészkednek, és a megtermett zöldségből, gyümölcsből készítenek termékeket, amelyeket később értékesítenek. 2020-ban a bíróság megszünteti a gondnokság alá helyezését, támogatott döntéshozatalban vesz részt, Judit a kijelölt támogatója, a hétköznapiakban Móni és Kriszta segítik.

A gondnokság és a támogatott döntéshozatal témája Gergő életében

A gondnokság alá helyezés és annak megszüntetése Gergő interjújának központi témája. Emellett sokat, színesen mesél a hétköznapjairól, hobbijairól is. A gondnoksággal és a támogatott döntéshozattal kapcsolatos történetei, talán a bírósági eljárás miatt, begyakoroltnak, rögzültnek tűnnek. Mintha már többször elmesélte volna az élettörténetének ezeket az elemeit, lényegre törően, gördülékenyen, de kissé szárazon mesél ezekről:

„Hát a nagy intézményben Bogácson, nagyon sokan voltunk, több, mint kétszázan. Ott szobák voltak, de tizenketten voltunk egy szobába ott bent abba az intézményben. Hát ott nem azt csináltam, amit én akartam. Nem dönthettem semmiben sem, mert én gondnokság alatt voltam. [...] 2001. szeptember 14-én, 14-én kerültem be Egerbe nagy intézménybe. Hát ott még jobban nem lehetett semmit csinálni, mert amit visszakaptam ruhát, amit én nem a saját pénzemen, gondnok vett, azt nem vettem föl, a másíknak odaadták, mert nem volt beleírva a nevem. Nem azt az ételt ehettem, amit én akartam. Nem azt csináltam, amit én akartam, nem dönthettem semmiben sem. Mert én kizáró gondnokság alatt voltam elsőnek.”

Kritikus, tudatos a gondnokság hátrányaival kapcsolatban, ami az élettörténete alapján érthető, hiszen hosszú bírósági procedúra után került támogatott döntéshozatalba. Ennek bizonyára szerepe van a tudatosságában, valamint az erős kritikában is, amit megfogalmaz:

„Kérdező: Erről mesélsz még? Erről a gondnokságról.

Gergő: Igen, a kizáró gondnokság azt jelenti, hogy abban semmiben nem dönthettem. Nem dönthettem, hogy most mit akarok venni a boltban, nem adtak pénzt a kezemben, a vásárlás, nem mehettem így egyedül busszal, csak kísérővel, meg hát még a házassodást sem dönthettem el, hogy kivel akartam volna házasodni, hogy összeköltözni, mert a gondnokság az ilyen, kizáró gondnokság az olyan, hogy abban semmit nem tehetek. Még így a buszközlekedés, meg a vásárlás, vagy ruhavásárlás, nem. Azt a gondnokom veszi meg, ha van rá pénz. Megnézi, mennyi van a takarékomban, és akkor annak alapján, mondjuk karácsonyra.”

A támogatott döntéshozattal kapcsolatban viszont nem fogalmaz meg semmilyen kritikát, teljesen elégedettnek tűnik mind a támogatott döntéshozattal mint intézménnyel, mind azzal, ahogy ez az ő esetében működik:

„Szakadjak el a gondnokságtól, hogy ne legyek életem végéig gondnokság alatt mert az nem jó, az a legrosszabb, aki gondnokság alatt van, mert akkor elmehetne sétálni, meg elmehet bulizni csak kísérővel. És ez a rossz, ez a rossz. És most önállóbb vagyok, most már szabadabb vagyok, mert hát a Judit a támogatóm. [...]”

Kérdező: És szerinted miért jobb a támogatott döntéshozatal, mint a gondnokság?

Gergő: Azért jó a támogatott döntéshozatal, mert önállóbb vagyok. Önállóbban tudok magamról gondoskodni, önállóbban tudok tájékozódni, el tudok menni egyedül, mondjuk a Tesco-ba, a Lidl-be, magamnak vásárolni. Van egy bankkártyám, amit segítők, van egy kassa abban van bent a bankkártya, és ha kevés a pénz, akkor mindig veszek le, és meg-

mondja a segítő, hogy mennyit vehetek le, mennyi van a bankszámlán, annak alapján. Meg az, hogy most már, most az első, tíz év alatt, most az első, hogy elmentünk szavazni. Most volt az első, és ez nagyon jó érzés, meg jól esett, hogy [...] elmentünk szavazni. Meg hogy alá tudja írni a munkaszerződést, meg alá tudjak írni egy hivatalos papírt. Ugye, hogy el tudjak menni egy személyi igazolvány csináltatásért. [...] Meg az, hogy én döntsem el, hogy milyenre akarom levágtatni a hajamat, meg milyen ruhát akarok fölvenni. Azt nem a gondnokság, nem a gondnok dönti el, hanem én saját magam.

Kérdező: És van olyan, ami meg hátránya a támogatott döntéshozatalnak szerinted? Valami, amiért nem olyan jó?

Gergő: Semmi.”

Érdekes, de szintén magyarázható a bírósági eljárásban való részvétellel, hogy a mozgás, az „életstílus” szabadsága, és a gazdasági, pénzügyi önállóság témája mellett az önálló ügyintézés lehetősége is privilégiumként jelenik meg, nem is beszélve a szavazáshoz való jogról:

„De én mondtam neki [a bírónak], azt, hogy a támogatott döntéshozatalban szeretnék lenni, mert hogy ő már egyrésről nem foglalkozott velem, a gondnokom. És azt szerettem a támogatott döntéshozatalban, mert volt április 3-án volt választás. Szavazni voltunk a Fidesznek. És akkor ez az első szavazásunk volt.”

A politikai, közéleti tájékozottságot a gondnokság megszüntetésére irányuló eljárás hozza magával, de Gergő arról már nem mesél, hogy szokott-e tájékozódni politikai kérdésekben, foglalkozik-e ezzel a hétköznapiakban. Amit mesél, abból inkább arra lehet következtetni, hogy maga a szavazás eseménye fontos neki, tulajdonképpen az, hogy a (politikai) közösség, társadalom teljes értékű tagja.

Munka, pénzügyi önállóság

Gergő a bodonyi bentlakásos intézményben fazekasságot tanult. Minden intézményben részt vesz az ott folyó, speciális foglalkoztatásban, az intézményen kívül viszont nem dolgozott. A fazekasság akkor is megmarad, amikor támogatott lakhatásba kerül, emellett itt az önálló életvitellel kapcsolatos, háztartási, ház körüli munkák is megjelennek. A kézműveskedés, kézműves vásárokon való részvétel egyébként is fontos eleme a támogatott lakhatás fenntartásának és a foglalkoztatásnak. A munkájáról részletesen, élményszerűen mesél.

A pénzügyi önállóság témája többször megjelenik, fontos tényező a számára, mind a hétköznapi, mind a nagyobb, jelentősebb kérdésekben, hogy maga dönti el, mire költ:

„És akkor nem, mert volt olyan, amikor karácsonykor kaptam egy ajándékot, és olyant kaptam, ami nem kellett volna. Volt olyan, hogy olyan ruhát kaptam, hogy nem M-es volt, L-es volt és nekem nagy volt, és visszacsereáltam vele. Mert nekem mondtam elnézést, hogy ez nekem nem jó, mert ez nagy nekem. Az (itt egy szót nem lehet érteni) nagy nekem, majdnem idáig érő volt, majdnem térdig érő volt a pulóver. És akkor nagy nehezen cserélte vissza [a gondnok]. És ez nekem ez nem tetszett. Mert olyan tusfürdőt akartam volna, hogy

nem, olyan fajtát akartam volna, én olyant vagy Niveát vagy a Baba tusfürdőt. Azt szerettem. És akkor. És nagyon boldog vagyok, hogy támogatott döntéshozatalban vagyok, és nem szólnak bele, és én döntöm, hogy mit veszek, és akkor azóta támogatott döntéshozatalban vagyok, és a saját pénzem, ami kapok az összegyűjtött pénz, abból vettem székem, vettem a tévét is, számítógépasztalt, polcot is [...]”

Ez a történet Kriszti interjújában is megjelenik, mint egy konfliktus a korábbi gondnokkal. A támogatott döntéshozatal nem csak arra ad neki lehetőséget, hogy „kifelé”, a külvilág felé önálló személyként jelenjen meg, hanem azt is lehetővé teszi, hogy kialakítson egy privát teret, ami szintén jelentős téma az interjújában.

Magánszféra, párkapcsolat

A párkapcsolat témája csak absztrakt módon jelenik meg. Egy fentebb már idézett interjúrészletben említi Gergő, hogy amíg cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt állt, többek között házasságot sem köthetett volna. Ezen túl a párkapcsolat témáját nem említi. A magánszféra, privát tér viszont annál hangsúlyosabban jelenik meg az interjújában. Gergő csecsemőként került bentlakásos intézménybe, eleinte mégis nehezen szokta meg, hogy saját szobája van:

„Mindenkinek volt külön szobája, és utána az első éjszaka furcsa volt, olyan nem volt éjszaka, ki kelt fel minket? Hát nekünk kellett becsukni az ablakot, le kell zárni a tűzhely, nehogy gond legyen, ha elmegyünk dolgozni, akkor be kell zárni az ajtót. Hárman voltunk, volt egy nagy szobám. Úgy volt, hogy felhívtuk a Juditot, és gond van, hárman szeretnénk lenni a szobában, mert hozzá voltunk szokva, hogy együtt vagyunk. És utána el kellett telnie egy év, hogy külön lehessünk. Utána, és utána eltelt a egy év, és akkor felhívtuk az Juditot, és akkor külön szeretne lenni szobával. És utána átpakoltuk az ágyat, a polcot, meg a tévét, és utána külön aludtunk. Amiről sokkal jobban, csendesebb is. Hát én nem nagyon szeretem, ha valaki horkol. Mert arra nem vagyok hozzászokva. Hát amikor Egerben laktam, akkor hatan voltunk egy szobában, és alig tudtam aludni, mert horkoltak.”

A szobája berendezéséről, a bútorokról, berendezési tárgyairól mesél. Móni is említi, hogy arra ösztönzik Gergőt és Jánost segítőként, hogy hosszabb távú terveik legyenek, gyűjtsék össze a pénzüket nagyobb dolgokra:

„És például a Zotyának ugye van ágya. Főnöki széke van. Tehát egy egész komplett asztalos által készített ilyen irodafala íróasztallal. Tehát ez mind ilyen volt, amit mondjuk ezek nem tízezekekről beszélünk. És ezt mind ők így saját maguknak, hogy tudom azt, hogy én azt el fogom érni.”

Gergő és a segítői is úgy tekintenek erre a térre az interjúk alapján, mint ami az önálló élet tárgyi bizonyítéka, kerete és biztosítéka is. A benne lévő tárgyak nem csak kifejezik Gergő egyéniségét, vágyait, igényeit, hanem annak a bizonyítékai, hogy olyan felnőtt, önálló személy, aki értékes munkát végez, és az ezért kapott pénzből a saját ízlésének megfelelő, tartós, hasznos dolgokat vásárol.

Az interjú alapján Gergőnek „kerek”, boldog az élete a jelenlegi körülményei között. A fizetést hozó munkáit, a fazekasságot, kézműves termékek előállítását és a támogatott lakhatással kapcsolatos házi- és kerti munkákat egyaránt szívesen, alaposan, lelkiismeretesen végzi, részletesen mesél ezekről. Védett, szerető környezetben él:

„Szeretem a segítőkét is, a Judit pótyanyánk, a Móni, meg a Kriszti az a keresztanyánk, mert szeretem őket, olyan lenni, mintha igazi anyák lennének. Szeretem a többiekét, valamire az igazi társaim lennének.”

Ennek az értelmezésnek a párja is megjelenik a segítői interjúkban, hiszen a segítőik is úgy fogalmazzák, hogy amit ebben az intézményben végeznek, az nem munka, hanem életformává vált, és a fiúkat a családtagjaiknak tekintik:

„Aztán közben azt mondták mások, hogy erre születtem (nevet). Mert ugye az ember magára ne állítson ki bizonyítványt, mondják mások inkább. Úgyhogy azóta ennek a pályának, azt gondolom, hogy az életem részévé vált, vagy mondhatnánk azt is, külső szemlélet mindig azt mondják, hogy ez az életem.” (Móni)

„Mi megöleljük őket, szeretjük őket, úgyhogy lehetséges, hogy ez is közrejátszik, hogy közvetlenebb kapcsolat van, és szerintem marha jó légkör van, úgy is beszélünk mindig, amikor jön egy új, hogy bejöttél egy nagy családba, és mostantól te is a családnk része vagy a bemutatkozásnál ez mindig így működik.” (Kriszti)

Gergő a hobbijairól, a zenehallgatásról, kirándulásról is mesél, a zene különösen fontos neki. Összességében az a kép rajzolódik ki, hogy – legalábbis a nagy intézményekben élő sorstársaihoz képest – Gergő élete szerencsésen alakult, biztonságos, kiegyensúlyozott környezetben él, ahol jól érzi magát, és van lehetősége a képességeit kibontakoztatni, fejlődni. Kérdés, hogy lehetséges-e, hogy ez a modell általánossá váljon, és mindazok, akik továbbra is nagy létszámú intézményekben élnek, hasonló körülmények közé kerüljenek. A modell fenntarthatóságával és különösen a kiterjesztésével kapcsolatban számos kérdés felvetődhet, többek között azért, mert költségesebbnek tűnik, mint a hagyományos, nagy intézmények fenntartása, és mert minden segítőtől olyan mértékű bevonódást vár el, ami kivételes. Különösen igaz ez Juditra, akiről Móni így mesél:

„Tehát ő, ha kell, akkor ő pizsamában rohant fel hozzájuk. Hálóruhába, mert mondjuk, nem tudom, berepült egy légy, csak mondtam valamit. Tehát a legbogatellebb dologgal is. Tehát nem, nem hiába mondtam az elején, hogy még egy ilyen szociális szakembert nem találtak Magyarországon, de megkockáztatom, lehet, hogy Európában sem, mint amilyen a Judit.”

Úgy tűnik, ha nem is fogalmazódik ez meg nyíltan, azért minden szereplő számára világos, hogy János és Gergő helyzete, bár tipikusnak kellene lennie, valójában kivételes ma Magyarországon, Gergő privilegizált helyzetben van. Ezzel összefüggésben ennek az idilli, családi légkörnek a korlátai is megjelennek az

interjúkban. Gergő és a segítők elbeszéléséből felrajzolhatóak ennek a védett mikrovilágnak a felszín alatt húzódó, kemény szabályai is:

„Kérdező: És hogy megy, hogyan tartod a kapcsolatot, vagy hogyan hoztok döntést a Judittal. Miben segít a Judit?

Gergő: Hát, ha valami problémám van. Ha valami rosszat csinálok, vagy ha valamit nem jól csinálok, én munkahelyen, vagy valakit fenyegetek a munkahelyen, vagy ilyen még nem volt, mert nem is csinálok ilyet, nem vagyok én olyan, hogyha bántom a lányokat, vagy hogyha valakihez szólok, rosszat, azért szólnak, ha olyan rosszat csinálok, hogyha segítők, hogyha elmegyek szó nélkül a boltba, olyan meg szó nélkül egy meccsre, focimeccsre, Egerbe, vagy elmegyek szó nélkül fürdeni. Azért már kemény büntetés jár. Nem, úgyhogy egy hétig szobafogság, megmondják, hogy jó, ez volt az utolsó, még egy lehetőség nincs. És akkor így. Mert mindig mondta, hogy Judit, hogy mi mindenhol segítünk, de mindig csak az igazat kell megmondani. Ha nem mondjátok meg az igazat, akkor úgyis kiderül. Mindig így szokott lenni.”

A kérdés a segítség, támogatás formájára vonatkozott, de Gergő válaszában szinte azonnal a fegyelmezés kerül elő. Vajon miért? Van valamilyen történet, amit nem mesél el Judittal kapcsolatban? A példák közül megtörtént már valamelyik? Úgy fogalmaz, hogy „megmondják, jó, ez volt az utolsó, több lehetőség nincs”. Több ilyen szabályszegési eset is volt már? Vagy eleve az a következmény, hogy egy eset után „több lehetőség nincs”? És vajon ez mit jelent? Kikerülést a támogatott lakhatásból, vissza a nagy intézménybe? Az egy hét szobafogság említése annyira konkrét, hogy talán ez is azt az értelmezést erősíti, hogy Gergő megtörtént eseteket idézhetne fel. De nem oszt meg ilyeneket. Vajon miért nem? Lojalitásból? Vagy mert nem is történtek ilyenek? És ha mégis, kivel? Az interjúkban Móni említ egy harmadik lakót, aki szintén a támogatott lakhatásban élt korábban: „2018 márciusától dolgozom én a támogatott lakhatásban. [...] Akkor a [itt nem lehet érteni] három fiú lakott.” Judit többször is említi, hogy hárman laktak a támogatott lakhatásban, amikor a program elindult. Hogy mi történt a harmadik fiúval, arra senki nem tér ki.

Ahogy korábban is láthattuk, Gergő értelmezése, elbeszélése visszaköszön a segítői interjúkban. Ezúttal Móni interjújában jelenik meg nagyon hasonló módon a szabályok, korlátok, fegyelmezés témája:

„Az az igazság, hogy mint mondtam az elején, ők tökéletesen tisztában vannak azzal, hogyha a Juditnak mondják, tudják mi, tudjuk mi. Ha Krisztinek mondják, tudja a Judit és én, de ha nekem mondja, tudja az Judit is. A Judit mindennek a kulcsa. Mindennek a kulcsfigurája a Judit, a Judit nélkül nem történik semmi. Tehát az, hogy a Jani matracot vett, most jó, hogy felvázoltuk, de azért nem gondolod, hogy az Judit erről nem tud, hogy a Jani matracot szeretne vásárolni Nem. Nincs ilyen. Vagy, hogy a Gergőnek kiválasztotta, hogy milyen bútorlapból legyen neki a szekrénye. Olyan nincs, amiről az Judit nem tud. Nem, mindennek ő a kulcsfigurája, és mindenben ő a lehet, hogy hülyén fogalmazok, de a Judit engedélye nélkül mi nem csinálunk semmit. Nyilván nekiállok befőzni az epret, de komolyabb dolgokat nem.”

Ezeknek az interjúrészeknek a fényében egyrészt azt feltételezhetjük, hogy ez a szabályrendszer nagyon világos, explicit módon van jelen mindannyiuk életében, Móni mesél is ennek a rögzüléséről:

„Hát az elején azért ők is megpróbálták azt, hogy a Juditnak mást mondtak, a Krisztinek mást mondtak, mint amit nekem. És ők nehezen fogadták el azt, hogy ez a hármas, ez egy egység. Hogy anélkül nem történik semmi, hogy azt Judit ne tudja, de a Judit sem csinált úgy semmit, hogy mi ne tudjuk. Tehát ezt ők nehezen élték meg. Nem is az, hogy nehezen élték meg. Inkább nem hitték el.”

Másrészt Judit kivételes szakmai és emberi teljesítménye ennek a fegyelmező rezsimnek is a része. A tekintélye, ahogy egy családban a szülőké, a gondoskodásból és abból fakad, hogy biztonságos, kiegyensúlyozott környezetet biztosít mindenki számára. Ugyanakkor ebből természetesen egy fegyelmező hatalom is származik. Mindebből az rajzolódik ki, hogy ennek a családi intézménynek is, amely a támogatott döntéshozatal kiemelkedően jól működő példája, van egy paternalista oldala, amivel a gondnokság, vagyis helyettes döntéshozatal jellegadó vonása tér vissza. Abban, ahogy Gergőt kezelik a segítők és a támogatója, Judit, és ahogyan ő gondol magára, a felszínen a felnőttként kezelés, az autonómia feltétlen tisztelete jelenik meg. De az intézményi szabályok betartásában és a szabályszegésre adott válaszokban olyan fegyelmezési formák tűnnek fel, mint az „egy hét szobafogság”, amelyek leginkább a gyerekek családi fegyelmezésére emlékeztetnek. Mindezek fényében az autonómia elemei veszítenek súlyukból. Ezzel együtt Gergő története a támogatott döntéshozatal működtetésének jó példája, amely ma Magyarországon ritka.

János története

János élete

János 1984-ben született. Szülei a terhesség alatt elválnak, koraszülöttként látja meg a napvilágot. Csecsemő korában egy injekció mellékhatása miatt leáll a légzése, újra kell éleszteni. Később az anya újrarázasodik, a második férj a nevére veszi Jánost. Az általános iskola után egy varrótanfolyamot végez el 1999-ben, majd egy parkgondozó képzést 2001-ben. 2005 körül kezd nappali intézménybe járni egy Eger melletti településre. Két testvére van, az interjú időpontjában a szüleinél lakik Egerben, és egy fogyatékkal élőknek fenntartott intézményben dolgozik. János támogatott döntéshozatal alatt áll, hivatalos támogatója édesanyja, Katalin.

János édesanyja és támogatója, Katalin története

Katalin 1962-ben született Füzesabonyban, a család a város mellett egy faluban élt. Édesapja kőműves. A család később egy közeli kisebb városba költözik, ahol 1977-ben Katalin elvégzi az általános iskolát, majd Kecskeméten tanul varrónőnek. 1979-ben a család Egerbe költözik. Itt lesz Katalin bolti eladó, ahol 1984-ben megismerkedik első férjével, és terhes lesz Jánossal. De János születése előtt elválnak, a férje alkoholista. János 1984-ben koraszülöttként születik meg, Katalin visszaköltözik a szüleihez. 1988-ban házasodik újra, férje a nevére veszi Jánost. Még ebben az évben megszületik második fia is. Közben Jánosról kiderül, hogy fogyatékossgal él, Katalin rendszeresen viszi képzésekre, speciális iskolába. Katalin apja lebénul 1990-ben. 1995-ben megszületik harmadik fia is, öt lyukas szívvel diagnosztizálják. Katalin őt is rendszeresen viszi orvoshoz, míg 1997-ben Svédországban megműtik. Katalin 2006-ig otthon ápolja gyermekeit, gyesen van. Középső fia egyetemi végzettséget szerez, legkisebb fia pedig szakiparit. 2013-ban édesapja elhunyt, majd három évre rá édesanyja is, 2021-ben pedig öccse. Az interjú idején János és a második fia vele és férjével lakik Egerben. Ő János hivatalos támogatója.

Támogatott döntéshozatal intézménye János történetében

János nagyon szűkszávú az interjú során, keveset árul el magáról. Családjával, anyjával, nevelőapjával és felnőtt öccsével lakik egy kertés házban Egerben. Édesanyja második házasságában él. Első házassága hamar megromlik, mire János megszületik, már elválnak. János biológiai apja feltételezhetően alkoholista volt, és egyetlenegyszer látta Jánost a kórházban. János a családi helyzetet ideálisnak festi le.

Munka, pénzügyi önállóság

János egy, a fogyatékkal élő emberek számára fenntartott intézmény különböző foglalkoztatási programjaiban dolgozik, van valamennyi önálló jövedelme. Ide jár napközben is, itt tölti mindennapjait. Ugyanakkor pénzügyileg nem önálló, édesanyja, Katalin elbeszélése alapján nem érti a pénz értékét, fogalmát.

„Úgy, mint itten, hogy beszélni, olvasni, írni tud a számok fogalmával nincsen. Ez egy példa, hogy múltkor voltam vele a cirkuszban itt Tapolcán, és azt mondja, akar venni egy chipset. Adtam neki ezer forintot, na mondom, akkor menjél oda, és akkor vegyél magadnak egy chipset. És akkor jön vissza, mondom, nem kaptál vissza semmit? Mondja, hogy nem. Úgyhogy vagy mondták neki, hogy mennyibe kerül és ő nem figyelte, odaadta az ezrest, aztán úgy gondolta, hogy ezer forint és kész. Úgyhogy egyszerűen arról nincs fogalma, amikor mondja, hogy most névnapjára, vagy születésnapjára kap egy ezrest, vagy kétezert forintot. Na, hát ebből veszek magamnak egy nadrágot vagy egy cipőt. Hát mondom, abból nem tudsz venni, kisfiam. Majd csak úgy, hogy hozod, és akkor majd én kiegészítem, amilyet akarsz, olyat veszünk aztán így. Ennyi.”

Szóval János nem dönt pénzügyi kérdésekben, életének erről az aspektusáról ő maga keveset oszt meg az interjúban, de amit megoszt, abból is az derül ki, hogy inkább édesanyja dönt minden pénzügyi kérdésben.

„K: Említetted, hogy otthon laksz a szüleiddel. Hogyan hoztok meg döntéseket? Hogyan döntötök együtt?

A: Hát meg szoktunk hozni döntéseket, például, hogy elmegyünk anyuval, akkor ők szokták kiválasztani, hogy milyen pólót vegyünk, meg milyen nadrágot, cipőt, dzsekit, és ugye sok mindenben támogat.

K: Tudsz mondani példát, egy történetet?

A: Hát ugye a támogat mindenben, segít nekem, amiben csak tud. Ágyneműt felhúzza. Nézem a tévét, néha. Nekiállok színezni hétvégenként.

K: Hoztok meg döntést közösen, hogy te is ő együtt? Tudsz mondani egy példát?

A: Hát megszoktunk hozni sok mindent. Például anyával valahova megyek, akkor ő is megy.”

János dependensnek tűnik az interjú alapján, ugyan támogatott döntéshozatal alatt áll, de önálló életvitеле, cselekvése, pénzügyi önállósága nincs.

Magánszféra, párkapcsolat

Amilyen hangsúlyos Katalin elbeszélésében a pénzügyi önállótlanág, annyira kíséri hallgatás János szexualitását, párkapcsolatát. János interjújában említésre sem kerül. Katalin egyetlen történetben említi meg, aminek szintén inkább az anyagi aspektusát emeli ki.

„Aztán azért van neki egy telefonja, amire föl vannak neki énekek rakva, és ő neki az nagyon tökéletes. Mert volt neki, ami volt kártyás, de képzelje el, mi volt, hogy egy hónapban 12 ezer forint az izénál melyiknél voltam, melyiknél volt. A harmincas, melyik az? Ezt nem is tudom már. Na mindegy, a harmincas volt, és szex vonalakat hívogattott. Na most az pillanatok alatt lement neki a háromezer forint. És akkor mondja neki, hogy kedden rátettem a háromezer forintot, hogy már pénteken nincs rajtam. Mondom, hova? Mire rájöttem, egy hónap után, hogy az újságok oldalán, hátoldalán, arra azért van neki logikája, hogy azért ezeket megtanulja, hogy miket. És akkor mondtam neki, kész, befejeztük, kártya kivéve, zene van rajta és jó éjszakát. Ha valami itt vagy a napköziben, ha valami probléma van, el tudnak érni, vezetékes telefonunk van.”

Ebből lehet következtetni arra, hogy Jánost érdekli az élet ezen aspektusa is, de ez mintha fel sem merülne Katalin elbeszélésében. János ugyan felnőtt, de gyermeki szerepben él szüleivel otthon.

A támogatott döntéshozatal témája

János elmondásából arra lehet következtetni, hogy ideális környezetben él otthon családjával, legalábbis kritikát nem lehet kiolvasni az interjúból.

„K: Mit gondolsz, könnyen tudtok beszélgetni?

A: Igen. Mindig megbeszéljük.

K: Például mit beszéltek meg?

A: Hát ő, hogy megy a munka, meg hogy milyenek velem a társaim.”

A narratív interjú mellett voltak konkrét kérdéseink is, ezekből pár a gondnokság vagy támogatott döntéshozatal hátrányaira kérdezett rá. Egy ilyen kérdésre János a következő választ adta.

„K: Amikor valamivel nem értesz egyet, amikor döntéseket kell hozzatok az anyukáddal, akkor mi történik?

A: Hú, nem tudom. (bizonytalan, picit nevet)”

Olyan, mintha ettől zavarba jönne, talán nem gondolkozott rajta, vagy kényelmetlen neki a téma, mindenesetre explicite semmilyen hátrányát nem jelzi jelenlegi élethelyzetének. Katalin elbeszélése alapján Jánost gyerekként kezelik ott-hon, ugyan támogatott döntéshozatal alatt áll, de az interjú alapján nem feltételezhető, hogy János képes, vagy inkább képesnek tartják-e önálló életvitelre.

„A János, míg én élek, addig velünk marad. Aztán mondtam a két gyereknek, hogy majd akkor ő nekik kell utána gondoskodni róla. Úgyhogy ameddig ott a kis pénzét, meg én az ápolásit, mert ápolásin vagyok, utána kapok, abból teszek el neki, és akkor mondtam, hogy ha valahova be kell adni befizetni azt a én már meggyűjtöm neki és utána ők azt mondták, hogy ami kell, azt kiegészítik. Úgyhogy annyit kértem, hogy ne a híd alá vagy mint a sok hajléktalan. Azt mondták, ezt nem fogják vele megcsinálni. Úgyhogy tudják, hogy féltés-vér, de akkor is ők azt mondták, hogy amit mi megtettünk, ő értük, ott tanítottuk meg, tényleg azt ők így fogják visszaadni, hogy a Janit felkarolják, akkor nem azt mondják, hogy a családban lesz nekik, mert azért ki tudja, milyen párjuk lesz nekik, de egy olyan helyre, hogy azért jó kis élete legyen neki.”

Így ugyan egy támogatott döntéshozatalban élő, de a gyakorlatban minden módon dependens ember képe rajzolódik ki. Az egyik segítő, Móni interjújából egy önállóságra alkalmas ember képe rajzolódik ki, bár a pénzügyi önállóság területén ő is kritikus marad.

„Az János egy nagyon-nagyon jó gyerek igazából. Vannak neki kilengései, meg vannak neki ilyen nagyon-nagyon különböző típusú, tőle függ, hogy mi hangulata igazából. Egy jó ember, kedves, sőt túlságosan is kedves, úgyhogy valószínűleg ezért is van a támogatott döntéshozatalban, hogy őt ki lehetne használni.

K: Ühüm.

A: Odeamegy egy szép hölgy, hogy légyiszike írja alá nekem bármit, a János egy szép szöke- nek, a szöke legyen az a lényeg, egy szép szökének ő bármit alá is írna. Ő jó családban van, gondoskodnak róla, foglalkoznak vele, az égvilágon mindent megkap, amire szüksége van.

K: És ő is gondnokság alatt állt.

A: Ő egyáltalán nem volt gondnokság alatt...

K: Ő nem volt, csak őt betették

A: Őt csak a támogatott döntéshozatalba tették be pont ezért, hogy a Jánossal neho gy valami ilyen történjen.

K: Ühüm.

A: Aláír bármit, vagy valami olyan történik, igazából ez az ő védelme érdekében, mert az anyukája és a családja száz százalékig ott áll mögötte, és a Jánosnak mindene megvan és mindent biztosítanak. És tényleg nagyon jól bánnak a Jánossal, és jól kezelik az egész helyzetét neki. Egyébként egy jó dolgos gyerek színdarabokba is nagyon jól játszik, tanul. Nem mondom azt, hogy nem problémamentes, mert mindenkivel van probléma. Ugye az anyukájának több, mert van, amikor anyuka betelefonál, hogy Kriszti, szóljal rá, mert nem akar venni rövid gatyát, és akkor egy kicsit megrendezzük, és akkor János felveszi a rövid gatyát.”

Erzsike története

Erzsike harminc éves, szüleivel él Egerben. Egy testvére van. Napközben az Esélyház nappali intézményben van elhelyezve. Súlyosan-halmozottan sérült, középsúlyos értelmi akadályozottsága mellett mozgásszervi fogyatékos ság is nehezíti életét, kerekesszéket használ. Gyermekkorában néhány évig a Pető Intézetbe járt, onnan Hatvanba került. Cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt áll. Gondnoka édesanyja, Irma.

Irma (Erzsike gondnoka, édesanyja) története

Irma az interjú felvételekor 58 éves. Két gyermeke született. Férjével és Erzsikével Egerben élnek. Irma, bár vállalta az interjút, élettörténetét nem akarta megosztani a kutatókkal, ezért csupán Erzsikéről és a gondnoksággal kapcsolatos tapasztalatairól mesélt.

Munka, pénzügyi önállóság

Erzsike állapota megengedte, hogy munkát vállaljon, így rendelkezik önálló keresettel. A pénz értékét azonban nem érti, a pénz használatát nem ismeri. Irma a legutóbbi orvosszakértői vizsgálatot felidézve így beszél erről:

„Úgyhogy, meg hát ő most kérdezte azt is, hogy ha elmegy a boltba, akkor ha adunk neki oda pénzt, hogy például azt nem tudja megcsinálni, hogy én most adok neki oda pénzt, és akkor azt mondom, hozz egy kiló kenyeret. Vagyis, hogyha én elmegyek vele, eltolom, és akkor átvesz egy kiló kenyeret, meg hogy mit tudom én, hogy bevásárol egy, mit tudom én, egy táskára való, és akkor megmondja a pénztárosnő, hogy mit tudom én, fizessen 3500 forintot, vagy 3750-et, csak egy példát mondok, akkor ő ezt nem tudja, hogy most mennyi is az. Odaadja neki, akármennyi pénzt odaad, azt akkor kész. Nem tudja, hogy jár-e vissza, vagy visszajár, meg ilyesmi. Tehát már ez is, meg hogyha a postás például hozza a nyugdíját, vagy a nyugdíjjáradékát is, hogy leteszi oda azt a kis pénzét, nem tudja azt megszámlálni, hogy most az ő mennyi. Azt tudja, hogy pénz, meg hogy mit lehet venni belőle, meg mit nem lehet venni, meg hogy. Mert azért szoktam neki mondani, hogy az a pénz ennyit ér, meg annyit ér, hogy ennyit tudsz belőle venni, meg ezt meg tudod venni belőle, ezeket így mondom neki erre nem. Úgy nem tudja, hogy most én odaadom neki, és akkor elmegy, és akkor megvesz, meg ilyesmit nem, nem, nem, nem.”

Magánszféra, párkapcsolat

Irma az interjú során mellékesen említi meg, hogy korábban előfordult már, számukra is észrevehetően, hogy Erzsike érdeklődött valaki iránt. Irma a helyzetről kissé zavarban, mosolyogva beszél. Erzsike a családban kisgyermek szerepben van, így az ilyen jellegű érzelmi megnyilvánulása is ekként értelmeződik: gyermeki rajongás, aminek ő nincs igazán tudatában, és a felnőttek számára megmosolyogni való, nem komolyan vehető érzés. Érthető módon Erzsike állapota nem teszi lehetővé, hogy életkorának megfelelően éljen meg romantikus érzelmeket, mindez viszont nem jelenti azt, hogy nem alakulhat ki nála vonzalom mások iránt.

„Azért, mert én szerintem az azért van, mert minden az van, amit ő szeretne. És most egyet, valamit, amit szeretett volna, azt nem tudtuk megcsinálni, és azáltal kijött egy ilyen hiszti. Azt inkább nem mondom, hogy mit szeretne, mert azért azt nem akarom, hogy nem olyan dolog, hogy na most olyan égbekiáltó, hanem. Inkább azt mondom, hogy van egy. Volt egy illető, mindegy, mind, mi nők. Nem az, hogy tetszik, vagy szerelmes, vagy mittudom, hanem hogy azt már régen látott valakit, és akkor őt szerette volna látni, hogy mindenáron, hogy keressük meg, meg mit tudom én, ezt nem tudtuk megkeresni, és akkor azáltal kijött egy ilyen hiszti. Mondom, egy nő, na, hát most. Nos jól van, nem mint nő, hanem. Nem tudom, még most se, hogy mit akart belőle kihozni, de azt nem tudtam megcsinálni. Megtudtam volna, csak hát, hogy nézett volna ki? Aztán mindig csak így mosolyogtam rajta, nevettem, hogy hát lányom. És az neki nem tetszett, hogy mosolyogtam, még most is mosolygok rajta.”

A gondnokság témája

Erzsikétől állapota és az interjú körülményei miatt nagyon keveset tudunk meg a kutatás szempontjából releváns narratíváról. Irma elbeszéléséből úgy tűnik, bár Erzsike képes lenne kisebb mértékben önálló lenni – erre egyébként Kriszti és Judit is utal a velük készült interjúban –, Erzsike családja számára kisgyermek szerepben maradt. Szülei igyekeznek mindent igényét kielégíteni, óvják mindentől, és nem akarnak konfrontálódni vele. Az önállóság árán végképp nem. Irma igyekszik mindenbe bevonni lányát, mindenről beszélget vele.

„Irma: Hát a választás meg, meg... hát hogy, hogy, hogy... (gondolkodik)
Hát nem tudom, ez a gondnokság, ez nem arról van szó, hogy most ő milyen ruhát vegyen fel, vagy ilyesmi, azaz nem, ugye, meg ilyesmi, meg hogy mit főzök, meg ilyesmi.
Kérdező: De ezeket is megbeszéli?
Irma: Azt is. Mindent megbeszélünk. Minden olyan dolgot. Az van, amit ő szeretne, azért is hisztizik. Azért van nála elég jó sok hiszti, mert ha nem úgy van, amit ő mond, akkor ott már gond van.”

Irma a gondnokság intézményéről így beszél:

„Hát hogy gondnokként, hát hogy... (gondolkodik) Hát, hogy mit mondjak? Én, az az igazság, én ezt a gondnokságot nem úgy veszem fel, hogy most én, énnekem az most a kötelességem, meg hogy most én elmegyek, meg mit tudom én, elintézem a dolgait. Nem, hanem

ez egy szülői kötelesség, azt amit én most veled csinállok, azt hogy énnekem most azt mondják, mert nekem most nekem róla papírom van, hogy énnekem ezt meg kell csinálni. Nem! Nekem azért kell ezt megcsinálni, mert én vagyok az anyukája, és akkor amit ő, ami őneki a jó, én azon vagyok, arra törekszek, azt szeretni mindig, hogy ami őneki legyen jó! Hogy most hogy mondjam? Most nem tudom elmondani, hogy most mire is, hogy. Hát amit ő mond, amit ő szeretne, hát azt megcsináljuk.”

A gondnoksággal járó „adminisztratív” feladatokat sokallja, elmondása szerint a lányáról való gondoskodás természetes. Azonban jól érzékeli, hogy a gondnoki rendszer túlterhelt, és a gondnokság alatt álló személyek hatékony védelme más-hogy valószínűleg nem megoldható.

„Valahol nem teher csak...hogy mondjam... nem tudom, hogy hogy fejezzem ki magamat, hanem jöjjenek el a lakásba. Legalábbis, hogy mondjam, nem minden nap, mert maradjanak otthon (nevet). Hanem jöjjenek el, mit tudom én, heti két alkalommal. De olyankor jöjjenek, amikor nem tudom, hogy jönnek. Mert ha tudom, hogy jönnek, az se jó. Mert akkor már egy kicsit nem az, hogy izgulok, hanem hogy nem tudom, hogy most mit csináljak, hogy csináljam. Hát, hogy amikor jönnek, hogy fogadjam őket, vagy valami mit tudom én. Mondom, úgy jöjjenek, hogy amikor nem várom őket. Jöjjenek, kész. És akkor nézzék meg, leültetem őket, és akkor nézzék meg, hogy egy nap az a nap például, amikor ott vannak, hogy telik. Egy nap. Nem le kell írni papíron, hogy most hogy fürdetem, meg, meg, meg, hogy mit csinállok vele, meg ilyesmit. Azért mondom, hogy jöjjenek el és nézzék meg azt, hogy nem hogy papírokat kell írogatni. Ha jól van, azt is elhiszem, hogy minden ilyen gondnokság alá helyezett embereknek nem tudnak elmenni a családjukhoz, mert nincs is annyi ember, hogy meglátogassák őket. Csak ilyen kiszűrő próbaképpen jönnének.”

Judit bár nem nevezi meg Erzsikét, a vele készült interjúban így beszél a hozzájuk hasonló esetről a gondnokság intézménye kapcsán:

„(szünet, sóhajt) Biztos, hogy a... sok... tehát a gazdaság, tehát hogy. A gondnokság szerintem kiszolgáltatottságot jelent. Tehát hogy ha az édesanyja 18 éves korig védte a gyermekét, akkor továbbra is tudja védeni, továbbra is tudja segíteni. Tehát én azt gondolom, mert nagyon sokan talán a vagyon miatt gondolják ezt, hogy gondnokság alá kellene helyezni az illetőt, de a biztonságot azt maga a a... teljes biztonság semmiben sincs. (szünet) Egyikben sincs teljes biztonság, viszont azért, ha szülői kapcsolat van, akkor szerintem főleg az a gondnokság. Főleg, ha van testvér, meg támogatott döntéshozatal, meg teljesen ilyen. Hát a nagy intézményeknél ott azért más a helyzet. Ott meg azért, hogy ha kijelölt gondnok van. Az megint az a helyzet áll elő, hogy ha akikkel én találkoztam nagyon sokszor változnak és nem is tudja az igényüket, nem is tudja, hogy mit szeretnének. Ennyi, ennyi kijelölt gondnoknak sok a gondnokoltja. Tehát, hogy azzal mindenkivel személyes odafordulásra tudjon beszélni szinte lehetetlenség. Ezért gondoltam, hogy nem jelent biztonságot.”

Ennek ellenére Erzsike esetében nem merült fel a támogatott döntéshozatal lehetőség.

„Kérdező: Említetted, hogy nem tartjátok a legjobbnak a gondnokságot.

Judit: Igen.

Kérdező: Erről mesélnél még?

Judit: Hát igen. Nem hiába álltunk neki itt, amikor, amikor úgymond hozzánk kerültek a fiatalok, akik gondnokság alatt vannak, voltak. Tehát hogy abban, mert azért egy felnőtt embert megfosztani a jogaitól, azért az nem jó dolog. Tehát főleg az, hogy igenis mindenki képes eldönteni, hogy mit szeretne, hogy szeretne, és ehhez pedig nem kell, hogy a... mert hát biztos, hogy az ember nem általánosít, de azért a legtöbb esetben a gondnokok úgy van, hogy meg se kérdezi az érintettet, főleg, ha nem a családban levő gondnokról beszélünk. Meg se kérdezi az érintettet, hogy mit szeretne. Megveszi neki a joghurtot, igaz, hogy ki nem állhatja, de megveszi, sőt, én találkoztam olyan esetben is, hogy maga a gondnok azt se tudta, hogy van neki pénze, és azt hitte, hogy a gondnok vesz neki ajándékot. (szünet) Tehát, és akkor összetalálkoztam velünk, és akkor hát én mondtam neki, hogy ez a te pénzed, sőt, ezen a pénzen te eldöntheted, hogy mit szeretnél venni.”

Judit meggyőződése, hogy minden ember képes eldönteni, mi a jó neki, és egyértelműen a támogatott döntéshozatalt tartja megfelelő jogintézménynek a pszichiátriai betegek és az értelmi fogyatékos személyek számára. Erzsike a nagykorúsága betöltése után került az Esélyház nappali intézménybe, de gondnokság alá helyezését Hatvanban már a 18. születésnapja előtt kezdeményezték szülei, az iskola kérésére. Erzsike szülei nem ismerték a jogszabályokat, a bírósági eljárás során először el is utasították a gondnokság alá helyezés miatt kezdeményezett eljárásukat.

„...tehát felmérték, hogy ő most milyen állapotban van, hogy tud-e valójában ilyen dolgokat intézni, de aztán megírták, hogy ilyen középsúlyos, értelmi fogyatékos, tehát meg hát mozgásképtelen, hogy nem tud sehova se úgy elmenni, és hogy én, mint az anyukája a gyámság alá akarja helyeztetni, és akkor így adtak egy papírt, egy ilyen orvosi szakértői papírt, akkor beadták a bírósághoz, el kellett menni a bíróságra, akkor a bíróságra elmentünk először, még nem volt tizennyolc éves, és mondtuk, hogy gondnokság alá helyeztet, és hát az volt a téma, mindegy, és akkor azt mondták, hogy elutasítsák. Hát még először meg is lepódtam. Mondom, nem is én akartam legjobban a gondnokság alá helyeztetni, hanem az iskolában, hogy könnyebben el tudjam intézni a dolgait. Hát erre miért akarják elutasítani? Azt én meg közbeszóltam. És miért kell elutasítani? És akkor mondta a bírő nekem, hogy mindjárt mondják, és megvártam, míg befejezik a dolgokat, és akkor mondta a végén, hogy azért kell, mivel hogy még nincs tizennyolc éves, amúgy is gondnokság alatt van. Tehát akkor miért kellett elmenni? Na, és akkor utána nem sokkal később menni kellett még egyszer, meg aztán még egyszer, kétszer, körülbelül kétszer kellett elmenni, és így helyezték gondnokság alá, és akkor elmentünk, elrendeztük, hogy gondnokság alá helyezték.”

Irma azt mondja, úgy gondolja, hogy halála esetén valószínűleg Erzsike testvére lesz majd Erzsike gondnoka, de erről hivatalosan nem gondoskodtak.

Márton története*

Márton élete

Márton 1973-ban született Ózdon, egy középosztálybeli családba. Édesapja vegyészmérnök, édesanyja tanár, a szülők még az egyetemen ismerkednek meg. 1976-ban megszületik a húga. Márton általános iskolában kitűnő tanuló, beilleszkedik az osztályközösségbe. A középiskola harmadik osztályától viszont tanulmányi eredménye romlik, inni kezd, kimarad az iskolából, nem szerez érettségit. Egyszer meg is szökik otthonról, a család Budapesten találja meg. 1995 környékén édesanyja Németországba megy dolgozni; először ideiglenesnek szánja, de végül kint marad. A család kezdetben rendszeresen látogatja Márton édesanyját, de a szülők házassága megromlik, elválnak. 1999-ben Márton először kerül pszichiátriára, majd 2000-ben ismét. Több diagnózist is kap, végül egy magánpszichiáter szkizoaffektív zavarra diagnosztizálja. Márton gyógyszert szed, de vannak olyan periódusai, amikor nem veszi be a gyógyszert. Többször került azóta is pszichiátriára. 2000 körül húga külföldre megy dolgozni, férjhez megy, és születik egy gyermeke, akinek Márton a keresztapja.

2003-ben levelező tagozaton leérettségizik, egyetemre is beiratkozik, de nem fejezi be. Körülbelül 2005-ben, egy pszichiátriai tartózkodása alatt az orvosa elindítja a gondnokság alá helyezési eljárását, gondnoka édesapja lesz. Márton az interjú időpontjában Ózdon dolgozik részmunkaidőben egy olyan intézményben, mely pszichoszociális betegséggel élő embereket foglalkoztat, emellett saját vállalkozása is van. Édesapjával lakik egy Ózd melletti településen, édesanyja, aki nyugdíj után hazaköltözött, nem messze tőlük él élettársával.

Márton apja, János élete

János az 1950-es években született Ózdon, mindig kitűnő tanuló volt, több versenyt is megnyert, így egyetemre megy, és vegyészmérnök lesz. Később az Akadémián kezd dolgozni, és onnan is megy nyugdíjba. Az egyetemen szervező, közösségi ember, többször jár külföldön. Egy ilyen szervezés alkalmával ismerkedik meg feleségével, akit pár év múlva feleségül vesz. 1973-ban megszületik fia, Márton, három évre rá a lányuk, Ilona. Márton és Ilona is jó tanulók, de Márton jegyei romlani kezdenek a középiskolában, inni kezd, félbehagyja a tanulmányait. Ilona végig jól teljesít, ügyvéd lesz. Márton még középiskolás, amikor János felesége Németországban kap munkalehetőséget, amit elfogad és kiköltözik. János egyedül

* Az anonimitás követelménye miatt az esettanulmányban az interjúalanyok és a helyszínek átnevezésre kerültek.

neveli itthon a két gyermekét, minden nyáron és karácsonykor találkoznak. Pár év múlva elválnak, János nagyszülői segítséggel neveli a gyermekeit, de tartják a kapcsolatot az ex-feleségével is. Közben Márton állapota romlik, többször be kell fektünie pszichiátriára. Végül szkizoaffektív zavart állapotának meg nála, 2005 körül pedig gondnokság alá helyezik, János lesz a gondnoka.

Lánya 2000 körül külföldre költözik, ott dolgozik és ott neveli a gyerekeit. Ex-felesége a nyugdíj után hazaköltözik, új élettársával nem lakik messze Jánostól. János karrierje folyamatosan felfelé ível, számos külföldi tanulmányúton részt vesz, konferenciákra jár, megbecsült tagja munkahelyének. Az interjú időpontjában már nyugdíjas, Ózd mellett él fiával.

Márton volt barátnője, Júlia élete

Júlia csak nagyon röviden vállalta az interjút, így élettörténetéről semmit nem tudunk meg. Annyi derül ki, hogy Ózdon egy alapítványnál volt moderátor, és itt ismerkedett meg Mártonnal, akivel három éven keresztül tartott a párkapcsolata.

A gondnokság története Márton elbeszélésében

Út a diagnózis felé

Márton élete a középiskolában vesz fordulatot. Másodikos-harmadikos a középiskolában, amikor viselkedése megváltozik, jegyei romlani kezdenek. Inni és drogozni kezd, kimarad az iskolából. Apja, János kezdetben azt gondolja, hogy kamaszokra jellemző lázadásról van szó, és hosszú idő telik el addig, míg kiderül, hogy ez ennél több.

„Ugye, Márton, akinek a gondnoka vagyok. Tulajdonképpen kamaszkorában kezdődtek kisebb problémák, azt hittük, az még csak ilyen viselkedési zavar. Aztán későbbiekben kiderült, hogy ettől ez komolyabb. És több orvosnál is jártam, jártam vele, még kikerült a betegsége, ez a szkizoeffektív zavar. Itt Budapesten nagyon jó orvos őt diagnosztizálta, addig mindenféle egyéb gyógyszereket kapott, és akkor utána egész egyensúlyi állapotba került.”

Ez a sűrített elbeszélésről Márton élettörténet-interjúja alapján tudunk meg több részletet. Márton rendszeres alkohol- és drogfogyasztásról számol be. Egy iskolai biológiaórán kísérleteznek, amikor valami megváltozik.

„A másik [osztálytársa] meg, így provokatíve, rossz kisfiú hozzáállással, hogy kapják be a vizsgálati eredményt, ilyen rossz a levegő, stb. Szarok az egészsre, a stílussal ugye. Onnantól kezdve gyakorlatilag nem volt megállás, alkoholbeteg lettem gyakorlatilag 14 éves korom óta, a cigaretta és az alkohol politoxikomán, így a legegyszerűbb megfogalmazni. Sajnos. Ez onnantól kezdve elindult. A végén a suliba már csak úgy jártam be, hogy egy magnó volt a vállamon, akkoriban volt egy hordozható stereo magnóm. A könyveimet bent hagytam a

suliban, hogy mégis hogyha jön a tanár, hogy hol a többi könyv, akkor előkaptam, magam elé raktam, és akkor volt nálam könyv, tehát készültem ugye. Mikor azt mondták, hogy vizsgát fogunk írni, akkor kimentem a wc-re, meghúztam a pálinkásüveget, visszamentem, leültem, és akkor lesz, ami lesz. A harmadikat, negyediket így végeztem el, meg se lett. A harmadikon már megbuktattak, úgyhogy két első nappalim lett meg, és utána jött gyakorlatilag 10 év kimaradás a tanulmányok területén, amikor csak ez az alkohol abúzus, és a könnyen hozzáférhető dolgok, tehát főleg a fű, meg akkoriban még a szipu, a mákgubóból az ópium. Ezt tudtuk házilag a kertből összekapdosni, beszerezni a boltból, meg haveroktól. Annyira ez még nem volt, mint ugye Amerikában, hogy a heroin, meg a kokain, ugye, sajnos, aki odáig eljutott, hogy azt csinálta rendszeresen, az sajnos abból a bandából nem él. Nagyon sok társam meghalt már huszonéves korában akkoriban.”

Az alkoholproblémák valószínűleg innentől végigkísérik az életét, és jó darabig nem hagy fel az önpusztító életmóddal. Se az apa, se Márton interjújából nem derül ki pontosan mikor, de Márton édesanyja Márton középiskolás éveit alatt külföldön vállal munkát. Ezt a munkavállalást apa és fia is tárgyilagosan ismeretik, kiemelik, hogy mennyit tudtak így Németországban kirándulni, de egyikük se kapcsolja össze ezt a döntést valamilyen érzellemmel vagy következménnyel. Mivel 1995 körül költözik ki Németországba Márton édesanyja, és tudjuk, hogy Márton viselkedése is ekörül kezd el élesen változni, lehetséges, hogy van kapcsolat a kettő között.

Az elbeszélés alapján az ivás és drogozás miatt romlik Márton állapota, és 1999-ben először kerül pszichiátriai gondozásba. Ezt Márton nagyon nehezen éli meg, egy börtönhöz hasonlítja a pszichiátriai ellátást.

„Hát, nagyon sokat voltam pszichiátrián. 99-ben kerültem legelőször be, akkor év elején voltam januárban, és annyi volt, hogy haverokkal söröztünk, és egyik kocsmá, másik kocsmá, másik kocsmá, hajnalra egyedül maradtam az utcán, részegen, és úgy éreztem már, hogy mindenre képes vagyok. Egy ilyen ilyen, vagy az alkoholtól valahogy. De akkor még azt hittem, hogy jól csináltam, és semmi nem volt. Még nem voltam diagnosztizálva, semmi. [...] Nem mozdultam. Na, de erre hívták a hívjon mentőt, mit csináljak? Kihívták a mentőket. Azok nézték, hogy mi van ezzel. Esik az eső, aztán maradok a magzati pózban, és nem mozdul. Nem, rám nézték, hogy élek, reagálok, hogy milyen baj nincsen, és mi az? És akkor úgy szólítottam magam, hogy úgy raktak be a mentőbe, hogy így. (nevetve) De rácsos ágy, mert akkor volt az a rácsos ágy, abba beraktak, és akkor üvöltöttem, hogy öljetek meg. Az volt az első. Volt egy hatalmas darab ápoló. Nem tudom, azt elmondhatom-e, most ez egy nagyon tabu dolog lesz.

– Amit szeretne.

– Nagyon dolog, mert ez óriási probléma lett belőle. Kihúzták a nyelvem. Ezekből szétfe-szítették az állkapcsom. Kihúzták a nyelvemet, ez történt. És készen arra, hogy összecsu-kódik a fejemet. Most üvölsz. Ezt megcsinálták velem. Hát leharapom a nyelvem, utána el se tudom mondani, hogy mit csináltak velem. Mert az ujjamat is áttörik, kinyomják a szememet, akkor képesek voltak a kilencvenes években. Azt mondják, hogy nekiment a fal-nak, az itt törte magát, az kész. Akármilyen. Azt mondanak, amit akarnak. Elveszik az embe-rek, ugye a személyi igazolványát, az nem ember ott benn, számukra. És megértem az ápolót, meg az akkori körülmények, meg viszonyok, meg a mai eltelt azóta ugye huszonkét. Mennyi? (mormol) Meg lehet ilyet csinálni. Aztán. És akkor csinálja, amit mondanak neki.

„És akkor jöttek a gyógyszer, és ezért volt bejelentve, és utána reggel ittam a vizet. Na, be volt ez rúgva (más hangon), engedjük haza, akut eset. És akkor hazamentem, egy évig semmi nem volt, és akkor utána abban az évben ősszel bekerültem, és úgyhogy akkor elkezdtek gyógyszerezni.”

Az első pszichiátriai élmény elbeszélése Márton történetében olyan mintha újra bevonódna, újra átélné az első pszichotikus élményét. Elbeszélése ugyan töredezett, nehezen érthető, de az biztos, hogy egy erőszakos eseményt mesél el, amiben kínozták őt a pszichiátriai gondozók, fizikailag megfélemlítették, miközben jogilag is szinte megsemmisítik a személyi igazolvány elvételével. Ennek a kínzásnak gyógyszereléssel és a reggellel szakad vége. De az elbeszélés végéből tudjuk, hogy történik még ilyen esemény Márton életében. Márton ekkor kap betegségére gyógyszert, illetve innentől kap különböző diagnózisokat is. Mind a gyógyszerekhez, mind a diagnózishoz ambivalens érzések kötik.

„Na És akkor már hát összes diagnosztikát végigzongorázták. Én nem is értem ezt a pszichiátereinek a munkájáról, hogy elkezdtem olvasgatni szépen, megkaptam a zárókat, akkor én interneten utána olvastam, hogy mi ez az egész, mit akar ez a kód, meg kifejezés. Mik voltak? Akut pszichózis, súlyos depresszió, borderline. És akkor anyám mondta mindig, hogy hát jó, jó, de van ettől kis súlyosabb, és nem vagy még az skizofrén, meg ilyenek. De aztán mondom, na tessék, anya, itt van, itt van. Mondom, skizofrén is vagyok. Már boldog vagy? (dühösen) Mondom, nincs. Akkor meg ő fehéredett el, hogy már megszólalni sem mert ő már. És akkor, tehát 12-13, tehát nem tudom, hogy csak ilyen enyhébb diagnózisokat dobálnak az emberek. Azt mondják, hogy skizofrén. Attól mindenki megijed, hú, az olyan súlyos, valami súlyos, rendkívül súlyos. Ránéznek a parancsnokságra. Úristen, mit? Jó, össze lehet az. Mindenki elhallgat. Jó van itt a gyógyszerben, aludjál, szóval mindenki elmegy. (sóhajt) Úgyhogy mi végighallgattuk ezt a diagnózist, nagyon sokféle gyógyszert szedtem, tehát az (nem érthető gyógyszer) kezdve.”

Hosszú évek telnek el míg megállapítják a szkizoaffektív zavart. Ez a diagnózis mintha végletes lenne Márton életében, mintha a lehető legrosszabb következett volna be, mintha ez a diagnózis több lenne, mint pusztán egy állapot leírása. A történet az apa elbeszélésében sokkal tárgyilagosabban kerül elő.

„Több orvosnál is jártam, jártam vele, még kikerült a betegsége, ez a szkizoaffektív zavar. Itt Budapesten nagyon jó orvos. Őt diagnosztizáltam el, addig mindenféle egyéb gyógyszereket kapott, és akkor utána egész egyensúlyi állapotba került.”

A gyógyszer szedése vagy épp nem szedése meghatározó életvezetési kérdéssé válik. Márton hol szedi a gyógyszerét, ekkor apja elmondása szerint rendben van, hol nem, akkor pedig rossz pszichés állapotba kerül, valószínűleg erőszakossá, agresszívvá is válik. Apja mintha kimondottan félne attól, hogy nem szedi a gyógyszert, még az interjúertől is megpróbálja ezt megtudni.¹

¹ Ugyanaz az interjúer készítette Mártonnal és Jánossal is az interjút, közvetlenül egymás után. Így Mártonnal elkészült már az interjú, amikor János rákérdez a gyógyszereszedésre.

„Bár ezt időnként most nem tudom, hogy nyilatkozott, ez nála változik, amikor azt mondja, hogy igen, beteg vagyok, szedni kell a gyógyszert, és szedi. Valamikor meg azt mondja, hogy hát nem beteg, különösen, mikor nagyon jól van, akkor. Neki nekem mondta a kezelőorvos, hogy a betegeknel tipikus, amikor jól érzi magát, hát minek neki gyógyszer. Ja, hogy attól ő van jól, azt úgy elfelejti. Tehát ez sajnos, ez a mai napig ez a probléma fennáll. Hogy most szedni a gyógyszert? Mostanában szedi, nem tudom, hogy nyilatkozott, hogy mondta, hogy ő most beteg vagy, nem mondta? Ő azt mondta, hogy nem beteg?

– Én most nem szólalhatok meg.

– Ja, jó, akkor mindegy. Egyébként ez tudom, hogy változik. Tehát van, amikor ezt elmondja, hogy igen-igen-igen-igen, én egy beteg vagyok, szedni fogom a gyógyszert, aztán esetleg egy hét múlva, hát őneki semmi baj, nincs olyan napod, hogy ne gyógyszer.”

A gyógyszer szedése mind Mártonnál, mind Jánosnál fontos. Márton teherként, korlátként mesél a gyógyszerzedéséről, János pedig esszenciálisnak tartja, hogy Mártonnak ezt szednie kell. Márton barátnője, Júlia is kiemeli ennek a kérdésnek a fontosságát.

„Az édesapja teljes mértékben elfogadó vele mindenben támogatja és támogatta is, akár anyagilag, akár mentálisan, akár ennyi mellette áll. Egyelőre gyógyszerzedés volt az, amire mondta, hogy már kell.”

Amikor nem szedi, akkor Márton nincs jól, apja elmondása alapján „...mivel hogy volt olyan, hogy nem szedte a gyógyszert, és akkor rossz állapotba került”. Ez a nagyon rossz állapot és a gyógyszer szedésének fontossága gyakran, ismétlődően előkerül János interjújában. Eközben Márton több erőszakos jelenetről is mesél, egyszer mintha édesapja testi épségét fenyegette volna, de a történet itt is zavaros, töredezett, és időrendben sem lehet tudni, hogy ez összefügg-e a gyógyszer nem-szedésével vagy sem.

„Hogy. Ott lett voltunk, kis lakásban, és akkor. Hát elég egyszerűen, egyszerűen laktunk akkoriban, és eddig ki voltam borulva, hogy mi vagy te, professzor! Professzor úr! Hol lakom? Mi ez az egész? Lekaptam az ajtót, és végigvágtam a lakáson. Levetköztem meztelenre, lefeküdtem az ágyhoz, kérem, ennyit csináltam. De apa már beállította, úgyhogy meg akartam ölni. Csak megijesztettem, csak hát ugye én koppintok egyet, tehát ha lendítek valamin egyet, akkor az ijesztő tud lenni, és hát tényleg, ugye ilyen papundekli ajtó, hát nem olyan nehéz, az végül is kihajtja, feleméli a nűtről, vagy a helyéről. És akkor az elég, mert 170 kilóval azért eléggé nem olyan nehéz. És akkor így stégen tartottam, meg leraktam így a folyosón, bementem, hogy beraktam egy keresztbe a folyosóra. De ezt az egészszet csak ilyen ijesztgetések szántam. Tehát, hogy személy, ember, ellenes dolgot, én már nem szándékom volt, csak hogy felfigyeljenek, hogy hát térjen már légy szíves, most mi ez az egész? Tehát így. Ez egy ilyen dolog, hogy. Csak hát erőmben vagyok, és akkor hát én nagyon, tetszik látni, hogy én visszafogom magam. Én óvatosan próbálok lenni, de hát ugye, hogyha az emberrel úgy beszélnek, akkor vagy úgy viselkedem, meg úgy kényszerítik olyan szituációba, akkor előbb-utóbb szakad a cérna, és akkor egyet csapok én is, meg kettőt, és akkor kész. Hát igen. És akkor apám mondta, hogy most mit beszélünk ebben a papundeklibe, hogy akkor a panelbe. Mocskos lakás volt. Egyszerű.”

Hasonló az elbeszélés üteme, mint az első pszichiátriai élmény esetében, szinte pszichotikus az elbeszélés, nehéz eldönteni, mi történt ténylegesen meg, és mi nem. Viszont az erőszakosságra édesapja is utal folyamatosan az interjú során, bár ő konkrét történetet nem mesél el, mindig csak azt mondja, hogy rosszul van Márton, ha nem szedi a gyógyszert.

A gondnokság alá helyezés

Márton tehát többször jár pszichiátrián, mire diagnosztizálják. Egyik ilyen alkalommal olyan rossz állapotban van, hogy az orvosa elindítja a gondnokság alá helyezési eljárást, jelenti a jelzőrendszernek Márton esetét. Apja, János, erről ismét tárgyilagosan beszél:

„Hát akkor nagyon rossz állapotba került, ott ööö nem szedte az orvosságot, akkor volt egy hölgy is, akinek ott udvarolt (elhúzva), és az is olyan beteg volt, és akkor italoztak is ráadásul, és akkor én vittem be a saját autómmal egyébként a kórházba, nagyon sokszor volt ilyen, amikor láttam. Elégé borzalmasan rossz állapotban volt. Tehát akkor tényleg nagyon, mikor bekerült, az félelmetesen (suttogva) rossz, teljesen szétesett, mondom, ha tetszik. Bekerült és ott bent volt, ráadásul ezekkel mégis olyan betegek vannak, akik szintén még ráerősítettek, tehát akkor ott sok probléma volt az osztályon is.

– Na, köszö.

– Kivitted a szemetet? [Mártonnak, aki közben megjelenik az interjú helyszínén]

– Ki.

– Oké.

– Ebédeltél?

– Nem, zöldséget.

– Ebédeljél!

– Majd később.

– Ebédeljél Ebédeljél valamit, Márton. Feszült most. [Interjúernek újra] Feszült most úgy, hogy én itt szeretném befejezni. Nem túl sokáig, mert feszült és ideges, ilyenkor meg van ijedve, hogy most megint bekerül valahova, mit mondok róla, pedig hát nem, mert szó sincs.

– Szóljon, ha fejezzük be!

– Hát, kérdezzen még, de aztán igen, igen. Érdeemes, mert tulajdonképpen folyamatosan feszült lesz Márton. Éppen ezért.

– Jó.

– Szeretné. Nagyon készült rá, vállalta, mindent csinált, satöbbi, ez ismerős, a legtöbb dolgnál ilyen van. De tulajdonképpen szeretne olyan értelemben túl is esni rajta, el fogja vinni, visszajönni, akkor be fog könnyebbülni, alszik egyet, és akkor.

– Biztos? Mert én leállhatunk, abba hagyhatjuk, hogyha arról van szó, tényleg.

– Még egy kicsit folytatja.

– Igen?

– De hosszú ideig nem érdemes, nem tudom, mikor akar visszamenni?

– Ha befejeztem az interjút, majd visszamegyek. Nem vagyok időhöz kötve.

– Nézett öööö vonatot, melyik?

– Még nem néztem még.

– Oké. Na, nincs ezzel baj, mondom, csak tudom, hogy szeretne az egész dolgot túl lenni.

Szívesen vette, szívesen. Mondom, szervezte, tudom, nekem is szólt. Sok alkalommal, hogy

ne felejtsem el, jöjjenek, satöbbi, satöbbi, tehát én is úgy voltam, mert mondta, igen, tudom, akkor is tudom, hogy egy OTKA-pályázat, tehát most attól függetlenül is természetesen az ember ezt elmondja, hátha van ennek valami társadalmi haszna, mások számára is, úgy-hogy ezzel nincsen gond, de tudom, hogy feszült, látom, és ideges. Nagyon korán kel ilyenkor, ráadásul nem tudom, hajnalban van valamikor, és el is fáradt délutánra. Na, miről beszélünk?

– A főorvosnő.

– Jaj, tehát akkor mondom, nagyon rossz állapotban volt. Ott bent a kórházban is olyan betegek voltak, ráadásul este ki is szöktek valami buliba, rávették Mártont, tehát az osztályon olyan betegek voltak, és akkor a doktornő azt mondta, hogy nahát, ilyen állapotba került be, mert még nem is akarja a gyógyszert szedni, meg satöbbi, és akkor=akkor javasolta. Ez egy hivatalos javaslat volt a gyámhatóságnak, hogy vegyék gondnokságra. Ezt még utólag tudtuk meg, mert ők ezt nem közölték. És akkor a beindult. Meghallgatott bennünket, és elmondták, hogy hát én mondtam, hogy szerintem nem kell, de nekünk, satöbbi. Nem mondták, hogy nekik ez most már hivatalból, és akkor a bíróság rendelte el, mert ez egy bírósági eljárás, szóval rendelte el a gyakorlatot. Mégis gyámság. Mondom, nem segített.”

A fenti részlet mintha azt sejtetné megint, hogy az apa fél a fiától, miután megjelenik, be akarja fejezni az interjút, fél, hogy ki fog borulni, suttogva mondja, hogy fia viselkedése félelmetes volt. Ebben a nehéz helyzetben indítják el a gondnokság alá helyezést, amit sem János, sem Márton nem tart jó intézménynek. Márton igazságtalannak éli meg az egész eljárást.

„és akkor elmentünk bíróságra.----Ja igen, mert kaptunk papírt. Egészen úgy volt, hogy, hogy is volt, hogy elmentünk a gyámügyre—— Én nem tudom, hogy volt, de apa volt a felperes, én meg az alperes. És akkor bíróságra---- elmentünk, és akkor első alkalommal, és akkor ott szembesültünk. Most mi van? Most akkor, ha én vagyok az alperes és apa felperes, akkor hogyhogy? De hát akkor. És akkor apa kérdezte és ha eláll felperes eláll a szándékától. Hát akkor nincsen ügy, mondta a bíró, és akkor leállt. Leültünk volna egymás mellé, és akkor mondták, hogy hát hogy lehet ez? Ilyen nincs a bíróságon. Felperes, meg az alperes közepén van. Egyik egyik oldalon, a másik másik oldalon. És akkor=akkor döbbenünk rá, hogy most mi van? És akkor kijöttünk, elszívtam egy cigit, üvöltöztünk ott az utca, az Ózd város belváros közepén, óriási hangerővel. Elszívtam a cigit földhöz vágtam, cigarettát, csikket, és akkor hazamentünk, és akkor utána már az volt, hogy a gyámügyről volt feljelentés téve a bíróság irányába, (bizonytalanul) és a bíróságokról kaptunk papírt. A gyámügyről senki nem volt ott. Senki. Egyszer egy egyszer bíró úr, ugat már tudtam, hogy sajnos a hosszú, hosszú hülyeséggel beszéltem. Az eltelt életem során már sok tapasztalatot szereztem és tudtam úgy kimondani, hogy egyszerűen bíró asszonyt is úgy kellett szólítani, hogy tisztelt bíróság. És akkor korrektül jártam el, tehát tudtam, hogy kell kommunikálni normálisan a szituációban. (sóhajt) És azért mondom, mert a tisztelt bírósági, mert ott volt a bíró, és erről volt a bíró, ezek akarom az egészből, hogy volt egy bíró, meg=meg=meg még én, alperes. És apa elkísért, vagy ilyesmi. Nem tiszta, hogy hogy volt ott, kik voltak, Anya is volt. Sokszor kerültem bíróságra, aztán több meghosszabbítás, újratárgyalás, gondnoksági perek voltak, vagy és a már egyszer az volt, hogy volt egy olyan bíró, aki azt mondta, hogy szavazati jogot kaptam. Azt. Első gondnokság alá helyeztek, akkor kiderült, egy olyan, hogy olyan törvény, hogy aki bármilyen gondnokság alatt áll, nem szavazhat. De ha valaki csak korlátozó, akkor kérelmezheti a gondnokság felülvizsgálatát, hogy a szavazati jogkör bent tartsa. És ööö (sóhajt) én aztán kérelmeztem, hogy akkor az

szavazati jogom legyen. És akkor be van írva, hogy gondnokság a tárgyában szavazhat. (nevetve) És meg a jogsit is visszakaptam. Érdekes dolog ezek, hogy gondnokság alatt gyógyszereket szed meg, le van százalékolva 70 százalékra. (felháborodva) Hát most hihetetlen, hogy én 70 százalékban rokkant lettem.”

Márton igazságtalannak, jogtalannak éli meg a gondnokság alá helyezést, nem érti, miért kell ebben részt vennie. János sem ért teljesen egyet vele, de másképp ő inkább magát az intézményt tartja feleslegesnek, állítása szerint nem jelent segítséget.

„Mert maga ez az intézmény igazából nem segített, ez egy bürokratikus akadályt jelentett. ----- Volt az egyik év, amikor mentünk szavazni, meg Márton is, és akkor ott közölték, hogy ő nem szavazhat, pedig a gyámságban benne volt, hogy kizárólag az egészségügyi jogkör tekintetében, mivel hogy volt olyan, hogy nem szedte a gyógyszert, és akkor rossz állapotba került,--- és akkor ez volt az indok. Ott volt, de mégis nem szavazhatna volt benne a szavazói névjegyzékben. Hát ezt rendkívül rosszul viselte.”

Az egész intézmény értelmetlen mindkettőjük állítása szerint. Nem hallgatják meg őket, az eljárás gyakorlatilag tőlük függetlenül megy végig, nincs beleszólásuk. Egy alkalommal mesélik mindketten, hogy egy bíró meghallgatta az aggályait, de levették őt az ügyről. János ezt így foglalja össze:

„Igazából, többször még ügyvédet is fogadtunk, hogy ne, de hát annyi sok, tehát olyan előélet, több alkalommal volt kórházban, nem olyan jó állapotban, satöbbi, satöbbi, többféle gyógyszer is volt, amit kipróbáltak nála, tehát ezért a pszichiáterek is merték azt mondani, hogy nem kell. Tehát mindig azt mondták, hogy indokolt. Erre fel a bíró volt egy alkalommal, mert azt hiszem, háromszor is volt egy alkalommal egyik bíró az úgy látszott, mert el kellett menni, elmentünk, elmondtuk, stb. Tehát nem akkor volt rögtön a döntés. Az úgy látszott, hogy hajlik rá. Hát a következőt kinevezték nem tudom kicsodának, és már nem ő tárgyalta.”

Olyan cselekvési körökben is korlátozni akarják Mártont, amit a betegsége nem érint (pl. szavazati jog). Olvasva az interjú elbeszélők narrációit, mintha egy büntetőpert írnának le, és nem egy polgári jogi, a felek akaratán nyugvó eljárásról lenne szó. Ezt támasztja alá az is, hogy Márton az egészet büntetésként fogja fel.

A gondnokság működése

Márton dolgozik, keresetével önállóan gazdálkodik, hol van, hol nincs barátnője. Szeret eseményeket szervezni, nemrég édesapja hetvenedik születésnapjára szervezett egy nagy bulit. Olvasva a híreket, tájékozódik. Édesapja nem korlátozza mindennapi működését, ugyanakkor vele él, ő figyel oda rá, hogy bevegye a gyógyszereit, ő viszi kórházba, ha pszichés állapota nem jó.

A gondnokság intézménye mindkettőjük számára teher, miközben érdemi segítség nem érkezik, a valós problémák nem találnak értő fülekre. Júlia úgy érzi, hogy Márton a cselekvőképessége megvonása miatt nem érzi magát teljes jogú állampolgárnak.

„Úgy érezné magát teljes értékű embernek. Tehát nem hiszem, hogy más vágyai lennének. Azért szavazati joga van. Tehát alapjában véve nem. Tehát anyagilag is független, van valamilyen függetlensége.”

Márton döntéseiben, egyedül az egészségügyi önrendelkezését – gyógyszer szedése – nem szorul korlátozásra. Képes keresetét beosztani, nem dönt értelmetlen, felesleges, megterhelő kiadásokról, gondoskodik a tulajdonáról. Tehát minden, amiben korlátozva van a gondnokság által, gyakorlatilag felesleges, mert minden területen képes önállóan boldogulni, és apja ezekben nem is segít neki, nem is szorul rá. Ugyanakkor sem ő, sem apja semmilyen segítséget nem kap az államtól, sőt apjának ez plusz terhet jelent, plusz adminisztrációs kötelezettségei lesznek.

„És számomra is annyit jelent, hogy akkor évente írjak már róla valamit. ---Tehát igazából, ha nincs az, hogy tudom, hogy ez valamiféle segítséget jelent, de tényleges tartalma ennek a gyámságnak nem=nagyon=van. Biztos vagyok benne, hogy van ettől még súlyosabb állapotban lévő, akinél ez számíthat, de t[...]. Márton is inkább ezt egy gátnak érzi, hogy ő dönthet önállóan, vagy hogy. És ezt ő nem őö tartja őö jó dolognak. Én se, mert ugye felülvizsgálják bizonyos évenként, és én mindig azt mondtam, hogy nem kell gyámság, de a bíróság a pszichiátriai vélemények alapján. Ha kétségtelen, hogy a gyógyszert meg=egyebek, akkor nagyon rossz állapotba kerül, akkor nagyon depressziós lesz, meg furcsán viselkedik, de ha szedi, akkor nincs vele baj. De hát ezen a gyámság nem segít. Úgyhogy én is mindig azt mondtam, hogy nem szükséges, mert mondom, nem segít tulajdonképpen ebben a situációban. khm Egyszerűen kell írni egy jelentést, azt tudomásul veszik.”

Pszichológusi, pszichiátriai segítség, egyénre szabott szociális munka nem jelenik meg. Márton pszichoszociális fogyatékosága gyakorlatilag papíron létezik, az egyetlen kiegészítő segítség az a pszichiátriai és gyógyszeres kezelés. Az állam így már csak a legutolsó ponton jelenik meg, amikor Márton rosszul van, egyébként semmilyen segítséget nem nyújt. János pedig tehetetlen, szinte fél a fiától, és eszköztelen a mindennapokban.

„Tehát tulajdonképpen azokban tudna az állam, ahogy tetszik segíteni, mert kezdetben én is voltam, úgyhogy hát igen, ez olyan olyan nehéz helyzet, hogy a család önmagában ezt nem tudom megoldani. Valóságos segítséget, még egyszer mondom, a gyámság (elhúzva) intézménye, annak a működése, működtetése nem ott. El tudom képzelni, hogy valaki, amikor teljesen döntésképtelen, tehát a saját pénz és egyéb dolgaival nem tud foglalkozni, akkor ez kell, de van olyan és biztosan azok közé tartozik, ahol ennek nincs igazából jelentősége. Inkább gát, mint segítség. Ez a lényeg, amit szerettem volna elmondani tulajdonképpen.”

Munka, vagyoni helyzet

Márton teljesen önálló mindennapokat él. Van egy vállalkozása, és dolgozik is, mind az édesapja, mind az ő elmondása alapján szívesen csinálja mindkettőt.

„Most, hogy már van egy vállalkozásom, így kell fizetni a járulékokat, előleg, a tb, a stb., nagyon sok mindent, és van jelenleg egy állásom, ami rehabilitációs munkahely, és ott is a

számítógéppel kapcsolatos mindenfélét elvállalok, segítetek, javítatok, most is épp egy problémát megoldottam, és hálistennek sikerült.”

Tehát önálló jövedelemmel rendelkezik, az otthoni költségekből is kiveszi a részét, keresményét teljesen önállóan osztja be. Apja is kiemeli, hogy Márton teljesen önállóan dolgozik, üzemelteti a vállalkozását, bár a hangulatingadozásait is megemlíti.

„És hát ettől teljesen gyakorlatilag függetlenül próbáljuk jární azt az utat, hogy akkor visszavezetni Mártont a betegség ellenére a való világba, és minél jobban helyt tudjon állni, ezért támogattam azt, hogy akkor lett neki most már munkája. Na, az egy igazi jó közösség. Egerben biztos beszéltek róla Mártonnal. Tényleg szintén nehezebb sorsú munkavállalók vannak, a tulajdonos nem lát, és és nagyon sokat segített neki Márton, khm és nagyon jó véleménnyel van róla, és ezeket a hullámzásokat, hogy van, amikor napokig akár egy órát sem alszik és csinálja, máskor meg aztán sokkal nehezebben, már ezeket el tudja jobban viselni. Tehát az egy komoly segítség az a a a munkahelyhez. Talán egy vállalkozás van, és ez érték volt. Abban is támogatom.”

A védett munkahely biztonságot nyújt Márton és János számára, János még azt is kiemeli, hogy a gondnokság intézményével ellentétben ez valós segítséget jelent a családnak. A munkahely tudja Márton hangulatingadozásait kezelni, ami az elbeszélések alapján azt jelentheti, hogy hol nincs kedve dolgozni, hol pedig nagyon turbulensen mindent egyszerre csinál.

„Körülbelül késő estig próbálkoztam, aztán 3 perc alatt sikerült megoldani. Az ember órákig kínlódik vele, aztán jön egy ötlete, és pár perc alatt megoldom. Így szokott lenni általában, hogy sokszor tényleg napokig, hát régen 48 órát ültem a gép előtt, ma már este szeretek inkább aludni, de 10-20 évvel ezelőtt még olyanokat csináltam, hogy szó szerint... Versenyt rendeztünk, hogy ki bír fennmaradni tovább alvás nélkül. Ilyeneket csináltunk az interneten régebben.”

Apja számára a munkahely biztonságot, stabilitást jelent, félti Mártont, úgy érzi, egyébként sokszor kihasználják, viszont ez a munkaviszony védelmet biztosít számára.

„Rendkívül jóhiszemű és jóindulatú. Azt mondja, hogy megcsinálhat valakinek, nem tudom, három hete már csinálja, aztán már egy hónapja eltűnik. Most működik. Nagyon jó. És fognak fizetni. Nem tudnak, mert nincs pénz. És egy hónapig dolgozott rajta. Hát akkor azt ők nem is folytatják, de adjam nekik oda a forráskódot. Mondom, Márton, mondd meg, legalább ötezer forintot fizessen el, mert hát nincs pénzük, odaadtam. Hány ilyen volt? Volt. Több hónapig csinált. Kihhasználják, megérik, hogy jóindulatú, és kihhasználják, abszolút kihhasználják. Több ilyen volt. Szerencsére az ózdi munkahely alatt a társaság nem ilyen. Én azt is gondolom, hogy ebben az is benne van, hogy mondom, nem lát a tulajdonos, a Kata, többen ott rokkantak meg, tehát ezt sokkal jobban átérzi. Hogy milyen is ez az állapot, és nem használják ki. Úgyhogy ööö khm hát remélem, hogy az ember elhitte idősebb korban, hogy ő egyedül is meg tudja állni a helyét, ezért van most, hogy ami talán segítség, hogy az elmúlt öt évben, hogy a három év munkaviszonnal, itt ennél a cégnél, meg a vállalkozás-

ban, akkor jogosult lesz egy ilyen rokkantsági nyugdíjra. És az jó lenne, és amellet még csinálja a vállalkozást, akkor az olyan szempontból jól jön neki, hogy nem reggel 8-tól délután 4-ig kell a vállalkozásba tevékenykedni, hanem amikor a feladat van, akkor lehet, hogy három napig folyamatosan napi tizenkét órát. Ha motivált, akkor meg jól van, akkor ezt ő tudja. És akkor esetleg később meg aztán már kevesebbet kell, hogyha azt a feladatot megoldotta, tehát úgy gondolom, hogy ez a munkahely is meglehet vele, mert ott tulajdonképpen határozatlan idejű szerződés van egy félállásban, meg egy ilyen vállalkozás, illetőleg a rokkantsági nyugdíj, akkor már egyedül is tud boldogulni.”

Önállóság, mindennapi életvitel

Márton tehát önálló keresettel bír, két helyen is dolgozik, megállja a helyét a munkaerőpiacon. Kiemelten fontos számára, és az interjú során is többször visszatér, hogy mennyire sérelmesnek tartja, hogy gondnokság alatt áll. Ugyanakkor ebben a küzdelemben kis győzelem, hogy szavazati jogát és jogosítványát visszakapta.

„És ööö (sóhajt) én aztán kérelmeztem, hogy akkor az szavazati jogom legyen. És akkor be van írva, hogy gondnokság a tárgyában szavazhat. (nevetve) És meg a jogsit is visszakaptam. Érdekes dolog ezek, hogy gondnokság alatt gyógyszereket szed meg, le van százalékolva 70 százalékra. (felháborodva) Hát most hihetetlen, hogy én 70 százalékban rokkant lettem.”

A szavazati jog megvonása és visszakapása valószínűleg egy fontos küzdelem volt Márton történetében, mivel apja is megemlíti egyszer.

„Volt az egyik év, amikor mentünk szavazni, meg Márton is, és akkor ott közölték, hogy ő nem szavazhat, pedig a gyámságban benne volt, hogy kizárólag az egészségügyi jogkör tekintetében, mivel hogy volt olyan, hogy nem szedte a gyógyszert, és akkor rossz állapotba került,--- és akkor ez volt az indok. [...] Hát ezt rendkívül rosszul viselte.”

A szavazati jog megvonása mintha a közösségből való kizárással járna, miközben Márton teljes mértékig tisztában van a lehetőségeivel. Ugyanakkor még fontosabb, hangsúlyosabb a jogosítvány kérdése. Ez mobilitást, önállóságot jelenthet a számára, főleg, hogy az interjú időpontjában Ózdtól távolabb lévő településen élnek.

„Meg egy hivatásos jogsim nekem, én megcsináltam az évek alatt, csak egyik alkalommal elvették, és utána most újra megkaptam, de csak még személygépjárműre, de B kategóriát kaptam vissza.”

Márton jó szervező, ezt mindhárom interjúalany kiemeli, nemrég ő szervezte meg édesapjának 70-ik születésnapjának ünnepségét is, és egyébként is nagyon aktív, közösségi életet él.

„Meg megszerveztem neki a 70. születésnap buliját. Óriásian jól érezte magát. Mondtam, hogy a 90-et is megszervezem neki.”

Párkapcsolat

Párkapcsolat, nőkhöz való viszony Márton interjújában nem hangsúlyos, röviden kerül elő.

„Párkapcsolataim voltak, hol komolyabbak, hol komolytalanabbak, hol több évig tartó, most is úgy vagyok egy hölgygel, hogy se veled se nélküled, de most összejöttünk, de azért a családnak a, lesz az egyik családtagunknak az 50. házassági évfordulója, ilyen templomi szertartás, és megkérdeztem, eljön-e, most úgy néz ki, hogy eljön, tehát, hogy kapcsolatom van is, de nincs is. Ez a lezártuk, vége, meg mit tudom én, de ki tudja mi alakul. Meg összevesztünk már nagyon durván, nagyon komolyan, de azt mondják, hogy most melyik kapcsolatban nincsenek nehezebb pillanatok, nem? Tehát párkapcsolatban. Aki azt mondja, hogy neki felhőtlenül boldog párkapcsolata van évek óta, szerintem az hazudik.”

Valószínűleg az a hullámmás, ami Márton egész életét jellemzi, itt is megjelenik. Erről apja is említést tesz röviden, az egyik pszichiátriai történet kapcsán.

„Hát akkor nagyon rossz állapotba került, ott ööö nem szedte az orvosságot, akkor volt egy hölgy is, akinek ott udvarolt (elhúзва), és az is olyan beteg volt, és akkor italoztak is ráadásul, és akkor én vittem be a saját autómmal egyébként a kórházba, nagyon sokszor volt ilyen, amikor láttam. Eléggé borzalmasan rossz állapotban volt. Tehát akkor tényleg nagyon, mikor bekerült, az félelmetesen (suttogva) rossz, teljesen szétesett, mondom, ha tesszik. Bekerült és ott bent volt, ráadásul ezekkel mégis olyan betegek vannak, akik szintén még ráerősítettek, tehát akkor ott sok probléma volt az osztályon is.”

Ex-barátnője, Júlia szintén ezt hullámmást emeli ki, sokszor vitatkoztak, veszedtek, nem volt harmonikus a kapcsolatuk.

„– Mint említetted, hogy három évig tartott a kapcsolatotokban.

– Igen.

– Erről ne mesélsz?

– Hát elég intenzív volt, mert én kb. három-négy havonta szakítottam. Úgyhogy hihetetlenül jó ember, nagyon-nagyon szerethető. Viszont van egy olyan oldala, amit egy idő után már nehezen tudtam kezelni. És mikor három-négy havonta besokalltam, akkor mondtam, hogy fejezzük be.

– Köszönöm szépen.

– Köszönöm szépen.

– Nem, csak azt tudom mondani, hogy ilyen esetekben nehéz eltérni volna egy beteg embernél, hogy az a viselkedési forma, vagy ami előjön, az köthető a betegséghez, vagy pedig ez a személyiségből adódik, vagy esetleg valami más. És egy idő után azért úgy gondoltam, hogy ez nem biztos, hogy a betegség miatt. Alakulnak így a dolgok, hanem teljesen más oka van.”

Összegzés

Márton az élet szinte minden területén teljes életet él. Önfenntartó, saját munkája, vállalkozása van, a mindennapokban egyáltalán nem szorul segítségre. Közösségi ember, vannak a családján kívül is külső kapcsolatai, párkapcsolatai is voltak, még ha egyik sem volt nagyon hosszú életű. Márton képes tájékozódni a világban, be tudja osztani az idejét, érti a pénz értékét, és tudja is kezelni. Márton problémái a szkizoaffektív zavarhoz köthetők, nem az önálló életvitel képességéhez.

A gondnokság alá helyezésnek olyan értelemben nincs oka, hogy segítséget vagy védelmet nem jelent Márton számára, pszichés betegségének kezelésében érdemi segítséget édesapján kívül nem kap. A pszichiátriai ellátások történeteit érezhetően traumaként élte meg, így ez sem jelent segítséget számára. Gondnoka és édesapja, János szintén csupán bürokratikus teherként éli meg a gondnokság intézményét, többször kiemeli, hogy segítséget nem jelent, viszont terhet igen.

Márton esetében rendkívül eklatánsan megjelenik a pszichoszociális fogyaté-kossággal élő emberekről való állami gondolkodás hibája. Márton életében a gondnokság elméleti és gyakorlati formája is értelmetlen. Márton minden tekintetben képes önállóan élni, semmilyen védelemre nem szorul pénzügyi vagy önrendelkezési téren. Ugyanakkor a betegség viselésében, kezelésében mind neki, mind édesapjának segítségre lenne szüksége, és nem a szabályok betartása, a cselekvőképesség megvonása nyújtana segítséget, hanem olyan praktikus man-kók, amelyek a szkizoaffektív zavar negatív hatásait képesek csökkenteni.

Áron története*

Áron az interjú időpontjában 24 éves volt, a szüleivel élt, és támogatott döntéshozatalban vett részt. Vele, édesanyjával, Hajnival, valamint Judittal, a hivatásos támogatójával készítettünk interjút a kutatásban. Először röviden bemutatjuk az esettanulmány szereplőinek életútjait, illetve szakmai pályafutásait. Ezt követően a gazdasági, pénzügyi önállóság, a munka, illetve a párkapcsolat témáit, valamint a gondnokságra és a támogatott döntéshozatalra vonatkozó történeteket mutatjuk be.

Életutak

Az alábbiakban az esettanulmány „főszereplőinek” életútját mutatjuk be röviden, a biográfiai adataik alapján.

Áron életútja

1996 nyarán született Győrben. A család Győrben élt ekkor. A szüleinek hatodik gyermeke, két bátyja és három nővére van. Hosszú vajúadás után, sürgősségi császárral születik, akkor kerül sor a császármetszésre, amikor a magzatnak már nincs szívhangja. A szülés után újjáélesztik. Nagyon ragaszkodik az édesanyjához. A mozgásfejlődése nem, de a beszédfejlődése megkésett. „Normál” óvodába kerül, ahova a testvérei is jártak. Az óvodában nem érzi jól magát, gondok vannak vele. Az intézményvezető közbenjárására néhány hónap után átkerül egy kis létszámú, speciális fejlesztésre szakosodott óvodába. Itt jól érzi magát. Az óvodában a nevelési tanácsadóba irányítják Áront, az ottani felmérés eredményeként számos fejlesztő foglalkozáson vesz részt. Általános iskolai tanulmányait is egy „normál” intézményben kezdi meg 2003-ban. Azonban hamarosan intézményt váltanak, speciális iskolába kerül. Az általános iskolában is részt vesz fejlesztő foglalkozásokon. Jól érzi magát. Általános iskolás, amikor meghal az apai nagyapja. Apai nagymamájához továbbra is sokat járnak, segítenek a kertet művelni. Általános után 2011-ben egy szakközépiskolába megy, ahol burkolónak tanul. Középiskolában van egy nagyon jó barátja, Gergő. Vele járnak szórakozni. Áron rendszeresen iszik ebben az időben. A középiskola elvégzése után, 2015-ben elhelyezkedik egy gyárban. Innen hamar elbocsátják, a szalag melletti munka nem megy könnyen neki. Továbbra is a nyílt munkaerőpiacon próbál munkát találni, több munkahelye is van. Az édesanyjával és egyik nővérével is dolgozik

* Az anonimitás követelménye miatt az esettanulmányban az interjúalanyok és a helyszínek átnevezésre kerültek.

együtt. A munkaviszonyai rövidek. Később megváltozott munkaképességű munkavállalóként helyezkedik el egy cégnél mint portás. Itt egyre több feladatot kap, be akarják vonni a cég profiljához tartozó szakmunkába. Ekkor felmond. Továbbra is iszik, most már egyedül is. A munkahelyével kapcsolatos nehézség miatt egy alkalommal 2015 nyarán olyan sokat iszik, hogy alkoholmérgezés miatt kórházba kell vinni, pszichiátriára kerül. Egy alkalommal Gergővel Áron egyik gyerekkori ismerősénél italoznak, és Gergő ellopja a vendéglátó édesanyjának ékszerét. Ebből rendőrségi ügy lesz. Ugyanazon év karácsonyán az egyik testvére szobájából elhoz ajándékba szánt italokat, ebből később nagy családi veszekedés lesz, ekkor késsel fenyegeti a családtagjait, végül az egyik nővére férje veszi el tőle a kést. Ez alkalommal is pszichiátriai megfigyelés alá kerül. Itt eldönti, hogy nem iszik többet. A következő évben, 2016-ban „leszázalékoltatja magát”. Apai nagymamája 2017-ben meghal. Áron az interjú időpontjában 24 éves, nem dolgozik, rendszeresen segít édesapjának a kertet, szőlőt művelni. Otthon él a szüleivel, párkapcsolatot nem említ.

Hajni életútja

1958-ban született. Két fiútestvére van. A testvérei továbbtanulnak az általános iskola után. Hajni 14 évesen, 1972-ben a Győri Keksz- és Ostyagyárban kezd dolgozni. Itt ismeri meg Istvánt. Amikor 16 éves lesz, összeházasodnak. A szülők mindkét oldalról ellenzik a házasságot. 1974-ben a munkahelye által szervezett szakmász tanfolyamon középfokú végzettséget szerez. 1975-ben megszületik első gyermekük, Ferenc. Ezután születik még egy fiuk, Zoli, majd Karolina. Utána születik még egy lányuk, Júlia. Ezután születik Hajni. Áron 1996-ban születik meg. A rendszerváltás utáni ott kell hagynia a gyárat, egy ideig egy nagyáruházban dolgozik állandó éjszakai műszakban, majd egy húsboltban. Amikor a húsbolt bezár, munkát keres. 2002-ben jelentkezik a jelenlegi munkahelyére, a Ceres Zrt.-hez. Az egyik lánya is itt dolgozik. Felveszik, azóta ott dolgozik.

Judit szakmai pályafutásának története

Judit korábban könyvelőként dolgozott. 2000-ben kisgyermekével van otthon. Édesanyja ebben az évben egy nagy bentlakásos intézménybe kerül Győr mellett, és ezzel párhuzamosan elindul édesanyja gondnokság alá helyezési eljárása. Ennek kapcsán ismeri meg az intézmény hétköznapijait. 2001 óta hivatásos gondnok. 2010-ben szociális területen felsőfokú végzettséget is szerez. 2013-ban elvéggez egy tanfolyamot, 2014 óta hivatásos támogatói feladatokat is ellát. Ő Áron támogatója.

Elemzés

Az interjúk elemzésében a munka és magánélet tágabb témaköreivel való összefüggésében mutatjuk be a támogatott döntéshozatal működését Áron esetében.

Munka, pénzügyi önállóság

Áron egész eddigi életútjára jellemző minta az, hogy egy-egy életszakasz kezdetén a többségi intézményekbe kerül, de aztán az édesanyja, illetve a vele foglalkozó szakemberek, pedagógusok, orvosok kiemelik onnan, egy speciális, fogyatékkal élő személyek számára fenntartott óvodába, iskolába. Ez a minta ismétlődik a munkakeresés kapcsán is. A szakiskola elvégzése után Áron nagy tervekkel kezd munkakeresésbe:

„Az úgy történt, hogy amikor nem voltam leszámálékolva, sokan mondták, azt mondta a kezelő... orvosom hogy számálékolttam le magam, mert úgyse fogok helyállni a... Minek mondják ezt, vagy /hogymondják azt... (nevetve) Nem nagy világban, hanem piacon, ha van valami ilyesmi. Aztán nem piacon, ez nem jó kifejezés. Munka, munkaerő munkaerőbe, igen. Aztán én csak azért se számálékolttam, számálékolttam le magamat. Én megmutattam, megszerettem, megszerettem, megszerettem volna mutatni, hogy igenis helyt tudok állni, mint egy normális, egészséges ember, csak ez sajnos nem jött össze, mert mindig is olyan munkahelyeken voltam, hogy három műszakban kellett dolgozni, és az eléggé megviseli az embert. Főleg az éjszakás az, amikor éjszakába kellett dolgozni, azt mindig is gyűlöltem. Kifárasztott. És akkor lényeg az, hogy nem tudtam helyállni egyik munkahelyen, munkahelyemen se, és akkor így beláttam, hogy ez így nem megy tovább, és akkor ezáltal leszámálékolttam magamat.”

Vajon valóban alkalmatlan Áron arra, hogy a „normális” munkapiacra állást találjon? Vagy csak nem megfelelő helyen keresett munkát? A gyárban, műszakban végzett munka kifejezetten ellenszenves neki, és ez érthető is. Újra meg újra azt a visszajelzést kapja, hogy nem elég gyors, nem elég pontos. De az ilyen jellegű munka annak is nagyon megterhelő, aki nem fogyatékkal élő, hiszen monoton, de állandó figyelmet igényel. Az interjút olvasva felmerül, hogy egyszerűen más jellegű, de nem kifejezetten védett munkahelyre lenne szüksége, olyanra, ahol a saját tempójában dolgozhat. Amikor Áron a nyolcadik osztályt végezte az általánosban, egy új szakiskolai képzésre jöttek hozzájuk toborozni. Az ajánlat része volt, hogy tizedikes koruktól már dolgozhatnak is egy újonnan létrehozott vállalkozásban burkolóként. Hajni szerint Áron „bedőlt” ennek, és a burkolói szakma választása tévedés volt, Áronnak kertészeti képzést kellett volna választania:

„És azért mondom, hogy ő már akkor is szeretett Szentivánban, ugye kapálgatott, meg amit kellett, csinálgatta, és akkor hát azért már akkor tudta, hogy miből élünk, mi a pénz, mit tudom én, és egyéb, és amikor ugye állítólag kimentek az iskolába, és felajánlották a fiúknak ezt a lehetőséget, hogy azért csábultak el a fiúk, hogy /hú, akkor tizedikes korunktól már fogunk kapni ösztöndíjat, meg izé (lelkesen). És akkor az így felülírt mindent náluk. És

hát ez nem jött. Tehát az, hogy ő ösztöndíjat nem, mert ugye kapott költőpénzt, mindig volt, mindegyiknek, de gondolom, csábító volt neki ez a kis saját valami. Hát itt mellényúlt. Ez is az ő döntése volt. Igazából én nem mondtam neki, hogy /de megbeszéltük, hogy kertész leszel, és most annak kell menned (mérgesen), meg Klári néni [az osztályfőnöke] is azt mondta neki, hogy Áron, ha ahhoz van inkább kedved, akkor menj oda, senki nem mondja, hogy ezt kell csinálnod. És akkor a részéről nagyjából az ő döntése volt. Támogattuk benne, aztán kész ennyi. De most is tudom, hogy hiába mondtam volna, hogy /nem mehetsz Veszprémbe, mert úgymé elment volna (határozottan).”

Áron a szakmájában egyelőre nem tud elhelyezkedni, de egy barátjával együtt ma is vállalnak ilyen munkákat:

„Aztán mindig az volt a baj, hogy nincsen annyi tapasztalatom, nincsen annyi tudásom, meg lassú vagyok. És akkor három-négy pró... három-négy vállalkozónak három-négy vállalkozónál próbálkoztam, és mindegyiknél ez volt, hogy se tudásod, se tapasztalód nincsen, meg lassú vagy. De most az ember úgy tanulja meg, hogyha szakmájában dolgozik. De úgy nem tanulja meg az ember, hogyha nem tanul a szakmájában. Aztán így... így... kis időre be is fejeztem a szakmát, aztán van egy barátom, aki ért a burkolói munkához, és hogyha van ilyen alkalmi munka [...] akkor vele el szoktam menni, és akkor meg szoktuk csinálni, és hogyha vannak ilyen munkáknak, ilyen alkalmi burkolói munkák, akkor azokat el szoktuk vállalni. (10)”

Mintha Áron azt sugallná, hogy csak egy mentorra, pártfogóra lenne szüksége, vagy egy az eddigi tapasztalataitól eltérő szemléletű munkáltatóra, ahol a saját tempójában tudna tapasztalatot szerezni, ahol alkalmazkodnak az igényeihez, szükségleteihez. Az édesanyja inkább arra hajlik, hogy a munkáltatóival értsen egyet. Elmeséli, hogyan ért véget Áron legsikeresebb próbálkozása a nyílt munkapiacra:

„Hát ott nagyon jól működött egyébként a dolog, ott /sokáig (nevet) örültünk, merthogy udvarosnak vették fel. Ugye az volt a feladata, hogy összepakoljon rendet, tisztaságot, rakárba, ha beérkezett áru ott elpakolt. Reggel, amikor mentek ki burkolni, akkor segített a dolgozóknak felpakolni. Csak aztán egy idő után elkezdték őt kivinni címre. Segített, még azzal sem volt probléma, csak ugye a főnöke behívta, hogy ő annyira ügyes, hogy ők szeretnék, hogyha burkolót faragnának belőle, csak ahhoz fel kellene pörögni. Na, hát ez a szó, hogy ahhoz fel kell pörögni, ez elég volt a Áronnak ahhoz, hogy /sírva jöjjön haza (nevetve). És itt vége. Itt vége volt a történetnek. Onnantól kezdve többet nem ment be dolgozni.”

Miért nem ment be Áron többet dolgozni? Megijedt a lehetőségtől? Megijedt attól, hogy esetleg sikerül, amit eltervezett, hogy megállja a helyét, és felnőttként kezdenek tekinteni rá? Vagy megsértődött ezen a szóhasználaton, amivel már annyiszor találkozott? A szülei vajon hogyan reagálnak erre? Segítenek átlendülni ezen a ponton neki? Vagy nem erőltetik tovább a dolgot? Hogyan értelmezik ők az eseményeket? Hajni így mesél erről:

„Tehát ennyi, hogy igazából, igazából ugye udvarosnak vették fel, udvaros, az volt a megnevezése, és oda is ugye be kellett vele mennem a végén, a főnökével beszélni, tehát az is

ekkora, 23 éves volt már akkor. Szóval egy ekkora gyereket kísérgessek. Jó, ők tudták, hogy problémás, sőt, kaptak utána támogatást azért, mert megváltozott munkaképességűt foglalkoztatnak. És igazából ott ott megrendült és meg is szűnt az együttműködés a mentorával, mert hogy a mentora is nem őt pártfogolta annak ellenére, hogy semmit nem rejtettünk el előtte, látta a szakvéleményeket, és elmondtuk, hogy eddig és nem tovább. Tehát, hogy eddig fejleszthető, többet nem bír. Tudták, hogy hány helyen dolgozott, tudták, hogy a legtöbb helyről azért jött el, mert nem tudott felpörögni, nem tudta felvenni a tempót, és akkor most így szembe=szembeállítják azzal, hogy annyira jó burkoló leszel, csak pörögj fel. És akkor ugye nem elég, hogy a főnöke ezt mondta, akkor még föl hívta a mentora, és hogy menjen föl beszélgetni vele, és mondta, Áron, te képes vagy rá. Én tudom, hogy te meg tudod csinálni. Hát könyörgöm, látott egy orvosi szakvéleményt. Elmondtuk neki az előző munkájának problémát. Tudta, hogy ennyire képes. Miért? Most ő miért gondolja azt, hogyha ő azt mondja, hogy „de te képes vagy rá”, akkor ő meg fogja tudni csinálni? Onnantól kezdve megszakadt a kapcsolat azzal a mentorral is, mert annyira erőszakoskodott vele, hogy tényleg már én se én se boldogultam vele, és mondtam neki, mert már zsarolt, hogyha nem, akkor ez, mondtam Juli, akkor ne haragudj, akkor váljanak el útjaink. Mondtam neki, hogy annyira azért már ismerhetnéd az Áront, hogyha ő azt mondja... de hogy én próbáljak meg rá. Nem tudok, értsd meg, hogy nem tudok (igazán mérgesen, újraélve). Az Áron azt mondta, hogy kész, vége. Ennyi volt. Verjem meg mint egy óvodást? Mert soha nem voltam a verés híve. Vagy te hogy hatnál egy ekkora gyerekre? És mit, mit, mit kezdjek vele? És elváltak útjaink kész, ennyi. Onnantól kezdve elengedték a kezét. Úgyhogy nem tudok erről mit mondani.”

Hajni az egész interjúja alatt végig pozitívan, a dolgok jó oldalát kidomborítva mesél az életükről, ez az egyetlen pont, ahol érezhetően újraéli az eseményeket, és haragszik valakire. Pedig jó néhány olyan szereplőt említ, akire okkal neheztelhetne, és ez a saját értelmezése szerint is így van. A szülei egy évtizedig nem állnak szóba vele, miután férjhez megy Istvánhoz, mert ellenzik a házasságot a fiú szlovák származása miatt. Sokáig a férje szüleivel élnek, ahol az anyósával nem könnyű kijönnie fiatalasszonyként:

„[anyósomnak] amikor hazajött munkából, az volt a kedvenc szórakozása, hogy bejött a szobámba, kivette a Ferit a kiságyából, megmasszírozta a hátát, meg tisztába tette. Ugye akkor még csak textilpelusok voltak. Hát ez a gyerek pisis, ezt nem lehet a pisibe hagyni, tisztába kell tenni. Na, addigra Feri felébredt, az anyósom kivonult, és mi ott maradtunk a bömbölő gyerekekkel. És órák órákba tartott, mire visszaaltattuk, és ezt minden este megcsinálta. És elmondtam a férjemnek, hogy zárjuk be az ajtót, ne jöjjön be anyád, alszik a gyerek, ne keltse fel. Anyósom az minden este felébresztette, úgyhogy onnantól kezdve közel hároméves koráig éjszakáztunk. Az rettenetesen kikészítő volt. És én mondtam, hogy nem szeretnék több gyereket, nem.”

Áron fogyatékosága nagy valószínűséggel orvosi műhiba következménye, az szülészorvos évtizedekkel később is emlékszik a szülésre, Hajni felidézi, hogy amikor ez az orvos összefutott az egyik lányával, Karolinával, megkérdezte tőle: „»mondja, Karolina, mi lett az Áronnal? Milyen élete van annak a gyerekeknek?« Ön szerint miért kérdez ilyet egy orvos?» – folytatja Hajni az elbeszélést – „Nagyon jól tudja ő, hogy mi történt ott.” Elmeséli, hogy Áron tanítónője a többségi

általános iskolában Áron és az egyik testvére előtt megalázza őket, mondván, hogy „miért nem adjuk be az Áront intézetbe, hogy hogy bírom ezt, hogy öt értelmes, egészséges gyerek után egy ilyen, és rámutatott az Áronra”. Hajni nem kendőzi el az emlékek fájdalmas voltát, nem mentetgeti ezeket a szereplőket, de nincsenek rá elsöprő hatással az emlékek, legalábbis ahogy elmeséli őket, abban van némi távolságtartás és optimizmus, és vagy felmenti ezeket a szereplőket, például a szüleit („Tehát mi nem csináltunk ebből gondot, mi röhögünk a szüleinken, hogy most hogy lehetnek ilyenek? Mit tud az ember egy ilyen helyzettel kezdeni?”), vagy a szülészorvost. Vagy úgy szövi az elbeszélést, hogy a rossz élmény átvezet egy szerencsés fordulathoz. Egyedül ennél a munkahelyi konfliktusnál tűnik igazán dühösnek akkor is, amikor az interjúban felidézi. Vajon miért? Haragszik, amiért Áront olyasmire akarják kényszeríteni, amire ő nem alkalmas? Miért gondolja, hogy nem alkalmas, miért nem bízik meg a munkáltató véleményében? Ismeri Áront, és nem akarja ilyen stressznek kitenni? Vagy ő is fél, hogy mi történik akkor, ha Áron elkezd felnőtként működni, hogyan alakulnak át a családi szerepek? Vagy egyszerűen ez a legközelebbi ilyen konfliktus, és még nem írták felül más élmények. A munkakeresés problémája az egyik nyitott kérdés az interjú idején az életükben. Áron végül nem marad meg sem a nyílt, de a védett munkakörökben sem. Otthon van, a kertjükben, szőlőjükben dolgozik. Mintha Hajni javaslatát követné, hogy a kertészi munka az, ami illik hozzá. Áronnak nagyon fontos ez, és elsősorban az apai nagyszüleihez, az ő munkaerőcsúkhöz köti az elhivatottságát és a földművelés iránti szeretetét:

„Tőlük tanultam nagyon sok mindent. Még a mai napig a példaképem a papám, a mamám, meg a meg a öregek. [...] Hát a papám, hát a papám, meg a mamám, ők szlovákok. Nekünk a családfánk szlovák, aztán a papám, meg a mamám végigdolgozták az életüket. Papám az gyárban dolgozott, három műszakban. Kohász volt a szakmája, meg mellette kisboltja is volt a faluban. Aztán azért ők a példaképeim, mert nagyon ügyes, szorgalmas, kitartó emberek voltak. Nagyon sokat dolgoztak, nagyon sok állat volt anno, sok szőlő volt, sok kukoricaföld, meg minden, és tőlük nem a rosszat tanultam, hanem mindig a jót tanultam. A másik meg nagyon hívó emberek voltak mind a ketten. És én kiskorom óta járok templomba, evangélikus templomba. Én hiszek Istenben, és nagyon hívó ember vagyok.”

A kert szeretete és a vallásosság későbbi visszakérdezések nyomán újra előkerül, kiderül, hogy fontos eleme a saját identitásának is, annak, ahogyan megfogalmazza azt az interjúban. Mindkettőt fontos örömforrásként említi:

„Férfi létemre nagyon házias vagyok, szeretek sütni-főzni, de csakis olyan alapanyagokból, ami: ami: a kertünkből származik, mert amit magának termel az ember a kertben, annál jobb dolog nincsen (nyel), mert annak a zöldségnek gyümölcse, amit terem a kertbe. Olyan íz nincsen a boltokban, meg ráadásul, amit az ember a kertbe termel, az leginkább bio bio termék. Ezekből a termésekből legjobb sütni-főzni. [...] én amikor elmegyek a templomba, akkor én lelkileg megnyugszom, és lelkileg teljesen feltöltődök, mint egy / elem (nevetve). Ez nekem nagyon jó érzés. Az ember, amikor megy a templomba, azt veszi észre, hogy hú, de morcos, mert megfáradt, mert nincsen kedve semmihez, de ami-

kor vége az istentiszteletnek, amikor az ember kijön a templomból, akkor az olyan érzés, mintha az embert kicsérélték volna. Mosolygós, életvidám, meg ilyesmik. Ez egy nagyon csodálatos érzés, jó érzés.”

Ezek az erőforrások, személyiségvonások lehetőséget adnak arra, hogy Áron munkához való viszonya idővel „rendeződjön”, olyan munkát találjon, amely megfelel az érdeklődésének és a „tempójának”. Azonban az interjú időpontjában még nem elegendőek ahhoz, hogy Áron önálló életvitelt alakítson ki, sőt abban az időszakban inkább visszaesés látható e téren, a korábbi, munkakereséssel kapcsolatos küzdelmek nyomán. Azért is van lehetősége erre, mert amíg a szülei élnek, a gyermeki státusza megmaradhat. Erre az édesanyja és ő is reflektál, és ez átvezet az elemzés következő fontos témaköréhez, a magánélet témájához, a családi és párkapcsolatokhoz.

Magánéleti önállóság, párkapcsolat

Áron és édesanyja legnagyobb félelme, hogy mi lesz vele, ha a szülei már nem tudnak gondoskodni róla, segíteni neki, ki fogja ezt a támogató szerepet átvenni. Külön-külön, mindketten elmondják ezt az interjújukban, szinte azonos szavakkal, ami arra utalhat, hogy nem először kerül szóba a téma, beszélgettek már erről. Áron így foglalja össze a jövővel kapcsolatos félelmeit:

„De amúgy a mai napig az a legnagyobb félelmem, hogy ha nem lesznek szüleim, mi lesz velem. És akkor hébe-hóba mindig ez jut eszembe, hogy mi lesz velem, nincsen munkám. (sóhaj) Itt vannak a testi tüneteim, ami nem jó, hogy mi fog rám várni a jövőben. Néha ezen szoktam így elgondolkodni. És mindig azon szoktam gondolkodni, hogy leszek olyan ember, mint a többi egészséges ember, hogy van munkám, lesz munkám, lesz családom, gyerekeim, meg ilyesmik (nevetve) De hát ezt sajnos az ember nem tudja. (13)”

Áron interjúján az édesanyja nincs jelen, de Hajni interjúja alatt Áron végig jelen van. Többször említi, hogy a gondnokság, illetve a támogatott döntéshozatal azért megnyugtató a számára, mert szeretné rendezni Áron jövőjét, az interjú végén, arra a kérdésre, hogy van-e még bármi, amit hozzáfűzne, így fogalmazza meg a félelmeit:

„Hajni: Tehát megmondom őszintén, hogy van egy olyan félelem, amit nem szeretnék, hogy ő hallja. Kimész egy kicsit?

Áron: Tudom, miről van szó.

Hajni: Na, tudod miről van szó? Az édesanyám édesapja 60 évesen lefeküdt, másnap nem ébredt fel. Az édesanyám 62 évesen eldőlt, meghalt. És így elkezdtem így magamban agyalni rajta. Most betöltöttem a 60-at. Jó. Lehet, hogy ettől, tehát azért mondom. Édesanyámnak nem volt olyan betegsége, amit rendszeresen kezeltek. Én azért magas vérnyomásos vagyok. Évek óta is szigorúan mérjük a vérnyomásomat, szigorúan figyeljük, de soha nem lehet tudni [...] és valahogy úgy éreztem, hogy minden, úgy gondolom, hogy minden szülőnek fontos az, hogy legalább annyit tudjon, hogy ha egyszer nem leszek, valahol biztonság-

ban lesz. Azért mondom, a többieket tudom, mert megállják a helyüket az életben. Azt is tudom, hogy őt se fogják majd magára hagyni, de azért valaki mégis, aki sok minden van szerintem, amiről nem tudunk, hogy mi jár, vagy mi adható, vagy mit lehet, aki még esetleg nekik is segít, hogy akkor merre. És azt gondolom, hogy emellett ez a hivatásos támogató, tehát ők ezeket nagyon profik és lehet rájuk számítani. Nem azt várja az ember, hogy megfőzzön neki egy ebédet, meg kimossa rá, hanem ugye a többi jogi meg egyéb dolgokról. Ez ezért volt nekem ennyire fontos.”

Áron és Hajni kapcsolata nagyon szoros, ez, ahogy fentebb említettük, az interjú helyzetben is megmutatkozott. Áron interjújának elején Hajni bent volt. Amíg az interjúer meg nem beszélt vele, hogy Áronnal kettesben is szeretne beszélgetni, Áron kevesebbszer szólalt meg. Hajnira hagyta a „feladatot”? Vagy nem hagyja Hajni szóhoz jutni? Hajni néha kijavítja, pontosítja, amit elmond, ettől Áron elbizonytalanodik, átadja a szót. Áron hosszú szüneteket tart, ezeknek a végét Hajni nem várja ki, kiegészíti, folytatja a mondandóját. Így aztán egészen addig, amíg Hajni jelen van, azaz az interjú első 20 percében, jobbra ő beszélt. Miután kiment, Áron egy több mint egyórás interjút adott, amelyben az első téma, amelyet érint, a középiskolai éveik kapcsán – épp itt tartottak az elbeszélésben – az volt, hogy a középiskola végén, illetve utána évekig súlyos alkoholproblémái voltak. Áron összeszedetten, világosan beszél a második részben nehéz témákról is, mint az alkoholfogyasztás miatti családi konfliktusai. Áron „saját” interjújában reflektáltan, éretten beszél a gondjairól, félelmeiről, vágyairól, bár ezekből a történetekből is érezhető a védett, gyermeki státusza. Leginkább abban a történetben, amikor Gergővel büntetőeljárásba „keverednek”. Az elbeszéléséből nem derül ki, hogy különösebben megrázta volna az ügy, bár nyilván nagy hatással volt rá, hiszen a baráti kapcsolatuk megszakadt ezután. Mégis, Hajni mesél inkább szegyenkezve erről az ügyről a saját interjújában. Összességében Áron számára természetesnek tűnik, mint ahogy az is, hogy számíthat a szüleire, és vannak olyan dimenziók, amelyekben úgy tűnik, ez magabiztosabbá teszi a külvilággal való kapcsolatában, ilyen például a munkakeresés kezdeti időszakában. Nehezebb kérdés, hogy visszatartja-e ez a kapcsolat egyes esetekben? Van olyan elemek Áron és Hajni elbeszélésében, amelyek erre utalnak. Áron például elmeséli, hogy ha teheti, sehova nem megy egyedül, ha hivatalos ügyeket kell intéznie. Ez, úgy tűnik, általában azt jelenti, hogy Hajnival ketten mennek, és Hajni intézkedik, tartja kézben a dolgokat. Áron esetében, annak alapján, ahogy mesél róla, ez nagyon fontos, biztonságérzetet ad neki.

Vajon Hajni miként vélekedik erről? Elmeséli, hogyan lett hat gyermekük a férjével. Amikor az első gyermeke, Feri kicsi volt, még együtt éltek a férje szüleivel, erről az időszokról már esett szó. Hajninak nehéz, fárasztó volt az első három év, és csak István unszolására vállaltak újra gyereket, mert a férfi és az édesanyja, Hajni anyósa szeretett volna egy kislányt is a családban. Ilyen előzmények után vajon hogyan élte meg a terhességet, kisgyerekes létet a második gyerekekkel, miközben még az első is csak néhány éves? Így mesél erről az időszokról:

„És ugye megesküdtünk, és nagyon hamar jött az első bébi, Feri. És hát ez érdekes volt, mert én azt mondtam, hogy soha többet nekem nekem többet nem kell gyerek. Viszont a férjemék ketten vannak testvérek, mind a kettő fiú. És az anyósom az nagyon szeretett volna kislány unokát. Csak hát ugye nekünk Feri született (nevet), és hát a férjem elkezdett kuncsorogni, hogy csak még egyet, hogy legyen egy kislány. Tudod a mama, hogy örülne neki? Hátha lesz egy kislányom, és akkor jó, legyen még egy. És akkor jött Zoli. (nevet)”

Vajon azért vállalnak újabb gyermeket, mert tovább próbálkoznak azzal, hogy kislányuk is legyen? És hogy viszonyul ehhez Hajni?

„És közben a férjemnek a testvére is megházasodott, nekik is lett egy kisfiú, kislány unoka még mindig sehol. És lehet, hogy talán azért, mert túl fiatal voltam, amikor az első született, a másodikat azt már, azt már így mintha na mintha nagyobb élvezettel, biztos tapasztalat is volt, tehát egész más volt. És amikor a férjem felvetette, hogy megpróbálkozunk egy harmadikkal, hátha az kislány lesz. És akkor így elsőre jó, próbálkozunk. És akkor lett egy kislányunk, és majd ahogy nőtt a Klaudia, mondtam a férjemnek, hogy két fiú mellé nem kéne két kislány. (nevet) Így haladtunk. És akkor született még egy kislány. (nevet)”

Hajni egész interjúja alatt nagyon pozitívan, optimistán szemléli az élete eseményeit, de amikor erről az időszakról mesél, kimondottan boldognak tűnik. Ő maga is megfogalmazza:

„És egyre jobban élveztem a terhességet, az anyaságot, meg annyira jó volt látni, hogy a gyerekek így szeretik egymást. olyan... Én nem is tudom. Olyan kis olyan boldog család voltunk, hogy hihetetlen. Mi is kellettünk hozzá. Én gondolom, talán az ember akkor érik meg jobban az anyaságra, vagy jobban, nem tudom ezt megfogalmazni, de egyre erősebb volt bennem a vágy, és akkor már mikor a negyedik is nőtt, akkor mondtam a férjemnek, hogy jaj, még egyet, ahol elfér négy, ott elfér az ötödik is. (nevet) És akkor így jött ugye az ötödik. Aztán, amikor ezt is egy kicsit döntöm, mondtam a férjemnek, hogy hát most már lassan megöregszünk, még egy utolsót esetleg. (nevet) És így jött Áron.”

Ebből az elbeszélésből úgy tűnik, Hajni magára talált az anyaszerepben, kompetensnek érzi magát benne. A gyerekeik szépen cseperednek, egymást is szeretik. Amellett, hogy érthető, hogy ez a megerősítés milyen erős hatással lehetett rá, és ösztönözhetette az újabb gyerekvállalásra, egy további tényező is feltűnik az interjúban, a rossz családi minták megtörésének vágya, és az interjú időpontjában már a büszkeség, hogy nekik a férjével ez – úgy érzi – sikerült:

„Viszont sok mindenre megtanított az élet, és én mindig azt mondom, hogy az anyósomtól is, meg az én szüleimtől is azt tanultam, hogy nagyon szomorú lesz, amit most mondok. De azt tanultam, hogy nem szabad egy gyerekkel bánni. És nagyon sokszor belegondolok, hogy sokszor hogy beszéltek velem, vagy anyósom hogy beszélt a fiával, és én mindig azt mondom, hogy nem szabad egy gyerekkel így beszélni. Nem szabad egy gyerekkel így bánni. És én azt gondolom, hogy jól csináljuk, mert a gyerekeinktől azt a visszajelzést kapjuk, hogy fantasztikusan szeretnek hazajárni, mindegyikből egy eszméletlen szorgalmas ember lett, a munkahelyükön, a családjukban megállják a helyüket. Tehát azt gondolom, hogy akkor tényleg jól csináltuk.”

Hajni dolgozik a gyerekek mellett, de talán az is megjelenik a családi viszonyaikban, Áronnal való kapcsolatában, hogy minden nehézség ellenére, amit Áron állapota, fogyatékosága jelentett, talán a kisgyerekes létet és az ehhez kapcsolódó állapotot, azt, hogy van valaki, aki teljes mértékben rá van utalva, akinek az életében ő a meghatározó szereplő, a mai napig fenn tudja tartani. Hajni számára, aki öt gyereket nevelt fel, először nehezen birkózva az anyasággal, de aztán saját elbeszélése szerint nagy élvezettel, másoknál talán kisebb nehézséget jelent az, hogy ezt a szerepet ilyen sokáig és intenzíven betöltse a hatodik gyermeke mellett. Amikor kimegy Áron interjújáról, említi is, hogy „erről szól az életünk sajnos [...] ez a hibám, hogy rám néz, és akkor anya segít”. Bár erre reflektál, Áron és Hajni interjújából is egyértelműen az derül ki, hogy ez a szoros anya-gyerek kapcsolat minden szereplő számára természetes, és egészen addig fenn akarják tartani, amíg ez lehetséges. Áron születése óta nagyon ragaszkodó, és sok figyelmet igénylő gyermek volt. Ezzel együtt több olyan pedagógus volt a fiatalkori történetében, akihez tudott kötődni. Talán ebben az új életszakaszban is egy ilyen szereplőre várnak? Abból, ahogy Hajni beszél Judit támogatói szerepköréről, azt is gondolhatjuk, hogy neki szánja ezt a feladatot. Hogy ez mennyire reális, azt a következő, a támogatott döntéshozatal működésére vonatkozó részben vizsgáljuk majd meg alaposabban. Egyelőre, ami a család, a párkapcsolat és a magánéleti önállóság témáját illeti, úgy tűnik, a szereplők érzése ambivalensek. Egyrészt Áron sem akar „leválni” a szülőkről, elsősorban Hajniról, másrészt Hajni sem említi, hogy ez elképzelhető, vagy szükséges lenne, amíg ő él:

„Tehát igazából, ha megpróbálom derűsen nézni az élet oldalát, ő fiatalon tart minket. /Nem tudunk eltunyulni, nem fásulunk bele semmibe (nevetve), ő mindig gondoskodik arról, hogy legyen. Legyen új dolog, legyen technika és legyen feladat, plusz feladat anyának. Ezt így fogom fel. Úgyhogy nem is tudom. Hetedik-nyolcadik gyerek, vagy nem tudom. És még mindig huszonöt éves elmúlt, de még mindig igényli azt, lehet ezért sokan kinevetnek, de még sokszor bejön közénk a hálószobába, és odabújik apához, anyához, mintha lenne egy pici gyerekünk.”

Áron nem említi, hogy lenne vagy korábban volt barátnője, párkapcsolata, de azt igen, ahogy fentebb látható, hogy vágyik családra, gyerekekre. Számára ez a szoros kötelék egyszerre lehet biztonságot adó, de visszatartó is a céljai, magánéleti önállóság elérésében. Ez az a családi környezet, amelyben igyekeznek felkészíteni Áront az önálló életre, és a támogatott döntéshozatal is ebben a keretben értelmeződik.

Támogatott döntéshozatal és a gondnokság lehetősége

Áron nem áll gondnokság alatt, támogatott döntéshozatalban vesz részt. Ahogy az egész kutatás rámutat, ez a mai magyar gyakorlatban alig létező intézmény. Vajon hogyan került Áron támogatói viszonyba?

Az életútjából kiderül, a szakközépiskolai évei alatt kezdett italozni, és ez hamarosan komoly problémákat okozott. Ennek kapcsán került pszichiátriai gondozásba, de ez az alkoholproblémái megszűntével is fennmaradt, rendszeresen járnak pszichiáterhez, Tófalvi Ádám főorvoshoz.

Hajni elmesélése alapján az a kép rajzolódik ki, hogy Áron minden életszakaszában volt egy olyan szakember, akinek Hajni adott a szavára, akiben megbízott, és úgy érezte, érdemi segítséget ad nekik. Ilyen szereplő volt az életükben a speciális óvodában Áron óvónője:

„És hát ott kaptunk egy nagyon jó óvó nénit, aki rendkívül nagy szakértelemmel és sok sok szeretettel volt felénk. Igyekezett a sok sebet gyógyítani, amit körülbelül két hónap alatt összeszedtünk Áron és én is. [...] És nagyon sok mindenben kaptunk támogatást, például értek olyanokra, hogy nevelési tanácsadóba irányított minket, ahol különböző vizsgálatoknak vetették alá Áront, és ahhoz képest készítettek róla egy fejlesztési tervet, és onnantól kezdve hát három évig arról szólt az életünk, hogy én állandó éjszakai műszakban dolgoztam. Reggel hazajöttem, elvittem a gyerekeket iskolába, óvodába, aztán körülbelül délig aludtam. Délben felkeltem, elmentem Áronért az óvodába, és kettő-három, de voltak olyan napok, hogy négyórás fejlesztőre mentünk a... a családsegítő központba, ahol kifejezetten speciális nevelési igényre szakosodott gyerekekkel foglalkoztak. [...] és ennek aztán az lett a... a jótékony hatása, hogy 6 és fél évesen el tudott menni iskolába, szépen megindult a beszédfejlődése is, és 6 és fél évesen el tudott menni iskolába.”

Az általános iskolában, középiskolában szintén voltak ilyen meghatározó pedagógusok, akikre Hajni hálával gondol vissza:

„[...] el kellett vigyük őt másik iskolába, ahol egy nagyon-nagyon aranyos kis tanító nénibe botlottunk. Ő nyolcadik osztályos koráig végig ott volt az életünkben. Nagyon sok szakmai tapasztalata volt már, és nagyon sokat segített minket, tanácsokkal látott el például, hogy milyen orvoshoz vigyük el, ha bármi gondunk volt, hogy ő mit lát, mi a probléma. Fejlesztették is az iskolában, és iskola kapuin kívül is kaptunk még fejlesztéseket, tehát csak elismeréssel és sok-sok szeretettel tudok visszagondolni erre a tanító nénire. Szerintem ő az életét tette fel arra, hogy segítsen az ilyen beteg gyermekeknek, tehát ez egy nagyon-nagyon szép időszaka volt az életünknek.”

Áron felnőtt életében mintha Tófalvi főorvos úr venné át ezt a szerepet. Az orvos-beteg viszony sajátosságainál fogva ez nem lehet annyira szoros, gondoskodó, mint a korábban említett pedagógusok hatása, de Hajni hasonló szerepet tulajdonít neki, szövetségesének tekinti abban, hogy Áront a neki leginkább megfelelő életpálya felé terelje, akkor is, ha Áronnak más elképzelései vannak:

„A főorvos úr már az utolsó évében mondta, hogy indítsuk el az Áronnak, hogy megváltozott munkaképességű legyen, merthogy ő azt gondolja, hogy az Áron nem fog tudni helytállni a... multi cégeknél vagy bárhol is, tehát mint mint idézójelbe téve mondom, hogy rendes munkavállaló nem fog tudni megfelelni, de az Áron akkor ezt elutasította, azt mondta, hogy majd ő megmutatja, hogy ő hogy ő talál munkát, és hogy megtalálja a helyét, majd ő bebizonyítja. És akkor elutasította ugye ezt ezt a lehetőséget. No, és akkor elkezdett állást keresni. [...] És amikor már teljesen össze volt törve, akkor mondtam az Áronnak, hogy

emlékezzen rá, hogy a főorvos úr mit mondott, amikor ő utolsó éves tanuló volt, hogy szerinte nem fogja tudni megállni a helyét. És az utolsó mondat az volt, hogy vissza fognak maguk még jönni hozzám ezért ez ügyben, és mondtam neki, hogy gondolkozzon el rajta, hogy szeretné-e, hogy visszamenjünk a főorvos úrhoz és elindítsuk ezt a folyamatot. És akkor mondta, hogy igen, mert most már látja, hogy nem felel meg.”

Vajon miért fogadja el ilyen könnyen ezt a külső szemmel akár keménynek, korlátozónak tűnő mondatot, hogy Áron „nem fogja tudni megállni a helyét”? Saját értelmezése szerint azért, mert épp ezektől a csalódásoktól óvna meg, és azt szeretné, ha egzisztenciális értelemben is biztonságban lenne, egy olyan munkahelyen, amely megfelel Áron sajátos szükségleteinek:

„Tehát neki megvan a saját maga kis tempója, amit tud tartani. Igazából vannak ilyen kis szertartásszerűen... szükséges dolgai, amit minden nap végig kell neki csinálni. Ha abból kiköppen, az már problémát okoz. És szeret tervezni. Tehát nem szeret ilyen dolgokat, hogy most itt ad hoc összepakolsz és megyünk, vagy most nem ezt csináld, hanem ezt csináld, tehát ez neki hatalmas problémát okoz. Nagyon nagy problémát okoz. Úgyhogy ott megint megtört a történet.”

Azt is felvethetjük, hogy tulajdonképpen ezek olyan természetes igények, amelyek minden munkavállalóra jellemzőek, de Hajni narratívájából az ilyen rendszerszintű kritika hiányzik. Racionálisan, pragmatikusan közelít a munkavállalás kérdéséhez, igyekszik megtalálni a megoldást.

A pszichiáter javasolja Áron gondnokság alá helyezését is:

„Tehát ez az egyetlen, egyetlen, de hatalmas probléma, hogy azt látom, hogy abszolút nem... nem tud magától így megoldani helyzeteket. És igazából azt, hogy azt, hogy öneki legyen gyámja vagy támogatója, a főorvos úr mondta, a kezelője, hogy tanácsolja nekem, hogy indítsuk el, ezt a bíróságon kell ugye elindítani, hogy valakinek gyámja legyen, mert-hogy nagyon könnyen befolyásolható, szép szavakkal, kedves beszéddel elég könnyen befolyásolható, és nehogy olyan helyzetbe kerüljön, hogy valakinek bármit aláír és ebből hátránya származna.”

Vajon erre hogyan reagál? Megrémül, megsértődik, vagy elfogadható, indokolt megoldásnak tartja? Az interjúból nem derül ki, hogy a pszichiáter javaslata felkavarta volna Hajnit, az elbeszélése alapján magától értetődően tették, amit az orvos javasolt: „[É]s akkor elindítottuk mi ezt az ügyet a bíróságon [...]”. Nem esik szó arról, hogy a családban bárki számára túlzónak tűnt volna Áron jogainak ilyen mértékű korlátozása. Miért lehet ez? Talán laikusként nem látják át, hogy milyen súlyos korlátozást jelent, ha valaki elveszíti a cselekvőképességét? Talán Áron a mai napig is inkább kisgyerek az édesanyja, családtagjai szemében, és saját magára is többé-kevésbé így tekint? Áron élettörténetében korábban erősen megjelenik az, hogy bizonyítani akarja, hogy „megállja a helyét”, több munkahelyen is próbálkozik, kitartóan keres egy neki való állást a nyílt munkaerőpiacon, ami alapot adhatna annak, hogy a többségi társadalom tagjaihoz, a saját szülei-

hez, testvéreihez hasonló életet tudjon teremteni. Hajni elbeszéléséből az bontakozik ki, hogy a munkahelyi kudarcok őt megerősítették abban, amit már eleve igaznak gondolt: Áron nem alkalmas arra, hogy ilyen munkát vállaljon. Vajon Áron hogyan reagál erre? Szembefordul a családjával? Vagy elfogadja a döntésüket? Végül egy harmadik szereplő, a bíró tereli más irányba az eseményeket:

„[...] és ennek az lett a vége, hogy igazságügyi elmeorvos szakértő bevonását kérte a bíró, mert ő úgy gondolta az elbeszélgetés alapján, hogy nem indokolt gyámság alá helyezni az Áront, azt mondta, hogy van ennek ugyan jó oldala, ami megvédi bizonyos dolgoktól, de van ennek rossz oldala is, hogy nehogy rosszat tegyünk vele, hogy ő úgy érezze, hogy már ez sem, azt sem amazt sem csinálhat, hogy nehogy ő úgy érezze, hogy ezáltal meg van alázva, és rosszat tegyünk vele, mert nagyon fiatal még ő ehhez, és állítólag, ha valakit gyámság alá helyezni, azt onnan feloldani, azt mondta a bíró, hogy nem tud rá precedenst mondani [...]”

A kutatásunk olyan fogyatékoságtudományi paradigmába illeszkedik, amely szerint az ideális helyzet a támogatott, illetve a helyettes döntéshozatal viszonyában a jelenlegi hazai gyakorlat ellentéte lenne. A CRPD 12. cikke alapján ugyanis, amelynek Magyarország is részese 2007 óta, a gondnokság intézményét nem lehetne alkalmazni már. Ahogyan az esettanulmányokból is kiderül, a magyar jog a 2014-ben hatályba lépett Ptk.-val is csak részben változtatott a korábbi szemléleten, és ahogyan a kötetben bemutatott, a magyar bírósági gyakorlatot vizsgáló elemzésből is kiderül, a gyakorlat is lassan változik. Ennek fényében különösen jelentős a bíró szerepe Áron ügyében, de egyben a progresszív jogi beavatkozás korlátait is felvillantja. A bíró megkérdőjelezi az Áron életét minden szempontból irányító édesanya és az Áront évek óta kezelő pszichiáter (főorvos) álláspontját. Hajni elbeszélését hallgatva úgy tűnik, mintha szinte magyarázkodna emiatt. Áronhoz fordul:

„[...] és ugye megkérdezte az Áront, hogy ő ezt így látja, az Áron mit szeretne, és annyira tétovázott, hogy akkor felajánlotta a bíró, tehát le a kalappal, nagyon emberséges volt, és akkor felajánlotta az Áronnak, hogy van egy olyan lehetőség, hogy igazságügyi elmeorvos szakértő megvizsgálja őt, és ad egy ajánlást, és azt az ajánlást elfogadja-e az Áron is, hogy mondta, hogy igen, a bíró is mondta, hogy akkor ő is el fogja fogadni ezt a szakvéleményt [...]”

Hajni nem kérdőjelezi meg a bíró kompetenciáját, értékeli az emberségességét, gondosságát. A kutatás szempontjából érdekes, hogy a bíró viszont nem itéli elégségesnek, megnyugtatónak azt, hogy a saját megállapításaira hagyatkozzon, hanem igazságügyi elmeorvos szakértőt rendel ki. Az alapjogvédelmi vonatkozás miatt kifejezetten fontos lenne, hogy a jogi kompetenciával rendelkező bírók döntsék el ezeket az ügyeket, és ne mosódjon össze a bírói döntés a szakértői véleménnyel. Hajni elbeszéléséből az derül ki, hogy ez a gyakorlatban, az ő esetükben épp ellentétesen működött:

„[...] és ugye megtörtént ez az igazságügyi vizsgálat, sok mindenre kiterjedt. Igazából egyikét ponton ajánlotta a doktornő azt, hogy legyen korlátozva, de az sem erősen ajánlotta, vagy egyébként, hanem csak hogy tanácsként, hogy abban esetleg. És hát a dolognak az lett a vége, hogy így közös megegyezés alapján nem úgy, hogy elutasították a kérelmet, hanem közös megegyezés, és ez alapján az igazságügyi elmeorvos szakértői vélemény alapján most egyelőre nem korlátozzák. Semmiféle. Tehát egyetlen egyben sem, mert lehetett volna mit tudom én pénzügyekben, vagy egyébként, de semmiben nem korlátozták. Hát ez a három év már ez is elmúlt. Annyi lehetőségünk van, hogy azt mondták, hogyha úgy látjuk, hogy az állapotában rosszabbodás következik be, akkor adhatunk be újabb kérelmet. De ha nem következik be rosszabbodás, akkor maradjon ez így. Igazából.”

Úgy tűnik, a bíró végül mégis a szakértői véleménnyel ellentétesen döntött. Hajni részletes elbeszélése értelmezhető úgy is, hogy a bíró, bár Áront meghallgatva viszonylag egyértelműen kialakult az a benyomása, hogy indokolatlan a gondnokság alá helyezése, tétovázik, és talán a felelősséget is szeretné áthárítani. Vagy csak azért rendel ki szakértőt, mert magát a gondnokság alá helyezést is egy pszichiáter javaslata alapján kezdeményezte a család, és tulajdonképpen el-lenszakértőre van szüksége, hogy a család szemében megalapozza az álláspontját? Végül, bár a szakértő javasolja, nem helyezi Áron gondnokság alá egyetlen ügycsoportban sem? Vajon miért nem? Lehetséges, hogy egyrészt Áron állapota, másrészt a gondoskodó családi környezet miatt döntött így.

Ezt a történetet Hajnitól tudjuk meg, Áron nem beszél róla. Amikor az interjúer a támogatott döntéshozatalról kérdezi, megkérdezi, hogy jól tudja-e, hogy Áron nem áll gondnokság alatt, Áron határozottan tiltakozik a feltevés ellen. Talán büszke erre? Fontos neki, hogy végül nem került gondnokság alá? Vagy csak segíteni szeretne az interjúernek? Ez nem derül ki, a továbbiakban a gondnokság alá helyezés témája az interjújában nem fordul elő. Egyébként a támogatott döntéshozatalról, a Judittal való kapcsolatáról sem mesél az interjú narratív részében, csak külön kérdésre. Az interjúnak a támogatói kapcsolatra vonatkozó részeit olvasva az a kép bontakozik ki, hogy a kapcsolatuknak Áron jelenlegi élethelyzetében nincs különösebb jelentősége. Judit tulajdonképpen mintha nem is csak őt támogatná, hanem az édesanyját, Hajnit is. Áron mindig Hajnival együtt keresi fel Juditot, és arra a kérdésre, milyen ügyekben döntöttek együtt, nem tud példát mondani: „Nem, nem szokott konkrét dolog lenni. Hanem csak találkozunk, megkérdezi, hogy hogy vagyok, hogyan telnek a napjaim, és ilyenekről szokott szokott kérdezni. Ilyenkor a találkozások ilyenek szoktak lenni.” Hajninak tud segíteni, ha megakadnak a hivatalos ügyintézésben. Hajni és Judit is úgy mesélnek Judit támogatói szerepéről, mint valamiféle tartalékról. Judit ezt így fogalmazza meg:

„Tehát gyakorlatban az édesanyja hozzátartozó, a természetes személy maximálisan mindent el tudott neki intézni, amilyen lehetőség van. A félelme az édesanyjának abból adódott, hogy majd ha ők meghalnak, akkor mi lesz a gyermekével. Ezért is örül annak, hogy hivatalos támogatót rendelt a gyámhivatal gyámhatóság gyermeke segítségére. Bízunk abban, hogy... talán így nagyobb... nem tudom, ha elakadnak a hivatalos ügyek intézésében, akkor nagyobb lehetőségük, esélyük lenne azért érvényesülni.”

Judit a saját szerepét meglehetősen korlátozottan fogja fel, hiszen csak a hivatalos ügyek intézését veti fel. Ezzel együtt Hajninak is fontos, megnyugtató, hogy ő is jelen van Áron életében:

„És ugye visszatérnék erre az állapotra, hogy gyámság meg támogatói szolgálat. Igazából nagyon-nagyon foglalkoztatott engem a kérdés, hogy addig nagyon jó neki, amíg mi vagyunk. De minden szülőnek az a vágya főleg, hogyha a többi gyermekemről tudom, hogy megvan a párjuk. Tehát elmegyünk, biztos nehéz lesz nekik, de megállják a helyüket az életben. De ott van, hogy mi lesz vele. Tehát valamilyen szinten gondoskodni kell a jövőjéről, hogyha mi nem leszünk, akkor vele mi lesz. És ebben a bírói ítéletben az volt, hogy nem helyezik gyámság alá, viszont támogatót kirendelnek mellé. És én nagyon örülök neki egyébként. Én, amikor beszéltünk a Judittal, én neki is elmondtam őszintén, beszélünk egymással. Ő is fel szokott engem hívni, ha úgy van, én is felhívom, ha van valami kérdés, tehát bármikor nyugodtan hívhatom.”

Hajni interjúját végig egyrészt nagyon pragmatikus, másrészt optimista hozzáállás jellemzi. A sérelmeket, nehéz életszakaszokat elmeséli, de nem tűnik úgy, hogy ezek meghatározóak a narratívájában. Ezt a „problémát”, a saját halálát is így meséli el. Juditnak is van elképzelése Áron jövőjéről:

„Legvégső sorban lehetne az, hogy speciális szakellátás, hogy valamilyen szociális intézménybe, de ez most nyilván szóba nem jöhet, mert ő teljesen jól elvan az édesanyja, tehát a családdal, de az édesanyjának az a félelme, hogy ő vele mi lesz, majd ha ők meghalnak, akkor viszont említés szintjén említettem nekik, hogy van ez a lehetőség, mentálhigiénés és rehabilitációs intézetben, ahol fogyatékos fiatalok élnek, ott is munkát tudnak nekik biztosítani. De hát nyilván oda a bekerülési idő, tehát várólista van, éveket kell várni. Ha ők úgy éreznék biztonságban magukat, hogy beadják az elhelyezési kérelmet. Nyilván ez kötelezettséggel nem jár, mert ha nem szeretne bemenni, akkor nem kötelező bemenni, saját maga döntheti el, de ezt ilyen gondolati szinten beszélünk erről, de nyilván jelenleg nagyon jól működik a család, tehát egy jól működő családban él Áron.”

Judit interjújában egyébként is hangsúlyosan megjelenik, hogy szinte minden kliense esetében az intézményi elhelyezést tartja jó megoldásnak, ilyen ügyei vannak. A gondnoki szerepe, feladatai töltik ki a munkaideje jelentős részét, ez határozza meg a szakmai identitását. A támogatói szerepkörben tapasztalata is sokkal kevesebb van (Áron mellett még két kliense volt támogatott döntéshozatalban, akik közül az egyik a kirendelést követően viszonylag hamar meghalt). Intézményi gyakorlat sincsen a támogatott döntéshozattal kapcsolatban:

„Tehát azt gondolom, a támogatott döntéshozatal intézményrendszerében, hogy teljesen úgy tűnik, hogy a jogalkotók sokkal nagyobb reményt... tettek vagy gondoltak ebben, hogy jobban fog működni. Valahol elakad ez most vagy a tájékozottság szintjén, tehát, hogy nem nagyon van rá igény. Tehát nem jönnek önként az emberek, hogy igen, szeretnék ezt az intézményrendszert igénybe venni. [...] És ebben az évben, 2020-as évben egyetlen egy bírósági jelzés sem érkezett és szeptember van. Tehát én most mielőtt ezt az interjút elkészíteném, én utánajártam, tehát a statisztikáknak, tehát a gyámügyi osztályon, és a 2020-as évben három ilyen ügy volt... vagy vagy 19-ben, 20-ban egyetlen egy ügy nem volt most

kirendelésben, a 19-es évben három ügy Győrben. Tehát akkor ez valószínűleg valami szinten ez ott megakadt, vagy pedig nincs rá igény.”

Judit, Hajni, Tófalvi főorvos úr és Áron életének minden szereplője, akit megismerünk, a gondnokság intézményét ismeri, abban lát érdemi garanciákat, azt tudja működtetni. A támogatott döntéshozatal értelmét, tartalmát is most igyekeznek megismerni, a saját esetükre alkalmazni, kialakítani. Látható, hogy ez nem megy könnyen, és nagy a veszélye annak, hogy az ismert, bejáratott jogintézmény által nyújtott, és ezért könnyebb megoldás, azaz a gondokság mintegy beszippantja azokat is, akiknél ez nem lenne indokolt.

István története*

István 1969-ben született Bicskén, az interjú időpontjában 51 éves. Van egy nála egy évvel idősebb bátyja, Ferenc. 1971-ben megszületik a húga, Ilona. Húga két-éves korában Bajnára költözik a család. Ő és a húga az anyai nagymamájuknál laknak. A bátyjuk a szüleikkel egy közeli házban él. 1978-ban a szülők házat építenek Etyeken. A ház elkészülte után ott élnek a szüleikkel. Az édesanyja a vasútnál dolgozik. 2000-ben a ház kigyullad, az édesanyja és édesapja meghal. Ezután egy ideig a bátyjánál lakik, majd a húgánál. 2003 óta egyedül él. Korábban udvarolt egy lánynak, de ez kapcsolat az interjú időpontjában már véget ért. Autizmussal, skizofréniával, epilepsziával diagnosztizálták. 2015-ben a gyámhivatal kezdeményezte, és a bíróság, szakértő kirendelése után, el is rendelte a gondnokság alá helyezését. István fellebbezett a döntés ellen. A másodfokú eljárásba bekapcsolódott a Validity Alapítvány is. A másodfokú bíróság a szakértői vélemény hibáira hivatkozva hatályon kívül helyezte az elsőfokú döntést, és új eljárásra utasította a bíróságot. A megismételt eljárásban az Alapítvány javaslatára a bíróság új szakértőt rendelt ki. A megismételt szakértői vizsgálat eredménye alapján a gyámhatóság elállt a pertől, így István esetében végül nem került sor arra, hogy gondnokság alá helyezték. Támogató kirendelése nem merült fel az eljárásban.

István ügyével kapcsolatban interjút készítettünk az alapítvány munkatársaival, Ferencel és Gáborral, akik segítettek őt a jogi eljárásban. Az esettanulmány harmadik oldalát az adta volna, ha egy családtagjával, a húgával vagy a bátyjával is tudunk interjúzni, ők azonban ezt nem vállalták.

A gondnokság alá helyezésre irányuló eljárás

István életében, elbeszélésében a hétköznapi, elsősorban lakhatási gondok jelennek meg hangsúlyosan, ezek fenyegetik az önállóságát. A hatóságokkal, egészségügyi intézményekkel való kapcsolatában „elboldogul”, ahogyan az alapítvány munkatársa, Ferenc fogalmaz:

„És akkor előbb-utóbb kiderült, hogy miért jár föl Budapestre, hogy milyen ételosztás? Kiderült, hogy ő valahogy értesült arról, hogy a Krisnások, nem tudom, rendszeresen ételt osztanak, és akkor följön. És akkor jó, ez az ember ezt így fölfogta, [...] és akkor kiderült, hogy neki valami baj volt a szemével. Valahogy az utazásához ő kijárt magának egy 90 százalékos támogatott bérletet. És ahogy ezek így előjöttek, akkor jöttünk rá, hogy Úristen,

* Az anonimitás követelménye miatt az esettanulmányban az interjúalanyok és a helyszínek átnevezésre kerültek.

ez az ember eleve leélt 51 évet anélkül, hogy lett volna gondnoka. Tehát ez már önmagában úgy éreztük, hogy egy elég erős érv amellet, hogy ha már eddig sikerült, akkor most már talán a következő ezután is menni fog. És kiderült, hogy ő valahogy így elintézte ezeket az ügyeit. Nyilván valamifajta skizofréniája volt, meg volt valami autizmus diagnózisa is. Pszichiátriai kórházi kezelésben, ha jól emlékszem, sosem részesült [...].”

Az eljárás kezdeteiről részletesebben a jogvédő szervezet munkatársa, Ferenc mesél. Istvánt azért akarták gondnokság alá helyezni, mert konfliktusa volt egy hatósági ügyintézés során:

„Valahogy úgy indult el a gondnokság, hogy elment az önkormányzathoz, [...] és akkor ott nagyon összeveszett az ügyintézővel, és akkor az ügyintéző valahogy rájött, hogy itt valami baj van, és akkor [...] ott írtak róla valamit, és azt az önkormányzat küldte el a gyámhatóságnak. Tehát így indult el a gondnokság alá helyezési eljárás.”

Vagyis a gondnokság alá helyezésre kifejezetten az intézmények védelmében került volna sor, mert István kellemetlen ügyfél volt számukra? Vagy az eset kapcsán felvetődött, hogy István érdekeit meg kell védeni? Ezt nem tudjuk meg. István álláspontja egyértelműen az volt, hogy a gondnokság alá helyezés nem szolgálja az ő érdekeit, az eljárásról így mesél: „Akkor én már a legelső tárgyalásnál tiltakoztam. Mert azon rögzítve is lett. [...] 2002 óta ilyen értelemben önálló voltam. Mert erre nevelt anyu is, hogy nem él örökké.” Az elsőfokú döntést még István maga támadta meg; a másodfokú eljárás kapcsán, egy civil szervezet jelzése után került kapcsolatba az alapítvány munkatársaival, akik elérték az első ítélet hatályon kívül helyezését, és a megismételt eljárásban azt, hogy alaposabb szakértői vélemény készüljön. A szakértői vélemény alapján a felperes gyámhatóság elállt a keresettől.

A gondnokság hiánya önmagában nem elég: önállóság és egzisztenciális problémák

István számára a gondnokság alá helyezésére irányuló eljárásnak nincs meghatározó jelentősége. Bár a gondnokság volt az interjú fókuszában, nem mesél az eljárásról, csak kifejezett kérdésre:

„Ez megint több éves izé * annyira nem jegyeztem meg * olyan durván, olyan négyéves ciklus * amikor megindították, meg a végére értek. Pesten is vagy kétszer meg háromszor voltunk a Legfelsőbb Bíróságnál és az ügyvéd úrral. Lent is volt vagy három tárgyalás körülbelül, úgyhogy. Azt végül a gyámhivatal lépett vissza. Mert elküldtek izé pszichológus szakértőhöz. Aztán ugye nem az ő szájuk íze szerint izélt. Azok leírták, hogy önállóan képes vagyok főzni, meg hogy izé, ők nem javasolják a gondnokság alá helyezést. Ennek a szakvéleményét elküldték nekik és onnantól benyújtották a tehát a bíróság felé, tehát ők visszalépnek, visszavonják a izét [...]”

István számára a meghatározó személy az édesanyja volt, és az egyik legfontosabb élménye az édesanyja elvesztése, aki lakástűzben halt meg. Egy másik visszatérő elem az interjúban a szegénység témája. Istvánnak nincs saját lakása, ami az egyik fő problémája, illetve nagyon nehéz körülmények között él:

„Ahogy most is lefekszek, télen is mínusz tíz mínusz tizenkettővel bajszomra a lehelet ráfagy. Úgyhogy nem olyan könnyű. Próbálok harcolni a önkormányzatnál, és azt mondja, meghaladja a 42 ezer forintot, nem jár a tüzelési a támogatás se. Nagy nehezen, egy évből vett 10 mázsát. Ha kemény tél van, az elég gyenge. Körülbelül 10 mázsát. Az elég gyenge.”

A megélhetéssel, anyagiakkal kapcsolatos panaszok újra meg újra visszatérnek, meghatározóak a narratívájában. Az interjú alapján az rajzolódik ki, hogy számára kisebb gondot jelent az, hogy intézkedjen, kijárja, hogy kedvezményeket, támogatásokat megkapjon, vagy akár az, hogy az állam beavatkozási kísérletét a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatban „visszaverje”. Ezeket el tudja intézni. Amit nem tud megoldani, az a biztonságos megélhetés, elsősorban a lakhatása. Emellett az édesanyja halála az, ami, bár már 20 éve, hogy megtörtént, az interjú időpontjában is meghatározó élmény, többször előkerül az élettörténetében:

„Fater egy alkoholistá volt ott tett anyunak keresztbe, ahol éppen tudott. Nem azon volt, hogy valami legyen. Akko vagy tíz éven keresztül ez már a vége fele fenyegetőzött, hogy anyura rágyújtja a házat, amit sajna megtett. Úgyhogy azóta úgymo=úgymond maga=magam vagyok a bátyám fogadott be, úgyhogy De hát az a mmm Az se az igazi, mert mikor sógornóm kidobott, akkor halott anyám sírján aludtam, meg a buszmeállóban, úgyhogy kemény dolgok.”

István tényként kezeli, hogy a gyűjtogatás szándékos volt, és hogy az édesapja követte el, bár erre nincs bizonyíték. Az apja is meghalt a lakástűzben, de ezt nem is meséli el, Ferenc interjújából derül ki. Úgy tűnik, az édesanyja halála volt az az esemény, amellyel az addig is törékeny érzelmi és egzisztenciális biztonságát elvesztette.

István nem áll gondnokság alatt, önállóan intézi az ügyeit, szabadon mozog, ezt ki is használja, feljár Etyekről Budapestre, látogatja a hűgát, ügyeket intéz, alkalmi munkát vállal, kirándulnak is. A testvéreivel jó a kapcsolata az interjú alapján, de ezzel együtt magányos. A párkapcsolat hiánya is előkerül mint nehézség, amit nem is tud megoldani:

„Nekem nincs=nincs párom. Érted. Nem úgy hozta az élet. Mai nők nagy igényűek tudod. Volt egy barátnóm, de hát ott tudod a szülők néztek le. Apuka részlegvezető volt, anyuka könyvelő. Én körülbelül egy évig jártam a lányho. Hát apuka nem ilyen párra gondolt. Hát miért nem, akkor milyenre gondolt? Egyetemi végzettségűre. Mondta apuka, mondom, elmegy a szegedi egyetemre, vagy a pécsi egyetemre. Válogathat, hát én mondom, ezt nem tudom teljesíteni.”

Ferenc is megerősíti, hogy István számára ez a téma központibb jelentőségű volt, mint a jogi eljárás, amely a cselekvőképessége megvonásával fenyegetett:

„[...] rengeteget beszélt erről a nőről. Azt hiszem úgy beszélt róla, hogy a nőci, a nőci, de hogy ez a nőci, ez ki volt, hogy hát én nem tudom, tehát én mondjuk nem. Akkor mondta, hogy akkor nézzem, mondom, én nem nézem meg az üzeneteit, ne mutassa meg, az nem rám tartozik, de hát valaki visszaírogatott neki. Mindegy, ezt a szálát, ezt nem fejtettük föl, meg ez nagyon plátóinak tűnt, mert a nőci az valahol, nem tudom, valahol Dunántúlon élt. És az István nagyon meg akarta látogatni, és hát tőlünk is ebbe, hogy hogy. Tehát ez neki nagyon fontos, hogy hogy jut el a lakásába a nőci, hogy mi segítsük neki azt megtervezni, hogy hogy fog oda elutazni. Na mindegy.”

Összességében az interjú alapján az látható, hogy a jogi kérdés, a gondnokság alá helyezés elkerülése nagyon fontos István számára, tudatos abban a tekintetben, hogy mindenképpen el akarja kerülni a gondnokság alá helyezést, ami valóban indokolatlannak is tűnik az esetében. Ugyanakkor nagyon súlyos a szociális helyzete, személyes gondjai vannak, amelyek megoldásában viszont segítségre lenne szüksége, de ezt nem kapja meg, és ebben nem is számíthat senkire, sem a családtagjai, sem az állami vagy civil szervezetek nem tudják a lakhatási gondjait megoldani.

A kötet szerzői

Dombrowszky Borbála, doktori hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék

Gellérné Lukács Éva, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék

Gulya Fruzsina, tanársegéd, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék; tudományos segédmunkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Tanszék

Hoffman István, egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék; kutatóprofesszor, HUN-REN TK JTI

Katona Vanda, egyetemi docens, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Általános Gyógypedagógiai Intézet

Kiss Valéria, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Könczei György, intézetigazgató egyetemi tanár, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet

Légmán Anna, társadalomkutató

Maléth Anett, szakmai igazgató, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Gyógypedagógiai Továbbképző Központ

Sándor Anikó, mb. intézetigazgató, egyetemi adjunktus, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet

Szatmári Andrea, ügyvéd, önkéntes utcajogász (Utcajogász Egyesület)

Tókey Balázs, habilitált egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

Tóth Fruzsina Rozina, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Zsille Katalin doktori hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék